శ్రీసూక్తిమాలా. సం-౧

కవితార్కిక సింహ సర్వతంత్ర స్వతంత్ర
శ్రీమద్వేదాంత దేశిక శ్రీ వెంకటనాథాచార్యానుగృహీతా

తత్వటీకా

శ్రీభగవద్రామానుజ మునివరానుగృహీత
శారీరక మీమాంసా భాష్యవ్యాఖ్యా.

శ్రీమద్వేదాంత రామానుజ మహాదేశిక చరణ నళిన

సేవయాధిగత వేదాంతరహస్యామృతేన

కాంచీనగర నివాసినా
పండిత వర్యేణ
పెరుఙ్గళ్ళూర్ ఘట్టావతారాచార్యేణ

నానాదేశానీత ప్రాచీన మాతృకానుసారేణ
పండిత మండలీ సాహాయ్యేన
యథామతి పరిశోధ్య

శ్రీకాంచ్యాం
శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రితా.

శ్రీదేశికావతారాది 635 తమే. శోభకృతి.

ప్రథమస్యాస్య సంపుటస్య మూల్యం - 1 - 0 - 0.

190[illegible].

శ్రీమత్ప్రణతార్తిహరవరదపరబ్రహ్మణేనమః.

విజ్ఞాపనా.

అథేదానీం శ్రీమన్నిగమాంత మహాదేశికాది పూర్వాచార్య ప్రణీతాన్ విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత గ్రంథాన్, "శ్రీసూక్తిమాలా" నామికయా పరంపరయా యథాశకనం తదాతదా ప్రచికటయిషామః.

తస్యా అయం ప్రథమః కుసుమగుంభః తత్త్వటీకాయాః ప్రథమ సంపుటాత్మకః చిరముత్సుకచేతసాం సుహృదాం పరితోషాయ ప్రకాశ్యతే.

తత్త్వటీకేయం శ్రీభాష్యస్య విస్తృత వ్యాఖ్యారూపా సిద్ధాంతస్యావశ్యకతమాపి కాలవైషమ్యాత్కృతే నుపప్లవేన ప్రవచనప్రచారణ వైరళ్య మతఏవచ స్ఖలిత బాహుళ్యం మాతృకాదౌర్బల్యం చాధిష్ఠితాపి ప్రాచీనగ్రంథ ప్రచారణ సముత్సాహినాం మహాత్మనాం కరుణయా పంచషాన్ సముపలభ్య కోశాన్ యథామతిచ విశోధ్యసముద్రిత్య.

అస్మదపరిచితైశ్చ మహాత్మభిః స్వవశకోశైరితోపి మాతృకాప్రేషణేనానుగ్రహమాశంసామహే.

గ్రంథస్యాస్య పరిశోధన విషయే స్మత్సుహృదుత్తమైః శ్రీనివాస తాతాచార్యైః శ్రీశైలతాతాచార్యైశ్చ సమయే సముచితం సాహాయ్యమకారీతి సకార్తజ్ఞ్యం నివేదయామః

ముద్రణవిషయే శోధనేచ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షర శాలాధ్యక్షైరస్మత్ప్రియ సుహృత్తమైః ప్రతివాది భయంకరానంతాచార్యైర్బహూపకారీతి సధన్యవాదం కృతజ్ఞతాం వహామః.

ప్రాచీన ప్రబంధ ప్రచారణ బద్ధశ్రద్ధైశ్చ మహాశయైరాత్మ కాకోశాన్ దదద్భిః పుస్తకం క్రీణద్భిః స్వస్వబంధుమిత్రభ్రాత్రాదీన్ ప్రోత్సాహ్యగ్రాహయద్భిశ్చప్రోత్సాహ్యమహే వయముత్తరోత్తర మస్యాః కుసుమగుంభా విష్కరణ ఇతిచ.

ఘు[illegible]వతారాచార్యస్య.
దేవాధిరాజ సన్నిధివీధ్యాం
విష్ణుకాంచ్యాః.

శ్రీః ।

శ్రీమత్ప్రణతార్తిహరవరద పరబ్రహ్మణేనమః.

జయ జయ శ్రీసుదర్శన।

శ్రీమతే భగవతే భాష్యకారాయ మహాదేశికాయనమః.

శ్రీమతే నిగమాన్తమహాదేశికాయ నమః.

తత్త్వటీకా.

శ్రీమాన్వేఙ్కటనాథార్యః కవితార్కికకేసరీ ।
వేదాన్తాచార్యవర్యోమే సన్నిధత్తాంసదాహృది ॥

సజయతి యతిరాజమునిః కరుణాజలధిః క్షమాపరిష్కారః
శ్రీశైలకృష్ణమేఘః కాఙ్క్షితవర్షీ యదపి తైస్తోయైః

స్వతస్సిద్ధం శుద్ధస్ఫటికమణి భూభృత్ప్రతిభటం
సుధాసధ్రీచీభి ర్ద్యుతిభిరవదాత త్రిభువనం ।
అనన్తైస్త్రయ్యంతై రనువిహిత హేషా
హతాశేషావద్యం హయవదన
ప్రణమ్య వరదా
తత్,

శాతిత శ్శతదూషణ్యాం శఙ్కరాది మధాగ్రహః ।
శారీరకశరీరస్తు వ్యక్తమత్ర ప్రదర్శ్యతే ॥౫॥
విశ్వామిత్ర కులీనేన వేదాన్తాచార్యసూరిణా ।
శశ్వద్ద్వితీయతే విశ్వ వైతణ్డిక విధూననం ॥౬॥
నిఖిలనిగమశ్రేణీ చూడాపరిష్కృతి రూపిణీ
నిపుణమనసామాశా సాధస్థలీషు నిబధ్యతే ।
యతిపతిభువా భాష్యస్యాసౌ యథాశ్రుతిచిన్తిత
ప్రవచనవిధా నష్టావింశే జయధ్వజ పట్టికా ॥౭॥

తత్ర తావత్ --

'అఖిలే'త్యాది భాష్యస్య దశార్థానభి దర్శ్యహే ।
విషయాది త్రికస్యోక్తిః ప్రథమం ప్రతిపాద్యతే ॥ *
తస్యార్థస్య చ సాత్రిత్వా త్తద్విస్తారాత్మకం పునః ।
అనవద్యమిదం పద్యం భాష్యలక్షణ లక్షితం ॥ * ॥

యద్యపి "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే"తి సూత్రం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా స్తద్విచారస్య కర్త
ర్తవ్యత్వే ప్రవృత్తం, తథాపి శారీరకవిషయాది ష్వప్యర్థేష్వవర్తతే,
సాసూత్రం ।

ఆహుశ్చ - "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్ర మాద్యమిదం కృ
మీమాంసాయాః ప్రయోజన" మితి । ఏవమత్రాపి

"షయం ప్రాప్యత్వేన ప్రయోజ
నమపి చాబ్రవీత్

హయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మే" తి, పౌరాణికీచ ప్రసిద్ధిః "బృహత్త్వాద్బృం
హణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయతే" ఇతి; తద్గోబలీవర్ద న్యాయాదితి నవిరోధః।
బృంహణత్వస్య బృహత్త్వవిశేషత్వాచ్చ। తదయమర్థః-స్వతో బృహద్బృంహణత్వేనాపి
బృహదితి। ప్రయుక్తపదాన్తర సానయ స్య పరిహారాయ సామాన్యశబ్దసఙ్కోచో గోబలీ
వర్దన్యాయ ఇతిలక్షణానుసారేణ బృహచ్ఛబ్దో బృంహణత్వాత్మక బృహత్త్వాదన్యత్ర ప్రవర్త
తే। యథా "విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే" ఇతి, తేనానవధికాతిశయ
బృహత్త్వమేవ బ్రహ్మశబ్దార్థ ఇత్యేకే। అపరేతు-బృహత్త్వంచ బృంహణత్వమప్య-
నవధికాతిశయం బ్రహ్మశబ్దార్థః, "బృహతి బృంహయతి" "బృహత్త్వాద్బృం
హణత్వాచ్చ" ఇతి పృథగభిధాన స్వారస్యాత్, సముచ్చయోపాదాన స్వారస్యాచ్చే
త్యాచక్షతే। వయంతు బ్రూమః- ఉభయత్రాపి విరోధాభావా దుభయథాప్యుప
త్సహ ఇతి। అయమత్ర సంగ్రహః -

బృహత్త్వం బ్రహ్మశబ్దార్థో బృంహణత్వంతు తత్తదా।
యదా త్వర్థో బ్రహ్మశబ్దస్య బృంహణత్వం బృహత్త్వవత్॥

అథవా బృహత్త్వబృంహణత్వ సముచ్చయో వా। ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యోక్తం
జన్మాద్యధికరణభాష్యే "ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వం, బృహ
తేర్ధాతో స్తదర్థత్వా" దితి। అనయోశ్చ సర్వాతిశాయిత్వమపరిచ్ఛేదాద్వా
స్య నిరుక్తిసామర్థ్యాచ్చ సిధ్యతి।

అనుపాధిక నిర్దేశో హ్యసంకోచో మనీషిభిః।
సిద్ధే శబ్దార్థ సంబన్ధ ఇతి న్యాయేన కథ్యతే॥

ఈదృశం బ్రహ్మాస్య శాస్త్రస్య ప్రధానవిషయః, ప్రాప్యతయా పరమంచ ప్ర
యోజనం, నిరుక్తిద్వయార్థస్య ద్వికాభ్యాం వివరణాత్।

ప్రాప్యత్వం బ్రహ్మణస్సిద్ధ్యే ద్బృంహణత్వస్య కీర్తనాత్।
స్వప్రాప్తే స్సాధకత్వం హి బృంహణత్వ మిహేష్యతే॥

తత్వటీకా ।

నచ బృహతిధాతౌ బృంహయతీత్యభిధానస్య విరోధ ఇతి వాచ్యం, "బృహ బృహి వృద్ధౌ" ఇతి ధాతుద్వయసిద్ధత్వాన్నిరుక్తిద్వయ వాక్యస్య

అర్థమాత్రే చ తాత్పర్యాదస్య ధాతోశ్చ సంగ్రహః ।
తస్య ధాతోరిదిత్త్వాచ్చ నుమాగమ సమన్వయః ॥ * ॥

ప్రయోజనం చాత్రావశ్యం వక్తవ్యం. తదప్యాహుః- "సర్వస్యైవహి శాస్త్రస్య కర్మణో వాపి కస్యచిత్ । యావత్ప్రయోజనం నోక్తం తావత్తత్కేన గృహ్యతే॥" ఇతి। "మీమాంసాఖ్యా తు విద్యేయం బహువిద్యాన్తరాశ్రయా। నశుశ్రూషయితుం శక్యా ప్రాగనుక్త్వా ప్రయోజన" మితి చ । సంబంధస్తు విషయ భూతేన బ్రహ్మణా నిర్ణాయకత్వాదిః, ప్రయోజన భూతేన ప్రాపకత్వాదిః, జిజ్ఞాసాపద వివక్షిత విచార స్యాధ్య విధీప్సితస్థల వినతి తత్సాధ్య రక్షణ రూపైస్తు ప్రయోజనై ర్యథాయథం సాక్షాత్పరమ్పరయా వా హేతుత్వ బోధకత్వే ।

శాస్త్రారమ్భేషు సర్వత్ర సమ్బన్ధః కథ్యతే బుధైః ।
అసమ్బద్ధ ప్రలాపత్వే నప్రవర్తేత బుద్ధిమాన్ ॥*॥

తదేవం సూత్రమేవ విషయాది త్రికం శ్రోతృ బుద్ధిసమాధానార్థ ముపాదిశ్యార్థం చ విశేషతః ఖ్యాపయన్, ప్రారిప్సితప్రబన్ధస్యావిఘ్నేన పరిపూర్త్యర్థం ప్రచయార్థం చ శఙ్కితప్రత్యూహ శాన్త్యై శిష్టాచారాది సిద్ధమిష్ట దేవభక్త్యాశీరూపం మఙ్గళం స్వాత్మనానుష్ఠితమపి శిష్యశిక్షార్థం స్వకృతానుకీర్తనేన తేషాం మహిష్టమఙ్గళార్థం చాదౌ నిబధ్నాతి భగవాన్ భాష్యకారః (అఖిలేతి)

గురోరాచార మాశ్రిత్య వర్తన్తే మఙ్గళార్థినః ।
'యాస్యస్మాక'మితి శ్రుత్యా తదేతదభిధీయతే ॥*॥

ననుస్క్రియా వస్తునిర్దేశాదప్యర్థసిద్ధౌ, సర్వోత్తుఙ్గ మఙ్గళతమతత్త్వోక్తిః। ఉక్తం చ "సోఽహంచ్ఛయో స్వభావోయం నన్త నన్తవ్యతాత్మక" ఇతి । అత్ర సప్తమ్యా నైమిత్తవిషయ ప్రయోజనోక్తిః। 'శ్రుతి శిరసీ'త్యవాంతర విషయ సంగ్రహః ।

య్యద్వా వేదవాక్యస్య విషయో బ్రహ్మ కథ్యతే ।
తథైవ సూత్రవాక్యస్య త్రయ్యన్తః పరికీర్త్యతే ॥*॥

విదీప్తి వినత రక్షాశక్తైః స్తస్య ప్రయోజన త్రయకీర్తనం । విశిష్టాత్రిదీప్తి ర్విదీప్తిః-నిర్ణయః సతు విచారతః । యథాహుః- " ధర్మే ప్రమీయమాణేతు వేదేన కరణాత్మ సా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయిష్యతి ॥ " ఇతి । ఉక్తంచ న్యాయ సుదర్శనే " జ్ఞాయమానేతు వేదాన్తైః కరణైః పరమాత్మని । ఇమాముత్తరమీమాంసా మితి కర్తవ్యతాం విదు " రితి । వేదస్య నిరపేక్షత్వ లక్షణప్రామాణ్యే సత్యపి ప్రతిప త్త్రమాద్యపరాధనిమిత్తసంశయ విపర్యయాపనోదనాయ [మీమాంసా]క్రియతఇతి ।

ప్రయోజనోక్తి రాప్తస్య నిశ్చయే నిశ్చయం దిశేత్ ।
తత్సన్దేహే ప్రవృత్యాదిత్యాం సిద్ధాం సన్ధుక్షయేదసౌ ॥*॥

తత్ర సామాన్యతః ప్రయోజనవత్త్వ నిశ్చయేపి స్వాపేక్షిత ప్రయోజన విశే షవత్త్వ నిశ్చయస్తు వక్తృవాక్యా ద్భవేన సిద్ధ్యతీతి ప్రయోజన కథన మవశ్య కర్త వ్యమేవ । తదిహ సమ్బన్ధోపి సూచితఏవ. సంబంధాశ్రయ భూత శాస్త్ర ప్రయోజ నాదీనా ముపాదాన నాన్తరీయకత్వా త్సంబంధావగమస్య ।

విచారత్వం విచార్యత్వం నిర్ధార్యత్వం తథేతరత్ ।
ప్రాప్యత్వం ప్రాపకత్వంచ సంబంధ ఇతి కథ్యతే ॥*॥

తత్ర తత్వత్రయ మర్థపంచక మిత్యాదిక మధ్యాత్మవిద్భి రత్యాదరేణ పరి గృహీత మర్థజాతం స్వయమేవ సూరిభి స్సంప్రత్యాయ్యమితి నవివిచ్య లిఖ్యతే ।

విషయ ప్రయోజన సంబంధ వాదః.

విషయాది ప్రధానత్వ మాద్యపద్యే సమీరితం ।
అధునా మఙ్గళాచార ప్రాధాన్య మనువర్ణ్యతే ॥*॥

సచ మంగళాచారః కేషుచి ద్గ్రంథేష్వదృష్టోపి నిమిత్త ఫలాభ్యాము న్నేయః । ఆహుశ్చ " ప్రారిప్సితంనిమిత్తంస్యా దవిఘ్నేన సమాపనం । ప్రచయశ్చ ఫలం తస్యా

న్మంగళాచారశ్చ స్మృత " ఇతి । అవిఘ్న సమాప్త్యాది సంవలితస్య ప్రత్యవాయాభావస్య తత్రాధికారి విశేషణత్వ మిత్యర్థః। ఉక్తంచ వివరణకారైః " సంవలిత మతో విశే షణం, జాతేష్టివత్, యథా జాతేష్టౌ పుత్రజన్మనిమిత్తత్వే పుత్రగత పూతత్వాదీనాం ఫలత్వ కల్పనం. నచ గౌరవం, ఫలస్య విశేషణత్వే ప్రవృత్తిసౌకర్యాత్. ఫలమాత్రేతు గర్హానుపపత్తిః. నహి కామ్యాకరణే గర్హా " ఇతి। అథవా శబర శఙ్కర గ్రంధయోరనీశ్వర ప్రీతిపాదకత్వా దీశ్వర నమస్కారాది మఙ్గళం నకృతమితి వ్యాకత్తు తే । నచ పక్షిలాదయః పరమాస్తికా నిమిత్తేసత్యపి మఙ్గళం నాచరంతీతి సిద్ధంభవతి, అపితు తస్యాపి నమస్కారాది మఙ్గళస్య గ్రంధనివేశనమేవ నకృతమితి వ్యాకుర్వతే। కేచి త్త్వీశ్వర వాచకస్య ప్రమాణశబ్దస్య ప్రథమోపాదానా త్కృత మంగళాచారఏవ పక్షిలమునిరితి వ్యాచఖ్యుః। అననుష్ఠిత మఙ్గళత్వేనా కథం ఫలసిద్ధిః । అనుష్ఠిత మఙ్గళానాంతు ఫలవ్యభిచారః కర్తృకర్మ సాధన వైగుణ్య మవలమ్బతే । నన్వారబ్ధ సమాప్తికామో మంగళ మాచరేదితి విధ్య భావా త్కర్తవ్యత్వం మఙ్గళాచారస్య? అయం ఖల్వనధిగత వేదానా మకృత మీమాం సానా మాలాపః, అవిగీత శిష్టాచారస్యైవ మూల ప్రమాణ కల్పకత్వాత్ । అతఏవ చోదనా లక్షణత్వ సిద్ధిః । నచ మంగళాచారాభావేపి ఫలం దృష్టమితి వాచ్యం, సంసారస్యానిదంప్రథమతయా తస్యాపి భవాంతరీయ సుకృతవిశేష నిబన్ధనత్వాత్ । నచ కిమనేన మఙ్గళాచారేణ ? తదేవ ఫలం ప్రదాతీతి వాచ్యం। తత్సద్భావే నిశ్చ యాభావాత్, నిమిత్తానుబన్ధినో నైమిత్తికస్య శిష్టాచార ప్రాప్తత్వే నావశ్యకత్వాచ్చ।

కేచిచ్ఛా దారభమాణస్య బుద్ధిస్థం పూరణాదికం ।
త్యక్త్వాన్య ఫల క్లృప్తిస్తు నీతిమద్భ్యో నరోచతే ॥*॥
భక్తి రాశాస్యమానాపి పూరణ ప్రచయావిహ ।
నోపరుధ్య ప్రవర్తేత సాచ తౌచ తదాశిషా ॥*॥
భక్తిహి మంగళతమా తద్బోధాదేశ్చ కారణం ।
తస్మా త్సర్వ ప్రధానత్వా ద్భక్తేరాశాసనం వరం ॥*॥

[illegible] శ్రుత్వా భవత్యా స్న[illegible] రాచరనాదికం ।
[illegible] మేవహి మాంగళ్య మాశాస్య మహామ స్తేహి ॥*॥

[illegible] అస్తు తావన్మంగళాచారః, మంగళ నిబంధస్తు తత్త్వాఖ్యాస్య వ్య[illegible] యుక్తశ్చేన్న ; ఉపయోగాదనిషేధాత్ ।

శిష్యాణాం శిక్షణం తావ త్తేషాం స్వకృత కీర్తనాత్ ।
మహిష్ఠ మంగళావాప్తి స్తత్ఫలం ప్రాగుదీరితం ॥*॥

ద్రమిడ భాష్యాదిషు " నమః ప్రవర గుణైకాస్పదాయ స్థితిసకలైకబీజ కుంభభూతాయ భువనకోశస్య గోప్త్రే బ్రహ్మణే, నమో జైమినయే వేదపవాస్య సంపుట నిగూఢ విస్ఫారయిత్రే న్యాయ ప్రజ్వలిత చేతసే, నమోస్త్వాచార్యేభ్య " ఇత్యాదిభ్య స్తద్ద్రష్టేశ్చావశ్య కర్తవ్య ఏవా యమాచారః । ఈశ్వరాపహ్నోతృణా మాచారో నాస్తే యఇతి ప్రాగేవోక్తం । " స్మృత్యాచార విరోధేతు స్మృతిరేవ బలీయసీ "తి న్యాయా చ్చసిద్ధ మేతత్ । స్మర్యతేచ తత్ర మఙ్గళాచారః-"మఙ్గళాచార యుక్తానాం నిత్యం చ ప్రియతాత్మనాం । జపతాం జుహ్వతాంచైవ వినిపాతో నవిద్యత " ఇద్యాదిభిః ।

కరణత్రయ సాహాయ్యా త్క్రియతే మంగళక్రియా ।
తస్మాద్గ్రంథ నివేశోపి మంగళస్య ప్రమాణవాన్ ॥*॥
పూర్వైః పులస్త్య ముఖ్యైశ్చ క్రియా సమభిహారతః ।
కార్యారంభేషు సర్వేషు మంగళాశాసనం విదుః ॥*॥

మంగళాచారః పురాణారంభే దృష్టశ్చ " ప్రణిపత్యా భివాద్యచే "తి గురుప్రణిపాతాదిరూపః । అతఏవ "యుష్మ దస్మ" దిత్యాదౌ దుర్గ్రంథత్వ మాశంక్య ప్రత్యక్త్వానుసంధానేన మంగళత్వ మాచఖ్యు ర్వ్యాఖ్యాతారః । తచ్చ మందం, యుష్మ దర్థానుసంధానస్యైవ తత్రాపి ప్రాధమ్యాత్. మధ్యలఘుత్వేన వహ్ని దేవత్యస్య రగణస్య నివేశాచ్చ ।

శన్నో మిత్రాదయో మంత్రాశ్శతం తేసూరిభి స్స్మృతాః ।
కర్మానుష్ఠాన కాలేషు పఠితవ్యామనీషిభిః ॥*॥

ఏవ మిహ పద్యనిబంధన చోద్యముపక్షం । దృష్టంచ శేషదీక్షితైః « ప్రణమ్య హేతుమీశ్వర '' మిత్యాది ।

అకారోపక్రమశ్చాస్మిన్నజితత్వాభిసంధితః ।
నిశ్శేషత్వస్తు సుగమం నిఖిలేత్యపి భాషితే ॥*॥
అన్యార్థేఽ వ్యత్ర వర్ణోఽయం విష్ణునామ స్వభావతః ।
యదృచ్ఛా శక్తి శబ్దాది న్యాయా ద్భవతి మంగళం ॥*॥
ఆదౌచ పాణినీయాదే స్తథాన్యై రపివర్ణితః ।
సూత్రేచాథాది రన్యార్థ స్తదర్థోఽప్యస్వమన్యత ॥*॥
అతోఽప్యత్ర శుభత్వంస్యా ద్వైకల్య ప్రతిషేధతః ।
నిషేధ్యభేదతో హ్యస్య శుభాశుభ వికల్పనా ॥*॥
అపహన్తవ్య దుఃఖోక్తి మప్యారంభే శుభాంవిదుః ।
అపౌష్కల్య నిషేధేస్మి న్నతః కైముత్య ముక్తతం ॥*॥
ఆదా వఖిల శబ్దేస్మి న్సగణత్వ నివేశనం ।
ఆయుః పూర్తి నిదానత్వా దవిఘ్నాయైవ కల్పతే ।
సర్వస్యాపి గణస్యాత్ర నగణోహి విశిష్యతే ॥*॥
తత్రాదిమచతుష్పద్యా మష్టార్థా నపరాన్విదుః ।
విశిష్ట మంగళాచార ప్రక్రియా నాన్తరీయకాన్ ॥*॥
వ్యాఖ్యానమాద్య సూత్రస్య బ్రహ్మలక్షణసంగ్రహః ।
చతురధ్యాయ్యనుక్రాన్తి ర్ధ్యేయసంశోధనం తథా ॥*॥
పరపక్ష ప్రతిక్షేపః పరారమ్భనివారణం ।
స్వేష్టారంభ విరుద్ధానాం నిశ్శేషోద్ధారఇత్యపి ॥*॥
పౌరుషేయేషు వాక్యేషు ప్రయోజన విశేషతః ॥*॥
పరిష్కృతానుగుణానేక విపక్షా హ్యాశ్రితా బుధైః ॥*॥

ప్రాహుః కేచిత్ - తేనైకవాక్యతాం లోక ఇత్యాది భాష్యార్థవివరణే- ""లోక ఇత్యాది భాష్యస్య షడర్థాన్ సంప్రచక్షతే । సర్వవ్యాఖ్యా ముపాలమ్భం ప్రత్యాఖ్యానం తథాపరే । పరిసంఖ్యాం స్తుతిం కేచి దథశబ్దస్య దూషణ'' మితి। ""లోకే యేష్వర్థేషు ప్రసిద్ధాని పదాని తాని సతి సమ్భవే తదర్థాన్యేవ సూత్రేష్వవగన్తవ్యాని, నాధ్యాహారాదిభి రేషాం పరికల్పనీయోऽర్థః పరిభాషితవ్యో వే'' తి భాష్యమాపాదచూడం సమ్యగ్వ్యాఖ్యాన ప్రక్రియయా స్వగ్రాహ్యోపవర్ణనా త్సర్వవ్యాఖ్యా । భగవదుపవర్షాది వ్యాఖ్యాయా ముక్తప్రకార వైపరీత్య ఖ్యాపనాదుపాలంభః । సూత్రస్య స్వరసార్థ ప్రతిపాదన స్వాభావ్యస వ్యాఖ్యానానపేక్షత్వ కథనేన సూత్రం నవ్యాఖ్యాయతే, సూత్రేణ శ్రుతిరేవ వ్యాఖ్యాయత ఇతి సూత్రవ్యాఖ్యాన ప్రతిక్షేపాత్ ప్రత్యాఖ్యానం । శ్రుతిసూత్ర విసంవాదే సూత్రస్య స్వారసికార్థ ప్రహాణేనాధ్యాహారాదిభిః కథంచిన్నేయత్వేన యథాశ్రుత పరిగ్రహాస్యా పాస్తత్వా త్పరిసంఖ్యా । జైమినిసూత్రాణాం స్వరసార్థ ప్రతిపాదకత్వ స్వాభావ్యోపవర్ణనాత్ సూత్రకారస్తుతిః । అథశబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థప్రతిపాదకత్వాపత్త్యభ్యుపగమేనాపి వృత్తాదర్శనాదిభి రానన్తర్యార్థత్వం నవిద్యత ఇతి పూర్వపక్షిణా క్షిప్యత ఇత్యథశబ్దదూషణమితి [illegible]।

ఏకస్మిన్నేవ భాష్యే తే షడర్థా యద్వదీరితాః ।
తద్వదేవ దశావ్యర్థా నత్ర వ్యాచక్ష్మహే వయం ॥*॥
సర్వవ్యాఖ్యాదికం తావ దర్థషట్క నిదర్శనం।
తథా పక్షిలభాష్యాదౌ తత్తదర్థాః ప్రదర్శితాః ॥*॥
సజ్జైస్మృక్షిత నానార్థై స్సూత్రకారాదిభి స్తథా ।
తన్త్రావృత్త్యను నిష్పాద్యాః కల్పితా స్తద్వదేవ నః ॥*॥

దృశ్యతే హి - ""దర్శన స్పర్శనాభ్యా మేకార్థగ్రహణా'' దిత్యేకస్మిన్నేవ సూత్రే ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రామాణ్య మాత్మనిత్యత్వ మిన్ద్రియనానాత్వం విషయస్థైర్యం గుణగుణిభేద ఇత్యాద్యనేకార్థజాతం । తదిహ సూత్రోక్తా బ్రహ్మాద్వైత వ్యాఖ్యే-

యసంగ్రహః। తన్నిరుక్తిపాదాభ్యాం దర్శ్యతే। శ్రీనివాసత్వం శమప్రస్తావకలిఙ్గం। అత్ర త్యుక్తమానత్రయాణాం శ్రుతిశిరసీతి వ్యాఖ్యేయక్రమా త్సఙ్ఖ్యాక్రమత స్సాప్యతే। అత శ్శబ్దోక్తో విశిష్టారంభ హేతు ర్వ్యాదీప్త ఇత్యనేనోద్గృహీతః। మమేత్యర్థ సిద్ధ జిజ్ఞాసా-ధికార్యాదావ్యాప్తిః। శిష్టైన సవిశేషత్వ్యాప్త వస్తుగోచరతయా స్వయంచ స్వాదుతయా ౨౨శ్రీ ర్విషయోపాయ విశేషోక్త్యా తద్విషయ బ్రహ్మవిచారస్య సన్ప్రత్యయ సూచి-తరాగ ప్రాప్త్యు త్తమ్భనా దత్తాదరావధ్యత్వ భ్రమాపోహః।

సూత్రార్థయో ద్వయోరర్థః ఫలతః ప్రతిపాదితః ।
అతశ్శబ్దస్తుసూత్రార్థ స్తస్మాన్న పునరుక్తతా ॥*॥
ద్వితీయసూత్రే భావస్థ కృత్స్న లక్షణ సఙ్గ్రహః ।
బ్రహ్మేతిలక్ష్యం శిష్టైస్తు తల్లక్షణ సమాహృతిః ॥*॥
నోద్దేశమాత్రా త్ప్రమితిః పరీక్షా లక్షణాశ్రయా ।
ప్రాధాన్యా ల్లక్షణస్యాత్ర ప్రతిపత్తిర్హి యుజ్యతే ॥*॥

అత్రహి సర్వకార్య సృష్ట్యాదీని ముముక్షూపాస్యత్వ మోక్షప్రదత్వ త్రయ్యన్త ప్రధానవేద్యత్వ శ్రీనివాసత్వ పరమప్రాప్యత్వానిచ గృహ్యన్తే । యై ర్యోగాయోగాభ్యా మపవర్గ పరిపన్థి భక్త్యున్మూలనపారావర్య వివేకః।

అసాధారణ ధర్మోహి లక్షణత్వేన లక్ష్యతే ।
బహుత్వం తస్య ధర్మస్య బుద్ధే రున్మేష కారణం ॥*॥
నలక్షణానాం భిన్నత్వే లక్ష్యభేదః ప్రసజ్యతే ।
విరుద్ధ లక్షణానాంతు భేదకత్వం విదుర్బుధాః ॥*॥

చతురధ్యాయ్యర్థ సంగ్రహస్తు-పరస్మిన్ బ్రహ్మణీతి కాణ్డాన్తరవేద్య వ్యా-వృత్త ప్రధానార్థోక్తిః। పాదాభ్యాం సిద్ధవిషయరూప స్సాధ్యవిషయరూపశ్చద్వి-కద్వయార్థ స్సఙ్గృహ్యతే। శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇత్యనేన ప్రమాణ విశేషాయోగ

[illegible]చ్ఛేద [illegible]ష్టాతరూప చతుస్సూత్ర్యర్థ ద్గ్రహః, శ్రుతిశిర[illegible] [illegible]ణ నిర్దేశస్య వివక్షితత్వాత్।

అయోగశ్శ్రుతిభి ర్యోగోప్యనుమానేనవార్యతే ।
సూత్రైశ్చతుర్భిః కిం నాత్ర వక్తవ్య మవధారణం ॥*॥

ఏకదేశినస్త్వాద్యసూత్రార్థోక్తిరితి వ్యాచఖ్యుః। నను కథమన్యప్రమాణవ్యవచ్ఛేదః, స్మృత్యాదిభిరపి తత్సిద్ధేః? మైవం, తేషాం తన్మూలతయైవప్రామాణ్యస్యన్యాయసిద్ధత్వాత్। ఏతేన స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతిబాధశఙ్కా నిరస్తా। శ్రుతేః స్మృతిద్వారత్వమపి సాధనవద్బాధనేపి సమానం। తత్ర శ్రుతిమూలత్వేవా శ్రుతిరేవ శరణం। తదుక్తం- ‹‹విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమాన›› మితి । వక్ష్యతిచ- ‹‹స్మృత్యనవకాశ దోషప్రసఙ్గఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గా››దితి। శ్రీనివాసభక్తిరూపపదాభ్యాం ప్రాప్యప్రాపక యథార్థ్యనిష్కర్షః। పరత్వంచోక్తప్రకారేణచతుర్ధాచతుర్లక్షణవేద్యం।మమేత్యుపాయాధికా యోర్దాహృతిరితి।అత్ర భువనమాత్రోక్త్యా సకలేతి విశేషణోపాదానేపివా ప్రాయికత్వం శఙ్క్యేత, అతోత్రాఖిలేతి విశేషితోక్తే శ్చతుర్ముఖాదిభ్యో వ్యావృత్తిరితి।

వ్యతిరేక ముఖేనోక్తా వర్థాదార్ఢ్యం ప్రతీయతే ।
తస్మాదిష్టార్థ సిద్ధిస్స్యా దనిష్ట వినివారణం ॥*॥

నహి చతుర్ముఖాదీనాం నిఖిలకారణత్వం । నహి తే స్వేషాం స్వ పూర్వోత్తరేషా మన్తరాన్తరస్థానాం శుద్ధసృష్ట్యాదేర్వా హేతవః । వ్యష్టిసృష్ట్యాదౌచ నియ-[illegible] పరప్రయోజ్యాశ్చ । కార్యసముదాయ విశేషరూఢోప్యత్ర భువన శబ్ద ఉపలక్షణా ద్భవతీతివా కార్యమాత్ర పరః। ప్రకరణానుకూల్యే యోగస్య రూఢితో బలీయస్త్వాత్ । జన్మాదిషు బహువ్రీహి స్తద్గుణ సంవిజ్ఞానః, “సర్వాదీని సర్వనామానీ” తివత్ ।

ద్రవ్యస్య నిత్యసిద్ధస్య యథాదృష్ట్యవధారణే ।
జన్మస్థిత్యాద్యవస్థాస్స్యుస్సామగ్రీభేద శక్తితః ॥*॥
ఆకాశత్వాది ధర్మాణా మాగన్తుత్వ వివక్షయా ।
తత్ర ద్రవ్యస్య నిత్యత్వే వ్యుత్పత్త్యాది రపిశ్రుతిః ॥
యథా పాకేన రూపాద్యాః పరేషాం నిత్యవస్తుషు ।
తథా నస్త్రిగుణే ద్రవ్యే పర సఙ్కల్పతో దశాః ॥

జన్మాద్యవస్థాశ్చ నిత్యనైమిత్తికాది భేదాద్బహుధోక్తాః । ప్రాగసిద్ధస్యాత్మలాభ ఉత్పత్తిర్జన్మ। ఉత్పత్తి లబ్ధాకృతే రక్షణస్యాऽऽ పరిణామ సామగ్ర్యాః స్థితిః స్థేమా । నను కథం స్థేమశబ్దః ? కథంచ స్థిత్యర్థః ? నహ్యసౌ స్థానాదివత్త్రిష్వ త్తే నిష్పన్నః, నచ "పృథ్వ్యాదిభ్య ఇమనిజ్వా" ఇత్యస్య విషయః । యద్యపి 'ప్రియస్థిర' ఇత్యాదినా స్థిరశబ్దస్య స్థాదేశః, తత్ర 'తురిష్ఠేమేయస్స్వి'తి ప్రత్యయత్రయం ప్రకృతం, తథాప్యత్ర ప్రియాదిగురు బహులఘుదీర్ఘాణామేవాదేశే ష్విమనిజ్భవతి, నాన్యేషాం, పృథ్వాదిష్వపాఠాత్ । నచాసావాకృతి గణః, అతః కథమయం ప్రయోగః । అత్ర బ్రూమః -

ప్రయోగత స్థితిస్థేమా ప్రత్యయా ద్వ్యాహ శాసనాత్ ।
అఖణ్డితోవా శబ్దోయ మధాతూద్భవ పక్షతః ॥*॥

అస్తిహి న్యాయతాత్పర్య టీకాయాం తత్ప్రయోగః - "స్థేమా చ భావానాముపపాదయిష్యతే" ఇత్యాది। తాత్పర్యపరిశుద్ధౌ చ సంశయ పరీక్షాయాం "బౌద్ధాదేశ్చిత్తే క్షణికత్వాదేరపి(న)ఘటితి విఘటితసాధనస్య ప్రతివాదిసాధనాత్పరితో నిరస్త విభ్రమాశఙ్కా త్సంశయం వినైవ స్థేమాది నిర్ణయోత్పత్తే" రితి చ । "నిస్థేమానో దశాననకీర్తయః" ఇత్యాదయశ్చ మహాకవి ప్రయోగాః । తదత్ర ప్రసిద్ధ బహువిద్వత్ప్రయోగభూయస్త్వయా సాధుత్వం సిద్ధం । శక్యాస వ్యుత్పత్తిః । యథోక్తం- "నామచ ధాతుజమాహ నిరుక్తే వ్యాకరణే శకటస్య చ తోకం। యన్న పదా

ర్థాః శేషసముత్థం ప్రత్యయతః ప్రకృతేశ్చ తదూహ్యాం'' మాభూద్వా ప్రకృత్యా-దివిభాగః, మతభేదేనాఖణ్డిత ప్రాతిపదిక స్వీకరణాత్ । నామచేత్యాదినా తత్సూచ్యతే।

ఈదృశానాం ప్రయోగాణాం బహిష్కార సిద్ధయే ।
బహుధా బహుళాదీనామష్టాధ్యాయ్యాముపక్రమః ॥*॥
నానా వ్యాకరణాభిజ్ఞ బహువిద్వత్పరిగ్రహే ।
శబ్దేఽసాధుత్వ మాహుర్యే శాబ్దికాంస్తాన్నమస్తు హి ॥
విశిష్టోక్త్యనుసారేణ వ్యుత్పత్తిస్స్వర్యతే బుధైః ।
అవిగీత ప్రయోగేషు విగానం నైవ సాంప్రతం ॥*॥

భగశబ్దో నాత్యన్తికలయాగ్రాహీ, రక్షాశబ్దేన తదుక్తేః, ప్రయోజనస్యాపి విషయవత్పృథగ్వక్తవ్యత్వాచ్చ । అతో ''జగజ్జన్మస్థితి ధ్వంసమహోత్సవైక హేతవ'' ఇత్యాదిష్వివ బ్రాహ్మణ పరివ్రాజ్ఞేత్యాది పృథగుక్తిః। వినతేత్యాదౌ విష్ణ్వాది శరీరక-తయా బన్ధరూప కామ్య ఫలప్రదత్వమాత్రం వదతామపి క్షేమశబ్దే రక్షాశబ్దేన సంకోచ స్స్యాదేవ। అత ఏవాత్రాదిశబ్ద సమానాధికరణ జన్మాద్యన్యపదార్థ-విశేషతయాపి న మోక్షసంగ్రహ ఉచిత ఇత్యాహురాచార్యాః । విశేష స్ఫో-టాభావాదత్రైవ పురాణార్థోక్తౌ ''జగదుత్పత్తిస్థితి సంహారాన్తః ప్రవేశ నియమనాది లీల'' మితి స్వోక్తేసతి పరోక్తస్య విప్రకృష్టస్వోక్తస్య స్వ ప్రబన్ధాన్తరోక్తస్య వానురోధాయోగాజ్జన్మాది త్రయోపయుక్తతమ తత్సహోక్తానుప్రవేశాదీనామపి తైస్సంగ్రహణౌచిత్యాత్తేషామార్థత్వాదపి శాబ్దత్వస్య పరత్వాచ్చ। అస్వాధీన సహకారి నైరపేక్ష్యం చానేన భగవతస్సిద్ధ్యతి ।

స్వకార్యస్థస్య జన్మాదేస్స్వలీలాత్వోక్తి శక్తితః
స్వామిత్వాద్యుక్తరీత్యైవోపాదానత్వఞ్చ సూచితం॥
నృత్యన్తం పశ్యతాం నృత్తం నలీలా కింతు తద్దృశః ।
దేహద్వారా త్రితన్నిష్ఠం లీలా జన్మాదికం భవేత్ ॥*॥

అవస్థాన్తరయోగ్యత్వ ముపాదానత్వ మూచిరే ।
ఆగన్తుకా పృథక్సిద్ధ ధర్మో వస్థేతి కీర్త్యతే ॥*॥
అచిజ్జీవ స్వధీద్వారా స్వరూపేణచ సర్వగే ।
అవస్థా స్సన్త్యదోషాస్తే నిర్వికారోక్తి రన్యతః ॥*॥

ఏత దర్థేంచాత్రిస్తః ప్రవేశాద్యుక్తిః, తతోన్యస్య తచ్ఛరీరత్వ వ్యుక్తేః పరిధానాది క్షేత్రజ్ఞ శరీరక స్యైవ జన్మాది లీల ఇత్యుక్తంభవతి ।

సర్గాదికం తతోస్యైవ భూతస్థముపకారకం ।
ఇతిచైత దభిప్రాయ మూహుస్త్రయ్యన్త పారగాః ॥*

నచాత్ర వివక్షిత నిష్కర్ష భువనశబ్ద వృత్తి విరోధః, 'స్వతన్త్రభూత చేష్టాలీల' ఇత్యాదివ దుపపత్తేః। భువనాని విష్ణు రిత్యాదివ దనిష్కర్షేణ విశేష్య పర్యన్తత్వే ప్యవిరోధః । తథాచ వివరణం - "భువనశబ్ద స్సజీవాత్మకా చిదభిప్రాయః, కారణవాక్యేషు తత్రైవ కారణత్వ ప్రతీతేః । బ్రహ్మతు పృథఙ్నిర్దిశ్యతే । యద్వా - విశిష్టం బ్రహ్మశబ్దార్థ స్తతఏవే" తి। యేచాన్యేప్యర్థాస్తాత్పర్యతూలికోక్తాః - "కార్యత్వా జ్జన్మాదిషు లీలాశబ్దోపచారః, జన్మాదికార్యత్వా జ్జన్మాదిభూతా లీలా యస్యేతివా, భువనజన్మాదిషు లీలాయస్యేతి వ్యధికరణ బహువ్రీహిర్వా, జన్మక్షేమ భఙ్గానా మాదిభూతా లీలాయస్యేతి తత్పురుషగర్భ బహువ్రీహిర్వా" ఇతి । తేతు పరిధానార్థ ప్రోక్త్య ప్యవిరుద్ధతయా వైభవాదుక్తాః ।

ఏవం జన్మాదిశబ్దేన తద్ధేతు రుపలక్ష్యతే ।
యద్వా జన్మాదికా లీలా యస్యే త్యర్థద్వయమ్మతం ॥*॥
కిఞ్చిదిష్టమనుద్దిశ్య నప్రవర్తేత చేతనః ।
తచ్చాప్తార్థస్య నేత్యేత ల్లీలోక్త్యాత్ర నివార్యతే ॥*॥
యద్యదిష్టం తదాతస్య సిద్ధిరస్త్యాప్త కామతా ।
నాతః క్షేప్యో యథాలోకం సాధ్యలీలాన్విత శ్శ్రుతిః ॥*॥

... ... ప్రణా ... ఇత్యాది తదప్యుక్తం నబాధ్యతే ।
ప్రోత్యాతా నుగుణం తస్య స్వతోనేనచ పూర్తితః ॥*॥

అస్యాపి ప్రయోజనాన్తర నిరపేక్ష స్వచ్ఛన్ద వ్యాపారవ్యక్త్యై "బాలఃక్రీడనకై రివే" తి దృష్టాన్తః। తదభిప్రాయంతు సూత్రం "లోకవత్తు లీలే" త్యాది। హేతుతోవ్యక్త్యాపి సమన్వయలక్షణార్థ స్సిద్ధ్యేత్, లీలాశబ్దస్తు స్థాలీపులాకన్యాయాద విరోధలక్షణార్థోప లక్షణః। అనేన స్వబుద్ధిపూర్వక స్వప్రీత్యర్థవ్యాపారవాచినా కర్తృత్వం చోపాదానత్వా విరుద్ధం వ్యఞ్జితం। సూక్ష్మప్రకృతి విశిష్టతయోపాదానం సఙ్కల్పతః కర్తాచస్యాత్। ఏవం సహకారి కలాపాన్తరయామితయా సహకారిత్వమపీతి నివార్యం। వికారాశ్రయత్వ వ్యతిరిక్తాకారేణ కార్యోపయుక్తంహి నిమిత్తం, నతూపాదానా దన్యదేవ। ఉభయాభిప్రాయేణహి కారణవాక్యేష్వేకా ద్వితీయశబ్దౌ।"సోభిధ్యాయే" త్యాదిభిశ్చైత దుపబృంహితం। వినతాదివ్రాతాన్తం సాధనలక్షణార్థ పరం, తత్రోత్ర నతిమానసీ- యథావిధి ప్రహ్వతా గుణోపసంహారోక్త తత్తద్విద్యారూపా। విశబ్దస్తు నానార్థః। తద్వన్తోవినతాః। పూర్వపాదద్వయ సిద్ధవైరాగ్యాది వైశిష్ట్యపరోవా విశబ్దః। వినతానాం వైవిధ్యం విద్యాఙ్గపాదోక్తా శ్రమాది భేదాత్। తదుపయు పీత్యాద్యుక్త దేవాదిభేదోప్యత్ర ద్రష్టవ్యః। భూతశబ్ద స్త్రాపత్రియ హతే స్తన్నివృత్త్యుపాయ పాటవస్యచ హేతునా దేహావిశేషేణ యోగమభిప్రియ న్నర్థిత్వాదికం వ్యనక్తి। ధాత్వంశశ్చ "సన్తమేనంతతోవిదు" రిత్యాద్యుక్తాం శుద్ధధీ వైశిష్ట్యరూపాం సత్తా మాచష్టే। "అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత" ఇత్యధీతాం బ్రహ్మనిర్వేశాత్తికాంవా। భూతసఙ్ఘవ్రాతోత్రతాని తదీయానిచ, షష్ఠ్యాసంబన్ధసామాన్యోక్తేః, అన్యథా వ్రాతశబ్ద నైరపేక్ష్యాత్। నహ్యత్ర సత్రివ త్సంహతానామేవ ప్రవృత్తిః ఫలావాప్తిర్వా। సాకేతనివాసివత్ఫలలాభస్తు నసార్వత్రికః। తదత్ర "నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే" "నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతి" "పశుమనుష్యాః పక్షీవే" త్యాది విఖ్యాప్యం। రాజపరిషది-

త్యాగే హి రాజాచాన్యేన వివక్ష్యన్తే। వివిధశబ్దేన పశుపుత్రాన్నాద్య స్వర్గస్వా-
రాజ్యాది తత్తత్ఫలకామ కర్తృ వైవిధ్యం ప్రత్యుక్త్వా తత్తదుపాయనిష్ఠ వ్యక్తిభూ-
యస్త్వం వివక్షితమితి కేచిత్। అయంచ వైభవవాద ఇత్యనుమన్యామహే। ఆహు-
శ్చ "సర్వవ్యాఖ్యా వికల్పానాం ద్వయమిష్టం ప్రయోజనం। పూర్వత్ర పరితోషో
వా విషయవ్యాప్తిరేవ వే"తి।

ఫలార్థ్యాయ క్రియమాణాత్ర పరప్రాప్తివిరోధినాం।
శమనం నిగ్రహాదీనాం రక్షాశబ్దేన గృహ్యతే ॥*॥
ప్రత్యూహహత్యన్త భక్తేషు స్వతఃప్రాప్తం సుఖాదికం।
యావత్స్వరూపం తత్ప్రాప్తం తత్సంసిద్ధి రిహార్థతః ॥*॥
యద్వాభీష్టార్థ దానంచ రక్షేతి పరిగృహ్యతే।
తదలాభ నిమిత్తార్థి విషాదాత్త్రాయతే యతః ॥*॥
ప్రయాసానతిరేకేణ ఫలాధిక్యతి నీతితః।
చతుర్విధానాం భక్తానాం రక్షోక్తిశ్చ నదుష్యతి ॥*॥

ఆనన్దయిత్రుత్వ శ్రుతిసూత్రేభ్యాత్ర భావ్యే। ఏకశబ్ద ఇహాప్రధానార్థకః, "అన్యస్యాం జీవితం జహ్యా" మిత్యాదిషు తద్వ్యోగే తద్విపరీతాభీష్టతమ కృత్స్న త్యాగోక్తేః। అనన్యేషు ప్రమాద్యత్స్వపి నిరయాది ప్రాపక నిగ్రహనివృత్త్యర్థో వా, తేషాం యమవిషయ గమనాది నిషేధాత్। దృశ్యతే హి "నఖలు భాగవతా యమవిషయం గచ్ఛన్తీ"తి। "ఇష్టాన్వైషాం కేచిదుపక్లేశాధన్తీ"తి శిష్టామాత్రమ్నానాచ్చ। దీక్షా - దృఢసంకల్పః, "సత్యజేయం" "ఏతద్వ్రతం మమే"త్యాద్యుక్తేః। దీక్షోక్త్యా స్వార్థత్వంచ సూచితం। రాజార్థేణంఖిలు రథతురగగజాది సంరక్షణం। రక్షాయామేక దీక్షాయస్యేతి వ్యధికరణ బహువ్రీహిః, రక్షాయాంవా దీక్షాకార్యత్వాత్తదుపచారః, రక్షాయామేకదీక్ష ఇతివా యోజ్యం।

దృష్టమన్యా పరాధేహి దణ్డనం ఖణ్డనాదికం।
రాజపుత్ర పరాధేహి దణ్డనం లఘుదృశ్యతే ॥*॥

ఫలసాధనతయా చోదితస్యాప్యర్థం ఫలప్రద ప్రాధాన్యం సిధ్యతి.

రాజానఃఫలదా రాజ పరిచర్యావిధాయినాం·।
ఫలప్రదస్య ప్రాధాన్యం ఫలాత్తదవగమ్యతే ॥*॥

వినతరక్షోక్త్యా తత్సహగీతదుష్కృత నిగ్రహ స్యాజ్ఞానాన్నితోక్త్యా బన్ధహేతుః కర్మాదిః ఖ్యాపితః। అతఏవ వైషమ్యనైర్ఘృణ్య పరిహారశ్చ । శ్రుతిశబ్దో నిరపేక్ష సంప్రతిపత్తి న్యాయాన్నిత్యం శ్రూయమాణో వేదరూపః। "సిద్ధశబ్దార్థసంబన్ధ" ఇత్యాదౌ చైవం ప్రాహురిత్యుక్తం । తేన వక్తృదోషాభావసిద్ధిః। సాధితం చ సర్వాద్యపాద వేదానాం ప్రామాణ్యం; కారణదోషబాధక ప్రత్యయయోరభావేన, కర్తుశ్చ తేషా మనుమాతు మశక్యత్వాత్, కల్పాదిష్వపి యథాపూర్వం ప్రాదుష్కరణాత్, కాఠకాది సమాఖ్యానాం కర్తృ విశేషోపస్థాపకత్వాభావాచ్చ। 'శిరః' బ్రహ్మప్రధానతయో త్తమోభాగః। 'దీప్తిః' స్ఫూర్తిః। సా పునరాద్యాధికరణోక్తసిద్ధార్థ వ్యుత్పత్తేః। విశ్వోక్తం వైశిష్ట్యం త్వన్యదేవతోక్తి రాహిత్యం। "తదేవాగ్ని" రిత్యాది నాగ్న్యాదిశబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, జన్మాదిసమన్వయ సూత్రోక్త కారణత్వ స్వతః పురుషార్థత్వాభ్యాం వ్యావృత్తి శ్చాత్ర వివక్ష్యతే। మాన విశేషోక్త్యా శేష నిషేధ న్యాయేన తృతీయ సూత్రార్థ స్సిధ్యతి। ఏవమిహ న్యాయ సుదర్శనే సంగ్రహః "వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదోషస్యమస్యాసలక్ష్యత్వమథాఫలత్వం । ఏతాని వై సూత్ర చతుష్టయేనా నారమ్భమూలాని నిరాకృతాని" ఇతి । న్యాయసంగ్రహేచ సేనేశ్వరాచార్యాః "వ్యుత్పత్త్యభావాత్ప్రతిపత్తి దోషాద్వ్యస్తాన సిద్ధే రఫలత్వతశ్చ । అమాత్వ మాశఙ్క్య నిరాచకార న్యాయైశ్చతుర్భిః ప్రతిపాద్యతత్త్వ"దితి। ఏతేన "బోధమస్య" ఇత్యాదివత్క్రమం బ్రహ్మాత్యాది విచారపర్యన్త ఫలరూప ప్రమితి వైశిష్ట్యముక్తం । నను యది బ్రహ్మశబ్దోత్ర సామాన్యవాచీ, తదా శ్రీనివాస శబ్దేన విశేష్యేత । నైవ మసౌ, తస్యాదన్య త్రౌపచారిక ఇత్యత్రైవ స్థాపనాత్, జన్మాది సూత్రే నిరతిశయ బృహత్త్వబృంహణత్వే" తి నిర్వచనోక్తేః, కారణత్వాధికరణేచ "బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మ

సాధారణత్వేపి ప్రవృత్త్యాత్మన్యపి కదాచి దుపచరిత ప్రయోగ దర్శనా" దిత్యాది, వియదధికరణేచ సూత్రం " స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవ " దితి, తత్ర చ భాష్యం "యథా బ్రహ్మశబ్దః 'తస్మాదేత ద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచ జాయతే' ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్త స్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే 'తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయతే' ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే తద్వ" దితి 'పరం జైమిని ర్ముఖ్యత్వా దిత్యత్ర చైవం భాష్యం "బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వా" దితి । నాపి పరశబ్దవ దౌపచారిక ప్రయోగ వ్యవచ్ఛేదార్థ మత్ర విశేషక శ్రీనివాసశబ్దః, పరస్మిన్నిత్యస్యేవ పర్యాప్తేః । నాప్యేకత్ర రూఢత్వే వ్యపదిష్టతయా పర్యాయేణ బోధనం, తదయోగాత్ । నహ్యత్ర కోకిలః పిక ఇతివ దన్వయః, అసామర్థ్యా ద్వాక్యభేదాచ్చ । నచ తదుక్తం, 'సంభవత్యేక వాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతే" ఇతిన్యాయాత్ । శ్రీనివాస ఇతి నామ, అన్యస్తు త్యక్తరూఢి ర్యోగతః శేషక ఇతివాయుక్తం, అఖిలేత్యాదినా గతార్థత్వాత్ । అథవ సామాన్యవాచీ బ్రహ్మశబ్దః క్వచిద్భాతి, సమన్వయ సూత్రే తావత్ సబ్రహ్మాది శబ్దానా ముత్తరోత్తర విశేషకత్వాభిప్రాయేణ సమభివ్యాహారః । ఆకాశాధికరణేపి " సగాదిశబ్దా స్సాధారణాకారా " ఇత్యుక్తం । ఆనన్దమయాధికరణేపి " సద్బ్రహ్మాదిశబ్దా స్స్వప్రకరణస్థా స్తత్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితా స్తమేవ గమయన్తీ"తి । పాశుపతాధికరణేపి " సృష్టివాక్యోదితం బ్రహ్మ నారాయణమేవ సమానప్రకరణస్థా "స్సదేవ సోమ్యేద మగ్రఆసీ" దిత్యాది సద్బ్రహ్మాది శబ్దాః ప్రతిపాదయన్తీ'తి । అతః కథమేతత్ । ఇత్థం, - ప్రత్యయిత గ్రన్థస్థ 'పరస్పర విరోధతాత్పర్యాణాత్ స్వాదవిరోధ నిర్వాహణః । యా బ్రహ్మశబ్దస్యైవ పరమాత్మన్యేవ రూఢిరాదావేవ స్థాపితా, సైవ సర్వత్రేష్టా । అసాధారణ్యానుక్తిస్తు బహుషు శ్రుత్యాది ప్రయోగ స్వస్య కుదృష్టివాది విప్రతిపత్త్యాచార్యాది శబ్దవ జ్జాతిశబ్దత్వం యోగమాత్ర మనేకరూఢింవా పశ్యతామభిమానికం సాధారణ్య మన్యాపహాయ తదిష్టాన్యార్థతాత్వ శఙ్కా నిరాసాయ స్యాత్ । తథాచ " బ్రహ్మణీతి సామాన్యశబ్దః, శ్రీనివాస ఇతి విశేషశబ్ద" ఇతివ్యాఖ్యానే స్వవ్యేనాంగతిః । తథాత్ర సాధార

న్యాయ్యాద్ధేతోః శ్రీనివాస ఇతి విశేష నిర్ధారణస్యాన్యాయ్యాత్। యద్వా బ్రహ్మశబ్దస్యైక రూఢిమనురుధ్య తదేవ శ్రీనివాస శబ్దేన విశేష్యతే, యా సర్వైరాశ్రీయతే సా చ తదాశ్రీయేతి। అతఏవాత్ర ఛాగ పశున్యాయోఽభిప్రేతః। అన్యథా చతుర్ముఖాదిత్వమప్యాశఙ్క్యేత। అతఏవ "హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ" ఇతి పరతత్త్వ సాధారణ పురుషశబ్దార్థోఽపి శ్రియఃపతిత్వేన విశేష్యతే। తేన కారణత్వాదిభిరిహ పరస్మిన్ బ్రహ్మశబ్ద రూఢిః స్థాపితా స్యాత్। ప్రసిద్ధతమ నామాన్తర వాచ్యత్వ లక్షణాన్వయః, శ్రీనివాస శబ్దార్థే బ్రహ్మణీతి। శ్రీనివాసస్యైవ పరత్వసిద్ధ్యై ప్రకృతాకార బృహత్త్వ నిమిత్త బ్రహ్మశబ్ద వాచ్యత్వం విశేషణీకార్యమితి। సత్యత్వాదిస్వరూప నిరూపక ధర్మపఞ్చక నిరూపితమపి పరంబ్రహ్మ శ్రీనివాసత్వేన విశేషితమేవ బ్రహ్మవిద్యావేద్య మిత్యర్థం ఫలతి। శ్రీ సంశ్రయణం నిత్యం స్వరూపవన్నిత్యాద్యపి, "శ్రీపత్య నపానిత్యశ్రీ" రిత్యభిధానాత్। అత్ర శాస్త్రవన్నైత్యాదిక మనుసన్ధేయం। ఏతేన పర్యఙ్కవిద్యాది ప్రసిద్ధ విభూత్యన్తరవత్త్వంచ। భగవ త్యాశ్రితా ప్రాప్యాన్తరేభ్య స్స్వోదయతామాయ ముపాయశ్చేతి వ్యజ్యతే। యదుక్తం "క్వచనాకస్పృష్ట గమనం పునరావృత్తి లక్షణం। క్వచిద్వాసుదేవేతి ముక్తిబీజ మనుత్తమ" మితి। 'మమ' – 'సోఽహం భగవశ్శ్రీనామి' ఇత్యాద్యుత్క్రాన్తస్యేతి భావః। 'పరస్మై' - సర్వనియన్తృత్వ నిరుపాధికానన్దిత్వాభ్యాం "సా కాష్ఠా సా పరాగతి" రిత్యామ్నాత పరాకాష్ఠాయణస్య ప్రాప్యత్వ కాష్ఠాభూతే। ప్రాప్యతోక్త్యా "రసం హ్యేవాయ" మిత్యాదిసిద్ధ ముక్తావస్థాశోభనంచ। స్పష్టాద్యుపయుక్త సార్వజ్ఞ్యాది కృత్స్నోత్కర్ష పరమసీమత్వం వా పరత్వం। ఏవం పరత్వ సౌలభ్యాభ్యాం మధ్యగమ్యం సిద్ధప్రాప్యాది రూపం భజనీయం ప్రశోధితం।

పరత్వం సులభత్వేన రహితం నోపకారకం।
సులభత్వం తథా తేన రహితం నోపకారకం॥

సాధ్యోపాయశోధనేతు-

భక్తేః పూజాదిమాత్రత్వం ధియశ్చిన్తాదిరూపతాం।
వ్యవచ్ఛేత్తు మిహాన్యస్తం శేముష్యాది పదద్వయం॥

సేవనాది శబ్దానాం పశ్వాది నీత్యా వక్ష్యమాణాయా విశేష విశ్రాన్తే స్సంగ్రహోయం। శేముషీతి శమాద్యఙ్గికాం బుద్ధిం లక్షయతి। మహనీయవిషయ ప్రీతిర్భక్తిః, ప్రీతిశ్చ ధీవిశేషః। యాదృశ్యా ధియా సా సాధ్యా పరేష్టా తాదృశ్యా ఏవ తత్త్వం యుక్తం। తదుక్తం భక్తిమేవాధికృత్య వేదార్థ సంగ్రహే "విషయ విశేషేణ విశేషితం జ్ఞానం సుఖస్య జనకమిత్యభిమతం, తద్విషయం జ్ఞానమేవ సుఖం, తదతిరిక్త పదార్థాన్తరం నోపలభ్యతే। తేనైవ సుఖిత్వ వ్యవహారోపపత్తేశ్చ" ఇతి। "స్నేహపూర్వ మనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే" ఇతి చ।

ఆపాదచూడం శాస్త్రార్థ ఇత్థ మత్రానువర్ణితః।
పరిసిద్ధి రవధిత్వాన్తరాణాం యథాస్థానం భవిష్యతి॥ ॥

ఏవం శాస్త్రార్థోనుక్రాన్తః, విశేషత శ్చోదయలిఙ్గ పాదగత్యా త్రయం శోధ్యతే। పురాణస్యకసిద్ధేపి బ్రహ్మత్వే పున స్తత్ప్రధాన విశేష స్థాపనాతిశయా త్ప్వదోఽధ్యాయముపసంక్షిప్తమః, అనన్యోపాసి పిపాతిశయ హేతుత్వాత్। అత్రత్య బ్రహ్మగుణ విశేషాకారవాద్యై రన స్తరపాదే విద్యా నానాత్వోక్తేశ్చ। తదిహాఖిలే త్యాదినా స్వప్న పరిపక్వాద్యైరపి జన్మాది హేతుత్వేన పరత్వాతిశయోక్త్యా స్వాన్యా వ్యధికరణ చతుష్టయాభిప్రేతం త్రితీయానాం స్వప్న సుషుప్త్యాదేః కారణం పరస్యాభ్యర్థిత విచిత్ర శక్తిత్వం వ్యఞ్జితం। విదీప్తే శ్రీనివాస ఇతి పదాభ్యాం మిథోనుపమదిన్యావృత్తి విధిరూప విశేషణ వర్గోపలక్షణాన్న స్థానతోపి పరస్యోత్యుక్తి పరశబ్దోపాదానాచ్ఛభయ లిఙ్గాధికరణార్థ ఉదాహృతః। చివచి దనుప్రవేశాది సంగ్రహో లీలాశబ్దాద్యాంశతోపి స్వస్య స్వయమేవా త్మోపాపనశబ్దాభ్యాం ప్రతిషేధసావిహీనభూలాధికరణోక్తం స్మారితం। పరస్మిన్నితి కారణ

స్యైవాత్ర పరత్వోక్త్యా పరమత ఇత్యధికరణార్థోఽపి ఖ్యాపితః । వినతేత్యాదినా ఫలమతఇత్యుక్తం ప్రదర్శితం । శేషేణార్థసిద్ధోపాసి సిషా సూచనమితి ।

ప్రకారాన్తరేణాపి ధ్యేయమిహ శోధ్యతే ।

పూర్వం ద్విలిఙ్గపాదస్య ప్రక్రియా పరిశోధితా ।
నారాయణానువాకాది నిర్ణీతార్థ స్త్విహోచ్యతే ॥•॥

అత్ర హ్యఖిలేత్యాదినా సర్వకారణత్వం, వినతేత్యాదినా మోక్షార్థ సర్వవిద్యా వేద్యత్వం, శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇత్యనేన సర్వోపనిషదేకప్రతిపాద్యత్వంచ, పరస్య బ్రహ్మణ ఉక్త్వా తస్య శ్రీనివాసత్వంచ వదతోఽయంభావః- “ కారణంతు ధ్యేయ ” ఇత్యాదిషు సర్వకారణమేవ ముముక్షోర్ధ్యేయం శ్రుతం, తదేవ సత్పృష్ట్యాదిశబ్దైరుక్తం, తేచ నభిన్నవిషయాః, సర్వత్ర జగత్కారణస్యైకత్వోక్త్యా వికల్ప సముచ్చయాయోగాత్; కృత్స్న వేద ప్రామాణ్య నిశ్చితే సర్వేషా మన్యతమస్య త్యాగా యోగాచ్చ । అన్యథా వివిధ ఘటనా యోగేనేతర ప్రహాణాయోగాచ్చ । అత ఏక విషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మేశానాది నిషేధ యుక్త భూయిష్ఠా బాధితార్థ బహూపబృంహణానుగుణ మహోపనిషత్పఠితా నన్య సాధారణ రూఢ్యాస్పద నారాయణశబ్దోక్త శ్రీపతిరేవ సదాదిశబ్దార్థః । కారణవిషయ పరవిద్యోపాస్య నిర్ధారణంచ నారాయణానువాక విషయ లిఙ్గ భూయస్త్వాధికరణసిద్ధం । సర్వేషాంచ కారణ వాక్యానాం సర్వవేద పఠిత పుంసూక్తైకార్థ్యం యుక్తం । తత్ప్రతిపాద్యశ్చ శ్రీపతిరి త్యుత్తరానువాక సిద్ధం । కారణవిషయ హిరణ్యగర్భ శబ్దస్య “ అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ ” ఇతి శ్రుత్యైవ శ్రీపతి విషయత్వం దర్శితం । ఏవం పుంసూక్త శబ్దార్థ ప్రత్యభిజ్ఞయా శ్వేతాశ్వతరోపనిషదాదయోపి వ్యాఖ్యాతాః । అతః “ సర్వే వేదా యత్రైకం భవన్తి ” “ వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్య ” ఇత్యాది సిద్ధమిహ స్థాపితం । అత ఏవ పురుషనారాయణో త్తరనారాయణ నారాయణా

నువాకానా మైకకణ్ఠ్యేన శ్రీనివాసే బ్రహ్మణీతి శ్రీనివాసపదంబ్రహ్మార్థకః ఇతి।

పరపక్ష నిరాసశ్చ కృతశ్శాస్త్రైకదేశతః ।
వ్యజ్యతే౽స్మిన్ పదైస్తైస్తైః పద్యైశ్శాస్త్రార్థ సంగ్రహే ॥*॥
వ్యనక్త్యఖిల శబ్దోక్తిః చిదచిద్బ్రహ్మ సత్యతాం।
ఏకస్మిన్నపి తద్వ్యక్తి భాగభేద వ్యపేక్షయా ॥*॥
అర్థేన్ద్రియగతై స్తద్వ దుభయా నుభయాశ్రితైః।
వినాదోషై రిహాధ్యక్షం బాధ్య మిచ్ఛన్ స్వనీహాతః ॥*॥
భేదసత్యత్వ పక్షస్య భేదమిథ్యాత్వ పక్షతః ।
విభాగో యది మిథ్యాస్యా ద్వ్యాహతి స్సర్వతోముఖీ ॥*॥
అసన్య పరవాక్యోక్త్యా విభాతి గుణవిగ్రహః ।
అబాధితైవ నేతవ్యా నేతినేత్యాదయః ప్రభా ॥*॥
శ్రుతిస్తు నిత్యనిర్దోషా స్వతస్స ప్రామాణ్య శాలినీ ।
అతాత్వికే ర్థే నత్వేష్యా స్వేష్టదూరాన్యతోక్తివత్ ॥*॥
మిథోంశానాం సశేషైశ్చ శేషస్యైక్యన్నిగృహ్ణాతి ।
అఖిలోక్తి రనేకాన్త వాదానపి విలుమ్పతి ॥*॥
విశ్వమేత దనేకాన్తం వదతో విహతి త్యజః ।
నసాధ్య దూష్య సిద్ధాన్త రాగద్వేషాది సమ్భవః ॥*॥
నఞ్ప్రయోగశ్చ సాధ్వేసా యథా వ్యుత్పత్తి బోధకః ।
అభావస్యా నుపాఖ్యత్వం హన్తి నిర్బాధ బోధతః ॥*॥
భావాన్తర మభావోసౌ పదార్థాన్తర మేవవా ।
ద్విధాపి నిస్స్వభావత్వం తత్స్వభావే కథం భవేత్ ॥*॥
చతుర్విధాణు మనసా మాకాశాదేశ్చ నిత్యతాం ।

అస్యత్యక్షిలజన్మోక్త్యా నిత్య మన్యత్తు శాస్త్రితః ॥•॥
నజ్ఞాయేతేతి కణ్ఠోక్త్యా కార్యత్వా సత్త్వా పలాపినః ।
సత్త్వార్థ ధాతునిష్పన్న భువనోక్త్యా నిరాకృతాః ॥•॥
సదసత్కోటినిర్ముక్త కల్పనాహి నిరర్థికా ।
సదస ద్భ్యాంప పక్షోక్త విరోధస్యా విశేషతః ॥•॥
భావాభావ వికల్పైతు కోట్యన్తర మసమ్భవి ।
వ్యక్త్యభ్యాస విస్పష్ట్యాది వికాశేషు వివక్షుతాం ॥•॥
జన్మ వ్యాహరణా ద్బాధః కృతశ్శ్రుత్యాది వర్ణితాత్ ।
అభివ్యక్తే రనాదిత్వే కారకాణా మనర్థతా ॥•॥
తదాగన్తుకతా మిచ్ఛన్ కింనాన్యత్తైవ మిచ్ఛతి ।
విసృష్టేః క్వచిదిష్టైవ వికాసోపి దశాన్తరం ॥•॥
వికాస తద్వతో రైక్య వ్యాఘాత స్సాఙ్ఖ్యపక్షవత్ ।
ఏకఏవ నిమిత్తం చోపాదానం చేతి సూచనాత్ ॥•॥
యోగ వైశేషికాభ్యుక్తం యుక్త్యాభాసమభాషత ।
కర్తా స్వపర సంయోగే సమవాయీచ విశ్వకృత్ ॥•॥
నచ కర్మ్మస్వసంయోగం నిత్యం భూతేషు భావయేత్
జనయన్ స్వసుఖాదీని దృష్టాశ్శ్వోపి తత్రచ ।
కర్తృత్వ సమవాయిత్వే కాశాదైరపి మన్యతే ॥•॥
బహుస్యామితి మన్త్రశ్చ వికారః పరికల్పితః ।
శరీరద్వారతస్సృష్టి సూచనాత్ప్రత్యరుధ్యత ॥•॥
కర్మాజ్ఞాన్నాది సర్వేషా మేకత స్తదితీరణాత్ ।
క్షణభఙ్గ ప్రవాహోశ పక్షశ్చాత్ర పరాకృతః ॥•॥
స్థిరాపేక్ష్యా నుమితి స్థిరాభావం నసాధయేత్ ।
నచ ప్రత్యక్ష మక్షోర్థ్య ప్రత్యక్షాన్తర బాధతః ॥•॥

సర్గప్రళయవాదానా మాన్యపర్యాన్న ప్రమాణతా ।
అర్థలోకాయతారూఢై రుక్తాప్యత్ర బహిష్కృతా ॥*॥
అనుప్రవేశాది వదన్ని రాచక్రే యథాశ్రుతి ।
సామానాధికరణ్యస్య బాధైక్యాది ప్రయుక్తతాం ॥*॥
విశిష్టవిషయానేక సామానాధికరణ్యతః ।
నిర్థైకార్థతాం తస్య వదన్త్విహ వారితాః ॥*॥
చార్వాకాదిమతంచాత్ర హేత్వాద్యుక్త్యా నివర్తితం ।
నిరాసన్నోక్తి పక్షశ్చ సలిలత్వేన ఖణ్డితః ॥*॥
నిరీశ్వరజగత్సర్గ శ్శబ్దాదేశ్చ తదుద్భవః ।
నిర్వ్యాపారేశ పక్షశ్చ తతఏవ న్యషిధ్యత ॥ * ॥
బహుశ్రుత్యాది సిద్ధత్వా ద్బాధలేశ విముక్తయా ।
లిఙ్గోక్త్యైవైక్యపక్షేషు స్పష్టత్వాద్యోగ ఉచ్యతే ॥*॥
సఙ్కల్పాధ్యాసనంతావ న్నవికల్పం సహేదిహ ।
అచేతనతయానిత్య మవిద్యావృత్తిమాత్రయోః ॥*॥
త్ర్యంశసృష్టివాదేచ సుషుప్తస్యాశ్రితు స్తదా ।
అచిజ్జీవసమానస్య సలీలోద్య మసంభ్రమః ॥*॥
నిత్యసర్వజ్ఞతాశ్రుత్యా సుషుప్తిశ్చాస్య బాధితా ।
కాలాసీన ప్రబోధాదే రన్యైశ్వర్యంచ దుస్త్యజం ॥*॥
సుషుప్తిశ్చ ప్రబోధశ్చ ప్రాక్సంకల్పా దితిత్వసత్ ।
అనన్తానుభవానన్ద జహాసా నుపపత్తితః ॥*॥
నాచిత్సంకల్పయేన్నాపి జీవోసిద్ధేన్ద్రియాదికః ।
ఈశ్వరశ్చాన్త నిద్రోపి కుర్యాన్నానర్థ మాత్మనః ॥*॥
నిత్యప్రబుద్ధ ఈశాంశో వ్యతో నెద్యృగ్వ్యహారవాన్ ।
భోక్తృణాం స్వాత్మతాదాత్మ్యం నవేత్తినహి సర్వవిత్ ॥*

వినతాదిపదై రత్ర జీవానామితరేతరం ।
ఈశితాశ్చ స్వరూపైక్యం తత్తన్మానైః పరాస్యతే ॥*॥
అసర్వజ్ఞోహమిత్యాత్మా యేనాధ్యక్షేణ దృశ్యతే ।
సర్వజ్ఞైక్యమతిస్తస్య నతచ్ఛక్త్యాపి సంభవేత్ ॥*॥
“నానాత్మానో వ్యవస్థాత” ఇత్యన్యైరపి సూత్రితం ।
విరుద్ధధర్మసంసర్గం వ్యక్తివివిధోక్తితః ॥*॥
వర్ణాద్యై ర్నృవైవిధ్యా దలేపకమతంహతం ।
యావజ్జీవంముముక్షోశ్చ తద్ధర్మానిశ్చలీకృతః ॥*॥
అస్త్యాశ్రమిభ్య ఇత్యత్ర త్రిశస్త్రాశ్రమ యోగతః ।
అలేపశ్చ శ్రుతః పాపైః ప్రమాదాత్తైరితిస్థితిః ॥*॥
తదుపర్యాది సూత్రోక్త్యా సర్వదేవైక సేవ్యతా ।
వ్యఞ్జితా వివిధోక్త్యైవ తత్తత్పారమ్య నుత్తమే ॥*॥
హరిశబ్దేన జీవానా మానన్త్యమపి సూచయన్ ।
ఇతఃహరిస్సర్వ ముక్తిస్స్యా దితిచోద్యమవారయత్ ॥*॥
ఆత్మానన్త్యా దముక్తానాం ముక్తానా మప్యనన్తతా ।
అనన్త్య తారతమ్యేన సద్రివ్యాది నయాద్భవేత్ ॥*॥
ఏకోజీవ ఇతఃపూర్వ మముక్తో హేత్వనాగమాత్ ।
ఇతిపశ్య న్ననేకేషు తథాత్వం కింనపశ్యతి ॥*॥
ముక్తే నతిభవత్వోక్త్యా నిత్యముక్తి నిరాకృతా ।
స్వరూపస్య నముక్తిత్వం సిద్ధసాధ్య విరోధతః ॥*॥
క్రియా తచ్ఛక్త్య పూర్వాద్యై స్సర్గాదితి పరోదితం ।
నస్పురక్షణ దీక్షోక్త్యా నిరస్తం నిగమాన్తయా ॥*॥

విధ్యాపేత్యైతు వైధర్మ్య ద్వారే శ్రుత్యైవ దర్శితే ।
శ్రుతిహానాది రన్యాయ్యో రాత్రి సత్రాది నీతితః ॥ * ॥
నతిరస్కాది జీవేశ వ్యాపార ప్రతిపాదనాత్ ।
సాక్షిమాత్రత్వ మనయో స్తత్తదుక్త మపాస్యత ॥
వేదా నిత్యత్వ వాదశ్చ వేదోజ్ఝిత పథ స్తథా ।
అనుమేయేశ పక్షశ్చ శ్రుత్యాద్యుక్త్యా నివారితః ॥
ఈశితు స్సగుణత్వేన భఙ్గురత్వాది సాధయన్ ।
ధర్మిగ్రాహక వేదాన్త విదీప్తి ధ్వస్త దృష్టికః ॥
అవేద్యత్వ మవాచ్యత్వ మపిప్రోక్తం కుదృష్టిభిః ।
నిగమాన్త విదీప్తత్వ నిర్దేశేన నివర్తితం ॥
ఉపాసనా ద్యసహాంయ స్తద్బ్రహ్మ శ్రుతమిత్యసౌ ।
పరస్య విద్యుపాస్యాది విషయత్వోక్తితో హతః ॥
సవిభ్వస్తీతి వదతాం తత్తన్మానైః ప్రమాణ స్తథా ।
బృహత్త్వ మపరిచ్ఛేద్యం బ్రహ్మశబ్దేన దర్శితం ॥
భాగభేదా ద్యయోగేన విభుతత్త్వస్య నిహ్నవే ।
అణుష్వపి సుమర్యాద స్వవా స త్త్వే స్వవాఙ్మతిః ॥
వ్యతిరేక గ్రహాయోగా ద్విభుకారణ ముజ్ఝితః ।
అబాధ్య శ్రుతిసిద్ధ్యైవ తత్సిద్ధిం సమదర్శయత్ ॥
కారణత్వాది ధర్మాణాం ప్రతియోగిమతామపి ।
అకల్ప నికతాం ప్రాహ తథా తన్మాన బోధనాత్ ॥
స్వేష్ట స్వపరనిర్వాహ న్యాయా త్సంబన్ధ ఆశ్రితః ।
నానవస్థితయె నాతి ప్రసక్త్యై చేతి భావ్యతాం ॥
శ్రీనివాస పదేనాత్ర నిర్విశఙ్కా ర్థ వాచినా ।

త్రిమూర్తీనాం సామ్య తాదాత్మ్య వ్యక్త్యన్తర జా[illegible] ॥
అన్యోక్తిః పరవిద్యాసు నిరుక్త్యాదేః పరాశ్రియా ।
తల్లిఙ్గా నన్యథా సిద్ధా తద్విశిష్టావలమ్బినీ ॥
బాహ్యైః కుదృష్టిభిశ్చోక్తా స్త్రిమూర్త్యుక్తీః క్లృప్తయః
బ్రహ్మణ శ్శ్రీనివాసస్య పరత్వోక్త్యా పరాహతాః ॥
ఆప్నోతి పరమిత్యేత త్సూచయేత్ పరశబ్దతః ।
స్వాత్మ ప్రాప్త్యాది మాత్రస్య నిరాచక్రే పవర్గతాం ॥
పరానుభూతే నాశః భావ్యో నచహేత్రసౌ నిరంహసః ।
అనిశ్శేషిత కర్మాణ్తు ముక్త ఇత్యుపచర్యతాం ॥
పరత్వ మనవచ్ఛిన్న మ్ముక్తాదిభ్యో విహాశ్రితం ।
తతస్సర్వ గుణాత్యన్త సామ్యవాదో వ్యపోదితః ॥
ఏకీభావ శ్రుతిశ్చాత్ర ప్రకారైక్యవివక్షయా ।
శుద్ధాశుద్ధాన్య యోగేహి తాదృక్త్వం శ్రుతిదర్శితం ॥
త్రయ్యన్త దీప్తతా ముక్త్వా భక్తే రాశ్వాసనాత్మనః ।
శబ్దతోఽర్థ్యతః సంపత్తే రసంభవ ఉదాహృతః ॥
ఆత్మనో నహమర్థత్వం వదతా మపనుత్తయే ।
వమేతీరిత మాత్మాన మహమర్థం న్యదర్శయత్ ॥
శేముష్యాది పదాభ్యాంతు కర్మధీ తద్వికల్పయోః ।
వాక్యార్థైక్యమతే శ్చైతన్యానుపాయత్వం ప్రదర్శితం ॥
బోద్ధృబుద్ధి భిదామత్ర మమకారేణ దర్శయేత్ ।
విషయాగ్రాహిణీ బుద్ధి రాత్మేతి మతమచ్ఛినత్ ॥
మమ స్వరూపమితివ ద్భేదోక్తి రుపచారతః ।
ఇత్యస ద్బాధ విరహే నవేద్దేహాపికాగతిః ॥

బాధస్స్వారసికో నాస్తి సంవిదాం బోద్ధృ బోధ్యయోః ।
కుతర్కై ర్యది శేముష్యా ప్రతిబన్దీ మసూచయత్ ॥
విషయేణాశ్రయే ణాపి స్వధర్మేణాపి శేముషీం ।
విశింషం స్తన్నిరాకర్త్రా న్నిరాస్థ దితి మన్మహే ॥
ఏవంతు జీవపరయోః స్వరూపైక్యాభిమానినాం ।
అత్రి శారీరకారమ్భ స్త్రియాణా ముపరుధ్యతే ॥
మిథ్యాభూతస్య బన్ధస్య తత్వబుద్ధ్యైవ బాధనాత్ ।
తత్ప్రిధాన మిదంశా స్త్రి మారభ్యమితి దుర్భణం ॥
పరిమితస్యాస్య సత్యస్య పరభక్త్యా వినాశనం ।
ప్రతిపాదయతానేన పరారమ్భో నివారితః ॥
నజిజ్ఞాసేత ధీరత్రి జ్ఞాతృత్వాది ప్రహాణతః ।
జ్ఞాతృభూతోఽహ మర్థశ్చే న్నారభేత స్వనాశనం ॥
స్వదుఃఖ శాన్తయే కశ్చిత్ స్వనాశం మూఢ ఇచ్ఛతి ।
నతథాత్రి గతక్లేశ స్స్వాత్మస్థితి సమర్థనాత్ ॥
ఇత్థం బ్రహ్మ ప్రతిచ్ఛన్దో జీవపక్షేపి దూషణం ।
ఈశ్వరోపి నజిజ్ఞాసు స్సార్వజ్ఞ్యాభ్యాస సమ్మతేః ॥
భావాభావాత్మకాశేష విశేషాఙ్ఖిత పక్షణః ।
జిజ్ఞాసా కర్మతాప్యత్రి విశిష్టోక్త్యైవ బాధితా ॥
విషయత్వప్రహాణాచ్చ జిజ్ఞాస్యత్వం విహన్యతే ।
సహ్యాత్రోఽపిహితైచిన్నా సచసాభ్రాన్తి శాన్తికృత్ ॥
అవేద్యోహిన జిజ్ఞాసా సాచేత్కథమవేద్యతా ।
నచకోటిద్వయోన్ముక్తం కించిత్స్యాద్వ్యాహతత్వతః ॥
జ్ఞేయత్వేచాత్మతానస్యా ద్ఘటాదివ దితిత్వసత్ ।
సహాదృష్టై ర్వర్ణయోవర్ణహ్నా వర్ణస్మృతో ర్వేష్టత్వయోరివ ।

కర్మకాణ్డప్రవిరోధశ్చ స్వదృష్టాభఙ్గగుమ్భితః ।
సహిదృష్టైర్విరుద్ధత్వం నదృష్టిశ్శక్య నిహ్నవా ॥
అవేద్యమితివేద్యత్వే వేద్యత్వం స్వీకృతంభవేత్ ।
అవేద్యమిత్య వేద్యత్వే వేద్యత్వ మనపాదితం ॥
అవాచ్యమిత్యవాచ్యత్వే వాచ్యత్వేపిచవస్తునః ।
వాచ్యత్వైవభవేత్తస్య వాచ్యావాచ్య వచోన్వయాత్ ॥
ప్రోవాచావచనేత్యాద్యా ఉక్తయశ్చపరాత్మనః ।
అపరిచ్ఛేద్యతార్థాస్స్యుర్న చేతోన్యవక్త్యాదిభిఃశ్రుతిః ॥
జ్ఞానత్వాజ్జ్ఞేయతానాస్తి జ్ఞాతృతాప్యాత్మనస్త్వితి ।
దృష్టశ్రుతివినిర్ధూతం జ్ఞానత్వస్తు స్వభాసనాత్ ॥
కించశ్రుతిశిరస్స్వేవ విదీప్తింవదతావిభోః ।
పరేషాంవ్యజ్యతేర్థేషు త్రయ్యన్తనిరపేక్షతా ।
స్వప్రకాశామతిర్ధర్మత్వాద్దృశ్యత్వాద్విమతంమృషా ।
ఇత్యాద్యైరేవ సిద్ధేర్థే కృతంత్రయ్యన్తచిన్తయా ॥
సగుణోపాసనాదీనాం సిద్ధ్యైతచ్చిన్తనంయది ।
తచ్చేదద్వైతధీసిద్ధ్యై తద్వ్యర్థాతద్విరోధతః ॥
ఫలాన్తరార్థంతచ్చిన్తా యదీష్యేతతథాసతి ।
మోక్షప్రధానశాస్త్రత్వం గతంశారీరకస్యతే ॥
శ్రుతివాక్యప్రసూతార్థే బాధకానానుమానికీ ।
ఇతివక్తుంనతేశక్య మదృష్టస్యానపేక్షణాత్ ॥
అనుమానాచ్చ వాక్యాచ్చ రజ్జుసర్పాదివిభ్రమే ।
అవిశేషేణబాధోహి దృష్టస్తద్వదిహాస్తుతే ॥

పరిత్యక్తుంశబ్దజన్యంచ దుస్సాధం నిష్ఫలంచతే ।
పరోక్షాదపిశబ్దార్థా త్క్వచిద్బాధ స్వసమ్మతే ॥
సచానుమానాశక్తస్య వాక్యమిత్యపియుజ్యతే ।
సర్వమానాన్తరానర్హా శాస్త్రమానత్వసాధనాత్ ॥
అనేకనియమోపేత వాక్యచిన్తావిధేర్వరం ।
లోకదృష్ట్యనుసారేణ శ్రుతాదేశ్చక్షుమానుమా ॥
జ్ఞాతే దృశానుమానానాం భ్రాన్తిర్న భ్రశ్యతీతిచేత్ ।
జ్ఞాతతాదృశే వాక్యానాం సమం తత్సంభ్రమాదృతే ॥
ద్వైతాద్వైతమతేష్వేవ మారమ్భానుపపత్తిమాన్ ।
నహిసర్వవిదశ్చిన్త్యం జీవస్యన తదైక్యతః ॥
ఉపాధితస్స్వతోవాతి భేదేసత్యపి కింభవేత్ ।
రామాదిభేదాద్వైషమ్యం సర్వజ్ఞైక్యసమత్వతః ॥
సర్వేషుచావతారేషు నిత్యంసర్వార్థవేదినః ।
సుషుప్తిభ్రమదుఃఖాద్యం ప్రాహ్యుశ్శైలూషనీతితః ॥
ఇచ్ఛయా సంసృతిశ్చాపి నశక్యమితి భావితుం ।
పరేచ్ఛా తవజీవేచ్ఛా తన్త్రాలశ్చ భవ్యోయతః ॥
జ్ఞాతస్వజీవ తాదాత్మ్యః శక్తశ్చేత్ప్రసహేద్భవం ।
అశక్తోయది మోక్షార్థం జిజ్ఞాసే త్తత్క్రథంపరం ॥
అతో జీవేశయోర్భేద మభేద స్పర్శవర్జితం ।
బభాషే నస్త్ర నస్తవ్య రత్యేరత్నకతాదిభిః ॥
ఇత్థం నివారితో భేదా భేదవాద విధాయినోః ।
ద్వయోరపిచ శాస్త్రస్య ప్రారమ్భః ప్రాతికూల్యతః ॥
స్వపుతేతుస్వరసార్థ విశిష్టవిషయోక్తితః ।

నిశ్శేషమిహానిర్ధార్యతా శ్శాస్త్రేనాగమ్య హేతవః ॥
జ్ఞాతత్వమజ్ఞాతమపివా నజిజ్ఞాస్య మితీత్యసత్ ।
విదితావిదితాకార భేదస్యైవోపవర్ణనాత్ ॥
సిద్ధంధర్మిణముద్దిశ్య సాధ్యధర్మవిధానతః ।
ఇత్థమేవానుమానేపి వాదినోప్యనుమేనిరే ॥
వ్యుత్పత్తిద్వారసిద్ధేపి తద్విశేషేపి శాస్త్రితః ।
అలౌకికేర్థసమభి వ్యాహారాత్సాహిసమ్మతా ॥

నైవం శాస్త్రం నిర్విషయం, "శ్రోతవ్యోమన్తవ్య" ఇతి శ్రుత్యనూదిత విషయోక్తేః । నాప్యసౌ భ్రాన్త్యా మానాన్తరేణవా సిద్ధః, నిర్బాధే శ్రుతి శిరస్యేవ విదీప్తత్వాత్ । నచ నిరూపితః, పూర్వకాణ్డయో రాన్యపర్యాత్ । శాస్త్రాన్తరేతు ప్రసఙ్గాభావా ద్విరుద్ధోక్తేశ్చ । నచ ధ్వాంక్ష దన్తసంఖ్యా వదనిరూప్యః, స్వగృహ నినిక్షిప్త బృహన్నిధిసామ్యా త్తదధీన బృంహణత్వరూప రక్షోక్తేశ్చ । నచ ముక్తిస్సిద్ధా, ప్రత్యక్షాది విరోధాత్ । నాప్యన్యేన సాధ్యా, దేహాది స్పష్ట బన్ధకస్యైవ పురుషస్య స్వనన్త్ర ముక్తిహేతుత్వాత్ । నాప్యన్యేన నిరోధ్యా, ఏతస్య స్వాయత్తాఖిలసత్తాక నిస్సమాభ్యధికత్వాత్ । నతతోపి సానుస్వాప్రిస్మా, తస్య తదేక దీక్షితత్వాత్ । నస్వర్గాదివ త్పునరావృత్త్యావధి దుర్భరస్తా, నిగ్రహాదేర్నిశ్శేష నివృత్తత్వాత్ । నచ సమవ్యత్యయఫలా, సుఖోపాయేన నిరవధిక సుఖలబ్ధేః । నాప్య తాద్రిధికార్యభావః, యథాశ్రుతి 'వినత వివిధ భూతే ' ల సామాన్యతో మమేతి విశేషతశ్చ వ్యఙ్గానాదితి ।

ప్రతీత స్త్రోవిహీనత్వా దనారభ్యత్వమిత్యపి ।
అసాధారణరూపేణ భాషణేననిరాకృతం ॥

శ్రుతియత్రైహి సర్వశరీరత్వం సర్వాన్తర్యామిత్వ మిత్యాద్యభ్యర్థ్యాం మత్రైవ ।

అథవా.

సర్వానిష్టమిహానూక్తం తావతాపి కిమాగతమ్ ।
తస్మాత్ప్రమాణికంచిత్త్వం పరేష్టమథవాన్యథా ॥
అభిమానికమాత్రైశ్చ సిద్ధాన్తస్థాపితాః పరైః ।
సాధారణ్యం క్వవా నస్యాద్వైపుల్యాద్దేశకాలయోః ॥

ప్రతిపద మిహ యుక్తిర్భాష్యకారాశయస్థాం
కథయితు మత మస్మం కః ప్రభు స్తాం ప్రభూతాం ।
తదపి కతిచి దస్మద్దర్శితం కిఞ్చ దేశ
చ్ఛ్రితభుజ మనయస్త స్స్వాదయిష్యన్తి సన్తః ॥

అత్ర ప్రథమం పరగురుస్తుత్యాదివిశిష్ట మఙ్గళాన్తర్హితేన పరమవిషయాద్యుక్త్యాస్య శాస్త్రస్య నాస్తిత్వ మపన్యస్తం । అథ "నమస్కృత్య హృషీకేశం" "నమో భగవతే తస్మై వ్యాసాయ" ఇత్యాద్యాచార్యక్రమేణ పరగురుకీర్తనాదిరూప మఙ్గళగర్భేణాన్తర విషయాద్యుక్త్యా విధిత్సితస్య స్వప్రబన్ధస్యారభ్యతాం నిర స్యతి "పారాశర్య" ఇత్యాదినా "వ్యాఖ్యాస్యతి" ఇత్యన్తేన

కుహకోక్తంభ్రమోక్తంవా నిష్ఫలంనిష్పరిగ్రహం ।
స్పష్టమనిర్వహంబోద్ధృహీనమన్యోజ్జ్వలంనహి ॥

యద్యప్యేతద్వ్యాఖ్యానం లోకాయతాదివ ప్రతారక ప్రోక్తం భ్రాన్తిమూలం నిష్ప్రయోజన మపరిగృహీతం స్పష్టార్థం వివక్షితే నేతు మశక్యమనర్థకారక మన్యస్యాశ్రుతార్థానాం నాస్యాత్, నతర్హీదం వ్యాఖ్యేయమితి శఙ్కాం త్రేధా కృన్తతి । పరాశరః - పరాన్ బాహ్యకుదృష్టీన్ ప్రమాణతర్కైః శృణాతీతి పరాశరః, తస్యాపత్యం పారాశర్యః, నతు ప్రాశాపత్యమాత్రోక్త్యాదితి వ్యక్త్యైపారాశర్యోక్తిః । శ్రుతిశ్చ "సహోవాచ వ్యాసః పారాశర్యః" ఇతి । అత్ర స్వగుణః పితృగుణశ్చ ఖ్యాప్యతే । నాత్ర కృష్ణద్వైపాయనసామాన్య ఇతి మన్తవ్యం, "ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతం । పరాశరాత్సత్యవతీ పుత్రం లేభే పరన్తపం ॥"

ఇత్యాదిప్రసిద్ధేః । తస్యచ బ్రహ్మసూత్రకృత్త్వం స్కాన్దోక్తం “అవతీర్ణో మహా యోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్భగవాన్వేదా నుజ్జహార హరిస్స్వయం ॥ చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా ॥ కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ॥” ఇతి । “బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ” ఇతి భావిదర్శి భగవద్వాక్యం సూత్రపశ్చాద్భావి వా స్వయమేవ భారతే న్యబధ్నాత్ । సూత్రవిషయతయా చ తద్వాక్యరూపా ప్రాక్తనీ భావినీ వా కృతి రుదాహ్రియత ఇతి న పరస్పర విరోధః ।

అథవానాదిసిద్ధత్వా త్స్మృతిసూత్రప్రవాహయోః
పరస్పరగృహీతిస్తు నవిరోధాయ కల్పతే ॥

ఆహ చ పరభాష్యవ్యాఖ్యాతా “బ్రహ్మసూత్రకృతే వేదవ్యాసాయాపరవేధసే । జ్ఞానశక్త్యవతారాయ నమో భగవతే హరేః ॥ ఇతి । సుధాశబ్దేనాస్యార్థస్య భోగ్యత్వం దర్శయతీతి వివరణం । అత్ర చ వచసస్సుధేతి విగ్రహే సుధాశబ్దస్య గౌణీవృత్తిః । రూపకప్రకరణానురోధేన వా వచశ్శబ్దలక్షిత స్తదర్థస్సుధాత్వేన రూప్యతే । యద్వా సూత్రమేవ వాసుధేతి రూపితం । ఉపనిషద్విమర్శోత్థన్యాయ రూపార్థద్వారా దుద్ధృతత్వాద్యుక్తిః । నను శ్లేషోపస్కృత నిజాక్షరానీతత్వాది సామాన్యప్రయోగే కథమిహ “ఉపమిత”మిత్యాదినా సమాసః ? ఇత్థం, సమాసస్సూచ్యం స్వాదుత్వసామాన్య మిహ ప్రయుక్తం, తదన్యస్య ప్రయోగేపి న దోషః, భాష్యాబ్ధిగర్భ ఇత్యాదివత్ । వైధర్మ్యరూపత్వం వా విశేషణేష్విహ సర్వేషు యోజ్యం । సుధా హ్యమృతాక్షరో పచరితై రన్యస్య చ్ఛన్దసోక్షరై రానీతా, ఇయం తు స్వాక్షరైరేవ, సుధా కిల కేవల దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతా- ఇయం తూపనిషద్దుగ్ధాబ్ధి మధ్యోద్ధృతా, ఇత్థం శేషమపి యోజ్యం ।

సాధర్మ్యా త్స్వాదుతాసిద్ధి స్తథా స్వాదుతమత్వధీః ।
వైధర్మ్యాదితి వైషమ్యం భావ్యమత్ర మనీషిభిః ॥

యద్వివక్షితసామాన్యం తత్ప్రయోగో నిషిధ్యతే ।
ఉక్తిస్తదస్యసామాన్యవిషయా నవిరుధ్యతే ॥
వివక్షితంతుసామాన్యం స్వాదుత్వాదికమిష్యతే ।
తత్పునర్నోచ్యతేసాక్షాత్ సమాసస్తేనసిద్ధ్యతి ॥
అవివక్షితసామాన్య ప్రయోగః కావ్యశాస్త్రయోః ।
దృశ్యతేబహుళస్తస్మాన్నసమాసోత్ర దుష్యతి ॥

"ఓషధీభ్యోయథామృత" మితివచ్ఛిరశ్శబ్దాభిప్రాయ వ్యక్త్యర్థః ఉపనిషచ్ఛబ్దః । ఉప నిషీదతి - అవ్యవధానేనిత్యంసమన్వేతీత్యనన్యపరాంశోక్తిః, తథాచ వాక్యం "ఉపనిషణ్ణత్వాదుపనిష" దితి । తత్ర ప్రమిదభాష్యం "గహనేహీయం విద్యాసన్నివిష్టే" తి । తస్యచ వామనటీకా "గహనే - బ్రహ్మణి, ఉపనిషణ్ణే" తి । భాష్యస్యసూత్రాణి, తేషాముపనిషదః, తాసాం బ్రహ్మేతి విషయక్రమః । ప్రయోజనానిచ యథార్హాణి । "ఆరణ్యకఞ్చవేదేభ్య" ఇతి శ్రుతిధనుసారభూతస్వాదుతమ రసతయా నన్వగామిప్రయోగాదిభిశ్చ దుగ్ధాబ్ధిత్వోక్తిః । మధ్యస్యాశేషపర్యన్తాసత్తి సామ్యాత్తదుక్త్యా సర్వశ్రుత్యనుగుణ్యవృత్తిః, ఉద్ధృతత్వోక్త్యా ఫలస్య కల్పితత్వమామూలం గ్రహణంచ ఖ్యాప్యం । "సంసారే" త్యాదికమపేక్షితతమావాన్తర ప్రయోజనకథనం, "అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేద" ఇత్యాదిశ్రుతేః । వాక్యార్థనిర్ధారణేచ సూత్రాణాం వినియమాత్ । అచిద్భిరేకీకృత్య జన్మాది ప్రవాహః ప్రాప్తిస్సంసారః । యద్వా సంసరత్యనేనేతి సంసారః కర్మ । సతు స్వర్గాదేరపి తాపత్రయమయత్వా దగ్నితయోక్తః । దీపనం క్లేశకర్మాదిజ్వాలోద్గతిః । సాచాపవర్గ ప్రతికూలతయా సంసృష్టనాశకావస్థా । తద్వైవిధ్యమవిద్యాదిభేదాత్పఞ్చధా త్రిధాద్విధేత్యాది తత్రతత్ర కథ్యతే । అత్ర శారీరాది వివిధ దుఃఖావహతయాచ వైశిష్ట్యం విశబ్దార్థః । అత్ర ప్రాణః ప్రాణినాం ప్రాణనహేతుః పరమాత్మా, "నప్రాణేన నాపానేన మర్త్యోజీవతికశ్చన । ఇతరేణతుజీవన్తి యస్మిన్నేతావుపాశ్రితౌ ॥" "ప్రాణస్యప్రాణం" "ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి"

ఇత్యాదిశ్రుతేః । “ప్రాణస్తు ప్రాణవెజీవె జీవితెపరమాత్మని” ఇతిచపఠ్యతె । అపగతః - అతిదూరస్థః, శాస్త్రేషు దర్శయత్స్వపి కూటయుక్త్యాదిభి రద్యయావదస ద్భ్రష్టాతి వెద్యతాం ప్రాప్తః । విశబ్దఃశ్రవణాద్యన్య తమెనాప్యనాఘ్రాతత్వపరః। విశెషతో వాపగతః - స్వయమవతీర్య స్వాత్మానం దర్శయత్యపి వ్యాపృత్తి తయాదుదర్శః । అత్ర “ప్రాణోజ్ఞాన” మితి న్యాయసుదర్శనం । ఆత్మ నాం తద్గుణసారతయా తదంశోక్తిః । తదాప్యపగతి రతిసంకోచః । వ్యపగత ప్రాణానాం సంజీవనంనామ బాహ్యకుదృష్ట్య నపహాయ ప్రాణస్థాపనం । త స్ముఖెన రక్షోక్తిసంక్షిప్త పరమప్రయోజన వివరణం వైతత్ । తదాతూపసర్గైః స్వాత్మప్రాపణాదిమాత్రవ్యుదాసః । పూర్వాచార్యైః - బౌద్ధజైనగణిభ్యోన్యై। ర్భాపదశికిరక్షా తద్దైవతత్వైరేవ, గ్రన్థైస్తు కాలాన్తరావ్యనుచ్ఛెదాత్ సురక్షోక్తా।

రక్షితత్వంతురామానుజార్యై స్త్రయ్యన్తార్థె హిసూచితం ।
ఆత్మసిద్ధ్యాదిభిఃప్రోక్తం యామునార్యనిబన్ధనైః ॥

సుధాసురక్షితశబ్దాభ్యాం వక్త్రస్తుతిరార్థీ । సుధాతు సురగురు చక్రి యన్త్రాదిభి ర్దృఢగుప్తా । సురక్షితత్వెపి త్యక్తసంప్రదాయైః కుదృగ్భిః క్షోభిత త్వమాహ (బహ్వీతి) బహ్వ్యః- మిథోవిరుద్ధాః, బహూనాంవామతయః, తాభిర్వ్యా ఘాతః - వివిధా అభివ్యాప్తాపీడా, స్వారసిక [ధీ] విరోధఇత్యర్థః । తెన,దూర స్థితాం - బోద్ధౄణాం రజస్తమ స్తారతమ్యాదబోధా సమగ్రబోధా న్యథాబోధా హార్థమిత్యర్థః ।

అబోధశ్చాయథాబోధ స్తత్వబోధవిరోధినా ।
అనిశ్చితావబోధెపి తథాబోధకతాస్థితా ॥
సద్భిర్యదవిగీతెత నసంగృహ్యేత పశ్చిమైః ।
నతన్మతానుసారశ్చ సత్యస్స్యాద్వ్యాజిహీర్షతః ॥
కుదృష్టిభిశ్చ బాహ్యైశ్చ యదివా భ్యుపగమ్యతె ।

క స్స్వపక్షతయా రక్ష్యః పరపక్షశ్చ కో ఽభవేత్ ॥
తదత్ర చతురధ్యాయ్యాం సాధనాక్షేప భాగయోః ।
నిదాన మభిసంధాయ నిర్దిష్టం భేదతో ద్వయం ॥

సుధాతు విరుద్ధమతి దైత్యాదివ్యాఘాతభయా ద్దూరస్థితా । యద్వా-కద్రూవిజితాయా స్సుపర్ణ్యాస్తథా బహుమతి వ్యాఘాతదశాయా మాత్మ నిష్క్రయణార్థ మాహర్తవ్యతయా దూరే తృతీయస్యాం దివి స్థితా । స్వ వ్యాఖ్యానస్యా ప్యన్యైర్వ్యాఘాతా దసామర్థ్యపరిహార ఇత్యత్రాహ (ఆనీతామితి) బుద్ధ్యాసన్నే స్వార్థే స్థాపితాం । ఏతేన వ్యాఖ్యాతప్రతో స్సమ్పన్నశ్శోధితః । పరేష్ట వ్యావహారికసాధకవ్యావృత్త్యై తద్వ్యక్తి (నిజాక్షరైరితి) వచః ప్రస్తావా త్తదక్షరాణి నిజాక్షరాణి, సూత్రాక్షరాణీతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । యథా వివరణం “సూత్రాక్షరాణి య మర్థం స్వరసతో బోధయన్తి, స ఏవ సామ్ప్రదాయికః । వక్తు స్స్వసమీహితార్థ వాచకశబ్ద ప్రయోగవ్యుత్పత్తే స్స్వరసతః పరప్రత్యాయనార్థత్వా చ్ఛబ్దప్రయోగస్య” ఇతి । బహూనాం వ్యాఖ్యానానాం మిథో వ్యాఘాతే వ్యాఖ్యేయస్వారస్యం సంప్రదాయ వ్యవస్థాపకమితి భావః । సుధాతు సోమాఖ్యా సౌపర్ణాఖ్యాన ప్రసిద్ధ గాయత్ర్యవయవై రమృతాక్షరై స్సహానీతా । మదుక్తిభి రితి వార్థః । తన్నిత స్సుధాసమాధిసిద్ధ్యై తథాసుక్తిః । సుధాయాః సుమనసో దేవాః భోక్తారః । యద్వా గాయత్ర్యభిమాని సుపర్ణానీతాయాః సోమలతారూపేణ పరిణతాయా ఏకాహాద్యుపయుక్తాయా భౌమాస్సుమనసః ప్రతిసమయం భోక్తారః । వచోరూపాయాస్తు బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీతి వచోదనానర్హ వ్యావృత్తా స్సారాసారవివేకజ్ఞా” ఇత్యాదివా స్వైనైవా న్యత్రోక్తాః । ఏతేన బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదానమపి శిక్ష్యతే । శ్రుతం హ్యేతచ్ఛాన్దోగ్యే “ ఇదం వావ తజ్జ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ పితా ప్రబ్రూయాత్ ప్రణాయ్యాయవా న్తేవాసినే నాన్యస్మై కస్మైచన యద్యప్యస్మా ఇ

షా మద్భిః పరిగృహీతాం ధనస్య పూర్ణాం చద్యా దేతదేవ తతో భూయ ” ఇతి । ప్రణాయ్యః - ప్రశ్రితత్వా దసూయుత్వబుజుత్వాదిభిర్యోగ్యః । నహి భౌమా స్సుమనస ఇతి భూసురమాత్రోక్తిర్యుక్తా, అధీతవేదవర్ణత్రయాహర్త్వా న్మీమాంసాయాః । స్వతో విదుషాం స్వర్గాదిభువాం ప్రాయో న సూత్ర వ్యాఖ్యానాపేక్షా, సత్యామపి తస్యాం విశాలధీయోగ్యవృత్త్యాదిభి స్తే చరితార్థాః, అతో న వృథా త్ర భౌమత్వోక్తిః । పిబన్తు - అయత్నం సుఖమనుభవన్తు । యత్నో హి సుధాయాం మన్థనతఆనయనతశ్చ । అన్వహం. అతిగమ్భీరత్వా దత్యన్త హృద్యత్వాచ్చ ॥

సుధేయం సూత్రకారేణ హరిణైవ సముద్ధృతా ।
ఆనీతా భాష్యకారేణ ద్విజేన్ద్రేణేతి చాశయః ॥

తథాపి కిమహర్దీపవ దనుపకార కృతకరనిర్మాణగౌరవేణ, అనుచ్ఛిన్నా శ్శుద్ధాః ప్రాచీనవ్యాఖ్యాః ప్రవర్త్యన్తాం, తత్రాహ (భగవదితి) “ ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవే ” త్యాద్యుక్తా ధ్యాత్మబోధాతిశయపరో త్ర భగవచ్ఛబ్దః । తేన శబరశంకరాదివ్యావృత్తిః । విస్తీర్ణత్వోక్తిరవ్యక్తై దుస్తరత్వ మభిప్రైతి । అత్ర పూర్వాచార్యాః బ్రహ్మదత్తాదయః । తన్నిబన్ధనానా మతి సంక్షేపాద్గహనత్వం సూచయతి (సంచిక్షిపురితి) సూత్రస్థాపితార్థపరై గ్రన్థై రిత్యాశయః। పరోక్తైరనాప్త సంప్రదాయత్వం వక్తుమాహ (తన్మతానుసారేణేతి) “ అల్పాక్షరమనల్పార్థం ” “ లఘూని సూచితార్థాని స్వల్పాక్షరపదాని చ ” ఇతి సూత్రాణాం బహ్వర్థసూచకాల్పాక్షరతయా వ్యాఖ్యాపేక్షత్వాయాహ (సూత్రాక్షరాణీతి) ప్రకృతిప్రత్యయయో రర్థక్లేశ మభిప్రేత్యాక్షర శబ్దః । తేన “ సూత్రాణి యథాసంభవం వరిష్టవ్యాని ” ఇతి పరోక్తి రనాస్థేయా । ఉక్తంచ భాస్కరైః “ సూత్రాభిప్రాయ సంవృత్త్యా స్వాభిప్రాయ నివేశనాత్ । వ్యాఖ్యాతం యైరిదం సూత్రం వ్యాఖ్యేయం తన్నివృత్తయ ” ఇతి । అక్షరార్థమాత్రం బ్రూమః, సూచ్యంతు నిశ్శేషదుర్వచం, అక్షరశక్త్యతి.

శక్తి స్ఫోటో న కల్ప్యతఇత్యపి వ్యఙ్గ్యం । వ్యాఖ్యాస్యన్తఇత్యతోఽపసర్గా-భ్యాం ధాతునాచాద్యతనబుద్ధ్యనుగుణ మనతిసంకోచవిస్తారం •స్పష్టోక్తిశ్చ వ్యజ్యతే । యద్వా వైశిష్ట్యం ప్రాబల్యంచ నిపాతద్వయార్థః । “ పదచ్ఛేదఃపదార్థోక్తి ” రిత్యాదిచ భావ్యం । అఖిలేత్యాదేరేతదన్తస్య “ సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్రే ” త్యాద్యుక్తం భాష్యలక్షణం తదర్థసంగ్రహో త్తాదర్థ్యాచ్చ సిద్ధం ।

వ్యాఖ్యాపేక్షత్వ వ్యక్త్యై సూత్ర ముద్గృహ్ణాతి (అథేతి) అతోఽథాత ఇతి పిణ్డితంరూప మవ్యుత్పత్తేః పృథగర్థసంభవా దంశాన్తర నైరర్థక్యాచ్చ న యుక్తం । క్లిష్టగతిస్తు న గతిసద్భావే । అథశబ్దస్యానన్తర్య ప్రసిద్ధిః ప్రకృష్టాపి సోపయోగాసాధారణ వృత్తవిశేషాదృష్ట్యోపాదితా, అతఏవ న ప్రకృతాదర్థాన్తరపరత్వం, కల్పత్వయాదృష్టేశ్చ, ప్రశ్నస్యానర్థతో నుత్తరశ్చ, కాత్స్న్యార్థమనపేక్షితవచనం, ఏకదేశచిన్తాహి న శఙ్కారూఢా, తస్మాదారమ్భార్థకత్వం స్యాత్, ఆరభతే హ్యత్ర సూత్రకారః, మఙ్గళార్థత్వం వా, స్మర్యతేహి “ ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభౌ ” ఇతి, తత్రాహ (అత్రేతి) భవతినాథశబ్దస్య స్వారస్యానుక్తిః । అతోఽయమ్పదాభ్యా మపవాదాపోహః । “ అత్ర ” - వేదోత్తరాంశవిచార్యత్వార్థ సూత్రే । తేన యతః కుతశ్చిద్వా భాగాన్తరసాధారణాద్వా కుతశ్చిదానన్తర్యోక్తే రానర్థక్యా త్కర్మవిచార రూపం వృత్తంవివినక్తి । అయం - “ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా ” “ అథాతః కృత్వార్థపురుషార్థజిజ్ఞాసా ” ఇత్యాదిష్వివాతశ్శబ్దో హేతౌ । ఏతచ్ఛబ్దోహి ప్రస్తుతే స్వరసః, విభక్తిశ్చాసౌ హేతుత్వే । ఏవం సామాన్యతో త ఇత్యభిహితే బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా విశేషత ఆక్షిప్తే వృత్తే సత్యానన్తర్య స్వారస్యం నాపోహ్యతే । అథాత ఇతి సముదితప్రయోగ నిరపేక్షసామర్థ్య వ్యక్త్యర్థో త్రాయం శబ్దఇతి కేచిత్ । అత్రేత్యాదినైవార్థాన్తరాణామపోహనస్వయ సూచ్యతే । తథాహి । మఙ్గళార్థత్వం తావత్ప్రతిక్షిపామః । తత్క్రమస్యా వివక్షితత్వస్య స-

న్నిధిమాత్రేణ, తద్వాచకతయా వా? నాద్యః, అబోధకస్యవాక్య నిబన్ధాయోగాచ్ఛ్రుతప్రయోజనమాత్రస్య మఙ్గళస్య పదాన్తరార్థే నన్వయాచ్చ । వివక్షితార్థాన్తరస్యాపి సన్నిధ్యుపజీవనోపపత్తేశ్చ । న ద్వితీయః, ద్యోతకమాత్రత్వాత్ । "అథ శబ్దానుశాసన" మిత్యాదావర్థం వదద్భి రప్యధికృత మిత్యాదిపద మధ్యాహారేణోక్తం, నత్వథశబ్దవాచ్యత్వ మభిసంధాయ । వాచ్యత్వేప్యత్ర మఙ్గళస్య వక్తవ్యాసంగతిః । మఙ్గళోక్తేః ప్రకృతౌపయిక మఙ్గళత్వే ప్యనునిష్పత్త్యైవ తత్సిద్ధిరుక్తేత్యుక్తం ।

మృదఙ్గధ్వనినీతిం తు వక్తి మాఙ్గళిక స్మృతిః ।
ప్రయోక్తృ శ్రోతృ రప్యేతౌ మఙ్గళ ప్రాపకావితి ॥

అన్యథా బ్రహ్మశబ్దేనాన్యపరత్వం, భిన్నత్వం వాక్యస్య, భవత్విత్యధ్యాహారశ్చ స్యుః । అకృతకసర్వోత్తుఙ్గమఙ్గళతమ తత్త్వవాచకత్వా ద్బ్రహ్మశబ్దస్య । నచాత్రహేతో స్సాధ్యస్య వా మఙ్గళత్వ మనూద్యతే విధీయతేవా, నైరర్థక్యాత్ । నహ్యత్రతద్విరుద్ధత్వాశఙ్కా, అనిషేధాత్ । న్యాయసూత్రాణిచసంశయనిరాసార్థాని । నను మఙ్గళత్వం విచారస్య ఖ్యాప్యతాం, అతఏవ తద్విషౌరితి తత్సార్థతా । తదపి మన్దం, అత ఇతి హేతునైరాకాఙ్క్ష్యా దధికోక్తే రనుపయోగాచ్చ । ఆరమ్భార్థత్వ మప్యయుక్తం, నారభ్యతఇతి శఙ్కానుత్థానాత్ । సాధ్యతయా బుద్ధస్యారమ్భస్య కథనానర్థక్యాచ్చ । నచ జిజ్ఞాసాయా ఆరమ్భయోగ్యత్వ మథశబ్దో వక్తిద్యోతయతివా, అవ్యుత్పత్తేః । యోగ్యేతి పదాధ్యాహారే ప్యనన్వయః, ఆరబ్ధమితి క్రియానుపస్థానాత్ । అన్యథా సముచ్చయాది ద్యోతకేష్వపి సముచ్చేతుమిత్యాది వివక్షయాయో గ్యపదాన్వయప్రసంగాత్ ఆరబ్ధవ్యేత్యేవ చ పదమధ్యాహార్యతాం, తదా కింతదర్థేనాథశబ్దేన । నచాత్రాధ్యాహారార్థద్యోతనం, సాకాఙ్క్షతయైవ తత్సిద్ధేః । ప్రసిద్ధప్రహాణేన క్లిష్టగ్రహణాయోగాచ్చ । యోగశబ్దానుశాసనయో రానన్తర్య మగత్యేత్యుక్తం । అత్రతు న శాస్త్రారమ్భార్థతాపి । అన్యో

హి విచారః, అన్యథానుశాసనం । నచ తస్యా ప్రోపాదానం । నను జ్ఞాప్యతయా బ్రహ్మాధిక్రియతాం? ఉపసర్జనశ్రవణవిరోధాత్ । వ్యాఖ్యానానుశాసన శబ్దాభావాదేవ జిజ్ఞాసాశబ్దస్య మీమాంసాపర్యాయత్వాభావేన జ్ఞాప్యతా నుపస్థాపనాచ్చ । అతఏవ విచారః కర్తవ్యత్వేన బోధ్యతయా ధిక్రియత ఇత్యపి న వాచ్యం, విచారారమ్భణీయత్వా స్థాపనేనైవ సిద్ధేపదాన్తరవైయర్థ్యాత్ । అపేక్షితే సత్యనపేక్షితాయోగాత్, ఉభయోక్త్యా గౌరవాచ్చ । తస్మాత్స్వారసిక మనషాదితమానన్తర్యమేవాత్ర స్థాపితం । అతశ్శబ్దస్య ప్రకృతిర్హి వర్తిష్యమాణేపి స్యాత్, ప్రత్యయశ్చ సార్వవిభక్తికః "తతోథమాన" మిత్యాదిష్వావ్యర్థః, పఞ్చమ్యర్థోప్యనేకః, అతో నార్థవిశేషసిద్ధి రిత్యత్రాహ (అతశ్శబ్దఇతి) ఇహోప్యతాత్రియం భవతీనామనుషఙ్గః స్వారస్యముత్తరపద సమభివ్యాహారశ్చ ప్రాగ్వత్ । విచారిత కర్మణాం బ్రహ్మవిచారహేతుతయా వక్ష్యమాణ హేతురనుపలమ్భ నిరస్తః । బ్రహ్మవిచారాపేక్షయా వర్తిష్యమాణస్యతు నతద్ధేతుత్వం । ప్రయోజనమపి నస్వరూపేణ హేతుః, మిథస్సంశ్రయాత్, తదిచ్ఛాతువృత్తైవ । ప్రత్యయస్యచ విభక్త్యన్తరార్థకత్వ మపాదానత్వాదిచ ప్రకృతానుపయుక్తం । అయమితిపదస్యస్వరూపమాత్రమనుషజ్యతే, తేనాథశబ్దయుక్తత్వమి హావివక్షితం । నచైవం మిథస్సంశ్రయః, శబ్దస్వారస్యయోస్స్వత సిద్ధతయాస్వరూపసిద్ధౌ మిథో నపేక్షణాత్ । సహకారిత్వమాత్రస్యైవ మిథోపేక్షత్వాచ్చ । అయమితి పదంవానానుషఙ్గనీయం । నన్వథాత గ పదయోరన్యతరేణాలం, నూత్రింహ్యేతత్ । మైవం, ప్రయోజనాధిక్యాత్ । కర్మవిచార వ్యవధాయక శాస్త్రాన్తరసై రపేక్ష్య ద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య । బ్రహ్మవిచార్యత్వహేతో రనన్యలభ్య ప్రయోజన వత్త్వేనాపాతధీస్థస్య విశేషణ విశేష్యాంశాసిద్ధినిరాసార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య ।

అనన్తర్యేప్యహేతుత్వం హేతుత్వేపివిలమ్బనం ।
దృష్టమిష్టంచ తత్స్వార్థం ద్వయంకాణ్డాన్తరేయథా ॥
ఏకంజహాసతస్త్వత్ర ద్వితీయం హేయమాపతేత్ ।
స్వాధికారం స్వహేతుంచ విచారస్స్వయమాక్షిపేత్ ॥

స్త్వాదౌ రమ్య మార్గో మోక్షే కర్మ బ్రహ్మాది మార్గోవర్ ।
పారియత్ర్య ప్రాప్తిరాద్యస్య పరిజ్ఞాది తేనాం పృథక్ ॥

అత్ర కీదృగ్వ్యాప్తిం ? యన్నియమేనాపేక్ష్యం, కీదృక్ప్రతీక్ష్యమాణం? యేన వృత్తవిశేషాక్షేపః, తయోశ్చ పౌర్వాపర్యేణ కథం కార్యకారణభావః ? తస్మిన్ స చ తృణారణిమణివ్యాయ స్స్యాత్, నియమేఽపి తత్త్వాధియుక్త్యేవ మార్గాదానన్తర్యం, ఇత్యత్రాహ (అథేతి) కర్మబ్రహ్మవిచారౌ వృత్తపతిర్వ్యాఖ్యాతౌ । తయోః "అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం సంజ్ఞాతే" ఇత్యాది వాచా హేతు హేతుమద్భావవ్యఞ్జనం । స్థిరాస్థిరశబ్దా వినాశరాహిత్య తద్వ్యత్యయపరౌ । కర్మజ్ఞానమిహ నిర్ణయరూపం । తస్యాంగత్వేన ప్రాప్తిః । "పరీక్ష్య లోకాన్" ఇత్యాదిభి రల్పాస్థిరఫలతయావగమో వా । అనుష్ఠానద్వారా కర్మజ్ఞానస్య ఫలసంబన్ధః । అల్పాస్థిరఫలత్వం కర్మవిశేషణం వా । మోక్షవిరోధి విద్యాఙ్గకర్మవ్యావృత్త్యై కేవలశబ్దః । అనన్తస్థిరఫలశబ్దః కర్మధారయవృత్త్యా బ్రహ్మవిశేషణం । బహువ్రీహితయా వా పరమ్పరయా మోక్షహేతుభూతాం జిజ్ఞాసాం విశినష్టి । సమిత్యుపసర్గేణ హేతునిరపేక్షమానన్తర్యం చ సూచ్యతే । సాఙ్ఖ్యాదిశీలనజన్యా దుఃఖదృష్టిమాత్రజన్యా వా ముముక్షా హి సమీచీం బ్రహ్మచిన్తాం నసూతే । కర్మమాత్రనన్తఫల దురాశాయాం నిరస్తాయాం నివృత్తే తత్ప్రతిబన్ధతయా వ్యుత్పత్తిభూయస్త్వోపనిపతిత ధీవృద్ధ్యా చ తీవ్రతమే మోక్షాభిలాషే సామగ్రీవశాపన్నో బ్రహ్మవిచారవిశేషో నస్యాదిత్యాశయః ।

విఘ్నాన్తరవిహీనే తు స్యాదానన్తర్యమత్ర నః ।
అతోఽనాతిప్రసక్తిస్స్యా త్తథాన్యైరపి సమ్మతైః ॥

అథేత్యాదినా ముముక్షోస్త్రయ్యన్తర్గతాన్తశీలనా సనసరజ్ఞాపనం । జిజ్ఞాసాత్వాత్ ఫలానాం ధర్మస్య వేదమాత్రనియత వ్యుత్పత్తివిశేష సిద్ధ్యా "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యాదిసూత్రోక్తిః । అభ్యర్హితం విచార

ప్రయోజకస్య ప్రయోజనాలోచనస్య సిద్ధ్యర్థమితి తూలికా । ఫలాధికార్యాద్వి శేషంగృహ్ణాతా స్వశబ్దస్య శబ్దేనాధ్యయనవిధౌ స్వాధ్యాయశబ్దస్య నియతక్రమభాగ ద్వ్యయవిషయత్వా త్తద్విచారార్థా యా స్త్రికాణ్డ్యా ఏకశాస్త్ర్యం క్రమశ్చ సూచ్యతే । సహ్యధ్యయన విధ్యనాలోచం శిరః, యేన నవిచార్యంస్యాదితి భావః । కేవలశబ్ద ఇహాపురుషార్థే తదుపాయాదిబోధనానర్థత్వం వ్యనక్తి । తతఏవ విచారేచ్ఛా జనకాపాత ధీసిద్ధిః । పశ్యన్ర్గతపదాభ్యా మధికారినిష్కర్షః । యదుక్తం కైశ్చిత్కర్మసూత్రారమ్భే "ప్రసిద్ధోప్యర్థశబ్దాదేః కింపదాకాఙ్క్షతోపణితః । ప్రయోజనార్థమిత్యేకే కేచిన్నానార్థవాదినః । సముదాయాదవచ్ఛిద్య భవనానేన కల్పితాత్ । శక్తితోవయవస్యైవ వర్ణయన్త్యష్టమాదివత్ ॥" ఇతి । తదిహానాతిపేశలం, ప్రసిద్ధ్యపవాదశఙ్కాయాం పదద్వయ వ్యాఖ్యానస్యావతారితత్వాత్ । తృతీయపదేపి వృత్తౌ రసైకధాసంభవేన విశేషవ్యక్త్యై విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసేతి) అత్రహి వ్యాసస్తావ న్నఘటతే, జిజ్ఞాసానన్వయాత్ । అతఏవ నకర్మధారయః । సామానాధికరణ్యాభావేపి విశేషణవిశేష్యత్వా సాద్వివక్షితానుపయోగాచ్చ । ద్వితీయాతుకృద్యోగాపోదితా । బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతయా తృతీయా సమాససంభవేపి విషయాద్యుక్తివృత్తౌ విశేషాక్షేపశ్చ నస్యాత్ । తాదర్థ్యే చతుర్థ్యాస్త్విహసమాసః ప్రతిషిద్ధః, "తాదర్థ్యసమాసే ప్రకృతివికృతిగ్రహణం కర్తవ్య" మితి కాత్యాయనోక్తేః । ఆహుశ్చ "ప్రకృత్యావికృతియర్థా చ్చతుర్థ్యన్తానసమస్యతే । తాదర్థ్యే యూపదార్వాదౌ తేనాస్మిన్నసమాసతా" ఇతి । తథానసంప్రదానత్వమపి, బ్రహ్మణస్సంప్రదానత్వాభావాత్ । సప్తమీసమాసేపి విషయత్వమాత్రం సిద్ధ్యేదితి భావః । తదిహపఞ్చమీమర్థాన్తరత్వ శఙ్కాంచ వారయతి (బ్రహ్మణఇతీతి) (కర్మణిషష్ఠీతి) ఉక్తంహ్యాచార్యైః "అనూత్రిష్ఠాపిషష్ఠీయం సమాసగ్రాహ్యతాభవేత్ । విభక్త్యర్థస్యసాన్నిధ్యాద్వ్యాఖ్యాతుమిహయుజ్యతే" ఇతి । అపాదానాదిః పఞ్చమ్యర్థో హ్యాన్వయిత్వేతోధ్యాహార సాపేక్షశ్చ । ప్రాధాన్యేన కర్తృత్వానుపపత్తిః ష్ఠద్వి

జిజ్ఞాసస్వేత్యాదిక మనుసరతా బ్రహ్మణ ఇత్యనేనైవ సూచితా । నహి ముఖ్యం బ్రహ్మస్వమన్యద్వా జిజ్ఞాసేత, సర్వతస్సర్వదర్శిత్వాత్ । ఉక్తంచ న్యాయతత్త్వే "యో వేత్తి యుగపత్సర్వం ప్రత్యక్షేణ సదా స్వతః" ఇతి । కిఞ్చిజ్జ్ఞస్తు కర్తా న వక్తవ్యః, అధీతవేదస్య తదర్థం నిర్ణినీషోరాదితః ప్రభృత్యనువృత్తేః, కర్మత్వోక్త్యేప్సితతమతయా ప్రాధాన్యేన విషయత్వం ప్రయోజనత్వంచ సిద్ధ్యేత్ । అతస్తదపి స్వస్వామిభావాద్యత్ర నవక్తవ్యమితి భావః । తథాప్యస్తు సామాన్యతః ప్రాప్తా షష్ఠీ విశేషస్త్వౌచిత్యలబ్ధైరవాచ్య ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) సంబన్ధవిశేషేపి షష్ఠీవిధానసిద్ధే సాకాఙ్క్షసూత్రోక్తాన్నిరాకాఙ్క్షోక్తంయుక్తం । తత్ర విశేషయోః విధిసామ్యేపి కర్తుస్సకర్మకాకర్మక సాధారణ్యాదిహచ కర్త్రర్థత్వాయోగాదసాధారణాకాఙ్క్షితతమకర్మోపస్థాపనముచితమితి భావః । నను కిమర్థలభ్యే శబ్దవ్యాపారేణ, నచైవం ప్రతిపదానుశాసనవైయర్థ్యం, తస్య కర్మాదివివక్షాయామపి ద్వితీయానిషేధేన షష్ఠీసాధుత్వే తాత్పర్యాత్, అతో విశేషవిధిర్నశైషిక షష్ఠీమపవదేత్, తద్గ్రహేచ వ్యవహితసంబన్ధస్యాపి తదన్తర్ధిసాతే బ్రహ్మానుబన్ధినా ముపాయాదీనామపి జిజ్ఞాసాసంబన్ధాత్తత్కర్మత్వస్యచార్థసిద్ధేః । కృత్స్నశారీరకార్థ విచార్యత్వసూచనమధికం ప్రయోజనమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిగ్రహః - పరితో గ్రహః, సానుబన్ధగ్రహణం । ఉత్తరగ్రన్థేతు గృహ్యత ఇత్యుక్త్యా సంబన్ధస్య శాబ్దత్వమాత్రమభిప్రేతం । కర్మాపేక్షత్వేన-సకర్మకతయా ప్రథమం కర్మాకాఙ్క్షాజనన స్వాభావ్యాత్ । కర్మార్థత్వసిద్ధిర్నామ కర్తృత్వవ్యుదాసేన షష్ఠ్యాః కర్మాఖ్యవిశేషే స్థితః పర్యవసానం । పరప్రత్యాయనార్థ ప్రయోగ విలమ్బితధీహేతు ర్నగ్రాహ్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథాపీతి) నహ్యత్రార్థలభ్యే శబ్దకోశష్టిః, కింత్వాక్షేప్య ద్వారం కౌశిష్టతశక్తిశబ్దోక్త మిత్యుచ్యతే । నన్వాక్షేపత ఇత్యయుక్తం, ఆకృత్యధికరణనీత్యా సామాన్యశక్తేర్విశేష పర్యవసితత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ । మైవం, సాహి విశేషమాత్ర ముపాదత్తే, నకర్మత్వాదికం । నహి గోశబ్దశక్తిర్విశేషతః

ఖణ్డత్వాదిగోచరాణి । తదాభిధానికగోచరా ప్యనుబన్ధిత్వాదితి ద్రష్టవ్యం, సామాన్యధీస్థానుబన్ధ విషయత్వాత్సమాత్రే జిజ్ఞాసాయాః । ఏవముపాత్తేప స్సివ కృత ఇతి చేత్ ? సత్యం, అన్యతరకర్మత్వస్యాపి శాబ్దత్వ ముభయకర్మాక్షేపా ద్వరం, కిముత ప్రధానాభికకర్మత్వస్యాక్షేపాత్ । ఏవకారశ్చ బుద్ధిహేతో ర్బలీయస్త్వం వ్యనక్తి । కథం ప్రత్యస్య కర్మత్వం శాబ్దం, “ ధాతోః కర్మణః సమానకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా ” ఇతి జ్ఞానస్యైవకర్మత్వాత్ । నైవం; సన్నన్తత్వేపి ప్రకృత్యర్థానుసారేణ సకర్మకత్వాకర్మకత్వ విభాగః । అతఏవహి ప్రకృత్యర్థ కర్మాపేక్షయా “ కర్తృకర్మణోః ” రిత్యనుశిష్టిః, ధర్మో జిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యాదౌ చ ధర్మాదేరభిహితకర్మత్వం । నను తథాపి నాభిధానికత్వం ఉపపదవిభక్తే రర్థాభావాత్ ప్రయోగమాత్రత్వస్య స్వార్థత్వే గావ్యాదావపి ప్రసక్తేః, నచ తత్ర శక్తిరస్తి

నశబ్దశక్తిగావ్యాదౌ గోపదంస్మారయేత్తతః ।
బుద్ధిస్థేనైవ తేనాపి గోజాతిః ప్రతిబుధ్యతే ॥

అప్రప్రయోగ స్త్వనర్థకత్వేపి సాధుత్వాత్స్యాత్, అన్యత్రాపి తథా దృష్టస్సన్తేప్సు, అనుశిష్టిశ్చ తావద్విశేషవ్యక్త్యర్థా, తత్తదర్థాధియ స్త్వన్యథాసిద్ధేః, అన్యాభ్యశక్తే రకల్ప్యత్వాత్, గత్యన్తరాచ్చ బహుశక్తికల్పనా యోగాత్, నచశక్తిత్వాపత్తిః । తన్న । యథా కర్తృకరణయోరిత్యాది బలాత్కారక విభక్తే స్స్వార్థాభిధానంచ, తథా కర్తృకర్మణోః కృతీత్యాది బలాదుపపద విభక్తేరపి, అన్యథాతిప్రసక్తాత్ । కారకవిభక్తే రుపపదవిభక్తేశ్చ బలాబలం తు పదాన్తరవిషయా సాపేక్షతామాత్రేణ । తథాపి పదత్తిభక్త్యా । పదాన్తరసన్నిధిరత్ర శక్తిం వ్యనక్తి, నత్వర్థమత్ర, యథానానార్థ గవాదిశబ్దేషు ; యుష్మాకం ప్రాతిపదికాభిధానిత్వేపి విశేషమనురుధ్య తత్ప్రవృత్తిరేవ తద్విభక్తిసిద్ధస్య శబ్దసమత్వం వ్యక్తమభిధానికత్వేఽస్తి, కర్మత్వస్య ప్రాతిపదికాభిధానికత్వ మాభిధానికశబ్దవ్యవహారాత్ ప్రతీయతే । ఉపపద స్వరూపమనుగతస్య వదతో

ద్వ్యవిమర్శాదవిశిష్టితత్వాచ్చ । నను వవిగ్రహవదిహ సమస్తవిభక్తిసత్త్వే, రాజా
భిధత్వాల్లక్షణైవాస్తు । నచాప్రయుక్తాపి స్మృతాభిధత్తాం, ప్రయోగస్యాపి త
మాత్రార్థత్వాదితివాచ్యం, సమాసతోऽర్థబుద్ధ్యా విభక్తిస్మరణనియమే మానాభా
వాత్, సర్వత్రోపలక్షణాద్యుచ్ఛేద ప్రసఙ్గాత్ । షష్ఠ్యాచాభిధానమితి తద్భిదా ।
తదేవమభిధాయకాభావే కర్మత్వస్య సమయాభిధానికత్వం తత్సమత్వం వా ॥

నైవంసంబన్ధసామాన్యే కర్మత్వేవానసమీహితే ।
విభక్తిలోపాత్సోऽథవా ప్రకృత్యైవహిలక్షణా ॥

అథానుశాసనాధీన నిరూఢలక్షణాయా అభిధానసమత్వాచ్ఛాబ్దత్వమితిమతం
కర్మార్థత్వేపిసమం । ఏకంతు "క్వచిత్ వ్యాసేసమాసేచ సవిభక్తికావిభక్తికశబ్దా
ర్థాధిదధ్యశబ్దన్యాయేన సైవశక్తిః । అతోऽలుప్తవిభక్తికయాపి ప్రకృత్యాసమ్బన్ధ
సలక్ష్యః । వాచ్యసమ్బన్ధిని వస్త్వన్తరేవృత్తిర్హిలక్షణా । సచ సంబన్ధస్సంబన్ధీ
కర్మత్వాదిశ్చసంబన్ధరూపః । ఏవం స్వపరనిర్వాహకతయా సంబన్ధఫలసిద్ధావపి తద్
వివేకరహితానామప్యతిప్రకృత్యావిభక్త్యర్థాద్దర్శనే । సన్నపిచాజానత స్సంబ
న్ధోనలక్షణాహేతుః । అతిప్రసఙ్గాత్ । అతః ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధ్యా ద్య
థాసిద్ధిశఙ్కాయాం శ్చానుశాసనేనోపరోధా ద్వివిధవిభక్త్యర్థస్సమానే ప్రకృతయః
ఏవం విభక్తివ్యతిరిక్తలోపేష్వపి నీతిః । నను నిషాదస్థపతిశబ్దే విభక్త్యర్థలక్షణా
దోషాపనుత్త్యై షష్ఠీసమాసస్త్యజ్యతే తత్కథమాభిధానికత్వం । తన్ముఖ్యత్వేతు
కౌరవప్రకల్ప్యవిరోధే కౌరవప్రస్యైవ గ్రాహ్యత్వా న్నాన్యత్రాధికారకౌరవప్రః ।
నైవం । సామానాధికరణ్యస్య ప్రాగ్వ్యైయధికరణ్యతోऽవిశిష్టతధీయోగా త్ప్రాప
ల్యంప్రతిపాదితమితి న్యాయేన శైఘ్ర్యాచ్ఛాబ్దవ్యవహారః । అథానుశాసనస్య
స్యాదర్థః, తహి యథానిర్ణయేతు నావరః అర్థావిరోధాత్ " ఇతి । ఉపప
దవిభక్త్యావుక్తమిదం సమాసేపిభావ్యం ।

సోయంప్రైభవవాదోవా పరమార్థోక్తిరేవవా ।
అభిధానికతోక్తిస్తు యుక్తార్థే షష్ఠ్యబోధనాత్

ఏవం కమలాని మస్త్యామనాదిత్యన్ని రస్తం । తత్రి సమాసనిషేధశఙ్కామపి నిరస్యతి । (నచేతి) కమలానిమస్త్యాఇత్యాసేన సాధారణః ప్రతిపదవిధానశబ్ద స్పత్కోచాదాహాఇతి సూచ్యతే । క్ష్మోవిదధాస్యా త్యమకిస్తారూమేవ సమాసాప వాదః । అవేదనార్థస్య జానాతేః కృద్యోగః క్వచిత్సన్నపి తత్రికరణమస్త్యాఽ నపేక్ష్యః । సర్పిషో జానీతఇత్యుదాహరణాత్ । నిషేధస్య సఙ్కోచమాహ (కృద్యోగేతి) ప్రతిప్రసవోఽపవాదనిరాసః, తస్యసద్భావాత్, నకేవలం ప్రయోగదృష్ట్యేతి భావః । ఏవమైకపద్య హేతుస్సమాసః ప్రథమంవ్యాఖ్యాతః । తత్రాద్యపరికృత్యతస్య యౌగికార్థనిమిత్తత్వసూత్రేత రన్యత్రాపి యథాదృష్టి ముఖ్యత్వ శఙ్కాన్నివిశేషచిహ్నాత్రి భోక్తృభోగ్యనియన్తృ సమష్టితదంశిసన్తాత్రాది పరత్వార్థం స్వస్మైచోపచారవృత్తిం క్షిప స్సర్వతఃపరిబృఢత్వాయ బృంత్త్వబ్రహ్మణత్వేచా నవచ్ఛిన్న వివృణోతి । (బ్రహ్మశబ్దేనేతి) చస్త్వర్థశ్శఙ్కానిరాసే । స్వభావత ఇత్యాదినా పరకల్పితే స్సదోషత్వ నిర్గుణత్వావాచ్యత్వావేద్యత్వే రజిజ్ఞాస్యత్వ ప్రసఙ్గోపాస్తః । నిరస్త నిఖిలదోషత్వంచ బృహ్మణత్వోపయుక్తో బృహత్త్వవిశేషః । గుణాదివిధినిషేధయో రుత్సర్గాపవాదాది నీతివిషయత్వం విశేషణద్వయేనవ్యఞ్జితం ।

విశేషవిధిబాధేన తదన్యార్థత్వకల్పనాత్ ।

సామాన్యవృత్తిసఙ్కోచం పరస్మిత్రివిదోవిదుః ॥

పరపేక్షేతు మిథ్యాత్వసత్యత్వ వివాదేపి నిరస్యత్వేనాభిమతానాం దోషాణామపత ఉపాధ్యవచ్ఛేదత స్స్వాభావికాంశతః పరబ్రహ్మశ్రితత్వా త్తతఏవ పావళ్యాదిభఙ్గాచ్చ జిజ్ఞాస్యత్వాయోగశ్చత్యాది కోపళ్ళప్యాదితిభావః । స్వరూపతో నామాన్తర భజనాహాపస్థావస్థోచిత్వాదాధా స్తదభావేపి క్లేశాది మన్తోబద్ధాః కతిపయక్లేశాది రహితాముముక్షవ స్తదత్యన్తోచ్ఛేదవన్తో ముక్తాస్తద త్యన్తాభావవత్త్వేపితదాధీనతధాత్వా నిత్యాశ్చబుభుక్ష్వవతారకస్త్రిమేణ, నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదిముఖేన ప్రథమవిశేషణే త్య్వవచ్ఛేద్యాః । తత్రి, స్వభావత ఇతి పద నానాది

త్వవివక్షాయాం ముక్తా అనన్యాధీనత్వ వివక్షాయాన్నిత్యాశ్చ వ్యావృత్త్యర్థాః । ద్వితీయేపి తే సర్వే । అత్యాసంభావ్య గుణవిధేర్నిత్యా ఏవవా । తేషాం జ్ఞానాది బ్రహ్మసామ్యేపి హి పరాధీనత్వంసిద్ధం, శక్తిస్తు తతో న్యూనా । వక్ష్యతిచసత్యాదివాక్యానన్తపదవ్యాఖ్యానే 'సాతిశయస్వరూప స్వగుణానిత్య వ్యావృత్తా' ఇతి । నహి తే విశ్వవ్యాపినః । నాపిసర్వశరీరిణః । అతిశయశబ్దేన ధాతూక్తావృద్ధి రతిశాయనమితి వ్యఞ్జితం । అనవధికవిశేషణేన శతగుణితోత్తరక్రమ ప్రవర్తిత నిరతిశయదశాశిరస్కోక్తిః । ఈశ్వరస్య జ్ఞానానన్తాదిగుణయోగః కాదాచిత్కః తచ్ఛక్తిస్తు నిత్యేతిపక్షః "స్వభావత" ఇతిపదానుషఙ్గాత్ప్రతిక్షిప్తః । జ్ఞానాద్యేకైక గుణవితతిరూపానన్తర గుణవర్గవ్యాపనాయ గణశబ్దః । ఉక్తంచ షాడ్గుణ్య వివేకే "తదానన్తగుణస్యాపి షడేవప్రథమేగుణాః । యైస్స్వైరేవ జగత్కుక్షావస్యాప్యన్తర్నివేశితా" ఇతి । అనవధికాతిశయ శబ్దోత్తరగణంవిశినష్టి ప్రత్యేకమతిశయ పరత్వే విదుషీపరిషదితి న్యాయాచ్చార్థతో గుణాన్విశినష్టి । అన్యథా అన్యపదార్థాసిద్ధిః । సత్యాంగతౌ వ్యధికరణబహువ్రీహ్యయోగః । శైలజన్యేత్యాదిస్వగత్యాతత్స్వీకారః । ఏతత్ప్రతిసంవాదిన్యా, 'పరీక్ష్య' త్యాదిశ్రుత్యాబ్రహ్మపురుషశబ్దోక్త జిజ్ఞాస్యనిష్కర్షణం సర్వోపనిషదాంపుంసూక్తకార్యమీశ్వరస్యార్థసత్త్వం బ్రహ్మాంశత్వాసంభవ మీదృశస్య గీతానిరుక్త్యా ప్రకృత్యాచ దేవతాన్తరేభ్యోపి విశేషవ్యక్తిఞ్చాభిప్రేత్యాహ (పురుషోత్తమఇతి) అవధారణమిహ గ్రాహ్యం । యద్యప్యత్ర సమానాధికరణసమాసే పౌర్వాపర్యవ్యత్యయః, నిర్ధారణేతు షష్ఠ్యాసమాసః । తథాపి 'ద్వావిమౌ పురుషా' విత్యారభ్యోత్తమః పురుషస్త్వన్యఇత్యథమ ప్రతియోగిత్వోక్త్యా సంబన్ధిశబ్దతయా సమాసస్స్యాత్ । అత్ర రావపి చోత్తమ ఇత్యనేన పఞ్చమీసమాసోవా సూచ్యతే । యోగవిభాగస్తు యథా ప్రయోగమిష్టః । అతఏవ సప్తమీనిర్ధారణేపి సమస్యతే । నాగోత్తమాదిశబ్దాశ్చైవంశాబ్దైర్నిరూఢాః । రూఢ్యాతుకామం పురుషోత్తమోస్త్వితి వదన్ శ్రుత్యాదిబాధ్యః । అతో [illegible] ప్రథితః పురుషోత్తమఇతి సర్వవిదుక్తః ।

క్యసి [illegible] ణ్డయోః ప్రత్యేకమపూర్వార్థత్వేన పరస్పర సాకాఙ్క్షత్వా న్నష్టాశ్వ దగ్ధరథన్యాయేన సఙ్ఘటిత మిత్యర్థః । ఇయంచ వృత్తిశ్శాస్త్రభేద భ్రమహేతూంస్తత్పరిహారాంశ్చ సూచయతి, సర్వశారీరగోచరత్వం దర్శయతా శారీరకశబ్దేన విషయభేదజ్ఞాపనాత్ । "ఏతదితి" ప్రయోజనాధికారిభేదయో రర్థవిరోధ స్ఫురణస్యాప్యుక్త్యైవ నిరాకరణాత్ జైమినీయేనేతి భేదశఙ్కా-ద్యోతనం । తత్పరిహారస్తు షోడశలక్షణేనేతి ద్వాదశాధ్యాయీ చతురధ్యాయీ రూప కాణ్డద్వయేన । అత్ర "కర్మదేవతా బ్రహ్మగోచరాస్తిస్రోఽప్యథా సూత్రకారతః । జైమినేర్మునేః కాశకృత్స్నతో బాదరాయణాదిత్యతః క్రమా"దితి తత్త్వరత్నాకరోక్తేశ్చ । న్యాయైశ్చ క్వచిదుపదర్శితావిరోధో గ్రాహ్యః । షోడశలక్షణేనేతి ప్రతిబన్దిమభిప్రయతాఽవాన్తర విషయాదిభేదానాం ప్రబన్ధైక్య విరోధిత్వమితి దర్శితం । "జైమినీయేనే" త్యా [illegible] ర్థ విరోధశఙ్కా-సూత్రతాత్పర్యా నభిజ్ఞతయేతి సూచ్యతే [illegible] హి శారీరకశాస్త్రే బహుషు జైమినేస్సంవాదం వ్యాహాహ [illegible] యా

పరికల్పితసూత్రార్థే విరుద్ధాంశవ్యపోహతః ।
శేషపూరణవత్త్వాత్ర సంహితత్వోక్తిసంభవః ॥

కుతస్తర్హి తద్భేదప్రథా, సతి వా భేదే కథం చ ప్రబన్ధైక్యమిత్యనపహితా నుయోగద్వితీయవృత్త్యభిప్రేతం వ్యనక్తి (అత ఇతి) సయుక్తిక సంప్రదాయా దిత్యర్థః. ప్రతిపిపాదయిషితత్వోక్త్యా కర్మకాణ్డదేవతాధికరణాదేర్దేవతాతత్త్వనిశ్చయ రహితానామపి కర్మప్రాశస్త్య ప్రతిపాదనపరత్వేన విగ్రహాది నిరాకరణాదౌ తాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే। ఉక్తం హ్యాగమప్రామాణ్యే-"యచ్చైవమాహ భగవాన్ జైమినిః కర్మణః ఫలోపన్యాసః కర్మశ్రద్ధాసంవర్ధనాయే" తి ॥ వివృతం చైతద్వేదార్థ సంగ్రహే "అశ్రుతవేదాన్తానాం కర్మణ్యశ్రద్ధా మా భూదితి దేవతాధికరణాది వాదాః కృతా" ఇతి । అతివాదాః - అన్యపరోక్తయః। తావతాపి బాహ్యోక్తానిత్య సంయోగాది నిమిత్తప్రత్యప్రామాణ్య శఙ్కానిరాసాత్తదేవ స్వాభీష్టసిద్ధిరిత్యా శయః॥ అపి చైవం నవమాద్యపాదే "ఫలదేవతయోశ్చ చోదనాతో హితార్థత్వా"దితి త[illegible]సూత్రయోః ఫలదేవతయోర్మధ్యే దేవతావిషయాణి "దేవతా వా ప్రయోజయే" దిత్యా దీని సూత్రాణి యాని తాని వ్యాకుర్మః ।

దేవతోద్దేశేన దేయం ద్రవ్యం దేవతా న ప్రయోజయేత్, కుతః కృష్యాదివత్ఫలసాధనభూత క్రియాయా ఏవ ప్రయోజకత్వోపపత్తేః, తథా హి

[illegible] ॥ ౧౬ ॥

నచ వాచ్యం విగ్రహాదిపఞ్చకాయోగా న్నప్రయుక్తిరితి. స్మృత్యుపచారాన్యథా దర్శనా త్తైరబాధితై స్తత్సిద్ధేః । అతో యథా విగ్రహాదిమానతిథి రారాధ్యః స్వార్థం స్వాభీష్టముపచరణం ప్రయుఙ్క్తే తథా దేవతాపీతి ॥

"అర్థవత్త్వాచ్చ" ॥౯-౧-౭॥

అర్థ్యతే ప్రార్థ్యత ఇత్యర్థః విధాతిః అర్ధ్యత ఇతివా । అత స్తదర్థినా దనారాధ్యా నీప్సితప్రదత్వా దప్రయోజకేతి నశక్యం, పరాథలు దేవతాసమర్పణాస్యై స్థై తన్నియుక్తాచాపరా యథాధికారం తత్తద్విభూతీనాం ॥ తథాపి నిరపేక్షా దేవతా సకృత్స్నే ప్రీణనే నకంచి త్ప్రీణాతి, తతః కథం ప్రయోజకే త్యత్రాహ

"తతశ్చ తేనసంబన్ధః" ॥౯.౧.౮॥

తతః- నైరపేక్ష్యేపి నరదేవనీత్యాదయాదార్యశాలిన్యాః పరిచర్యమాణాయాః ప్రసన్నాయా దేవతాయా ఏవ హేతోః, పరిచరతాం, స్వాభీష్టఫలేన, సంబన్ధః స్మృత్యుపచారాదిభి రిదం సిద్ధ ఇతి పూర్వపక్షః । రాద్ధాన్తస్తు

"అపివాశబ్దపూర్వకత్వా ద్యజ్ఞక ర్మప్రధానంస్యాత్" ॥ ౯.౧.౯ ॥

అత్రాపి పివతి సాధారణీకారం పక్షవ్యావర్తనం। యద్యపి దేవతాయా విగ్రహాది పఞ్చకందుర్నిషేధం, ద్రవ్యాద్యపేక్షయా సంప్రదానస్య ప్రాధాన్యం యచ్చైర్దేవతా రాధన వాచితయా యాగస్య తాదర్థ్యం సిద్ధపరవాక్యేషు చ పరావర దేవతయోః స్వ

కాలాన్తర భావి ఫలద్వారతయా ఉపాదీయత । అతోఽవాన్తరప్రాధాన్యశాలిన్యపి జనతా ఫలకామ ప్రవర్తకశబ్దప్రాధాన్య క్రియాగుణీభూతా నప్రాధాన్యేన ప్రయోజికేతి । అతిథ స్తర్హి కథం ప్రయోజకత్వం ఇష్ట మిత్యాహ

అతిథౌ తత్ప్రధానత్వ మభావః కర్మణిస్స్యాత్ ౯-౧.౧౧

ఆతిథ్యం ప్రత్యతిథేః ప్రధానత్వం ప్రాప్తం అన్యథాహి తదఙ్గకర్మణి ప్రయోజకాభావా త్తదభావస్స్యాత్ ॥ తత్సపర్యావిధానేన తత్ప్రయోజక ఇతిచేత్తత్ర ప్రత్యాహ ॥

"తస్య ప్రీతివిధానత్వాత్" ౯.౧.౧౨

అతిథ్యకర్మణో హి అతిథ్యాగమన ప్రీతివిధానతయైవ చోదనా.

క్రియాప్రయుక్తపురుష సమూహాహూతాసు దేవతా ।
సన్నిధత్తే తదిష్టార్థం సతత స్తత్ప్రయుక్తతా ॥
అతిథిస్తు స్వయం ప్రాప్త స్స్వాభీష్టంచ ప్రయోజయేత్ ।
తదిష్టానువిధానేన తత్సపర్యార్థచోదనా ॥

అతః ప్రాప్తాప్రాప్త వివేకాదతిథిప్రాధాన్యోక్తిరితి । యథాచాతిథేః ప్రాప్తిమత్త్వే తదుపచరణానుష్ఠానస్య న కదాచిత్ క్షతిః ప్రత్యుత స్వరూపలాభ ఏవ, ఏవం దేవతాయా స్తత్సత్త్వేపి. నచాత్ర తత్ప్రతీక్షేపసాఫల్యం పశ్యామః । గుణీభావసాధనేపి కిం క్షతిరితిచేత్. అనధికారిణి నావాన్తరప్రాధాన్యానామపి కర్మణా

[illegible]

తత్త్వటీకా

అదర్శనకుతర్కాభ్యాం శ్రుతార్థానామపహ్నవే ।
చార్వాకాదిమతాపత్త్యా సర్వార్థాపహ్నవసంభవః ॥
శ్రుతానాంవిగ్రహాదీనాం కల్ప్యత్వోక్తిశ్చమోహజా ।
శ్రుతశక్త్యాద్యభావస్య కల్పనేగౌరవన్త్రపః ॥
క్షణికస్యఫలద్వారం కింభవేదితిచిన్తనే ।
ద్వారక్లృప్తేర్వరంతత్ర శ్రుతద్వారపరిగ్రహః ॥
దేవతానాంక్రియార్థత్వం కర్మణాశ్చతదర్థతా ।
ముఖభేదేనసిద్ధత్వాన్నమిథోబాధసంహతిః ॥
ఆదిత్యాదిమతేరఙ్గే స్థాపయన్బాదరాయణః ।
దేవతానాంప్రధానత్వ మర్థసిద్ధమసూత్రయత్ ।
నాసిద్ధదేవతారూప దృష్టిశ్చాప్యత్రయుజ్యతే ।
నచసర్వత్రనిర్బాధః కల్ప్యోదృష్టివిధిక్రమః ॥
దేవతానాంతదైశ్వర్యా ద్వ్యక్తిశ్చ నవిరుధ్యతే ।
స్వాధికేశ్వరతోఽపార్థ ప్రవృత్తేరుపపత్తితః ॥
ప్రశాసితుశ్చఘృణయా ధర్మసంస్థాపనార్థినః ।
తత్తత్కర్మప్రవృత్తిస్స్యాత్ కర్మవశ్యానుసారిణః ।

తత్వటీకా.

మన్త్రార్థవాదాదిసిద్ధయే యత్రోచోభాసత్వ
తస్మాత్స్మృతిరప్యత్ర నబాధాహోత్వమూలవత్
పర్యాయేచవిశిష్టేచ దేవతాభేదకల్పనం ।
తత్తచ్ఛబ్దోపదానేన తదుద్దేశ్యత్వసిద్ధయే ॥
అవిదిత్వాస్వమన్త్రత్వం నాస్తికైరాస్తికేష్విహ ।
వైరజల్ప్యేతదుస్తత్వం శోచ్యాస్తేషూత్మదర్శిభిః ॥
ద్రవ్యాదైవతసామాన్యే బలీయోద్రవ్యమిత్యపి ।
ప్రత్యక్షేచపరోక్షేచ ప్రమాణప్రస్థితేర్వశాత్ ॥
ద్రవ్యస్యాధ్యక్షసిద్ధస్య హవిష్ట్వంశాస్త్రగోచరః ।
దేవతాయాస్స్వరూపఞ్చ ధర్మత్వంచేతిభేదతః ॥
ప్రత్యక్షాద్యుపజీవిత్వా చ్ఛాస్త్రోత్థీర్విలమ్బితా ।
తత్రాపిపరదౌర్బల్యం శ్రుతిలింగాదికేష్వపి ॥
ద్రవ్యదైవతవైషమ్యం నసత్యాసత్యభావతః ।
దైవతంయదిమిథ్యాస్యాత్ కథంభేదాదిధర్మభాక్
అర్థోనపశ్లిష్టశబ్దాత్మా శబ్దమాత్రాత్మికాపివా ।
యథాశ్రుతిగృహీతావా సత్యైవఖలుదేవతా ॥
మణిమన్త్రౌషధాదైశ్చ సిద్ధిరుక్తాభ్యుపేయతే ।
జన్మసిద్ధాపిసాక్షేతా కిన్నదేవేషు గృహ్యతే ॥
నవస్తుదేశాన్తరయో ర్దేవదృష్టివిధానవత్ ।
ఇహాకల్పయితుంయుక్తం స్వరూపవిధిసాస్థ్యతః ॥
రాత్రిసత్రాదినీత్యాచ విధ్యపేక్షానుసారతః ।
ఫలదాఫలభూతత్వా దపిసిద్ధ్యన్తిదేవతాః ॥
ఇత్థంప్రాచీనయాగత్వా త్కిష్టంనిర్దైవతమ్మతం ।
శేషన్త్వపరీత్యాది సూత్రభాష్యేభవిష్యతి ॥

ద్రమిడభాష్యకారై రప్యుక్తం - "అజ్ఞానేన విశ్వస్యాత్మ రూపమిత్యాదర్శి నహ్యరూపాయా దేవతాయా రూపముపదిశ్యతే యథాభూతవాదిహి శాస్త్ర"మితి ॥ నన్వర్థవాదానాం విధిశేషత్వం పూర్వతన్త్రోక్తం । సమన్వయాధికరణే త్వస్య ఫా. తత్ర్యాథ మవిరోధః । ఇత్థం ॥ ఉత్సర్గాపవాదతః ప్రవృత్తేః । పృష్ఠశ్చేత చ్ఛాస్త్రాన్తర కాణ్డాన్తరేచ - ఏవ మన్యత్రాపి స్వబుద్ధికల్పితో విరోధ శ్శమయి తవ్యః ॥ "షట్కర్మభేదవది" తి కర్మకాణ్డే ప్రతిబద్ధే । "అధ్యాయభేదవదీ"తి కాణ్డత్రయేపి । చకారోత్ర్యనుక్త పాదాదిభేదసముచ్చయే । దేవతాకాణ్డ చ్ఛారీరకస్య ప్రథక్కరణాచ్చ తత్ప్రథక్కరణ ప్రతిబద్ధానిరుద్ధం ॥ అథ భిన్న క్రమత్వ భిన్నప్రబన్ధత్వ వ్యాపాసంన్యస్తేసిద్ధం వ్యనక్తి । (మీమాంసా శాస్త్ర మితి) (సఙ్గతివిశేషేణ) హేతుహేతుమద్భావాద నాసంబన్ధైకత్వ్యర్థః । సచ వింశతిలక్షణ్యా మేకప్రయోజన సాధనత్వేనైక ప్రయత్న సాధ్యత్వమితి వివ రణం । ఇదఞ్చైకప్రబన్ధ వ్యక్త్యర్థం । విశిష్టక్రమం - నియతక్రమం । నహీ శాస్త్రాన్తరవ దవసరమాత్రేదిహ వ్యాపికర్మ ఇత్యాదయః । తత్రైవిశేషః ॥

విచారాత్పూర్వమేవాత్ర ప్రాప్తమధ్యయనం విధేః ।
అతోనధీతవేదస్య విచారః స్యాత్రివారితః ॥
క్రమో వింశతిలక్షణ్యా నవైధః కిన్తు యౌక్తికః ।
అతోవ్యుత్క్రమచిన్తాయా మనౌచిత్యం ప్రకాశ్యతే ॥

"అథాతో" ఇత్యనేన ధర్మజిజ్ఞాసానన్తరం కృత్స్న వేదార్థవిచారప్రతిజ్ఞా సూచ్యత్ర శేషధర్మశబ్దేన సిద్ధసాధ్య పరావరకృత్స్న ధర్మ హేతుసఙ్గ్రహాత్ । కర్మభాగ మాత్రప్రతిజ్ఞాపి తత్రైవ తన్త్రేత, అస్యత్ర్యాహాస్యాత్ । తావతైవసాకే కర్మ విచారాధర్తో వ్యక్తిః, భాగద్వయప్రతిజ్ఞాభ్యాం సామన్యప్రతిజ్ఞా గమ్యా । న్యా[illegible] రూపేతే సాధర్మ్య వైధర్మ్య సమోక్త్యాప్రతిధర్మసమో స్వితివత్ । త త్సర్వం సఙ్గతిమాలాయాముక్తం । నచవాచ్య మాద్యప్రతిజ్ఞాయైవ తుకృత్స్నసిద్ధే ప్రయోజనవశాత్

ప్రాచీనాధ్యాయే ష్వివా ప్రాపిత దుపపత్తేః । నచాయమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యాది రప్రస్తుతార్థః । యథాన్యత్రసఙ్గత్యా క్రమనియతిస్సిద్ధా త్రేతి తాత్పర్యాత్ । అత్ర ఖ్యామానకస్యా నిరూప్యతయా ప్రమాణలక్షణేన ప్రథమేనాధ్యాయే । కాత్స్న్యేన వేదస్యప్రామాణ్యే సిద్ధే తదర్థేషు ధర్మాధర్మావేదఙ్గత్వాదే స్సర్వస్యాయోగాత్ మానచిన్తానన్తరం శాస్త్రార్థ భేదచిన్తా ప్రావర్తిష్ట । శాస్త్రభేదచిన్తాయాం తు తత్ర శబ్దాన్తరాభ్యాస సఙ్ఖ్యాగుణ ప్రక్రియానామధేయైస్సిద్ధభేద శ్రుతిలిఙ్గ వాక్యప్రకరణ స్థానసమాఖ్యాభిశ్శేషలక్షణం ప్రవృత్తం । శేషాణామేవ శేషిభిః ప్రయోజ్యత్వాయ చతుర్థ కృత్వర్థపురుషార్థ జిజ్ఞాసా । నిష్యపేక్షరూపోపాదానచిన్తేతి కేచిత్ । ప్రయుక్తేషు శ్రుత్యర్థ పాఠప్రవృత్తి ముఖ్యకాణ్డైః పఞ్చమే క్రమోనుకాన్తః । సక్రమే శాస్త్రార్థే స్థాపితే తత్ప్రయోక్తావష్టమే ప్రోక్తః । ఏవ ముపదిష్టే ప్రకృతినిశ్చయో వికృతావతిదేశ స్సామాన్యతః సప్తమే స్థాపితః । అష్టమేపి తదనుబన్ధవిశేషః । అతిదిష్టమన్త్రాదీనా న్నవమే బహువిధ ఊహః । అతిదేశప్రాప్తేషు క్వచిత్ప్రయోజనాభావా దన్యతోవా తల్లాభాత్ప్రతిషేధతోవా దశమేబాధః । ఉక్తేషు పృథక్ప్రయుక్తి శక్తిమత్సుభయగోచరత్వే తత్ర కాలాద్యైక్యే దైకాదశే తన్త్రం । ద్వాదశేపి కస్మింశ్చి త్ప్రయోగమధ్యే ప్రసిద్ధస్య కస్మింశ్చ ప్రయోగోపజీవినీ ప్రసఙ్గ ఇతి । తదేవం సంజగృహుః -

« ధర్మాధీమాన భేదాఙ్గ ప్రయుక్తిక్రమ కర్తృభిః ।
సాతిదేశ విశేషోహబాధ తన్త్రప్రసక్తిభిః ॥ » ఇతి ।

ఏవం తర్కైకమీమాంసాసంకర్షణకాణ్డే చతుర్లక్షణ్యా తత్తత్కర్మారాధ్యతేవ స్వరూపభేద గుణప్రకర్షైర్నిరాకృష్యత । తత్సమాప్తౌచ «అన్తే [redacted]రా తద్దర్శనాత్ » « సవిష్ణురాహాహి » « తం బ్రహ్మేత్యాచక్షతే తం స్థాణ్వాత్యాచక్షతే » ఇతి విచారయిష్యమాణ ముపక్షిప్యత ఇతి తత్వవృద్ధాః ॥ స్త్రిమేకాణ్డే సద్వారకమద్వారకశ్చ యథాహార్ణం ద్వాదశలక్షణ్యుక్త సర్వ సమారాధ్య మనన్తర చతుర్లక్షణ్యావధారిత సర్వాన్తరశరీరకం వరం

దైవతం పరిచిక్షిపితం । తత్ర సర్వేషాం కారణవాక్యానా మయోగాన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదేన బ్రహ్మణి సమన్వయః ప్రథమాధ్యాయే ప్రతిపాద్యతే । తదుక్తం న్యాయసుదర్శనే

" వ్యవస్యావిషయత్వా న్యవిషయత్వేసమన్వయః ।

వాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రాచ్యాధ్యాయేనేహ ప్రకీర్తితః ॥ " ఇతి ।

తత్రశక్త్యాదివిరోధోద్ధూననం ద్వితీయాధ్యాయే । తాభ్యాంస్థాపితే బ్రహ్మ ణ్యుత్పత్తిక్రమా త్తృతీయచతుర్థాభ్యాం సాధనఫలశోధనమితి శంకిత్వాధ్యాయా విశిష్టక్రమత్వం దిఙ్మాత్రం ।

హన్తైవ మత్రికథం షోడశచతుష్క పౌర్వాపర్యం ? వ్యుత్క్రమేపి హి న విరోధః; వేదప్రామాణ్యాదిక స్త్రాపజీవ్యమపి యథా స్థానం శారీరకనిబద్ధం శక్యం, తావన్మాత్రం వాసం ప్రత్యబ్రహ్మచిన్తాస్యాత్ । మైవం - అస్త్రీహ్యానా ద్యర్థస్తై త్రివర్ణ కర్మకృత్స్నప్రథమ మాదౌపదర్శనా ద్వితీయకత్ ఇత్యర్థః క్రమః । ఉభయత్ర పరిమితాపరిమితఫలాపాత ప్రతీత్యవిశేషేపి " అత్యేవ స్వధువిద్వైతే " తి న్యాయా త్కర్మణాపేక్షు విద్యాప్రతిఘాసతో వస్తుస్వ రపేక్ష్య నిర్ధారితవికల్ప తత్త్వముఖ్య కర్తవ్యచిన్తాప్రథమముఖః । యజ్ఞాదిపదార్థా పేక్షశ్చ తదఙ్గకవాక్యార్థ ధీబోధః । విద్యాశేషతు తత్రైతత్ యజ్ఞరవయన వృష్టివిధి పమర్శశ్చ వృష్టినిశేషణ నిర్ధారణాపేక్షః । ఇష్టకపరాది వృష్టిప ధియశ్చ దార్ష్టాన్త ప్రకోపజీవ్యాః । కర్మబ్రహ్మప్రమేయ వ్యవహారయోగాన్వ నాదిసంప్రదాయ నియతాధ్యయన సంస్కారక్రమేణ తద్విచారక్రమోపి యుక్తః । సహాత్ర ముఖ్యక్రమఏవ, కర్మోపాసనా రూపార్థాన్యుత్పత్తిక్రమాచ్చ । తథో క్తం న్యాయసుదర్శనే -

" కర్మవిజ్ఞానయో హేతుహేతుమద్భావ సంస్థితేః ।

ప్రాగ్భావః కర్మణాం సిద్ధేత్ పశ్చాద్బ్రహ్మావసర్గణ ॥

అధ్యాయ...
...దినాసహ సంస్కార రూ

ముఖ్యక్రియాసంయోగాదేవ స్యాతాం సారస్వతావివత్ ॥" ఇతి ।

యథా "సారస్వతౌ భవతః ఏతద్వై దైవ్యం మిథునమ్" ఇత్యత్ర యుగళోత్పన్నయోర్యాగద్వయైకస్యాఙ్గానాం ప్రాధాన్యమిత్యనిర్ణయే సరస్వతీయాగస్య యాజ్యానువాక్యాభ్యాం ప్రాధాన్యసిద్ధిః తత్క్రమేణైవ తదఙ్గానాం ప్రాధాన్యముక్తం – "ముఖ్యక్రమేణ వాఙ్గానాం తదర్థత్వాత్" ఇతి ।

పూర్వకాణ్డప్రసిద్ధానాం న్యాయానామిహ సంగ్రహాత్ ।
బ్రహ్మకాణ్డే పృథక్త్వేన త్వప్రాచ్యాధ్యాయమేష్వపి స్మర ॥
ప్రత్యాసనమపూర్వాణాం మాత్రావ్యవస్థాపనం తథా ।
అపవాదః క్వచిచ్చేతి సార్థత్వమిహ చ స్థితమ్ ॥

నను యది "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే"త్యత్రాపి మీమాంసావిదా తార్కికస్య విరక్తాధికారత్వస్వీకారాత్ ప్రాప్తి నియోగపావనత్వఫలనిర్ణయాచ్చ న స్వర్గాదిఫలసాధనానుష్ఠాతా కశ్చిదపి స్యాత్ ఇతి తస్య కామ్యవిధీనాం మననస్థానలక్షణం ప్రామాణ్యం స్యాత్ ॥ నైవం, మోక్షార్థిన్యపి ద్వావపి క్రమేణ మాత్రం విచార్య విరక్తః, యశ్చ ఖ్యాతిలాభపూజాప్రతిష్ఠాదిమాత్రకామః స్త్రియశ్చాపి తం చిన్తయేత్, యో వా పశ్చాత్ స్త్రియాది నానావిధవైరాగ్యః, తత్ప్రతికారకా అపి ప్రవృత్తిర్ఘటనం నహ్యస్తి ॥

పఞ్చిలోప్యాతురః కశ్చిదపథ్యేషు ప్రవర్తతే ।
నిషిద్ధేష్వపి తన్నైవం కామ్యం ప్రాప్తేపి సంభవేత్ ॥
కథం తత్రైవ ముముక్షోరపి కామానుభయభావనాః ।
క్రమముక్తిశ్చ కేషాంచిత్ తత్రైవాభిధీయతే ॥
ప్రకృతిస్సాత్వికానాం త్రైవర్గ్య బ్రహ్మచిన్త్యమస్య చ ।
క్రమాదపి చ ప్రవృత్త్యర్థం తథా హీత్యాది భాష్యతే ॥

అతః క్రమవిచారాత్ప్రాగపి బ్రహ్మవిచారస్యావతి పర్యన్త కిమర్థము

మితి వికల్పం హృదినిధాయాద్యం నిషేధతి (ప్రథమమితి). తావచ్ఛబ్దోఽధ్యయ
నానన్తర్యస్య సర్వసమ్మతిం దర్శయతీతి వివరణం । ఏతేన విచారస్యాధ్యయనానన్తర
భావిత్వేన వ్యాఖ్యాయ స్వైకవిధిసిద్ధాధ్యయన సంస్కారగోచర నియతక్రమైక
ప్రబన్ధత్వ, మధ్యయనస్య విధిబలాత్కృత్స్నస్వాధ్యాయ విషయత్వం, తతఏవ తద్వి
చారస్య తదర్థత్వంచ, యథాన త్యజ్యేరన్ బ్రహ్మచిన్తకైః స్వశాఖా దర్శన్త్వబుద్ధి
వ్యజ్యతే । అవధారణార్థేనవా తావచ్ఛబ్దః । తేనచాష్టవర్షాద్ద్యుపనీతస్యా
నన్తరం శౌచాచార శిక్షణపూర్వకేణ నియతేనాధ్యయనేన శాస్త్రాన్తరావసర
నిరోధాత్తన్మూలత్వేన సంభావనీయ సాధనచతుష్టయాది పూర్వకాలత్వోపవర్ణనిరాసః ।
"స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య" ఇతి స్వవిధిం గృహీత్వా తత్ప్రయుక్తకర్తవ్యతాకేప్రితా ।
"అధ్యయనేనాక్షర రాశిగ్రహణ" మిత్యనేన సంస్కారలాభ స్సూచితః । ఏవ
కార ఇహ నియమస్యఫలితత్వం ద్యోతయతి । యద్యప్యక్షరావాప్త్యుపాయా
న్నిమిత్తాపత్తేశ్చ నిత్యోఽధ్యయనవిధిః, తథాపి దృష్టస్యఫలస్య పరిత్యాగా
తయా తత్స్వీకారార్థ మధ్యయనాక్షర రాశిగ్రహణ సర్వస్వస్య గ్రహణ
హేతో ర్నాత్రావకాశః । అధ్యయనస్య నియోగార్థత్వం వదతాపి వ్యర్థా
త్పుస్తకపాఠాది ప్రతిషిద్ధం । అతఏవ లిఖితపాఠక నిన్దాపి । 'స్వాధ్యాయశబ్ద
వాచ్యత్వాదిభి స్త్రిభి స్స్వశాఖైకదేశమాత్రం వా శాస్త్రాన్తరం వా విచారార్థపదార్థో
వా నస్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యమితి వ్యజ్యతే । యథాక్రమాధ్యయనం పరంపరా
ప్రాప్తం విధ్యనుమతమితి నభావ । గ్రహణం విధీయతే - ఫలత్వేనబోధ్యతే ।
సమ్భవదుపాయాన్తరం ఫలమిద ముపాయవిశేషతో నియమ్యతఇత్యర్థః । యత
ఏవకార స్తతోస్యలబ్ధో నియమః । యద్యప్యక్షరగ్రహణస్యాన్యతోపి లభ్యత్వా
న్నస్వరూపతో నియమః, తథాపి జపాద్యుపయోగోఽధ్యయన గృహీతే నైవేతి
నియమోపపత్తిః । అర్థజ్ఞానేనియమం వదతా మధ్యేనమేవ నిస్తారః । నన్వధ్య
యనవిధినా స్వాధ్యాయస్యాధ్యేతవ్యత్వమాత్రం ప్రతీయతేన తావతా సాధన

పపత్తేః. నిరఙ్గం వా, సకృదధీత్య వా, శాస్త్రాన్తరమభ్యస్యతా మిత్యత్రాధ్యయన స్వరూపకాలాధికార్యాదికం వ్యనక్తి (తదితి) సర్వసమ్మత నిత్యవిధి సిద్ధమాద్యాధ్యయనమిత్యర్థః. కిం రూపం - కిం జపాదివత్స్వతన్త్రోచ్చారణం, ఉతానూచ్చారణం, కిం వాప న్యాయమూలాఙ్గాధ్యయనవత్, పారాయణవచ్చాసావృత్తం, ఉతావఘాతవచ్చావృత్తమిత్యర్థః । "రూపశబ్దేన ఫలగ్రహణ" మితి టీకాయామపి యావద్గ్రహణమావృత్తరూపత్వా త్తాత్పర్యం । కథమితి - ఇతి కర్తవ్యతాపరం । అధ్యాపనార్థ శబ్దార్హస్యోపబృంహణీ యస్యాధ్యయనార్థతయా సంప్రతిపన్నానాముపబృంహణానాఞ్చ విషమైకరస్యాభావజ్ఞాపనాభిప్రేత్య "అఙ్గోపదేశైశ్చే" తి విభజ్య నిర్దేశః । "ఉపాకృత్యాధీయీతే" త్యేతత్ ఉపనీతోఽధీయీతేతి శ్రుతితాత్పర్యకోశస్త్వే స్థాపకం । ఉపనీతస్యహ్యధ్యయనార్థతయా పాకర్మాది నిర్దిశ్యతే । యుక్తః - స్థితః - ప్రౌతాదియుక్తో వా, అర్ధంపఞ్చమం మాసాన్తే అర్ధపఞ్చమాః । ఆదిశబ్దేన "అతఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్. వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సంపఠేది" త్యాదీని ప్రాగుక్తసాఙ్గాధ్యయనానుగుణవచనాని గృహ్యన్తే । ప్రౌతవిశేషః - సోపాకృతయః ప్రాజాపత్యసౌమ్యాదయః । నియమవిశేషః - శుక్లకృష్ణపక్షార్ధపఞ్చమమాసాది విభక్తాఙ్గాధ్యయన కాలభేదవిషయా, శ్వః ప్రసమీపే నాధ్యేతవ్య మిత్యాద్యుక్తదశాది విషయాశ్చ ।

నను "పనీయతమధ్యాపయే" దితి శ్రుత్యాచార్యకర్తవ్యతా శ్రుతౌ కథమధ్యయనాపేక్షితవిధిః కథం చాత్రోపాత్తశ్రుత్యాదేరపి శాస్త్రాన్తరావసర నిరోధాది సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ప్రపఞ్చిత శ్రుతిస్మృతి సహకృత స్వ విధిసిద్ధ సాఙ్గాధ్యయనవిధాన ప్రకారేణేత్యర్థః । "అభిజన విద్యాసముదేత" మిత్యాదిభి రాచార్య గుణగ్రహణాన్నాధ్యాపన విధిపరత్వం శఙ్క్యం. ఋత్విగ్గుణోక్తి న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణ "సత్సన్తానే" త్యాద్యుక్తిః । అత్రాచారాత్మగుణా సమాహితశబ్దాభిప్రేతా । "వేదవిది" తి విద్యాసముదేతత్వవిశదీకరణం । నిషిధ్యతే చాయోగ్యాధ్యయనం, తద్గుణహానౌ ప్రతిసమాధీయతే చ । తథా చ "తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతి" త్యాదిభి శ్శిష్యస్య హానిరుక్తా । "సంస్కర్తారమీప్సేత్ తస్మింశ్చైవ

విద్యాకర్మాన్త" ఇత్యాదినా తద్గుణానాం మాణవకార్థత్వం వ్యక్తం । యథా ధ్యాపనవిధివాదినా మష్టవర్షం త్వాది మాణవకవిశేషణ మాచార్యార్థం తద్వ దాచార్యవిశేషణ మాణవకార్థమితి ప్రతిబన్దీసూచనాయ । "వ్రతనియమ విశేషయుక్తస్య" త్యాన్యదాప్యుతపష్ట్యన్తపదాభ్యా మధికారిస్వరూపైకదేశత్వ తయోస్సిద్ధిః । తేనాధ్యయనస్యాఙ్గాధ్యయనసాహిత్యం శాస్త్రాన్తరావసరనిరోధ కత్వఞ్చసిద్ధం । అఙ్గాధ్యయనస్యాపి నియమవిశేషత్వా, దష్టవర్షాద్యుపనీతస్యా ధ్యయనవిధ్యనురుద్ధత్వాచ్చ । "ఆచార్యోచ్చారణా నూచ్చారణ" మిత్యనేన స్వ తన్త్రోచ్చారణం విచారస్యాధ్యయనశాస్త్రార్థానుప్రవేశశఙ్కాచ్ఛేదాయ పాస్యతే । ఉపనయనస్య యథాధ్యాపనానుగుణ శిష్యసత్తిర్ద్వారఫలతయోపకారికా మతా స్తురే, తథానూచ్చారణానుగుణ ప్రత్యాసత్తి రస్మిన్నతే స్యాదితిచ భావః । అస్తి ప్రథమాధ్యయనేవఘాతన్యాయాత్సకృద సకృద్ద్విస్త్రిరిత్యాది విశేషానాదరేణ యావత్ఫలమావృత్తేరర్థసిద్ధి మభిప్రేత్యాహ (అక్షరరాశిగ్రహణ ఫలమితి) "అనేనాక్షరగ్రహణకామత్వ మధికారివిశేషణ మిత్యపి వ్యఞ్జితం ।

ఫలత్వేనాశ్రితస్యాపి తథాత్వం వితుమత్వవత్ ।
ఉపయోగశ్చయాగాదౌ గ్రహణస్యాపిమన్త్రజః ॥
విధితోఽనుజ్ఞయావార్థ జ్ఞానంఫలమిహేచ్ఛతాం ।
ఫలానుబన్ధాన్నిత్యత్వం ప్రహీయేతేతి దుర్వచం ॥

"యేతు పూర్వపక్షే నిత్యాధ్యయనవిధౌ విశ్వజిన్న్యాయాత్సర్వాభిష్టం స్వర్గం ఫలమితి కల్పయన్తి సిద్ధాన్తేచార్థజ్ఞానం" తే ప్యనేన ప్రతిచిక్షిపిరే । అక్షరగ్రహ ణస్య హి దృష్టస్య సుఖాదన్యస్యార్థజ్ఞానాదేరివ సుఖాదిపర్యవసానా త్ఫల త్వం యుక్తం । తదేవ "మనూచ్చారణ మక్షరరాశిగ్రహణ ఫల" మిత్యభా ష్యం కిం రూపమితి బుభుత్సిత మాద్యాధ్యయనభావార్థ స్వరూపంప్రదర్శితం । టీకాచ వివరణం । "ఏకఫలావచ్ఛిన్న క్రియాక్షణ ప్రచయో హి ధాతోర్వాచ్యః

యథాధ్యాపనం ప్రవర్తేత. ఇతరథా వర్తమాననిర్దేశభఙ్గప్రసఙ్గాత్. ప్రారబ్ధో పరిసమాప్తోఽపి వర్తమానశబ్దార్థః. క్షణభఙ్గిన్యాస్తు క్రియాయా ధాత్వర్థత్వే శబ్దప్రయోగాత్ప్రాగేవ జ్ఞాతస్య క్రియాక్షణస్య నష్టత్వాదుత్తరస్య చ భవిష్యత్త్వాత్ప్రథమకాలస్యాజ్ఞాతతయా శబ్దావిషయత్వాచ్చాక్షుషత్వేఽపి క్షణధ్వంసాదిముఖ్యార్థానిరూపణాచ్చ సప్రారమ్భపరిసమాప్త్యోః సిద్ధిరిత్యతో గ్రహణఫలావచ్ఛిన్నక్రియాక్షణనిచయేఽధ్యయనశబ్దస్య వృత్తిరిత్యాహ'' ఇతి । అధ్యయనస్యాచార్యోపనీతకర్తృకానూచ్చారణోక్తిః "ఉపనయీత తమధ్యాపయేత్" ఇత్యుభాభ్యామాచార్యకర్తృకోపనయనాదిపూర్వకత్వం విధీయత ఇతి వ్యక్తిః । నన్వధ్యాపయేదితి వృత్త్యుపాయనియమార్థం స్యాత్ । నైవం. అనుపనీతైరపి తదర్థాధ్యాపనవృత్తేరుపనయనవిధాననైరర్థక్యాత్ । నాప్యుపనీతమేవాధ్యాపయేదితి కర్మనియమోఽపి. శూద్రాద్యధ్యాపనస్య బ్రాహ్మణమిత్యాదేరనపేక్షితవచనత్వప్రసఙ్గాత్ । అన్యార్థమిహ తదుపదేశ స్స్వసఙ్గత ఏవ. నచాత్రోపనీతో నియమశ్శఙ్క్యః. ప్రాపకాన్తరాదృష్టేః । స్మృతిప్రత్యక్షైరితి చేన్న. అప్రవర్తనాద్వ్యక్తేరనుపయోగాదేవ । నచాత్ర వృత్త్యుపాయద్వయోక్తిః. ఉపనయనస్య తదుపాయత్వేనాపరిసంఖ్యానాత్ । తథాత్వేఽపి ప్రాపకాభావేన నియమనుపపత్తిరుక్తైవ । అతోఽధ్యయనాపేక్షితవిధిరేవాయం । ప్రయోజకశ్చాత్ర విధిః యాజయేదితివత్స్యాత్ । అధ్యాపనమపిహి యాజనవద్వృత్త్యర్థతయా ప్రాప్తత్వాన్నవిధేయః । తదత్రాష్టవర్షం బ్రాహ్మణం స్వాధ్యాయగ్రహణకామమ్ ఉక్తప్రకారాచార్యోపనీతస్తముపగత్యాధ్యేతృత్వనియమవాన్ నధీయీతేతి సోపబృంహణాద్యధ్యయనశాస్త్రార్థసంస్థాపనా । అతఏవాధ్యయనవిధౌ నియోజ్యవిశేషణాదన్యప్రయుక్తానుష్ఠానత్వే కౢప్తిరయుక్తా । అధ్యాపనవిధౌ వ్యక్తశ్రవణాచ్చ । కౢప్తోఽప్యేకయత్రవిశేషాత్ । నచైవం తత్కౢప్తిః. బ్రాహ్మణమిత్యాదేః ప్రయోజకత్వ, వ్యక్తివిషయానామాత్రేణ తత్సిద్ధేః । " అతఃపరం లక్షణం ప్రబుద్ధమిత్యాదిశబ్ద

[illegible] సాఙ్గోపాఙ్గగ్రహణ । బాలస్య సాధ్య

కారాజ్ఞానాన్న స్వవిధిప్రయుక్తిరితిచేన్న. నిషాదస్థపతిన్యాయా దస్యైస్తదభిజ్ఞై రనుష్ఠానోపపత్తేః । హితైషిణఏవహి బాలాదీనా మవిదిత స్వాధికారాణాం జాతి కర్మాది సంస్కారానపి స్వయం విదితోపయోగాః కుర్వన్తి । అధ్యయనే తు బాలస్యాప్యాప్తప్రేరణాదిభిస్స్వఫల్యానుమానా త్ప్రవృత్తిర్యుక్తా । నిత్యమధ్యయనం కామ్యప్రయుక్తమితి వాదినాం కథం తత్రనియోగస్య కృత్యుద్దేశ్యత్వలక్షణం । ప్రబుద్ధానాం స్వవిధినాఽబుద్ధానా మన్యత్రత్వితి ప్రయుక్తిభేదకల్పనాస్యా దర్ధజర తీయతా । "యచ్చ నిష్ఠీరార్థాధ్యయనదుఃఖౌ మాణవక విచారా త్పూర్వమధ్యయన విధేరధికార పర్యవసానాయ దృష్టమర్థజ్ఞానం విషయసాధ్యప్రయోజనతయా స్వీ క్రియత"ఇతి । తదపి మన్దం అధ్యయనస్యాన్యతస్సిద్ధౌ తదప్రయోజకన సిద్ధతా కార్యేణ తస్య ప్రయోజనాన్తరకల్పనే రయోగాత్ । నిత్యాన్తరవదస్యాపి తే నియోగమాత్ర ప్రయోజనత్వోపపత్తేః । దృష్టత్వా దస్యద ప్యనుజ్ఞాతమితి చేన్న । అనుషఙ్గికస్య లాభపూజాదేరప్యత్ర విధ్యనుజ్ఞాతత్వేన స్వీకారప్రసఙ్గాత్ । నచ ధర్మానుష్ఠానో పయుక్తతయార్థ జ్ఞానమేవ విధిరనుజానాతి నాన్యదితి వాచ్యం । ధనాదేరపి తదుపయుక్తత్వేన తస్యాప్యనుమతిప్రాప్తేః ।

సర్వవిధ్యుపకారిత్వం ధర్మజ్ఞానస్య సంభవేత్ ।
నైతావతావిశేషేణ దృష్టమన్యదుపేక్ష్యతే ॥
ధనాదేరుపకర్తృత్వం స్వశక్త్యైవేతి చేన్మతం ।
అర్థజ్ఞానస్య తద్వత్స్యా న్నవిధిప్రభవం వదం ॥
అర్థత స్తదనుజ్ఞాతం శబ్దశక్త్యైవభావితం ।
సాపేక్షైర్యాగదానాది నియోగై రుపజీవ్యతాం ॥
అపిచైకస్యవైరూప్యం విధ్యనుజ్ఞాత్మకత్వతః ।
ప్రధానగుణకర్మత్వ విషయేచ ప్రసజ్యతే ॥

తస్మాదధ్యయనారమ్భ వేలాయామేవ మాణవకస్య హితతమాచార్యాదయో భిసన్ధాయ పరబుద్ధిరుపదిశ్యతే తత్ప్రవర్తకా ఇతి యుష్మద్గ్రామేష్వపి వృత్తాన్తః న పునరన్యస్యాచార్యకర్మతయా భావనీయమితి బుద్ధ్యా కశ్చిత్ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । శిక్షయన్తశ్చ హితైషిణో బాలస్యైవాగామిఫలం వ్యపదిశన్తి । ఛాన్దోగ్యే చ "బ్రహ్మచర్యం భగవతి వత్స్యామ్యుపేయాం భగవన్త" మితి జాబాలో గౌతమమాహ । అతేన చ ప్రత్యుక్తం "సమిధం సౌమ్యాహర ఉప త్వా నేష్యే" ఇత్యాది । అత శ్శిష్యార్థమేవాచార్యాః ప్రవర్తన్తే, తతస్తు వరాదికస్తేన ప్రాప్యమితి సిద్ధం । "అతఏవ ద్రవ్యార్జనాది లుబ్ధాచార్యరాగప్రయుక్తమధ్యయనమి" తి యత్కైశ్చిదుక్తం, తత్స్వవిధిప్రయుక్త్యసంభవే వ్యధ్యాపనవిధిప్రయుక్తిస్తావదయుక్తేతి స్థాపయితుం । నహి మాణవకస్య ప్రయోజనమబోధయిత్వా తత్ప్రవర్తన తన్మూల ద్రవ్యార్జనాది సంభవః । అన్యథా హఠాత్ప్రవృత్తిరాచార్యస్య స్యాత్ । అతస్సాఙ్గాధ్యయనవిధౌ కణ్ఠోక్తో విప్రాదిస్స్వ విహితాభిసన్ధి రధికారీతి నాస్య తః ప్రయుక్తిః । ఏతేనాచార్యకరణవిధిప్రయుక్త్యనఙ్గీకారే క్రతువిధిప్రయుక్తౌ రప్యవశ్యాశ్రయణీయతయా తత్తత్ఫలకామ శూద్రాదే రప్యధ్యయనాధికారస్స్యాదితి కైశ్చిదుక్తం నిరస్తం । అథానవస్థితయతకత్వేనా స్వవిధినైవాధ్యయనస్య ప్రయుక్తేః. అధ్యయనవిధావధికారాశ్రవణచోద్యమపి వైతుష్యవద్ధ్యేయ స్యాక్షరగ్రహణస్య ఫలత్వోక్త్యా ప్రత్యుక్తం। ఉపనీయేత్యాదిశ్రుతిరపి నాధ్యాపనవిధత్తే. నాప్యాచార్యత్వం తత్ఫలత్వేనోపాదత్తే. అన్యతః ప్రాప్తవిశిష్టాధ్యాపనానువాదేనాచార్యశబ్దవ్యుత్పాదనపరత్వాత్ ఉపాధ్యాయాది శబ్దవ్యుత్పాదనవత్ । న వ్యాప్తి తదతిరిక్త తాత్పర్యకల్పనహేతుః । నచాచార్యకర్మకమన్యాదృశం మానాభావాత్ । నిమిత్తాన్తరాదృష్ట్యా తత్కల్పనమితి చేన్న । సమనియమ తోపనయనాధ్యాపనాత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేద మేళకస్య నిమిత్తస్య దృష్టేః । అత ఏవ ఉపనయనాదేరుత్తరకాలే ప్యుపాధ్యాయాదినయాదాచార్యశబ్దప్రయోగో పపత్తిః । పూర్వం త్వనాగతావేక్షణేనాస్య దుశ్శకతయా నిమిత్తజ్ఞానసద్భావాభావా మప్రయోగః । అపిచ స్మృతేరతి శబ్దవ్యుత్పాదనమాత్రపరత్వే వృద్ధవ్యవహారస్యైవ

మూలత్వప్రసక్తం. ఆచార్యకరణ విధ్యర్థత్వా త్త్వలౌకికార్థ శ్రుతిమూలత్వం కల్ప్యం క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే క్లృప్తమేవ గ్రాహ్యం । త్వాదిశ్రుతిశ్చాత్ర దర్శపూర్ణమాసాభ్యా మిష్ట్వేత్యాది వచనజ్ఞత్వేపి సూత్రోక్తసమాన కర్తృకత్వాది సాధర్మ్య మాత్రేణఘటతే ॥ నను, సమానకర్తృక స్వారస్యాత్ బాధకాభావా చ్చైక ప్రయోగితయా ఙ్గాఙ్గిత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - తన్న -

స్వాశ్రితేః స్మృతిసంస్థత్వా దనువాదతయాపిచ ।
శ్రుతిస్థ లిఙ్గమేవాత్ర బలీయోహ్యవిళమ్బతః ॥

బ్రాహ్మణమితి మాణవకైక సంస్కారతయా శ్రుతముపనయనం ప్రధానాఙ్గ ప్రయోజక వ్యాపారతయా ధ్యయనాధ్యాపనయో ర్ద్వయోః ఫలవత్త్వే స్సన్నిధావపి కర్మణస్థతయా న్తరఙ్గలిఙ్గా దుపనీతగతాధ్యాపనాఙ్గమేవ । అన్యార్థత్వేతు ప్ర ణాడ్యాస్స్యాత్ । ఏవం శ్రౌతలిఙ్గతో ధ్యయనే వినియుక్తస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వ క్లృప్తౌ వినియుక్త వినియోగవిరోధః । నహి స్మృతిస్థాత్త్వా శ్రుతిశ్రౌతం లిఙ్గంబాధితుం క్షమా । స్మృతేస్స్వమూలమనుక్తిః ప్రయుక్తమపేక్షత ఇతి విలమ్బద్వారేణ ప్రతి రోధాత్ । నను స్వరితేత్యాది విహితాత్మనేపదాత్ ఉపనయన ముపనేతృగతా ధ్యాపనాఙ్గంస్యాత్ । నస్యాత్ - సమ్మాననాదిసూత్ర విహితత్వాత్ । అకర్త్రభి ప్రాయార్థేయ మారమ్భ ఇతి శాబ్దాః । కర్తుర్యేవ ఫలాన్వయః కర్త్రభిప్రాయ త్వం అకర్త్రభిప్రాయత్వన్తు నియమాభావ ఇతి చేన్న । ఆదధీతేత్యత్ర స్వరితేత్యాది సూత్రోక్తాత్మనేపదేపి ఫలస్యోభయాన్వయాత్ । నచ క్రియాఫలస్య చేతన ద్వారేణాన్వయస్తత్ । జాయాపతీ అగ్నిమాదధీయాతా మిత్యత్రాపి తత్ప్రాప్తేః । కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనే నన్వయస్తదిత్యపి నిరస్తం - ప్రామాణికదృష్ట్యా సర్వాస్వేవ శాస్త్రీయేషు అకర్తారో గ్రాహ్య ఫలశ్రుతే రారాధనాది ష్వాత్మనేపద లోపప్ర సఙ్గాత్. అభిచరన్యజేతేత్యాదౌ భ్రాతృవ్యేపి తదుచిత ఫలసమ్భవాచ్చ । ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్రాపి వరణీయేష్వపి ఫలంసిద్ధం । అవ్యవహితఫలస్య క్రియాఫలత్వేన

వహితఫలస్య కర్త్రన్వయార్థం స్యాదిత్యేతదపి చిత్రోత్తరం, అపర్థితత్వాదావపి వ్యభిచారాత్ । అస్తి హ్యగ్నిసంస్కార వ్యవహిత మాధానస్య హితాగ్నిత్వం ఫలం । నను ఆగామినిత్య కామ్యాది యాగోపజీవ్య సంస్కృతాగ్నిసిద్ధిరాధానస్య ఫలమితి సవ్యవహితఫలాన్వయః; నైవం - అతో హ్యుపనయ సంస్కృతాధ్యేతృసిద్ధిరపోపనేతుః ఫలమితి సమానన్యాయాదినాతో హైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ ॥ అవ్యవహితఫలస్య కర్త్రభిమతానభిమతత్వాభ్యాం నూతద్వయస్య సాఫల్యమితి చెన్న - ఆచార్యకారణ నోపనేతు రుపనేయసంస్కారో నభిమత్యయోగాత్ । అతః కర్త్రన్వయసిద్ధ్యర్థమాహాత్రిత్వేనైవ । ఏవమధ్యాపకదిత్యేనాపి నఫలస్య కర్త్రగామిత్వం ॥ ఉదవన్నవిధ్యన్తరప్రయుక్తమధ్యయనం ॥ విచారశ్చ కిమధ్యయనవిధినా ప్రయుజ్యతే, ఉతాధ్యాపకవిధినా, సప్రథమః, విషయఫలానుజ్ఞయా నిరస్తత్వాత్ । సద్వితీయః - యావచ్ఛ్రితా నతిక్రమణాత్ ।

స్వాధ్యాయం గ్రాహయిత్వా హి గురుణాపి విరమ్యతాం ।
ఉదయాదిప్రేరితత్వే తు ప్రాగ్ప్యేవమితిస్థితిః ॥
అతో గురుమతేకృత్స్నమీమాంసైవ న సిద్ధ్యతి ।
ఇతి మత్వా విధూతాన్త త్ప్రక్రియాస్థాపనార్థిభిః ॥

యద్యప్యేవ మక్షరగ్రహణావధి శాస్త్రాన్తరావసరోనిరుద్ధః. తథాపి, గృహీతాక్షరస్యాసౌ స్యాదితిశఙ్కాయా ముత్తరత్రాపి తన్నిరోధార్థ మధ్యయనస్య నియోగవిషయత్వే ...
స్వాధ్యాయసంస్కారత్వం
...
యద్వా భిన్నక్రమః సక్ర
...స్య సముచ్చయార్థః - “ సంస్కారః
...ాదిభి ” రితి వదద్భి రధ్యయన సంస్కారోపి కర్తు
...తాసిద్ధిరితి శఙ్కాన్నివర్తయితు మాహ (స్వాధ్యా
...యాం “సంస్కార గణనాయాంచ యుక్తావాదస

పురుషాతిశయాధానం ప్రోక్షణాద్యైశ్చ రేవిదుః ।
తేపిసంస్కారకర్మత్వం తత్రతత్ర నతత్యజుః ॥
తత్రత్కర్మక్రియాజన్య స్సంస్కారః పురుషాశ్రయః ।
తత్రత్సహకృతంకార్యం కరోతీత్యవధారణాత్ ॥

అధ్యయనస్య స్వాధ్యాయసంస్కారత్వే కర్మత్వం హేతురితి నవైయధికరణ్యం । అయంభావః - అత్రహి తవ్యప్రత్యయస్య ధాత్వర్థ స్నఘటతే, తతశ్చద్వితీయాశ్రుతే ర్ద్రవ్యార్జనా కర్మార్థత్వే విశేషాభావా త్కారకాణాం క్రియార్థత్వేపి ద్రవ్యనిష్ఠస్య భావార్థస్య ద్రవ్యార్థత్వా దవహన్త్యాదినయోత్రయుక్త ఇతి, ఇదంచావహన్త్యాది స్తత్తద్ద్రవ్యస్య సంస్కారత్వం. శేషలక్షణే "తాని ద్వైధం గుణప్రధానభూతాని " ఇతి ॥ స్వాధ్యాయస్యోత్పాదన నిర్వర్త్యత్వా ద్యనుపపత్తి స్సూచితా, నహ్యసౌ నిర్వర్త్యః - అనాదినిత్యక్రమత్వాత్ । యథాపూర్వోచ్చారణె వాక్యనిర్మాణ వ్యవహారాభావాచ్చ । నాపి వికార్యః, దుగ్ధదధ్యాదివ దన్యథాభావాప్రాప్తేః । నాపి ప్రాప్యత్వమాత్ర రూపః । ఉపయోగాన్తరవత్త్వేతదయోగాత్ । అతః పరిశేషసహకృత కర్మత్వావగతి స్సంస్కార్యత్వే హేతురితి ॥ నను కర్మత్వావగమేపి శ్రుత్యాదిభి రవినియుక్తస్య ద్రవ్యస్య స్వాధ్యాయస్య కథం సంస్కార్యత్వమిత్యత్రాహ (సంస్కారఇతి) హిః ప్రసిద్ధౌ - నామ శబ్దః పరసమ్మతిపర్యాప్తౌ తత్ప్రకర్షే । స్వాధ్యాయసంభావిత భావ్యుపయోగసంస్కారాభిప్రాయేణాత్ర "కార్యాన్తరోపయోగ్యర్థయాన్వయాత్ । యద్వా కస్యచిత్సాతిశయాధానం సంస్కారఇతి లక్షణాయాపరి అగ్నిమాదధీయాతా మిత్యత్రాగ్నివ్యాప్తి రిదనుగుణోపయోగ వివక్షయాత్ర కార్యాన్తరోపయోగ విరస్తం - ప్రామాణికదృష్ట్యా పక్వాన్నస్యైవహృతా అపి పరిధయః తేనైవరూపేణ భూతోపయోగస్సనాది ష్వ్యాత్మనేపన లోపదర్శ్యాత్ప్రయుక్తా । అయంభావః. నతావద వినియుక్తత్వా దస్య ఫలసమ్మతేశ్చ । యుక్త్యైవభావి ప్ర్యుపయోగదృష్ట్యైవ సంస్కార్యత్వసంభవాత్ వ్రహితఫలస్య క్రియాఫలత్వా

సాధ్యలక్షణత్వం. లఘ్వోక్త్యాధ్యయనగృహీతత్వే విరోధాభావాత్. ప్రమాణమిత్యు
క్త్వాదేశ్చ గుణాదావపి సత్త్వసమ్భవాత్ । [illegible] క్రియాసాధ్యస్యేత్యస్య మగ్రిమ
[illegible] [illegible]కయస్య స్వాధ్యాయాధారత్వాభావే స్వధ్యయనప్రాప్తతయాऽధ్య
[illegible]తేన తేనైవ యథాహోమ[illegible] [illegible] నియమాన్నాతి
[illegible] । క్రియత్వేఽప్యపి ప్రాక్[illegible] కల్ప్యమానత్వయో [illegible], మావా,
శక్త్యాద్యుపాదానత్రికంతి ॥ నను [illegible] [illegible]మిత్య
[illegible] [illegible]త్వాత్ [illegible]త్వాదిపి [illegible], [illegible]
“స్వాధ్యాయామధీయీత, “స్వాధ్యాయో ధ్యేతవ్య” ఇత్యాది [illegible] [illegible]త్వా
[illegible] అతిస్పష్టత్వ[illegible]. [illegible] సంస్కార[illegible] [illegible]
(సంస్కారత్వమితి) అయంభావః. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] భావం, [illegible] సంస్కార[illegible]
గౌరవాత్, [illegible]సంస్కార [illegible] [illegible], [illegible]
సంస్కారపరత్వాత్. [illegible] తథాస్యాత్. [illegible] [illegible]
[illegible] అత్ర [illegible] [illegible] “ [illegible] [illegible]సంస్కారం
కర్మతామితి । ‘స్వాధ్యాయ[illegible]త్వాత్ [illegible] [illegible]
[illegible] సంస్కారకర్మత్వే [illegible] । [illegible]స్వాధ్యాయ[illegible] [illegible]
[illegible] । [illegible] కర్మ[illegible] స్వాధ్యాయస్య [illegible] । [illegible]
[illegible]సంస్కార [illegible]కర్మణే । [illegible] సంస్కార[illegible]
[illegible] స్వాధ్యాయ[illegible] । అ[illegible]
[illegible] । [illegible] సంస్కారకర్మత్వే [illegible]
[illegible] [illegible]స్యాత్ । [illegible]
[illegible]దృష్టార్థ[illegible]
స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వాసిద్ధిస్స్యాత్ । తస్మాదాద్య

[illegible]

సిద్ధా. సంస్కార్యత్వాదేవోపయోగశ్రుత్యా వినియోగాసిద్ధేరిత్యతాహ । ఆహుశ్చ « సంస్కారవిధేశ్చైవ సంస్కార్యం వినియుజ్యతే ప్రమాణాన్తరావసితో ప్రయోగస్య సంస్కార ప్రయోజనావసాయాత్తు సంస్కారవిధిర్న సంస్కార్యస్య కార్యం కల్పయతి » ఇతి తత్రాహ (ధర్మార్థేతి) ఉపయోగాదర్శనాద్ధి సక్త్వాదేః కర్మార్థప్రతిబాధః । స్వాధ్యాయస్య తు భావి దృష్టాదృష్ట వివిధప్రయోజనదర్శనాత్సక్త్వాదివన్న సంస్కార్యత్వం యుక్తమితి భావః ॥ అత్ర పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వవచనం సకలభాగానుస్మృత్య ప్రయోజనసామాన్యదర్శనేన కృత్స్నస్య మీమాంసితవ్యత్వఖ్యాపనార్థం, చాతుర్వర్గ్యవాక్యానాం వేదమూలద్యోతనార్థం చ । అర్థకామయోః ఉభయోరపి కేషాంచిల్లోకసిద్ధత్వేపి త్రైలోక్యవిధవాదరూపయోరర్థకామయోః ప్రత్యాసన్నత్వాచ్చ వేదవేద్యత్వం యుక్తం । లౌకికార్థకామయోరపి కార్యాద్యుపాయేషు శాస్త్రవ్యాపారస్సిద్ధః । ధర్మస్తు ప్రత్యక్షాద్యశక్యేనా ప్రత్యక్షేపి ధృతిసాధనత్వేన శాస్త్రగ్రాహ్యః । యథాహుః « శ్రేయస్సాధనతా హ్యేషాం నిత్యం వేదాత్ప్రతీయతే । తాద్రూప్యేణ చ ధర్మత్వం తస్మాన్నేన్ద్రియగోచరః » ఇతి ॥ మోక్షస్యాప్యాత్మాది ప్రత్యక్షః - ఆత్మా కదాచిత్ప్రమస్త్వపి చేనగుణః కార్యః అనిత్యః చేత్ గుణవత్త్వే ఘటవదిత్యాదీనాం విపక్షే బాధకాభావాన్నానుమానసిద్ధిః । ముక్తిపర శాస్త్రోపజీవనేన విపక్షే బాధకోక్తౌ చానుమాననైష్ఫల్యం - నిరతిశయానన్దప్రాప్త్యనర్థనివృత్తిరూపో హి ప్రవృత్తిరస్త్రపరిచ్ఛేదః । తద్వ్యతిరేకసాధనత్వాగమాదేవ । అతిశయ కదాచిత్ప్రమస్త్వపి చేత్ గుణరూపోక్ష నభవతి ఆత్మత్వ దిర్వ్యాపదిత్యనుమాతుం శక్యం ॥ అత్రార్థ... [illegible] ...స్యాపి ... సాక్షాపి సమీహిత సాధనతయా పురుషార్థస్య సతో [illegible] ...సాపి తత్సాధనశబ్దోక్తః - మన్త్రార్థకామయోరపి యద్యైకస్య ... [illegible] బోధకత్వం తదన్యోధకోపకారకత్వాచ్చ గ్రాహ్యం ॥ [illegible] ...ఫలసత్త్వాచ్చ । ... శ్వేతస్వేషు వజ్రనిర్భృతి ష్వపి సాధనత్వ... [illegible]

ఘోరాశాయాం తదితరేభ్యశ్చ లభ్యాతాత్రి నివారణం
లఘుసిద్ధప్రభృతినిస్సారత్వం వ్యభిచారం ప్రచక్షతే ॥
కిఞ్చానభిచరణ ప్రట్యస్య పతేదిత్యపిశిష్యతే ।
తేనధర్మోపయుక్తత్వ మాతతాయినధీవిమః ॥

నన్వలౌకికపురుషార్థాదిబోధకత్వం స్మృత్యాదావప్యస్తి-అతోఽస్యసాధ్యస్య ప్రయోజనే కిం వేదస్యసంస్కారేణ. అర్థావబోధశ్చ ప్రామాణ్యాదేర్నాస్తి. పురుషార్థేనానధిగతా చికీర్షితభాగయోశ్చ సన్ధ్యవసానమనుష్ఠాన పర్యన్తత్వాభావాన్నోపయోగీ స్యాత్. తదిహ స్వాధ్యాయస్య స్వాధ్యాయోపయోగిత్వాద్ వేదస్యాయనస్య కృత్స్నస్య స్వాధ్యాయ సంస్కారత్వాదయోగాత్ ఏకదేశ సంస్కారస్యా శాబ్దత్వాచ్చ "అధ్యేతవ్య" ఇత్యస్య సంస్కారవిధిత్వాభావే నియోగార్థత్వపక్ష ఏవ ప్రాప్తత్వాత్ అహ (జపాదినేతి) అదృష్టార్థ ధారణం గృహ్యతే । స్వరూపేణాపి - న కేవలమర్థజ్ఞానద్వారేణేత్యర్థః. యద్వా - అధ్యయనమాదిప్రగ్రహ్యం. తదా స్వరూపేణాపి-గృహీతస్వరూపమాత్రేణేతి యావత్. "బుద్ధ్వా ధారయన్విప్రః" ఇతి స్మృతేః । అయం భావః - అధ్యయనగృహీత స్వాధ్యాయసాధ్యమేవ జ్ఞానం విధిభిరుపజీవ్యం- ఉపబృంహణానాం తు సన్నాతత్త్రైవర్ణికమాత్రసాధారణత్వం. అస్తి చ స్మృతిః "వేదాభ్యాసేన సతతం సత్త్వేన తపసైవ చ । అద్రోహేణ చ భూతానాం జాతిం స్మరతి పౌర్వదైహికీం" ॥ ఇత్యాదిప్రసిద్ధ మన్త్రసాధ్యం జపాదిప్రయోజనం తన్నైవానర్థకం నధికృతా చికీర్షితభాగస్యాపి సంస్కార్యతోపపత్తిః - జపవిధిశ్చ నిరర్థకోఽస్యా [illegible] సంకటమపి స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వం వ్యాహన్యతే సర్వవిధిబాధన స్వాధ్యాయ [illegible] ॥ నన్వర్థయోర్భేదే వినియుక్త వినియోగవిరోధః - ఏకత్రైవరూపేణా [illegible] " [illegible] । తత్రాప న్యాయసుదర్శనం । "స్వరూపేణ జపాద్యర్థత [illegible] తయా [illegible] బోధకః । రూప [illegible] [illegible] స్వాధ్యాయస్య నిప [illegible] [illegible]

ఉపయోగినాఽన్యత్రా ఫలజ్ఞానమపి విధిఫలతయా స్వీకార్యం - అవిదితోపయోగ
స్యాక్షరగ్రహణమపి సఫలత్వేన ప్రతిపత్తుంశక్యం. అతోఽనుష్ఠానం ప్రత్యవ్యవహి
తోపయుక్తమర్థజ్ఞానమపిగ్రహణవదధ్యయనవిధేర్దృష్టం ఫలమస్త్వితిశఙ్కాం
ప్రకృతోపసంహారవ్యాజేన ప్రతిక్షిపతి (ఏవమితి) విధేయస్వరూపఫలాది నిరూ
పణప్రకారేణేత్యర్థః । మన్త్రవత్త్వం నియమవత్త్వంచా నూచ్చారణస్థంతత్త్వేన
గృహీతావుపచరితం. మన్త్రాః - కాణ్డవ్రతాద్యఙ్గభూతాః, అధ్యయనవిశేషప్రా
ప్త్యర్థమిత్యాద్యాః । నియమాః - ప్రాగుక్తాః. "ఏవమ్మన్త్రవది"త్యేతస్య
వ్యాఖ్యానోక్తి" రిత్యేకే. యథామన్త్రైర్విధీయమానమధ్యయన మక్షరగ్రహణమాత్ర
పర్యవసాయీతి స్వీక్రియతే తథాఽపీతి । "అపరేతు యస్యోపనయనవశోచ్చారితో
యథోపనీతమాత్రస్య సమిదాధానాదిమన్త్రేషుచ తథాఽపీతి వేదితవ్య"మితి ॥
"హుమానినదిత్యస్య" పిసుభూమ్యాది మన్త్రవిశేషవదితి" చ ॥ మాత్రేచా, పర్య
వసానశబ్దే"చాక్షరగ్రహణాదుపాత్తాత్ పూర్వపక్షివిధివాక్త్రిత్ని నిరాక్రియతే ।
అయంభావః. అధ్యయనశబ్దస్య న తావదర్థజ్ఞానవాచకత్వం. అవ్యుత్పత్తేః - కించ
పఠిత్వ బ్రాహ్మణాదిత్యాదౌచ తస్యార్థపరత్వాసంభవాచ్చ । విధివిషయ మధ్యయనం
ప్రత్యక్షవ్యవహిత సాధ్యమపివాస్త్రుపదర్శనీయశ్చ ఫలన్త్వివ్యతే - తదన్యస్యాపి
తత్ఫలత్వకల్పనా గౌరవంస్యాత్ - వ్యవహితసాధ్యస్యాపి ఫలత్వకల్పనా జ్ఞానస్తత్
తాసిద్ధస్యానుష్ఠానస్యాపి తత్ కల్పనప్రసఙ్గః. ఉత్తరవిధ్యవ్యవహితాపేక్షితత్వమపి
గ్రహణజ్ఞానయోస్సమం - "యదిచార్థజ్ఞానం కర్మానుష్ఠానోపయోగితయామ్నాతం, తదా
త్వాద్యాపివ్యవహితేపి తస్మిన్ సంప్రత్యయః స్యాత్. నత్వేతదస్తి - అతోఽర్థధియ
ఉపయోగిత్వమేవ స్వీకార్యమితి ॥ నను సమన్వయాధికరణన్యాయా దర్థజ్ఞా
నస్యైవ స్వతః ప్రయోజనతయా ఫలత్వకల్పియుక్తా - మైవం వేదస్య
బ్రహ్మప్రతిపాదకభాగమాత్రే తదుక్తేః-తత్క్రతుకృతాసాధ్యయ్యశేష్యు । ఋత్విజో
విరూపక విద్యయోగాచ్చ । నను పృథగ్వాక్యాని శ్రుత్వైవఫలస్య క్రియాఫలత్వేన

తస్య కస్యచిద్వాక్యస్య శ్రోతవ్యతోపదేశే తాత్పర్యాత్ తదభావస్యాపి దృష్టే-
రిష్టం, క్వచిద్వాక్యశ్రవణోపదేశస్య ఫలపరత్వమగత్యా, ఇహ తు న తథా యథా
శ్రుతే బాధాభావాత్ - న చ వాక్యశ్రవణతదనుచ్చారణమర్థజ్ఞానార్థం యుక్తం-
ఆహత్య స్వయం ప్రయోగానుగుణాక్షరగ్రహణార్థత్వైవ లోకదృష్టా । నను "దేవ
హవా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ " ఇత్యాదిశ్రుతిభిః, అవిదిత్వా ఋషిం
ఛన్దః, ఇత్యాదిస్మృతిభిశ్చ విపర్యయే దోషశ్రావ్యా ఋష్యాదిజ్ఞానమవశ్యం సంపాద్య
త్వేన స్థాపితం - తదభావే నధ్యయనస్య వైఫల్యం, తత్ప్రధానే సకలపురుషార్థ
ప్రాప్తిః శ్రూయతే. " స్థాణురయం భారహారః కిలాభూదధీత్య వేదం న విజానాతి యో
ఽర్థం, యోఽర్థజ్ఞ ఇత్సకలం భద్రమశ్నుతే నాకమేతి జ్ఞానవిధూతపాప్మా " ఇతి -
తస్మాదర్థజ్ఞానార్థ ఏవాధ్యయనవిధిః - మైవం- యథా, రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదేరక
రణే దోషః, విధిరప్యేవమత్ర ప్రత్యవాయాదిశ్చ ఫలత్వేన శ్రూయతే, ఏవమిహాపి స్యాత్ -
విధిన త్వనూద్యమానస్యాధ్యయనస్య ఋష్యాదిజ్ఞానాభావే దోషం వదన్తి వాక్యాని నార్థధీ
పర్యన్తమధ్యయనం విధాతుం శక్నువన్తి - తస్మాత్ " దైవతాని మన్త్రాః విద్యాది "
త్యాదిశ్రుతిప్రయోగకాలే ప్రతిమన్త్రం ప్రజ్ఞాతఋష్యాదేరనుస్మరణపరం. అత ఏవా విది
త్వా ఋష్యాదీని స్వాధ్యాయమాత్రమధీయతః అతో "యాజ్ఞవల్క్యం, స్థాణురయం, యశ్చవిధా
తాన్యాయత్వాదిని నిష్ఫలతానభ్యాసత్రివిధయః అతో "యోఽర్థజ్ఞ " ఇత్యాదిర్నిర్వ్యాఖ్యాన ప్రతిపాదనపరిస్ఫుటతయా స్తూయతే. ఏతేనా
ర్థజ్ఞానస్య వాక్యాపేక్షితత్వేన విధ్యానపి సాధ్యయనవిధి ... కల్ప్యం-
నైరపేక్ష్యా, దన్యతః ప్రాప్తవిధి ... అపేక్షాయామ స్వతః
పురుషార్థ ... । యస్తు " ... అధ్యయనవిధి
రర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే ... యథావిధానం గురోః కర్మాణి
కృత్వా ... స్వాధ్యాయమధీయానో ధార్మికాన్
... " ఇత్యాది శ్రుతిభిః, ... ఇత్యాది స్మృతిభిః, ... జ్ఞానస్య
... తత్ప్రత్యక్షసంపాదనత్వేన విరోధాభావాత్ " ... శ్రోతవ్యః
... నిదధ్యాసితవ్యః, సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః " ఇతి జిజ్ఞాస్యతయా
... ॥ ... కోవహా ... సంప్రాప్య ... కమల

శుత్యసేద్యా ఆత్మత్వమపి, అయమాత్మా బ్రహ్మ '' ఇత్యాదిభిః కర్త్రైక్యత్త్వేన ...
త్యోక్తేః విశ్వకర్తృత్వస్య చ కర్తృద్వారోపపత్తేః కార్యత్వకల్ప్యవిరోధః శక్త్యగృహీతే
కార్యత్వాయ్యత్వాజ్జీవస్యకర్మణాసు కర్తృతయా ప్రాప్తస్య తద్వారం సంస్కారాణా
త్వాచ్చ జీవపర వేదాన్తానతి తపతిరిక్తేశ్వర విషయశాస్త్రసంభవాత్ కస్యైక
శాస్త్రత్వం, క్రిమ, శ్చకల్ప్యత ఇతి - '' తదప్యక్షరగ్రహణమాత్రపర్యవసానధీః
ప్రత్యుక్తం । సూత్రకారోప్యత ఏవ స్వం '' తద్వతో విధానా '' దిత్యనూ
'అధ్యయనమాత్రవత'' ఇతి పరిహరిష్యతి । అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే 'ప్రత్యధీత్యా
భిసమావృత్త్యై '' త్యాదిభిః నార్థజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వేన వినియోగః - త్వ
శ్రుతే స్వమానకర్తృత్వాదిమాత్రవిధిమాత్ - తథా వినియోగేపి కర్మానుష్ఠా
పయుక్తార్థజ్ఞానాదస్య దేవోపాసనాత్మకం జ్ఞానం వేదాన్తానాం విధేయత్వమితి - ఉ
పాస్యత్వాచ్చ జీవాతిరిక్తః శ్రుత్యైవ సిద్ధః - న తు కల్ప్యః - జీవబ్రహ్మసామానాధిక
ణ్యశ్చ చిద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యవదైక్యవిరోధాపన్నార్థం । తిష్ఠతు వా తథా
విధజ్ఞానవిధానం - తథాపి న విరోధః - కర్తృకారాధ్యస్యాపి కర్మాంగత్వేన విధా
యకత్వాత్తస్య చ కర్మాపేక్షాపన్నత్వేన శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ తద్వ్యాపారార్థకాణ్డాన్తరా
సిద్ధేః । యద్యప్యాజ్ఞానస్య సప్తాన శేషత్వేపి యథాంశం పరబ్రహ్మోపాసన శే
త్వమపి స్యాదిత్యుత్తరం ప్రాప్తం - తథాపి అర్థజ్ఞానపర్యన్తతామారోప్య ప్రతిప
పర్యస్తో ... [illegible]
తి కర్తవ్య ఇత్యభిప్రాయేణ సూత్రభాష్యయోర్మతిర్భేదః । నన్వధ్యయ
విధా నక్షరగ్రహణపర్యవసితే ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
నిరుపాసనపరతయా, చ మీమాంసాపి నారభ్యేత ... [illegible]
సమక్షం ఏకవిషయతయా వేదాన్త్యైక ... [illegible]

ఖ్యానం - గ్రహీతస్యైత్యాగేవ విధివ్యాపారస్య విశ్రామోక్తిః - ప్రయోజనపర్యవ
సక్తిస్తు పురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనార్థా ॥ స్వభావతఏవ - విధివ్యాపారవిన
శ్యేత్యర్థః. వ్యుత్పన్న పదపదార్థానుదిరితి శేషః - అయంభావః -

గ్రహణార్థముపాత్తోఽపి స్వాధ్యాయో వహ్నివత్స్వయం ।
ప్రకాశయతి యత్తత్ర స్వతో మానమబాధితః ॥
జపాదధ్యయనం శ్రౌత తత్తత్ఫలసమన్వితం ।
నిష్ఠశబ్దసామర్థ్యం గ్రహణార్థం తు కిం పునః ॥
వినియోగవిశేషేణ వేదోఽర్థపరతాం త్యజేత్ ।
వినియోగార్థధీబాధాత్ స్వవ్యాహతేనబాధితః ॥
వివక్షితార్థైర్ననవా స్యాదధ్యయనచోదనా ।
ఆద్యవ్యాహతిరన్త్యైస్తు పూర్వపక్షస్యనోత్థితిః ॥
అర్థజ్ఞానఫలత్వేన మానత్వఞ్చాభ్రమార్థినాం ।
తత్ఫలత్వేహితస్నానం తస్మానత్వేచతత్త్వవితి ॥
స్వీకరోత్యర్థపరతాం నియోగార్థోఽపిచేద్విధిః ।
సంస్కారార్థోఽపితద్వత్స్యాత్ స్వసిద్ధ్యైత్వన్యసామవత్ ॥

ఇతి ॥ వేదఃనిరపేక్ష వచకః నతు పుంవాక్యవ త్స్వాతీభూతమానాన్తర ముపేక్ష్య
త్యర్థః. అతఏవ నమూలదోషవిచారశఙ్కయా విచారస్తమ్భనమితిభావః । ప్రయో
జనమత్రి - చతుర్వర్గః - తద్వన్తోర్థా స్తదుపాయాః మోక్షోపాసనాదరూపాః ,
అవబోధిత్వమిహ వివక్షాయుజనానుగుణత్వం మరపహ్నవం । సచ ద్రష్టైనుపపన్న
న్నామిత్యభిప్రాయేణ దర్శనానిత్యుక్తం ॥ స్వతఏవ బోధకత్వేపి సాధ్యాభావా
న్నమీమాంస్యమిత్యత్రాహ (గృహీతాదితి) ॥ అర్థానాపాతతోవగమ్యమానా
నాం తత్కారణవిశేషణతయా న్యాయః - అనాతత్త్వీకవద్ధృష్టా అతిస్వంశయాదివిర

సాధ్యఇత్యత్రాశయః-పూర్వః ప్రయోజనవచ్ఛబ్దః కాకపర్యుక్తివ్యావృత్త్యను ప్రతి ప్రమాణ్యస్య - ఉత్తరస్త్వాపాతధియః స్వవిషయవిచారజననేన ప్రేరకత్వజ్ఞాపకః -

ప్రతీతమప్రతీతం వా సమీహాయాం న్యాతకఞ్చన ।
ఇతి చోద్యమపిక్షిప్తమాపాతజ్ఞాతతోక్తితః ॥

యది, శబ్దస్వభావాదాపాతికీ, తర్హి అవ్యుత్పన్నానామపి స్యాత్ - నవాప్రి వ్యుత్పత్తిసతామపి తస్యోత్థితిరస్తి అతో వ్యుత్పన్నస్యైవ పదతదర్థగ్రహణాద్విధా తదసంభవాత్ విద్యాదిరూపేణా ప్రాధ్యయనాన్నాఙ్గజ్ఞానపూర్వకత్వే విశేష హేతుభావాత్ - అతఆహ -

యస్యసంస్కృతభాషైవ బాల్యాత్ప్రభృతిశీలితా ।
తదాతుతస్యనాతత్ర స్యాదాపాతమతిఃస్వయం ॥
నిరాకాఙ్క్షయనేప్యేవం సాఙ్గాధీతౌతుకింపునః ।
వేదార్థాపాతధీవృద్ధిమఙ్గార్థాః పాతధీదిశేత్ ॥
హితైషివాక్యజాతఞ్చ కేచిదాపాతసంవిదం ।
ప్రాప్నువన్త్యవిచారేపి ప్రవర్తన్తేమనీషిణః ॥
కేచిత్త్వఙ్గ్యుపకారార్హరూపేణాఙ్గానురాగిణః ।
సాఙ్గజ్ఞానత్వమాచఖ్యుః దృష్టార్థత్వస్తులక్షితమ్ ॥

అస్త్వేవమాపాతధీః తదతిరిక్తమపి జ్ఞానం విద్యాస్థానాన్తరైరేవ సాధ్యతా మిత్యతోత్తరం (తత్ప్రయోజనేత్యాది) పూర్వపక్షోక్తా వ్యావృత్తిరూపావ ధారణమిహా న్యైరసాధ్యంఫలమితిభావః । “ పదవాక్యవిచారయోరపి ” ఇత్యనేన విద్యాస్థానాన్తరవ్యావృత్తి మీమాంసాశరీరస్యదర్శనం । మీమాంసాయా విచార రూపత్వోక్తి స్తదర్థోపచారాత్, విచారశబ్దస్య కరణవ్యుత్పత్త్యావా । విధివిషు యత్వేతనన్యాత్రిత్వప్రయోజనా ధీతవేదత్వేకః । “ ఆపాతధీమతాం ” ఇతి “

తత్వటీకా.

హేత్వభిప్రాయేణ । పురుషఇతి హేతుగర్భం ప్రయోజనార్థిత్వాని యమేవ - విధినిరపేక్ష స్వేచ్ఛయేత్యర్థః ।

ఆపాతసోఽపయుక్తార్థే భాతే తన్నిర్ణయార్థినః ।
తదుపాయే ప్రవృత్తస్య విధానంహ్యనపేక్షితం ॥
స్వేష్టనిశ్చయహేతుత్వ మన్వయవ్యతిరేకతః ।
సిద్ధమేవవిచారస్య తత్ప్రాప్తిహ్యఫలోవిధిః ॥
సంప్రేక్ష్యవిధిరత్నాదీం స్తద్వ్యర్థార్థనిరూపణే ।
అపరప్రేరితాఏవ ప్రవర్తన్తే తదర్థినః ॥
అతోఽనవధిసిద్ధోఽత్ర విచారస్తత్క్రమోపివా ।
అన్యథాదోషదృష్ట్యైవ ద్వితీయస్యాపపత్తితః ॥

“ స్వయంప్రవృత్తా వప్యాచార్యా నైరపేక్ష్య వ్యుదాసాయ క్రియా క్రియయోరప్రవృత్తిః। అకరణే హ్యనర్థస్స్యాత్ ! తన్న-తదర్థినిశ్చయ తత్సాధనప్రవృత్త్యాదీనామభావస్య దోషత్వాత్ తదభిప్రాయేణ హ్యేతదప్య-

అధీత్య వేదాన్సాంగాంస్తు యోవిచారమపేక్షతే ।
స్వప్రయాసశ్చ విస్పష్టః ప్రవృత్తస్స్యాత్ప్రయోజనాత్ ॥ ” ఇతి,

నన్వేవంవిచారస్య వైధత్వే వ్యర్థస్యాయాతత్వాత్ విధిసిద్ధా కథం మీమాంసతాం ? దుఃఖాత్మక గురుకులవాసా న్నివృత్తౌ స్వతః ప్రాప్తానన్తర్యమేవ హ్యత్రవిధేయం । నైవం - స నియమక సమావృత్తియుక్త రూప సంస్కారవిధ హ్యత్ర విధీయతే, అన్యథా నివృత్త్యానన్తర్యస్యాపి ప్రాప్తత్వా దవిధేయత్వంస్యాత్ । కిఞ్చ విచారస్య వైధత్వేపి కథ మప్రాప్త్యవస్థా బాధ్యాదితి చెన్న, ప్రాగనధ్యయనాత్ విసమాప్త్యైతస్యోక్త ప్రాప్తి సమానార్థ ప్రకృత్య పూర్వాఙ్గాపేక్ష్యమాప్రవర్తయా నన్త్రత్వ [illegible]

తిచేత్? స్మృతావపి కిన్న తథా స్యాత్। న చ శ్రుతావధ్యయనశబ్దోఽర్థజ్ఞాన పర్యన్తః, స ఏవ స్మృతావక్షరగ్రహణ పర్యన్త ఇతి నియన్తుం శక్యం। "యద ధీతమిత్యాదివత్ స్యాదితి చేన్న, విరోధావిరోధాభ్యాం విశేషాత్। అస్తు తర్హి శ్రుతిస్మృత్యోరుభయోరప్యర్థజ్ఞానపర్యన్తాధ్యయనానువాదః, తథా సతి స్నానవిధివైయర్థ్యస్య విచారస్యావసర న్న విరుధ్యాదితి చేత్? తర్హి రాగ ప్రాప్తస్యాపి స్వోపయుక్తద్రవ్యార్జనాదేరివ శ్రవణావసర న్న విరుధ్యాదేవ।

జ్ఞాత్వానుష్ఠానమిచ్ఛన్తః స్నానాదివిధయస్స్వతః।
ప్రాప్తమేవ స్వవిషయాం మీమాంసాం పరిగృహ్ణతే॥
కిఞ్చాప్రత్యేమానభేదాజ్ఞ క్రమకర్త్రాద్యవేదినః।
నస్నానవిధిమప్యేకం యథావద్వేదితుంక్షమాః॥
అగత్యాధ్యయనాదౌ ప్రాగవిచార్య ప్రవర్తతే।
స్నానేతు గతిసద్భావాన్న స్యాదగతికాగతిః॥
అనుజ్ఞాతశ్చ సర్వత్ర నస్వాఙ్గంవ్యవధాయకం।
అతో మీమాంసయానాత్ర వ్యవధానంవిరోధకృత్॥

యద్వా - అధ్యయనస్నానయోర్నైరన్తర్యేఽపి న విరోధః। అవిచారితధర్మాణా ముత్తరానుష్ఠానాసిద్ధిప్రసఙ్గాద్విరోధ ఇతి చేన్న, స్నాతస్యాపి యావద్విచారం హి తత్కామబ్రహ్మచారిణ ఇవానుష్ఠానోపపత్తేః। న చ హితైషి వాక్యాదనుష్ఠానే వ్యపశూద్రనయవిరోధః; తత్తదుచితధర్మేషు హితైషిభిః ప్రవర్తనాత్, "న చాస్యోపదిశేద్ధర్మ"మిత్యాది నిషేధప్రవృత్తేశ్చ। అన్యథాప్యనుష్ఠానసిద్ధౌ మీమాంసాశ్రవణం నిరర్థకం స్యాదితి చేన్న; వైపరీత్యశఙ్కాయా మూలజిజ్ఞాసయా, పరనైరపేక్ష్య ప్రవచనఖ్యాత్యాది శ్రద్ధయా చ తదుపపత్తేః। ఏవమివ భూవేదా ముక్తరీపామపి వ్యవచ్ఛేదసిద్ధిః। కశ్చిదాలస్యా త్ప్రత్యేకిరిన స

వేదా ప్రమాణమిదితిచేత్ ! తతః కిం, అనలసైరత్యైః శాస్త్రశ్రవణ ప్రత్తేః । స్నాతస్యశ్రవణాలో గుర్వర్థవ్యాపారైః స్వ ధర్మోపరో స్యాదితిచేన్న, అధ్యయనవిధిప్రయుక్తానా తత్ప్రసన్నివృత్తేః । యథో న్యాయసుదర్శనే -

అక్షరగ్రహణోపాయ నియమార్థోఽధ్యయం విధిః ।
తద్గ్రహావధికా ధర్మస్థితిరప్యబ్రవీత్ స్మృతిః ॥
అధీతాద్వేదతః పశ్చాదర్థజ్ఞానం స్వతో భవేత్ ।
తత్తు నాధ్యయనస్యాపి ధర్మాణాం చ ప్రయోజకం ॥ " ఇతి ।

కిమర్థం తర్హి మీమాంసామాచార్యః శ్రావయేత్ లాభాద్యర్థం ధర్మార్థంవా, ॥ గృహస్థధర్మోపరుద్ధస్య కః శ్రోతు మవసరః, కో వాచార్యప్రవృత్తం, । తస్య వృత్త్యర్జనోక్తి ద్రవ్యార్జనకాలఇతిచేత్ ? తర్హి విధ జ్ఞాతవ్యప్రాక్ప్రవృత్త్యైన్తరవ చ్ఛ్రవణస్యాపిస్యాత్ । ఇతిహాసా ద్యర్థతయ గృహిణాప్యస్తికశ్చిద్విచారకాలః । తదాచ వేదోపబృంహణార్థస్యైవ స్వాధ్యాయః త్వేన మీమాంసా ప్రవృత్తాదీయేత । వేదాభ్యాసం చైవం విభజన్తి -

« వేదస్వీకరణం పూర్వం విచారోఽభ్యసనం జపః ।
తద్దానంచైవ శిష్యేభ్యో వేదాభ్యాసోహి పఞ్చధా ॥ " ఇతి ।

కులక్రమాగతధనాదర్జనాద్వాగతధనాదేవా కస్యచి త్తదాజ కాలో వ్యపేక్షిత శ్రవణస్య కాలః । గృహస్థాపయశ్చ విచారిత వర్ణా ధర్మాస్త త్త్వమర్థ శ్రోతారః ఇతి స్మృతిషుదృశ్యన్తే । గృహస్థ వ్యతిశయితవిద్యాస్నాం ప్రత్యబ్దం ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ గురుకులవాసశ్చ దనుజ్ఞాతః, యథా సూచ్యతే - « నవ శేవృత్తే సంవత్సరే సంవత్సరే ద్వౌ మాసౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయశ్శ్రుతమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతుః ఏతేన హ్యహంయోగేన భూయః పూర్వస్మాత్ కాలాచ్ఛ్రుతమకుర్వతి" నన్వతి « తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నవేశోహి న్యత్తైస్సాయమికాని తూర్యాన్తి

[illegible] త్రిమతిథయశ్చ [illegible] త్యాదినాపస్తమ్బః స్వయమాహ । [illegible]
[illegible] సద్వయం నిరన్తరగురుకుల వాసమాత్రం నిషిధ్యతే నతు ప్రవక్త్రవచోభిః
స్సిద్ధ్యన్విచారావసరః క్షిప్యతే ॥ అస్త్వధ్యయనానన్తరం విచారః, సచ రాగ
తః కృత్స్న విషయశ్చ, తథాపి --

అవైధత్వే విచారస్య క్రమస్య చ యథారుచి ।

అప్రవృత్తేః ప్రవృత్తేశ్చ ప్రాప్తితత్రేతిభావ్యతే ॥

దుస్త్యజత్వాద్విచారస్య యాగపద్యవిరోధతః ।

వ్యుత్క్రమేదోషదృష్ట్యాచ క్రమస్సోత్రాహ్యసావితి ॥

తత్ర - వేద, మీమాంసాయాంవా, స్వేచ్ఛాతః ప్రవృత్తౌ సత్యామితివార్థః । కర్మవిధిరిహ కామ్యకర్మచోదనా కామ్యానుష్ఠానంవా, అవిశేషాద్వానిత్యాదరపి సంగ్రహః । స్వరూపశబ్దేన త్యక్తస్ఫలస్య పరేణ ద్వారవినియోగవచిన్తితఇతిసూచ్యతే । సహి సాధనలక్షణశోధ్యః । తన్నిరూపణే హ్యనన్తస్థిరఫల పర్యన్తత్వం బుధ్యతే । యద్వా కేవలకర్మణాం మోక్షఫలత్వస్యక్వచిద మీమాంసితత్వోక్తిరితిభావః । నిరూపితఇత్యనేన కర్మనిరూపణస్య వృత్తత్వావశ్యంభావోభిప్రేతః । ప్రపఞ్చితం చైతత్తాత్పర్యతూలికాయాం -

తత్రావన్నియతంకర్మ నైవశక్యముపేక్షితుం ।
అధిసర్వ స్వవస్థాసు పుమాంసమనువర్తతే ॥
బుభుక్షుర్వా ముముక్షుర్వా యోయోగ్యోవ్యాప్తపూరుషః ।
తస్యసర్వస్యబహువా కర్మణాసంగవేష్టితః ॥
నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ ప్రతిపిణ్డంచసర్వదా ।
నత్వైర్నపిపరిత్యాజ్యం హి ప్రత్యవాయజిహాసయా ॥
నచవిధ్యతిరిక్తస్య స్తిమాకార్యవిచారణాం ।
ఇతి శేషామియత్కర్మ విచార్యమితిదుష్కృతం ॥

కర్మణ్యస్య కర్మభోగాయ విహితే ప్రక్షాళనం

నకర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యమశ్నుతే ॥

“సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతే” రితిహివక్ష్యతే ।

వర్ణైకదేశవిన్యాపి ప్రోక్తాకృత్స్నప్రయోజికా ॥

తస్మాదవశ్యచిత్త్వాత్ కర్మణామాప్రియవిధాయతే ” ఇతి ॥

ర్మణా మల్పాస్థిరఫలత్వంప్రష్టవ్య - తత్రాప్యక్ష్యేవాస్త్యతో విశదన్నిశ్చ
యర్థః । జ్యోతిష్టోమాగ్నిహోత్రాది స్వరూపనిరూపణేహి యజ్ఞోపాయ
స్వర్గభేద క్లృప్తిస్స్యాత్ । జ్యోతిష్టోమాగ్నిష్టోమఇత్యనేన జ్యో
తిష్టోమస్యాగ్నిష్టోమరూపత్వే నిశ్చితేచ తత్సాధ్యస్య స్వర్గస్య “యావదగ్ని
ష్టోమాస్సన్తీ” త్యాదినా దేశకాలాది పరిచ్ఛేదనిశ్చయః । తత్రావృత్తి విధిర
పృత్తిస్స్వఫలాల్పత్వేలిఙ్గం । నిత్యకర్మణామపి కస్మింశ్చిదధికారిణి “ ప్రాజా
పత్యంబ్రాహ్మణానా ” మిత్యాదిభి ర్వర్ణాశ్రమభేదేన ఫలతారతమ్యం స్వర్గ
వైశ్వదేవ వరుణప్రఘాసాదీనాం చాతుర్మాస్యానాం స్వరూపేవగతేహి “
వైశ్వదేవస్యమాత్రా ఏతద్వావతేషామనమం అలోకోనాఊత్తరాణి శ్రే
యో భవన్తి ” తి వైశ్వదేవాదే ర్మితఫలత్వదర్శనాత్ “ అక్షయ్యం హవై
చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృత ” మిత్యత్ర చిరోపభోగ్యత్వమాత్రే తాత్పర్య
యదక్షయ్యత్వఫలత్వమిదం విద్యాఙ్గత్వేన పరంపరయా నైతుంశక్యం,
వ్యత్ర తద్వివక్షావిరహో స్పష్టతయానీయతే । ఏవం పరిమిత ఫలసోమ హవిష్
స్వరూపనిశ్చయేనత్వేవ “ అపామసోమ” మిత్యాదావమృతత్వస్య “ అథాతః
స్థానమమృతత్వ” మిత్యాది స్మృత్యాదియమః । స్వర్గస్వారాజ్యాది ఫలభేద
కర్మస్వరూపభేద సిద్ధ్యాచ తత్ర స్వర్గశబ్దోక్తస్యా ల్పత్వసిద్ధిః ।
యం క్రతుమధీత ” ఇత్యాదిషుచ ఫలతారతమ్యక్లృప్తి ర్గురులఘుకర్మణాం
నిశ్చయాదేవ । ఉత్పత్తినాశవతాం ధ్వంసక్రియానకర్మ స్వరూపనిశ్చయాచ్చ
ధ్వంసస్యతత్ప్రయోజ్యాన రక్షిరత్వస్పష్టిరితి ॥

తదేవ న్నిరస్తప్రతిబన్ధ బ్రహ్మవిచారార్థస్య శారీరకస్య విద్యాస్థానాన్తర వ్యావృత్తి స్వరూపఫలాభ్యాం మీమాంస్యేతి దర్శయిష్యత్వ్యాక్ష్యర్థం, నిర్ణేతవ్య విశేషసిద్ధ్యర్థంచ, "పున రధ్యయనే" త్యాదిక ముక్తం । అత్రామృతత్వశబ్దేన త్రయ్యన్తప్రతిపాదనవేద్య ఫలోక్తిః, తేనార్వాచీనానా మానుషఙ్గికా న్నవత్వాదీనాం, సఙ్గత్యన్తరఘటిత దృష్టివిధ్యాది ఫలానాం,చ వ్యవచ్ఛేదః । కర్మభాగోక్తమమృతత్వ మాపేక్షికం సాధితం, ఇదన్తు బాధానర్హా, న్నిర్ణీతాంశసంవాది వేదాన్తైక దేశోపష్టంభాచ్చ, న ప్రాచ్యమితి ప్రత్యాకలితప్రాయ మిత్యభిప్రాయేణ "అనన్తస్థిరఫలాపాత ప్రతీతే"రిత్యుక్తం । సహ్యాత్ర ఫలత్వాద్యనుమానై రల్పాస్థిరత్వాది కోశిక్షీర్ణకాస్యా, అతిప్రసఙ్గాదితి । అనవచ్ఛినాదిహ సర్వశరీరశ్శారీరః, తమధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రంశారీరకం । వక్ష్యతి హ్యానన్దమయాధికరణే - "సర్వసనిరుపాధిక శ్శారీరఆత్మా, అతఏవ వేదం పరంబ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తై రభిధీయతే" ఇతి । సైవ మీమాంసేతి శారీరకమీమాంసా - తస్యాం, అధికరోతి - స్వాస్థ్యబుద్ధ్యా తతోఽన్యవ్యాక్తో భవతి, నతు పూర్వవృత్తాన్తరా దధికరోతీత్యర్థః । బ్రహ్మవిచారానన్తర్యే యుక్తిసిద్ధే తద్విషయశాస్త్రానన్తర్యమపి సిద్ధ్యదితి భావః ॥

గ్రహణాచ్చ ఫలత్వాచ్చ సార్థతా చ స్వతఃశ్రుతేః ।
రాగాత్ప్రవృత్తి విచారశ్చే త్యపూర్వమిహ భాషితం ॥

నను కర్మఫలాల్పత్వాదేః లిఙ్గమాత్రం దృష్టం, యథాశ్రుతవిరుద్ధప్రత్యయాదార్థ్యాయప్రాప్తిరపి వక్తవ్యా, కర్మస్వరూప నిరూపణశ్రుతిః స్వయం ప్రవృత్తేః ప్రతిబన్ధశాస్త్రార్థం, హేతు స్త్వనన్తస్థిరఫలాపాత ప్రతీతిరేవ, సా కుతస్త్విత్యత్రాహ (తద్గతి) ఉక్తప్రకారేణాస్య సూత్రస్య వైదమర్థ్యం యథాస్యా త్తథేత్యర్థః । చోదధారణే । అత్ర శ్రుతియుక్త్యోక్తి రక్షయత్వోక్తేశ్చాల్పత్వాద రుపలక్షితా । నిశ్చితసంవాదనానిశ్చితే ధర్మేఽస్తీత్యపి శ్రద్ధాసంవృద్ధ్యై పూర్వం "తద్యథే"త్యాది వాక్యోదాహృతిః । లోకా - లోక్యాః, భోగ్యాః ।

తత్త్వటీకా.

దేశపరత్వే త్వేవాముత్రేత్యస్య మనన్వయః । కర్మచితః - లౌకికకర్మ “ పుణ్యచిత ” ఇత్యవిశేషోక్త్యా నివృత్తిధర్మసాధ్యస్యాపి క్షయిత్వ న్నివారయితుమాహ (అన్తవదితి) ఉపాత్తవాక్యైకార్థ్యాత్, క్రి-రూపాన్తవత్త్వస్య సాపేక్షితవచనత్వాచ్చ, ఫలద్వారాఽన్తవత్త్వోక్తిః ‘ యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీ ’’తి పూర్వవాక్యాత్, “యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మా ల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణ’’ఇత్యుత్తరవాక్యాచ్చ, అన్తవదిత్యస్య, బ్రహ్మవేదన కర్మవిషయత్వసిద్ధేః, ‘ పుణ్యచిత ’ ఇత్యత్రోత్తరేషుచ తద్విషయత్వం సు. జ్ఞానరహితకర్మసు స్వర్గస్వారాజ్యాది ఫలభేదవత్ కేషుచిన్నిత్యఫలభే దాభావాత్, ‘సర్వేభ్యః కామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ’ ఇతి శ్రవణాచ్చ తత్ప్రా క్యం ప్రాయః విషయం స్యాదిత్యత్రాహ (న హీతి) అనుష్ఠితైః - అధ సాధనతయా చోదితైరిత్యర్థః । “ ధ్రువస్తదితి ” వాక్యశేషాన్వయా ఫలార్థత్వాభావః ఖ్యాప్యతే ॥ పునరావృత్తి నియమవతః సర్వస్య మూలనత్వాయోగేన ధ్రువఫలసాధనత్వాభావం ద్రఢయతి (ప్లవా ఇతి దృఢాః - తమసః పారం గమయితుం సమర్థాః । “అష్టాదశోక్తమవరం యేషు ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తీ’’తి వాక్యశేషః । అథ సూత్రార్థానుగుణం కర్మణా న్నిత్యఫలసాధనతా నిశ్చయస్య నిర్వేదహేతుత్వం, బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తఫలత్వఞ్చ సముచ్చి ద్వాక్యమాహ (పరీక్ష్యేతి) ఇయం శ్రుతిస్సారే వ్యాఖ్యాతా - “బ్రా వేదాభ్యాసరతః, కర్మచితాన్ - కర్మణా । సంపాదితాన్ । లోక ఆరాధ్య క్షయిత్వేన క్షయస్వభావాన్, కర్మమీమాంసయా, న అకృతః - నిత్యః పరమపురుషః, కృతేన - కర్మణా, నాస్తి న స తేఇతి యో నిర్వేదమాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం సద్గురుమేవాభిగ సమిత్పాణిః, శ్రోత్రియం - వేదానువేదినం, బ్రహ్మనిష్ఠం - సాక్షాత్కృ

పురుషస్వరూపం, స చ గురుః, సమ్యగుపసన్నాయ తస్మై, యేన విద్యాదిశేషేణ తమక్ష రం సత్యం పరమపురుషం విద్యాత్, తాం బ్రహ్మవిద్యాం, ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః । స గురుమేవాభిగచ్ఛే త్తస్మై స విద్వాన్ప్రోవాచేత్యన్వయా దప్రస్తుతత్వాచ్చ. విధా నపి లిఙోఽభిధానాత్ । ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి '' ఇతి ॥ న్యాయసిద్ధానువాదాంశే జాతివాచినోఽపి బ్రాహ్మణశబ్దస్య ప్రకృతకర్మపరీక్షణౌపయిక సాఙ్గాధ్యేతృ స మర్పణేనా జహల్లక్షణయా త్రైవర్ణికవిషయత్వార్థం " వేదాభ్యాసరత " ఇత్యుక్తం । బ్రాహ్మం అణతీత్యపి బ్రాహ్మణశబ్దం నిర్బ్రువన్తి । ఆరాధ్యత్వయుక్త్వే నేతి - సుకృతవినాశోపలక్షణం । కర్మమీమాంసయేత్యర్థలభ్యోక్తిః । అకృతశబ్దస్య పుల్లిఙ్గతానురోధా ద్వాక్యశేషశక్త్యా చ, పరమపురుష విశేష్య దర్శితః । అతో నాస్తికృతేనాకృతస్య స్వరూపనిషేధాయోగాత్, కర్మణా నిత్యేన చానన్వయా దుత్పత్తినిషేధస్యా నపేక్షితత్వా న్న సంపద్యత ఇత్యుక్తం । కృతశబ్ద స్య భావార్థవ్యక్త్యైకకర్మణేతి ప్రతిపదం । తద్వ్యఞ్జనార్థం - అపాతధ్వస్తస్య కృతస్యాతస్య విశదబోధాయేత్యర్థః, । సమిత్పాణిత్వమిహ బ్రహ్మవిద్యార్థిప్ర ణాఙ్గోపనయనాన్తర వ్యఞ్జనార్థమితి కేచిత్ । ఉక్తం హి ఛాన్దోగ్య- జాబాలం ప్రతి గౌతమేన - నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సో మ్యాహర ఉపత్వానేష్య '' ఇతి । " అన్యేత్యాహుః '' అనుపనీతే జాబాలే యుక్తముపనయనం - అన్యత్ర తు సమిత్పాణిత్వోక్తి రరిక్తపాణిత్వోపలక్షణా ర్థా దృశ్యతే హి వైశ్వానరవిద్యాయాం " తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిరే తాన్హానుపనీయైవైత దువాచ '' ఇతి । ప్రజాపతివాక్యే చైక శ్శైవేన్ద్రస్య బహుషు ప్రశ్నేషు " సమిత్పాణిః పునరేయాయేత్యామ్నాతే । న హి తత్ర బహువారముపనయనం దృష్టమిష్టం వా సూత్రకారైశ్చ సంస్కార "పరామర్శ్యాది''త్యేతావన్మాత్రం వక్ష్యతీతి । ఏకాంశాభావమధీత్య శ్రోత్రియ ఇత్యుక్తస్యా ధీతస్వాధ్యాయమాత్రస్య ప్రకృతానుపకారతయా " వేదాన్తవేదిన '' ఇతి । శ్రోత్రియశబ్దాన్తరా కాపనాత శ్రోత్రియపరత్వం [illegible]

క్షమత్వ, మద్భక్తత ఉపకారకత్వమత్వం, చ బ్రహ్మనిష్ఠశబ్దాభిప్రేతం ...
త్సాలఙ్కృత పరమపురుష స్వరూప'మితి ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యుక్తత్వాచ్చ ప్రశాన్తి
బాహ్యకరణవ్యాపారాన్తర నివృత్తిః - శమదమాదిసాధనోపయుక్తా తథాచాక్షా
" తస్మాదేవం విచ్ఛాన్తో దాన్త " ఇత్యాదౌ శ్రవణాత్ విజితాభిధానస్య విద్యా
ఫలే । యేనైతత్తత్త్వబోధకస్య క్లిష్టత్వాత్ సామాన్యోపక్రమత్వం ద్యోతయతి
" విద్యావిశేషేణే'' తి తన్నాన ప్రయుఙ్క్తే "తత్త్వబోధకముపవత్ కుణభఙ్గో వా
బాహ్యార్థబోధఙ్గే " త్యాది । స్వరూపతి స్వభావతశ్చ ఇ కారం నివర్తయద్భాష్య
మక్షరపత్త్వపదార్థం ప్రధానశ్చతి ప్రసన్నవద్ఇత్యభిప్రాయేణాహ "పరమపురుష
మితి " ... విషయజ్ఞానాదీనం, అప్రాణవచనశ్చ, ... ఇతి
త్వాత్ ' ఇతి విశేషణం " అనాయోగస్యనాచాయోగ భవతి కృతాత్మకారణమ
ణ '' ఇతి స్మరన్తి । వృత్తార్థకభవశ్రేయ నిరాపాయాః " ప్రబ్రూయాదితి ''
అధిగన్తృతత్త్వోపక్రమ ప్రతీతవిధిబాధన వ్యత్యయానుసరణం క్లిష్టం అతః ప్రా
మాణ్యస్య భూతపరత్వేనాన్వయ ఇత్యభిప్రాయేణాహ "స గురుమేవేతి '' వి
ధిముపవిధిత్వే మవధారణేన వ్యఞ్జితం । ప్రామాణ్యస్య విధిపరత్వే హేత్వన్తర
మాహ " అప్రాప్తత్వాదితి '' యద్యపి ... కస్యచిదాగతః ప్ర
వృత్తిః తథాపి తస్మిన్ విశేషస్య గురోస్సన్నిధ్యవిషయే ధర్మాధర్మమేవం
విక్షయత ఇతి విరోధః । ... విశేషతో మోక్షత్వమప్యాహ " విధా
వతి ॥ '' బ్రహ్మజ్ఞానస్య పరశబ్ద నిర్దిష్ట బ్రహ్మప్రాపకతయా ప్రాకరణిక
నిత్యనిరతిశయానన్ద ప్రాపకత్వ మభిప్రేత్యాహ (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మప్రాప్త
స్యాపి స్వర్గాదిన్యాయా దీమాల్లోకాని''త్యాదిభిశ్చ పునరావృత్తిశఙ్కాం పరి
హరతిమాహ (నపునరితి) మృత్యురిహమరణం, "మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః
కవీనామిత్యాద్యుక్తం వా । ప్రాప్తానాం నిశ్శేషతః మృత్యూపలక్షితం సంసా
రమనిష్టం నస్యాత్ లోకానుసరణం ... మితిభావః । తదాకదర్శనమిహా
ప్రాయుష్ఫలం వా, । " నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి విద్యాప్రకరణస్థవాక్యేన ముక్తస్య జ్ఞాన
లోపశఙ్కాం నివర్తయన్ మృత్యుశబ్దాయామనివృత్తిశ్చ వ్యనక్తి (నపశ్య ఇతి)

ముక్తస్య తదానీన పరదుఃఖ ప్రాప్తిశక్త్యదుఃఖ దర్శనేపి తథాః స్వాత్మీయత్వ
వర్ణమానత్వా భావాన్నతంప్రతి ప్రతికూలత్వం. ఏవంహి బద్ధదశాయా
మపి దృష్టం । తత్రతు పరదుఃఖదుఃఖిత్వం గతానుశోచనవచ్చ కర్మోపాధిక
మేవ "నరోగం నోతదుఃఖతాం సపశ్యః పశ్యతి" త్యాదినా విశేషి
ణ వ్యక్ష్యమాణేష్వపి స్వప్రాతికూల్యదర్శనస్య నాస్తీతిహి స్థాప్యతే । పశ్యే
తి "తదేకంపశ్యతీతి సమానప్రకరణా ద్విష్టదర్శీ జీవః । పశ్యతీతి వ్యుత్ప
త్త్యా పరమాత్మన్యపి. "పశ్యఃపశ్యతి, పశ్యన్నమితి" ఇతి ప్రయోగవ్యాప్తేః । ప్ర
వృత్తికతయా సర్వస్యదర్శనాత్ తదేకదర్శన సర్వదర్శనయో ర్నవిరోధః ॥
న కేవలం నిరవద్యపార సార్వజ్ఞ్యమాత్రం, "అస్యరాజానస్తిష్ఠ్యా లోకాధపర్నే"
త్యామ్నాత కర్మణామపి సర్వేశపారతన్త్ర్య నివృత్త్యా స్వచ్ఛన్దవృత్తిశ్చ స్యా
దిత్యభిప్రేత్యాహ, (స్వరాడితి) అతఏవ సర్వేశ్వర పారతన్త్ర్య స్థితావపి "స్వ
రాట్ స్వతన్త్రి" ఇతి వైఖానసోక్తి ర్నవిరుధ్యతే । అన్యాతత్వ ప్రాప్యోపాయా
న్తరనిషేధసు)త్యా కర్మసాధ్యత్వప్రసక్తే రన్యాసరత్వం ప్రసిద్ధయతి (తమే
వేతి) అత్రైవ గుణవిభాగం విశిష్య మహోపనిషత్. పరమాత్మా జ్ఞానస్యైవ నిర్వాణ
స్వరూపతయా, ప్రధానాన్తరత్వరూపా, ముక్తేః స్యాదితి విశేష్య నిర్దిష్టం ॥ పరస్య
ఫలాభావపురుషాస్య రత్నపతిహేతుత్వం ప్రసిద్ధమిత్యాహ (స్పృశతీతి)
తతః - ఉపాసనరూపా ద్వ్యతిరిక్త మననాదిత్యర్థః । తేన జ్ఞాతః - ప్రశ
కేణ ప్రీతివిషయీకృతః । అనేన స్థితస్య పరానుగ్రహాయైవ ఫలద్వారతోక్తిః ।
"ధాతుఃప్రసాదా" దితి శ్రూయతే ॥ సర్వోత్రాణాం ప్రకారాంతరేణ స
ముచ్ఛిత్య పునరుక్తం అతోన్యజ్ఞానస్యాపి మోక్షహేతుత్వం భాతి । న తావ
తా ప్రకారాన్తరస్య ముపపద్యతే । "కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మాన మైక్షత్
ఆవృత్త చక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్" త్యాదయ్యపి పరవిద్యాఙ్గజీవదర్శనపరం ॥
అతఏవ "తమాయసాంఖ్యా ప్యధిగచ్ఛ" మితి న్యాయేన వాక్యాన్తరపర్యుక్తి ద్వ
ధీకరణాధ్యః ॥ అక్షరాదిగత వాక్యైకదేశేన ప్రమితిం, యథాయథవిచారప్రవృత్తి
ప్రసంగం చ మాత్రనః కశ్చిద్ధ్రిష్టవిచారస్య ప్రయోజనత్వం చోదయతి

(నన్వితి) చకారద్వయప్రయోగేఽపి ప్రత్యుక్తివ్యక్తిభేదః పూర్వాపరోక్తస్య సముచ్చయార్థః । ఆద్యశ్చకారో విచారనైరపేక్ష్యపరః । ద్వితీయస్తు జ్ఞానానుత్పత్తినిరాసార్థః । (ముముక్షుః) ప్రాగ్భవీయపుణ్యమహిమక్షీణకామ్య ఇత్యాశయః । (కిమర్థా) న ప్రవృత్త్యర్థా అన్యథాపి ముముక్షుత్వస్య బ్రహ్మవిచారస్య చ సంభవాత్ । నాప్యప్రవృత్త్యర్థా అద్వైతత్వాదితి భావః । అత్ర ప్రతిబద్ధార్థ ప్రతిపత్తిః (ఏవంతర్హీతి) ప్రమాణత్వస్యోక్త కర్మవిచారస్యైవైష్ఫల్యం । ఏవం ప్రతిపత్తౌ తాత్పర్యం స్వయం । అధిగతార్థప్రతిపాదనం హేతుం విపర్యేతి (సాక్షేతి) వ్యాఖ్యానం తత్ర తదాకారాభిప్రాయః । కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగి స్యాదతః ప్రవృత్తిరిత్యర్థః । పరతః ప్రమాణత్వాభావః, నిర్ణయస్తు మీమాంసయేతి కథం స్యాదితి మత్వా శంకతే పునరాహ (సత్యమితి) అఙ్గీకృతమర్థం వ్యనక్తి (ఆహ తేతి) తావతాపి న్యాయేన సహ దర్శనతయా "అప్ర మత్తీత్యాది" ఇత్యాదిశ్రుతిః వదత్యేవ, అన్యాయ్యత్వాత్ కార్య ప్రామాణికాకారత్వ సంశయః, "తాన్యేవానువదన్తీత్యాది" ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్న నిర్ణేయ ఇత్యభి ప్రాయేణాహ (తథాపీతి) అనిర్ణీతానామర్థానాం ప్రతిబంధకత్వాన్నిర్ణయ మాహ (తస్మాదితి) (భవతి) క్వచిదప్యప్రామాణ్యమాత్రేణ సర్వత్ర వాక్యార్థాద్యపి నిర్ధారయిష్యామీతి భావః । అతోఽపి కర్మభాగేన « అత స్తగ్ హానా అపారమక్షయ్యం లోకం జయతి యోఽస్మిన్నాచికేతుం చినుతే " ఇత్యాదిశ్రుతా తత్ర నష్టశ్లేషణ కీర్తనీ. బ్రహ్మజ్ఞానసంబంధానుపిధానానిత్యత్వ, కర్మణీక్రియత్వ న్యూనత్వ, న నశ్వరమహిమనశ్వరేతి, అతస్స్వరూపస్యాత్ర ప్రకమాత్కర్మ కారణాభావాత్ కర్మవిచార నైరపేక్ష్య హేతునాస్తి. తదేవ మభిప్రేత్యోక్తం సారే «అక్షీణదేహస్య హి పురుషస్య కర్మప్రతిపాదనోపక్రమత్వా ద్వేదానాం కర్మవిచారః ప్రథమం కర్తవ్య ఇత్యర్థాత్ ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుక్త"మితి ॥

అథవిద్యావైశేషికమేవతత్త్వవివేకాదికం విచారాపేక్షితమితి ప్రాభాకర కర్మణ శ్రుతిర్విచారస్య తత్త్వజ్ఞానాంగం మన్వానో నాంగాభిప్రాయః సద

శ్చేదయతి (నన్వితి) యదవతి స్వాశ్రితమతపతులు ప్యతిరిక్త వైరాపేక్ష పరం । తిస్యతరంపదయోపయోగాపి విచారజన్యని తస్మిన్ మనుష్యోన్తికస్యోక్త్తి నియ మితత్వం నియతాపేక్షితపతులు ప్యతిరిక్తస్యాపి న సాంప్రిమాచ్యత్వ మిత్యధి పాప్రియోణ తజనేత్యుక్తం । తజనో నపేక్షితమిత ద్వదుక్తమిత్యాహ (నథ మేణతి) స్వప్న మపేక్షితాంతరం ... (ఆకోతకన్తిత్యేతి) అవ యుత్యార్థత్వయాని మానాన్తరాన స్వప్రాంత ... త్వాయనత్వాన్తరాణ ॥ తస్యహి న కమణాత్యాపాతిత్వ, నచాంయధుత్వా, న తమాం విచారణతి నియమ ... యుక్త్యా ... స్వాపేక్షితాం ... వ్యక్తయా, ... వ్యతిరేకసాయతదాన, ... శక్యత్వా ... సాధనమపి న కమణాత ... । ... పాప్రస వ్యక్తిత ... వర్తేతి ... న్యాయ ... మినరత్వం । ... ప్రకారయుక్తి ... త్ర్యం ... నాం సాధ్య ... పేక్షితత్వం ... కమణవిచారవ్యత్తిత్వం ... తే (కమేణతి) " ... " ఇతి ... । ... ... " కమణ ... " ఇతి ... అత్ర ... , ... మాత్రత్వ ... ఉపాదనస్య ... । ఆదిశబ్దేన ... (అత్రేతి) నతు కమణ ... " ... కమణ " ఇత్యాదిన ... తదం గరూప ... । నను "అవ్యక్తవ్యక్త ... " ఇతి ... । ... తత్తథాన । ... విరోధం ... । న హి తే ... • ... గమయత్యాదివాక్య ... త్వాత ... పదార్థతయా స్వాతిత్యాహ । కిన్తు ... గమయత్ ... తాత్పర్యాత్ గమయిత్వాదమాస్తు ... ఇతి ॥ నను వాదవ్యక్తిరి

దశాయామవిదిత పదవాక్యభేదస్య వాక్యార్థధీరస్తి । తతః కిం? తత్రాహ ప్రత్య క్షాదిసిద్ధ విశిష్టార్థానుమానతో వాక్యస్య బోధకత్వగ్రహః. న తు వ్యుత్పత్తేః ప్రతి వాక్యార్థధీః. తదత్ర కర్మణివిచారితే తదన్తర్గతోద్గీథాదిధీః. తత స్తద్విషయోపాస్తిధీస్స్యాత్. నహ్యత్ర కర్మా ఙ్గేషూద్గీథాదిషూపాస్తి ర్వి ధీయతే. గోదోహనాదివ ద్గుణఫలాధికారత్వాదితి భావః ॥ ఉక్తమశక్యత్వం పరిహర్తుం సంభావ్యథాప్యత్ర తత్ర కపోలకల్పితప్రకారేణ సమాధిత్సు రుపా దత్తే (అనర్థిష్ట ఇతి) శారీరకస్య ఖల్విదం శాస్త్రం అత ఆత్మవిజ్ఞానప్రధాన మితి భావః । శరీరమేవ శరీరకం తత్ర నివాసీ శారీరకో జీవాత్మేతి వాచస్పతిః । త ద్విజ్ఞానప్రాధాన్యం వివృణోతి (తస్మిన్నితి) శుద్ధస్యాద్వయస్య దేహాత్మత్వమ రోగముపరోఢు మహాదిశబ్దః । మతభేదాదవిద్యయా స్వరూపతః, ప్రవాహ తో,నానాదిత్వం. ప్రవాహపక్షేనన్వస్తా బీజాఙ్కురాది నయ నిరూపిత్వాకూతం ॥ (భేదః) అహమిదం జానామీతి జ్ఞాతృత్వాదిరూపః । స ప్రత్యేక మహాన్తర భేదైర్విభిన్నః । తస్య మిథ్యాత్వం స్వహ్ముమవిద్యాకల్పితత్వోక్తిః । తద్దర్శ నంవా తత్కృతమిత్యుచ్యతే. తద్ధ్వస్తమిత్యర్థః । భేదదర్శనం నిమిత్తం యేషామితి విగ్రహః । నిర్వికారస్య జన్మాదికం ఆత్మభ్రాన్తివిషయ దేహధర్మా రోపాత్ । ఆదిశబ్దేన నిరయాదిగ్రహః । నైదుఃఖం సాఙ్ఖ్యవన్న్యాయవాదినాం తాదృశోత్సకరణవికారః । మిథ్యాత్వేపి ప్రతికూలతయా జిహాసితవ్యత్వాయ జన్మాదిషువా, దుఃఖితోక్తిః । తద్భ్రాన్తిప్రవాహో విచ్ఛేదవ్యక్త్యై సాంసారిక శబ్దః । అనాత్మభిరాత్మానమేకీకృత్య పునః పునస్సంసరణంహి సంసారః । మోక్ష ప్రయత్నత్వపరో విమగ్నతోపచార, ఉన్మిమంక్షార్థశ్చ । మిథ్యాజ్ఞానమిహాత్మని భేదగ్రహః, అనిర్వాచ్యరూప మజ్ఞానంవా । అజ్ఞానతత్ప్రతిభాసయో, స్తత్కా ర్యప్రతిభాస ప్రవాహస్య,చ మిథ్యాత్వకత్వా త్తత్త్వధీమాత్రేణబాధ్యత్వే కిమత్ర, కర్మణేతి భావః ॥ చన్ద్రద్విత్వాదిధీవత్ర్ద్రక్ష్యధీబాధ్యా. తద్వదిహ త్వభి ప్రాయేణాత్మైకత్వ విజ్ఞానతోక్తిః

అశుద్ధస్యాప్రసిద్ధత్వా చ్ఛుద్ధస్యావాచ్యభావతః ।
అజ్ఞాతత్వా త్తదైక్యం చ వాక్యస్యేత్యత్ర మన్యతే ॥
స్వాధ్యాయస్య హి కార్త్స్న్యేన మానత్వాపత్త్యపి స్యతః ।
నానాద్యేనానువాద్యేన నాపవాద్యేన మానతా ॥

అవిచారిత బన్ధ్యాది వ్యాసాన్తరార్థే విజ్ఞానశబ్దః । ఏవమిహాధికారి ప్రయోజనసాధనాని జ్ఞాపితాని । ప్రీతి వివాదయిషితం - ప్రతిపాదయితుం, ప్రాపయితుం, శేషం । శబ్దజన్యజ్ఞానాదేవ హ్యపవర్గః । యద్వా, ఆత్మైక్యజ్ఞానమద్వైతమపి మోక్షసాధనతయా శారీరకప్రతిపాద్యం. తస్య ప్రధానతాత్పర్యవిషయత్వాయ సమ్ప్రదాయః ॥ తతః కిం ప్రకృతస్య తత్రాహ (తస్యేతి) హిశబ్దో నుపయోగస్యైవ కారణత్వే । " ఫలాన్తరమ్ " ఇతి విరోధపదం । కర్మజ్ఞానమిహ విచారరూపం । తత్స్వరూపం వాక్యార్థోత్పత్తి స్వరూపోత్పత్తి, కారణమితి వివక్ష్యతే । తస్య తత్సాధనానుగ్రాహకస్య వ్యపదేశః ॥ ద్వైతవాసనా హేతుతయా త్యక్తవ్యోపాయత్వాయ ద్వైతకత్వం ప్రతిషేధతి (ప్రత్యక్షేతి) అంశతో వా, ఫలసఙ్గాదిగుణతో వా, నిర్వికారత్వం రూపమపి త్యక్షిప్రయోజనం (విరుద్ధమేవేతి) ఉక్తశ్చ వైష్ణవమహాత్మ్యే :

" అభ్యాసాత్ స్వవిద్యాస్యా ద్విద్యాతత్త్వనిరోధినీ ।
సముచ్చయస్తయోరేవ దవిరాపఃకారణమిహ ॥ " ఇతి
" తమోఽజ్ఞత్వం యథా భానోః కృష్ణస్య జ్ఞాతా యథా ।
వారిణశ్చోష్ణతాయద్వ జ్ఞానస్యైవం క్రియాంగతా ॥ " ఇతి చ

యది కర్మవిరుద్ధం, తర్హి తదఙ్గశ్రియోపాసన విద్యావ్యత్ర విరుద్ధత్వాన్న సఙ్గచ్ఛతే. కర్మవిద్యాభ్యామేవ సిద్ధతామిత్యత్రాహ (ఉక్తేత్యాదినా) ఇహాఽఙ్గయా ద్యుపాసనం లక్ష్యతే. తత్స్వరూపస్యాత్ర మీమాంసితవ్యత్వా ద్గుణఫలసంబన్ధ మపహాయ తద్విచారస్య కర్మకాణ్డోక్తిః, ఫలాన్తరార్థత్వేపి

నపరవిద్యాఙ్గత్వ, మితిచభావః ॥ యద్వా, శిష్యతఇతిశేషః । కర్మవిచారైః పరిశిష్టఇత్యర్థః । అత్ర విచార్యమాణానా ముక్తిఫలద్యుపాసనానాం జ్ఞానరూపత్వంవివక్షితం. నతు తద్విచారస్య అతిప్రసఙ్గాత్ । ఇహైవ - విరుద్ధ శాస్త్రైవేత్యర్థః । నను సాజాత్యాధీన ప్రత్యాసత్త్యాపి సముద్ర ధ్యానప్ర ధానస్యా నుపయుక్తం,విరుద్ధం,చ న చిన్త్యం. అతః పరవిద్యాప్రకరణే పాఠాత్, విచారణా, చ్ఛ్రౌత్రిమాదివత్, గత్యాదివచ్చ తదుపయుక్తత్వం కల్ప్యమిత్యత్రాహ (స ఇతి) తుశబ్దః శఙ్కానివర్తకః । యద్యపి సాక్షాత్ప్రధానోపయుక్త తయావా, న సంగతిః. తథాపి జ్ఞానరూపత్వసామ్యా, త్తదన్వితస్య వీర్యవత్తర త్వోక్త్యా,వా పరిచ్ఛిన్నఫలత్వే శరీరోదయమపాకృత్య ధూమాదిమార్గేణైవ జీవశ సా దార్ఢ్యముత్పాదయితు మిహోచ్చిన్తితిభావః ॥ తస్యార్థత్వాన్నానుపయోగా భావా త్తదనుపయుక్తమపి పూర్వవృత్తిమస్తు తత్రాహ (అతిఇతి) యత్ప్ర ధానం - యదుపపాదనప్రధానం । ఏవకారేణ ప్రసక్తికాపేక్షితమపి ప్రధాన స్యానుపయుక్తం, విరుద్ధంచ, వ్యావర్త్యతే । ప్రధానాపేక్షితానుక్తిశ్చ నయుక్తా అప్రధానాపేక్షితస్యచ ప్రవృత్తిత్వే వక్తవ్యే ముఖ్యమతవిచారాదపి తథాత్వప్ర సఙ్గ ఇతిభావః ॥ కిమపి - త్వదుక్తా త్కర్మవిచారాద్విలక్షణం ॥ అత్ర భాస్క రాదిమతస్థో, వా శిద్ధాన్తి, వా సర్వాణ్యముప్యే పార్శ్వస్థోవా, పరోక్తస్తాత్పర్య విషయాంశా నఙ్గీకారేణ ప్రతివక్తి (బాధమితి) భాస్కరోక్తమత్ర హేతు గ్రంథతి, స్సాధ్యతేచ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ॥ అనఙ్గీకృత మద్యంవిశంబ న్నసిద్ధిచ్ఛ క్షిపతి (తదితి) ఏవకారోస్య నైరపేక్ష్యం, ప్రసఙ్గాపేక్షితస్యైవ ప్రాధా న్యేనాప్యపేక్షితత్వం, విరోధాభావశ్చ వ్యనక్తి ॥ ప్రధానోత్పత్త్యాదా వనుప యుక్తస్యవిచారః కథం తద్విచారాపేక్షితఇత్యత్రాహ (కర్మేతి) అయంభా వః. అత్ర్యమఫలార్థ శబ్దమతిక్రమ్య యథావిధి కర్మసముచ్చితే జ్ఞానేప్ర వృత్తిః కేవలకర్మణా మనన్తఫలసాధనత్వభావ నిశ్చయపూర్వికేతి ॥ ఏతేన "ధీరవిదాన్తస్యే" తి ప్రాగుక్తం ప్రత్యుక్తం ॥ ఇహ భాస్కరమతే శ్రుతిః "తమేతం వేదానువచనేనే" త్యాది । సముచ్చితత్వంచాత్ర "సహాయుక్తే" ప్ర

ధాన " ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా గుణప్రధానతయా సంబన్ధః । గుణత్వంచ ప్రయాజాదివత్ । ప్రకృతానుపయోగాత్తిరోధానేన సముచ్చయోక్తిః । యాదవప్రకాశమతే "సర్వాపేక్షే" తి సూత్రమంగాఙ్గిభావపరం । "సహకారిత్వేన చే" తి సూత్రన్తు సముచ్చయార్థం । తత్ర తు "విద్యాఞ్చావిద్యాఞ్చ" త్యాదికా శ్రుతిః । సముచ్చితత్వన్తు విశదజ్ఞానోత్పత్తేః పూర్వం [illegible] కర్మణాం జ్ఞానాఙ్గత్వేన । పశ్చాత్తు స్మృత్యతిరేకేణ బ్రహ్మప్రాప్తిరూప ఫలహేతుత్వమత్వేన । సిద్ధాన్తేతు సన్నిపత్యోపకారకత్వే [illegible] సముచ్చయో[illegible] స్వరూపేణ కర్మాపేక్షేతి సూత్రస్య [illegible] ([illegible]) నవ్యాస్తీన్యాత్ర సాధ్యత్వేన వివిదిషాప్తా. [illegible] త్ విద్యాతు ప్రకరణసిద్ధా అతో "వివిదిషన్తి" త్యత్ర [illegible] భావః ॥ [illegible] సిద్ధాన్తేచ ప్రతిపాదితం సముచ్చ[illegible] । [illegible] స్త్రేతు ప్రతిపాద్యప్రధానత్వం సమత్వే[illegible] । [illegible] నుష్ఠానే యథావిహితం కర్మాపేక్ష్యం । [illegible] వత్త్వోత్తరత్వేపి యుక్తేరేవా [illegible] ([illegible]) [illegible] యథాధికారమపేక్షితే । [illegible] సముచ్చయ - [illegible] స్వాధికారానుగుణ నిత్యనైమిత్తికకర్మణ । [illegible] - [illegible], [illegible] కారనిష్పిత్తేన, చేత్యర్థః । [illegible] అనుష్ఠానదశాయాం సముచ్చితత్వ[illegible] ఫలనిర్ణయాయ విమర్శదశాయామపి బ్రహ్మోపాసనవత్త్వం [illegible] కర్తృవిచారపూర్వక స్తదఙ్గితవిద్యావిధివాక్యార్థవిచారః [illegible] వచ్ఛిన్న బ్రహ్మోపాసనవిధిసిద్ధస్య కర్మవిధ్యాన[illegible] చతురధ్యాయ్యర్థవిచారస్య కర్మవిచారః ప్రాగ్భావీతి ॥ తదిహ కర్మనియోగస్య ఫలాన్తరార్థకర్మపరిహారః, ఫలం విద్యానుబన్ధికర్మస్వరూపమాత్రోపాదానం, చేతి న మోక్షప్రవృత్తిత్వం. నాపి విరోధః । యద్యపి [illegible] యజ్ఞాదిపదార్థ [illegible] సూత్రకృతా [illegible] । తథాపి కృత్స్నవేదార్థనిర్ణయాయ మీమాంసాశాస్త్ర [illegible] కామాధికారస్యాపి [illegible]

చ్ఛిన్నత్వాద్ దత్ర ప్రాకృతస్త్రితి కర్తృస్వరూపే లాఘవాద్వినయోగ పృథక్త్వ మాత్ర స్థాపనం యుక్తం. తాపత్రయ పూర్వవృత్తత్వమతేపి, విషయత్వేన సమత్వేనచ కర్మణాప్య ముచ్ఛేతవ్యత్వాద న్తతఃకర్మ విచార పూర్వవృత్తత్వం దుస్త్యజమి త్యభిప్రాయేణ మతచతుష్టయేపి ఫలితమాహ (అతఇతి) కర్మపరామర్శి తచ్ఛబ్ద స్తచ్ఛిన్తనం లక్షయతి, దూరస్థమపికర్మ విజ్ఞానంవా పరామృశతి। అవధారణం విరోధాభావద్యోతకం। అతాత్యన్త నైష్కర్మ్య వాదీప్రతిపత్తి (నైతద్యుక్తమితి) శ్రుతిప్రతీతమప్యయుక్తంత్యాజ్యం. అన్యథాతిప్రసఙ్గాదితి భావః॥కుతఇత్యత్ర సముచ్చయవాదికల్పితం సాధనద్విత్వం తావ న్నిరస్యతి (సకలేతి) భాస్కరసిద్ధాన్తపక్షయోరిహ సంప్రతిపన్న స్థాపనార్థం, స్వకల్పితవికల్పకోటి నిష్కర్షణార్థం,వా ‹‹బ్రహ్మేత్యాద్యుక్తం। విశేషాః-భేదాః, సజాతీయవిజాతీయస్వగతాః । స్వగతభేదోహి శ్రుతోప్యావిద్య రుపాసన విధిభిః కల్ప్యతఇత్యభిప్రాయేణ సకలశబ్దః। ప్రత్యనీకత్వమిహ శుక్త్యాదివదారోప్యాత్యన్తాభావాశ్రయత్వం, తత్స్వరూపత్వం, వా । స్వగోచరజ్ఞానేన స్వాధ్యస్త నివర్తకత్వం, చ। ఈదృశస్య మానాహానస్య శూన్యత్వం పరిహర్తుకాం చిచ్ఛబ్దః । చిద్రూపతయా స్వప్రకాశస్య మానాన్తరాపేక్షయాచ గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గః । అసద్వ్యావృత్త్యాచ భ్రమాధిష్ఠానత్వసిద్ధిః। మాత్రచా చిచ్ఛబ్దోత్థాపిత జ్ఞాతృజ్ఞేయాది సంబంధ శంకావ్యుదాసః । ప్రత్యనీకత్వ మప్యన్తతః కల్పిత, మనతిరిక్తం, వేతిచ భావః ॥ బ్రహ్మ శబ్దేన ‹‹ బ్రహ్మవేదేత్యాది సూచనం । విజ్ఞానాత్ - శ్రవణాద్యనుగృహీత వాక్యజన్య ప్రత్యక్షాత్ । అవధారణేనాధిష్ఠాన యాథాత్మ్య జ్ఞానస్యా సత్యనివర్తనే కర్మనైరపేక్ష్యం వ్యజ్యతే । ‹‹తమేవవిదిత్వే''త్యాదిభిః ప్రతిబంధక మృత్యు తరణస్యాత్మజ్ఞానైకసాధ్యతోక్తేః ‹‹ అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వే''త్యే తన్మోక్షస్య కర్మసాధ్యత్వాభావమితి । అతావిద్యయామృత్యుం ప్రాప్యస్థిత ఇతితు యోజనా సాధనద్విత్వనిదానకయోష్టం సాధ్యద్విత్వమ ప్యతిశాన్తిత్యాహ (అవిద్యానివృత్తిరితి) ఏవకారః కణ్ఠ చామీకరన్యాయేన ప్రాప్తే రసాధ్యత్వం వ్యనక్తి । హిశబ్దస్తు

ముక్తే ర్జ్ఞానమాత్ర సాధ్యతయా శ్రుతిస్మృతి సూత్రప్రసిద్ధత్వం, హేతుశబ్ద స్వారస్యం, చ బోధయతి । జ్ఞానకార్యే కర్మణో నుపయోగం, సర్వథా విరోధం, చ ప్రాగుక్తం వివృణోతి (వర్ణేతి) ఆదిశబ్దేన నిమిత్తగుణాదేర్వర్ణా ద్యవాన్తర భేదస్య, చ సంగ్రహః । అనన్తశబ్దో వ్యక్త్యానన్త్యం, బాహుల్యం, వావివక్షతి । వికల్పో-భేదః, తద్భ్రమో, వా । భ్రమపక్షే త్వాస్పదశబ్దో విషయార్థః । నివృత్తే రాత్యన్తికత్వ వ్యక్త్యై సకలశబ్దః । కారణనివృత్తేః కార్యనివృ త్త్యభేదోపచారేణ తద్రూపతోక్తిః, తన్నిరూప్యత్వాద్వా । అవిద్యయైవహి భేదధీః, అతస్తయా, తన్నివృత్త్యా, చ తత్సద సద్భావౌ నిరూప్యౌ । కథమివ - నకథంచిత్ । అత్యన్తా సంభావితం కర్మణా మవిద్యానివర్తకత్వం ప్రత్యుత తదనువృ త్త్యా సంసార ప్రాపకత్వమేవ స్యాదితిభావః ॥ ననుకథం వచన విరుద్ధే న్యాయ స్స్యాత్, యుక్తి విరోధా ద్బాధితస్యచ తే శ్రుతి విరోధాపత్తి రిత్యత్రాహ (శ్రూయతఇతి) యుక్తేరనుగ్రాహ్య మప్యస్తీతి చకారాభిప్రాయః । స్వరూ పతో విరుద్ధత్వం యౌక్తికం ప్రాగుక్తం, ఫలతస్తు శ్రౌత మిహోచ్యతే, అనిత్యమేవహి కర్మఫలం, నిత్యస్తు మోక్ష ఇతి ॥ (జ్ఞానస్యైవ) నతుకర్మభి స్సముచ్చితస్య, వికల్పితస్య, అనుగృహీతస్య, చేత్యర్థః । యుక్త్యనుగుణస్యే తిశా । ''దర్శయతీ''త్యుక్త్యా స్పష్టస్య తర్కేణానుసంధాన మప్యధికం, అస్ప ష్టార్థ శ్రుత్యన్తరం, చ దుర్బలమితి సూచ్యతే । ''అవిదిత్వే''త్యస్య మోక్ష సాధన విత్తిరహితోపి కర్మ కరోతీతి తాత్పర్యమిత్యాహ (అన్తవదితి) బహూనాం చిరకాలానుష్ఠితానామపి కర్మణా మనిత్య ఫలసాధనత్వ మిత్యవధా రణాభిప్రాయః । '' తద్యథేత్యాదౌ పుణ్యశబ్దో నసంకోచార్హ ఇత్యాకూతం । బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి వాక్యే వ్యవధిః, కర్మసముచ్చయ, శ్చ నశ్రుతఇతి జ్ఞానస్య నైరపేక్ష్యసిద్ధిః ॥ నన్వత్రాపి వేద్యత్వ, వేదితృత్వ, ప్రాప్యత్వ, ప్రాపకత్వైః, భేదధీ రస్తీత్యత్రాహ (బ్రహ్మవేదేతి) అనేన నిత్యం బ్రహ్మభూతస్య భ్రాన్తి సిద్ధా బ్రహ్మత్వ నివర్తకే వాక్యే కర్మకర్తృ వ్యపదేశః కాల్పనిక ఇతిఖ్యాప్యతే ।

నకేవలం కర్మణ సముచ్చయస్యా శ్రుతత్వం, ప్రతిబంధ నివృత్తే జ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వ కర్తోక్తి బాధ్యా, స్యాస్త్రీత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవేతి) వేద్యా వధారణ మప్యత్ర వేదనస్య నైరపేక్ష్య మభిప్రైతి (సనత్సుజాత వాక్యాన్యత్యు రిహావిద్యా । ఆదిశబ్దేన "కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే" "నకర్మణా ప్రజయే" త్యాదిసంగ్రహః ॥

ఏతాస్సయుక్తికాబహ్వ్యః స్ఫుటార్థాః ప్రతిపంధతే ।
అన్యామనుపపన్నార్థా మవ్యక్త విషయాం శ్రుతిం ॥

విషమసముచ్చయ ద్వయే, సిద్ధాన్తేచ శ్రుతిసూత్రాభ్యాముక్త మపేక్షితత్వ మనుపక్తి (యదితి) అపి రత్ర గర్హార్థః । యథాభిమానం పక్షత్రయపరిగ్రహ ప్రయుక్త ప్రాధాన్యపరో వా, చః । ప్రతిక్షిప్త శ్రుత్యన్తరోక్త సముచ్చయే స్వేష్ట శ్రుత్యాదే ర్దుర్వారత్వా దత్ర తాత్పర్యాన్తర కల్పన్యోత్తరమాహ (తదితి) (యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతి) స్వరూపోత్పత్తౌ, ఫలోత్పత్తౌ, వా పేక్షితత్వేన యత్కర్మోక్తం తదిత్యర్థః । ఉక్తిమాత్ర పరామర్శేతు నఫలోత్పత్తౌ కర్మో పయుజ్యత ఇత్యేష్టం ప్రకారేణ తత్పరిహర్తవ్యమితి యోజ్యం । ఉక్తార్థ గోచర శ్రుతిసూత్ర పరామర్శేతు "అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వా" త్యాదివత్ అర్థాన్తర కల్పనా నహ్యమపీ త్యపి శబ్దార్థః. అధ్యాహారశ్చ ప్రాగ్వత్। (వస్తువిరోధాత్) భేదవాసనా సంవర్ధకతయా, స్తవత్ఫలతయా, చాత్మద్వైత జ్ఞానస్య, తత్ఫలస్య, చ విరుద్ధత్వాదిత్యర్థః । యద్వా. ద్వైతాద్వైత వాసన యో, స్తత్ఫలభూతబంధ మోక్షయో, శ్చ వస్తునోర్మిథో మిథః ప్రతిభటత్వా దితి ॥ అధీతస్య సప్రత్యయస్య వైయర్థ్య మయుక్త మిత్యభిప్రాయేణ "శ్రుత్యక్షర పర్యాలోచనయే" త్యుక్తం । (అన్తఃకరణ నైర్మల్యద్వారేణేతి) ఇదంతావత్సిద్ధాన్తినో ప్యభిమతం । తథోత్తరత్ర ప్యుపయుజ్యతా మిత్యత్రాహ (నథేతి) ఫలశబ్ద ఇహశాస్త్రఫలం జ్ఞానం, తత్సాధ్యమోక్షం, చ సామాన్యతో,

ఖ్యాతే । విద్యాయామపి హి ఫలత్వం వదన్తి " బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః నిశ్శేషసంసార బీజా విద్యాద్యనర్థ నిబర్హణాది '' ఇతి ॥ విత్తిమోక్షయోః కర్మోపయోగే శ్రుత్యక్షర విరోధం వ్యనక్తి (వివిదిషన్తీతి) నహివదన్తీతి శ్రూయతే. నచాపవృజ్యన్త ఇతి। నను శ్రుతత్వాద్వివిదిషా సాధనత్వంయది; తర్హి " క్రియావా నేషబ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ '' ఇత్యాది శ్రుత్యావివిదిషాయాః పశ్చాద్వేదన సాధనత్వ మపిస్యా త్తత్రాహ (వివిదిషాయామితి) కర్మణాం, శమాదీనాం, చ విద్యార్థతయా శ్రుతత్వా విశేషేపి శ్రుత్యైవ వ్యవహితా వ్యవహిత హేతుత్వేనవ్యవస్థాపన మిత్యభిప్రాయేణ "జాతాయా" మిత్యుక్తం। "శమాదీనా మేవేత్యవధారణేన తేషాం కర్మ నివృత్తిరూపతయా కర్మ సముచ్చయానర్హత్వం వ్యజ్యతే। ఉత్పత్తిశిష్ట శమదమాది గుణావరోధేహి నకర్మణాంజ్ఞానే వినియోగశ్శక్యః కింపునర్విరుద్ధగుణా వరోధే। "క్రియావా" నిత్యాది వాక్యన్తు కర్మణాంస్తావకం న వినియోజకం । యద్వా " యజ్ఞేనే '' త్యాదౌచ వేదనసహయోగలక్షణ తృతీయా క్లృప్తిర్నసమీచీనా. అతఃకర్మణాం విత్త్యర్థ వినియోగాసిద్ధౌ నతాదర్థ్యేన సత్త్వశుద్ధి లక్షణ ద్వారక్లృప్తిః. వివిదిషాయాన్తు వినియోగాత్తత్ క్లృప్తి ర్యుక్తేతిభావః ॥ కర్మణ ఇవ శమాదేర్న ద్వారసాపేక్షత్వ మిత్యభిప్రాయేణ ' అన్తరఙ్గోపాయతా 'మిత్యుక్తిః. అతోపి శమాదిభిః కర్మణస్సముచ్చయ క్లృప్త్యనర్హతాం శ్రుతిరేవాహ. నతు బహిష్ఠయుక్త్యా, శ్రుతేలిఙ్గాదిభిర్వా, సాధ్యతఇత్యర్థః । యద్వా శ్రుత్యాహి కర్మాపేక్షత్వశంకా. శ్రుతిరేవ తద్విరుద్ధత్వం వక్తి. అవిశిష్టంచ శ్రుతిత్వ మనయోః. యుక్త్యనుగ్రహాత్తు బలీయస్త్వమస్యాః. 'వివిదిషన్తీ'త్యత్ర వేదనలక్షణాచ పదాన్తరవిమర్శాపేక్షిణీ వాక్యకక్ష్యా నివేశా ద్విప్రకృష్టా. శ్రుతిస్తు ప్రథమ కక్ష్యాయాం స్థితేతిభావః ।

సముచ్చయ వదేవాత్ర వికల్పోపి నకర్మణః ।
శమాద్యై రవ్యవహితై రసామ్యాదితి మన్యతే ॥

భుక్త్వేత్యుక్త్యా శ్రుతేరేషాం సాక్షాదంగత్వమీయతే।
హిత్వా వివిదిషాదీనాం కల్ప్యమన్యత్తు కర్మణః ॥

శాన్తః - విషయదోష దృష్ట్యా కామ్యాదిషు నివృత్త బాహ్యేన్ద్రియః. 'మనసో దమనం దమ' ఇతి దాన్తిస్స్మర్యతే। 'మనసో విజయశ్శమః. విజితస్య తస్య తత్వ విషయ నియోగయోగ్యతా దమః' ఇతి వాచస్పతిః। ఉపరతః- దేహయాత్రాయామపి యదృచ్ఛాలాభ సంతుష్ట్యా నాతిప్రవృత్తః । తితిక్షుః - దుర్నివారాణి ద్వంద్వానీతి శేషః । సమాహితః - బ్రహ్మణ్యేకాగ్రధీః। ఆత్మని-శరీరే। అవధారణమాసక్త్యతిశయపరం. రాహోశ్శిరఇతివద్భేద క్లృప్త్యా "ఆత్మన్యేవాత్మాన" మిత్యుచ్యతే. నహి వస్తుతః స్వస్మాదన్యోన్యత్ర వా మృగ్యఇతి భావః ॥ పశ్యేదిత్యనేన ప్రత్యక్షభ్రమస్య తాదృశమేవ బాధకమితి సూచ్యతే ॥ యది న కర్మణాధీః కేన తర్హి స్యాత్ విద్యోత్పత్తౌ చానపేక్షితమపి కర్మ "సఖల్వేవం వర్తయ"న్నిత్యాది శ్రుతిబలాద్విద్యయా వికల్పతః, సముచ్చయతః, ప్రధానతయా, నుగ్రాహకత్వేన, వా ముక్తావపేక్ష్యతా మిత్యత్రాహ (తదితి) స్వరూప ఫలవిరోధా దిత్యర్థః। ఏవం - యజ్ఞాదీనాం తృతీయాశ్రుత్యా వివిదిషాయాం వినియుక్తానాం విద్యాసాధనత్వా సంభవప్రకారేణేతి యావత్ ।

జన్మాన్తరశతేత్యాది క్వచిత్తాదృశసంభవే।
అస్మిన్జన్మని ధర్మాణా మనాఘ్రాణాయ భాషితం ॥
అతో వివిదిషార్థత్వం నాస్మిన్జన్మని కర్మణః।
విచారవృత్తతాసూత్రే వక్తవ్యేత్యభిమన్యతే ॥

నను ఫలతోఽబంధకం కర్మ కథం వివిదిషా సాధనమపి స్యాదిత్యత్రాహ
(అనభిసంహిత ఫలేతి)

అనిష్టోపి భవేద్దణ్డః ప్రతిషిద్ధేషు లోకవత్ ।
కామ్యేషు తు ఫలం తద్వద్వినియోగానుసారతః ॥

చిత్తశుద్ధ్యాది వ్యవచ్ఛేదాయ విశేషశబ్దః "కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే" ఇత్యాది స్మృతివాక్యం శ్రౌతవినియోగ బాధాద్వ్యవధానసహ మిత్యభిప్రాయేణోక్తం (మృదితకషాయస్యావివిదిషోత్పత్తౌ సత్యామితి) కషాయః-కల్మషం, రాగాదిశ్చ. నాత్రకర్మణామవ్యవధానేన ప్రమాజనకత్వం ప్రమాణేష్వనన్తర్భావాత్. అతో నిర్విశేష బ్రహ్మాత్మైక్యధీస్తత్త్వావేదక వాక్యజన్యేత్యభిప్రాయేణ తాదృశవాక్యోపాదానం. తత్ర కారణత్వేన లక్ష్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమం కారణవాక్యమాహ (సదేవేతి) అవధారణాభ్యా, మద్వితీయశబ్దేన, చౌచిత్యా ద్విజాతీయ సజాతీయ స్వగత భేదనిరాసః. షడ్విధ తాత్పర్యలింగోపేత సద్విద్యా బలాద్గుణోక్తిమన్త్యకారణవాక్యాని స్తుత్యాదిపరాణిచేతి భావః ॥ సద్విద్యోక్త మీక్షణాదికమపి బాధ్యమిత్యభిప్రాయేణ శోధకైరపి నిర్విశేషత్వమాహ (సత్యమితి) అనృత జడ పరిచ్ఛిన్నత్వ వ్యావృత్తిరిహాభిప్రేతా । సత్యాది వాక్యస్య వ్యావృత్తిపరత్వ వ్యక్త్యై శాబ్దం విశేషనిషేధమాహ (నిష్కలమితి) నిరంశమితి యావత్. నిష్క్రియం- నిష్పన్దం, నిర్వ్యాపారం వా। శాన్తం- వస్తుత షడ్భిర్భావ వికారైః, రూర్మిభిశ్చత్యక్తం. సర్వజీవోద్దేశేన తద్వ్యాపకతయా బ్రహ్మైక్య విధిమాహ (అయమితి) సద్విద్యాయామప్యుపక్రమే పిత్రా పుత్రం ప్రతి తాత్పర్య భూమ్నామ్నాత విధింవక్తి (తత్త్వమితి) ఆదిశబ్దేన "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఆనన్దో బ్రహ్మ, యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం, తద్యోఽహం సోఽసౌ" ఇత్యాది సంగ్రహః । వాక్యాదేవ జన్మయస్యతత్ వాక్యజన్మ. తస్మాత్. జ్ఞానాత్ - ప్రత్యక్షరూపాదితి శేషః. తత ఏవ. అవిద్యానివర్తతే- రజ్జ్వుపదేశేన వ్యాఘ్రత్వాది భ్రమనివృత్తివదితి భావః.

జ్ఞానాదేవేతి నిర్ధారః కర్మణో ముక్తిసాధనే ।
సముచ్చయ వికల్పాంగ ప్రధానత్వాపనుత్తయే ॥

సఫలత్వాత్వాదికమన్యపరం. ధ్యాననియోగజన్య జ్ఞానపక్షస్తు దూషయిష్యతి ।
నన్వదృష్టస్య సర్వకార్య హేతుతయా కర్మణో వాక్య సహకారిత్వాదవిధేయ
జ్ఞానాన్ముక్తిరితి పక్షే శ్రవణమననపూర్వకధ్యానవిధి, స్త్రియాణాం, వావిధీనాం వైయ
ర్థ్యంచ స్యాదిత్యత ఆహ (వాక్యార్థేతి) అదృష్టంహి దృష్టోప నాయకం.
తత్సిద్ధ్యై శ్రవణాదిభిశ్శమాదిభిశ్చ వాక్యం చరితార్థం. తతో విశ్వబాధకజ్ఞానోత్పత్తౌ
దృష్టోపకారితయా శ్రవణాదిత్రయసాఫల్యమిత్యాశయః॥ నను నిత్యనిర్విశేష స్వప్ర
కాశే శాస్త్రవైయర్థ్యం. బ్రహ్మవిదిత్యాదిషు కర్మకర్త్రాది భేదోక్తివిరోధః. ఐక్య
తత్త్వదర్శనశ్శిష్యంపశ్యేత్. భేదభ్రమోపేతశ్చ కథంవాక్యం శ్రావయేదిత్యత ఆహ
(శ్రవణమితి) అత్రేత్యుపస్కార్యం. తత్త్వదర్శిన ఇత్యపి స్వాభీష్ట విశేషాభి
ప్రాయం । ప్రతిపాదకాని - ప్రదాయకాని, ఉత్పాదకానీతి, వా. కర్మ
మీమాంసాహ్య విద్వదధికర్తవ్య స్థాపికా. బ్రహ్మమీమాంసాతు తత్త్వ బోధో
త్పాదనేన సర్వకర్తవ్య నివర్తికేతి విశేషః । ఆపాతధీవ్యావృత్త్యై మీమాంసా
ఫల వ్యంజనాయ న్యాయయుక్తత్వోక్తిః. వస్తుతోత్ర న్యాయయుక్తత్వం
స్వరూపత ఏవ గ్రహణమితి కేచిత్. భేదభ్రమ నివర్తకధీ హేతుతయా
శాస్త్రాదేస్సఫలత్వం. అవిద్యా భేదానువాదేన తన్నిషేధ తాత్పర్యాదవిరోధః,
ఐక్యదర్శనోపి బాధితానువృత్తేరాచార్యత్వాభిమానేన శ్రావకత్వమితిభావః ॥
న్యాయయుక్త గ్రహణే కింపునర్మననేనేత్యత ఆహ (ఏవమితి) స్వాత్మని -
స్వచిత్తే । హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం - సంశయాదేరపునరంకురత్వాయ యుక్తిసంస్కార
పటిమ్నా దృఢావస్థాపన మిత్యర్థః॥ నను తాభ్యామేవ విపరీతవిస్రంభో నివర్తేత
అన్యథా తద్వైఫల్యాత్క్రమతో ధ్యానేనేత్యత ఆహ (ఏతదితి) ఏతదుపకృత
వాక్యజన్యాద్వైతసాక్షాత్కార విరోధినీనాం భేదవాసనానాం నిరాసకతయా
ధ్యానం సఫలమితిభావః । శ్రూయతే చ "తస్మై మృదిత కషాయాయ తమసః
పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార" ఇతి ॥ స్యాదేతత్. ధ్యాన పర్యంతో
పకారేణ శాస్త్రే కృతకృత్యే యోగబలాన్నివర్తతాం ధీః అన్యథా చక్రకంస్యా
దిత్యత ఆహ (శ్రవణాదిభిరితి) నివృత్తేర్హి ప్రతిబంధ హేతూనాం యథావత్ శ్రా
వ్యకరత్వం. హేత్వంతరాన్వేషణే తు గౌరవం. అతో వాక్యత ఏవ వైశద్యవతీ

నివర్తకధీః. శ్రవణాత్పూర్వమివ శ్రవణతోప్యవిశదధీరేవ. తదుప జీవనేన మననాది క్రమేణ జ్ఞానాంతరస్య సాధ్యత్వాన్న చక్రకమితిభావః॥ ఇతిహేతౌ। ఏతేషు పర్వసు కథంచిదపి కర్త్రనైరపేక్ష్యా దిత్యర్థః। ఏవంరూపస్య - కర్తృనిరపేక్ష నివర్తక జ్ఞాన మూలకారణస్యేతియావత్. సాధారణానియతా నుపయుక్తానాం వ్యావృత్త్యై "శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షిత"మితిపదత్రయం । తాదృశం త్వదిష్టం కిమిత్యత్ర హార్ద ముద్గిరతి (తదితి) "నాస్త్యకృతః కృతేన, శాంతోదాంతః, యేనాహం నామృతాస్యాం కిమహంతేన కుర్యాం, తన్మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయ"త్విత్యాదిభిరేతచ్చతుష్టయసిద్ధిః॥ అస్యావశ్యా పేక్షితత్వం కుతస్తత్రాహ (అనేనేతి) అనిత్యజిహాసా, నిత్యోపాదిత్సా,చ తద్వివేకతః. తత్పూర్వకో విచారస్తు స్వరూపఫలయో శ్చిత్తవిక్షేప నివర్తక శమాద్యపేక్షః. అన్యవిరాగశ్చ శమాద్యర్థః । ఏతేషా న్న కర్తృవిచారవ ద్వ్యభిచారో, వ్యవధానంవా. ఏతదన్యతమవైకల్యేపి త్యాజ్యోపాదేయ జిహాసోపాదిత్సయో రసిద్ధేరుక్త పరికార శ్రవణన్నసిద్ధ్యేదితిభావః॥ కర్మవిచారోపి వివేకోపయోగా ద్వ్యుత్పత్త్యైవ నవక్తవ్యఇత్యత్రాహ (అర్థేతి) శమాదేః కర్మనివృత్తి రూపత్వం, కర్మణోనుపయుక్తవిరుద్ధత్వే, తత్వజ్ఞానస్యార్థ్యస్త నివర్తనేన్య నిరపేక్షత్వ,ఞ్చా ర్థస్వభావః. జ్ఞానస్యైవాపేక్షితత్వే, సాధన చతుష్కస్య పూర్వవృత్తిత్వే,చ యోహేతుస్తస్మా దేవేత్యాద్యవధారణం. ఏవం వాక్యద్వయేనచతుష్కస్యా యోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదావుక్తౌ॥ నన్వజ్ఞానాదెపరిత్యనీక స్వమాత్రపరికాశే నిత్యముక్తే బ్రహ్మణికథమవిద్యాతిరోధాన, భేదదర్శన, బంధ, తన్నివృత్తి, నివర్తకాదీనాంసంభవః. కర్మకృతస్య బన్ధస్య నిష్కృతినయాత్ కర్మవిశేష ఏవ నివర్తకఃస్యాత్. నివర్తకజ్ఞానఞ్చ "తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత"ఇతి స్మరణాత్ కర్మసాధ్యం. కథంచ బన్ధక స్వభావస్యకర్తణః క్వచిన్ముముక్షోప యోగః. అంతఃకరణస్య కుతః కీదృఙ్మాలిన్యం ; కుతశ్చ కీదృఙ్నైర్మల్యం కర్మణశ్చ ప్రమాణతంత్రం జ్ఞానం ప్రతీవ విషయానుకూల్యాధీనస్యాం విపదిసాం ప్రత్యపి కారణత్వం నదృష్టం. నివృత్తి ధర్మస్య మోక్ష

హేతుత్వా భావేత్యేద్వాక్య వైయర్థ్యా ప్రసంగ ఇత్యాది శంకాశంకూ నుద్ధరణ్ణ శ్లోక్త మాభిప్రాయికంచ సంకలయ్య దర్శయతి (అతఇతి)

ప్రపంచితస్య సంక్షేపః సంక్షిప్తస్య ప్రపంచనం ।
ఏతదుక్తంభవతినా సమాధి ర్వ్యాకులస్యచ ॥

ఆజ్ఞాపకతోక్త్వా భావరూపత్వం సూచ్యతే. తతఏవతదుప హితస్యోపా దానత్వ సంభవః. అవిద్యయా మనాగవచ్ఛిన్నత్వా ద్బ్రహ్మణధ్యాసా ద్యుపపత్తిః । స్వప్నదృష్ట పురుషాన్తరాదిభేద దర్శన సామ్యసూచనాయా పారమార్థికశబ్దః । "భేదదర్శనమేవే" త్యత్రదేహాత్మైక్యబుద్ధావపికర్తృత్వభోక్తృత్వదేవత్వ మనుష్యత్వా ది భేదదర్శన మన్తర్భావ్యతే. తేనదేహాతి రిక్తజ్ఞానమేవాలం కిమకర్తృత్వాది విశేషిత బ్రహ్మజ్ఞానే నేతిచ శంకా నిరస్తా । కర్మణోపి నస్వయం బంధకత్వం దృష్టోపనాయక సాధారణ నిమిత్తత్వాత్ . అతో భేద భ్రమసిద్ధస్య కర్మణోప్యపా రమార్థికత్వా, ద్భేద భ్రమద్వారణైవ బంధకత్వా చ్చాత్రజ్ఞానేతర నివర్త్యం సత్యన్నకిమపి బంధకమస్తీ త్యవధారణా భిప్రాయః ॥ నన్వసత్వాత్తస్య సిద్ధిస్తవాస్తి శేస్తీత్యతాహ (బంధశ్చేతి) బంధస్యా బాధితత్వేహి సత్యత్వా సత్యత్వశంకా, బ్రహ్మణోనిత్య ముక్తత్వ విరోధ, శ్చేతిభావః । నిష్కృతిన్యాయ పరిహారాయాహ (నచేతి) సత్కర్మణా పాపనివృత్తిశ్చ భ్రాన్తి సిద్ధా. అతోమూల భూతావి ద్యాప్రతిబంధ పర్యన్తం కృత్స్నమన్ర్త నిరపేక్ష రజ్జుసర్పనయా త్కార్యనిరపే క్షాద్వైత బుద్ధ్యైవబాధ్య మిత్యభిప్రాయేణ "జ్ఞానేనైవై" త్యుక్తం । మోక్షసాధ నస్య కర్మణ సముచ్చయా భావేపిస్మృతి వశాత్తదుత్పాద కస్య స్యాదిత్యతాహ (నివర్తకమితి) అయంభావః— విగీతంప్రమాణజన్యం. నివర్తకజ్ఞానత్వాత్ అవిగీత వత్ . నకర్మజన్య మితివా సాధ్యం. స్మృతిస్త్వన్య పరా । పరిశేషాద్వాక్యహేతుక త్వం [స్వోక్త] యుక్తిబలాదితి. పరోక్తఃకర్మోప యోగః ప్రమాణ శూన్యఇత్యభి ప్రాయేణాహ (తస్యైతస్యేతి) తస్య. అద్వైతగోచరస్య కర్మవ్యతిరిక్త కరణరద నుగ్రాహకవతః. ఏతస్య. స్వవిషయ విరుద్ధబాధ స్వయమేవ సమర్థస్య ।

అన్వయవ్యతిరేకవతః కారణాన్తర వ్యపోహాయ వాక్యజన్య త్వోక్తిః । “యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇతి శ్రుతే ర్యజ్ఞాదీనాం వినియోగ పృథక్త్వేన పృథక్ఫలత్వోపపత్తిరితిఖ్యాపయతి (వివిదిషాయామితి) యథా శ్రుతాయా మిత్యవధారణాభిప్రాయః । తత్రాప్య వ్యవహిత హేతుత్వంతుశబ్దేనవ్యావర్త్యతే । అపి నాజీఘాంసతీత్యాదౌక్లిష్ట గతి ర్బాధసిద్ధా । అథమనో మాలిన్యాదికం వివృణోతి (సచేతి) ధర్మస్య పాపనివృత్త్యాది సాధ్యాన్తరం విహితం. శ్రద్ధాయా స్మృత్యరూప సాధ్యాన్తరంచ శాస్త్ర సిద్ధం. సత్త్వస్య జ్ఞానసాధనత్వోక్తిశ్చ పరంపరయా స్యాత్ । పాపమూల రజస్తమో వివృద్ధి ర్మనో మాలిన్యం. ధర్మేణతదపనత్యాసత్త్వశుద్ధిర్నైర్మల్యం.

కర్మభిశ్శుద్ధచిత్తస్య తత్త్వేస్యా దనుకూలధీః ।
నిశ్శ్రేణీపాతత స్తస్మి న్కర్మ్యేవంభవేదితి ॥

అత్రప్రథమ ఇతిహేతౌ । సోపబృంహణ శ్రుతిస్వారస్యానుగుణనిర్వాహాదిత్యర్థః । (ఇమం) వివిదిషోత్పత్తావపిత్రిచతురకక్ష్యావ్యవహితమితియావత్ । అభిప్రేత్య-శబ్దత్వాభావేపి శ్రుత్యన్తరేణ, స్మృత్యాచ స్వీకృత్య । ఈదృశోప యోగాన్నిష్పత్తిధర్మవిధేశ్చ సాఫల్యమితిభావః । అతోఽభిప్రాయ శోధనే వక్తవ్యశేష స్సకించిదిత్యభి ప్రాయేణ నిగమయతి (అతఇతి) ఉపాదాతుం, హాతుం, వాజ్ఞానతద్విచారాభ్యాం కర్మతద్వి చారయోరనపేక్షణాదిత్యర్థః । అత్రాయం సంగ్రహస్తూలికాస్థః. “ విరోధాదప్రమాణత్వా చ్చిత్తశుద్ధ్యుప యోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వ శ్రుతేస్సామర్థ్య తోపిచ ॥ శమాద్యంగ కతామ్నానా న్నధీకర్మ సముచ్చయః । శ్రవణాది క్రమో న్నిద్ర వాక్యజాధీ ర్విమోచికా ” ఇతి ॥ విరోధాత్ - స్వరూపతః ఫలతశ్చేతి శేషః । అప్రమాణత్వాత్ - కర్మణాంజ్ఞానతత్ఫలయో స్సాధనత్వే ప్రమాణ శూన్యత్వాత్. యద్వా. ప్రమాణత్వా భావాత్ । సామర్థ్యతః - మిథ్యా భూత బాధ జ్ఞానమాత్రస్య

పర్యాప్తత్వాత్ । ధీకర్మ సముచ్చయః-మతత్రయోక్తపరిహారః । ఉన్నిద్రత్వం ప్రతిబంధ నివృత్త్యా పుష్కలత్వం ॥

• అవిరోధ విహీనత్వా త్ఖ్యాతత్వాదుపపన్నవత్ ।
పక్షేస్మిన్దూషణం వాచ్యమతోఽచ్యుత ఇతీర్యతే ॥

ఇహతావత్సాధ్య సాధనద్విత్వనిరాసంవిరుద్ధాంశ భంగాయ యదుక్తమిత్యాది నాపాదాన్యతోఽను మన్యతే । అవిద్యాతన్నివృత్తి బ్రహ్మతద్విజ్ఞానేషు తత్తత్పరికార విశేషతో విమతి రస్త్యేవ । స్వమతే హ్యవిద్యా నివృత్తి ర్నామ స్వాభావిక ధీ ప్రసర ప్రతి బంధకస్య కర్మణో త్యన్తోచ్ఛేదః. సచభావాన్తర రూపః ॥

ప్రతిబంధ నివృత్త్యంశో నిష్టభంగ ఇహాయాదితః ।
ధీవికాస స్వతస్సిద్ధ స్నిష్టప్రాప్తి వివేచకైః ॥

అతో నావధారణ విరోధః । బ్రహ్మత ద్విజ్ఞానేచ పరమార్థ బహ్వాకార నవయంతద్విజ్ఞానస్య కారణత్వా భావం, కర్మసముచ్చితత్వం, ఫలేతత్సహ కృత త్వం, చాభ్యుపగచ్ఛామ ఇత్యభిప్రాయేణ, "బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవే" త్యుక్తం ॥ అథ్య త గమ్యతేచేత్ కిందూష్య మిత్యత్ర నివర్తకజ్ఞాన ప్రకారేతద్వి గానరూప (అవిద్యేతి) విధిత్సితం-స్వమతే సాధనతయా చోదయితుమిష్టం । పరమతేతూ త్ప్రా దయిషితం । ఏవం తత్రోక్తంవిభజతే (కింరూపమితి) కింకర్మ నిరపేక్ష తయా త్వదుక్తం, ఉతకర్మాం గతయాస్మ దుక్త మిత్యర్థః । వివేచనీయం - అన్యతర నిరాసేన, కోట్యన్తరతయా, వాపరిశేషణీ యమితి యావత్ । సంకలితం వివిక్తి- (కిమితి) వాక్యార్థ గోచరస్మృతి రూప విధయ వ్యావృత్త్యై ' వా క్యాదీ '' త్యుక్తిః । ఇంద్రియ సంబంధాద్వాక్య తస్తత్స్వరూప ధీస్స్యాత్ తూ త్రాద్యను మాచ. తద్వ్యవచ్ఛిత్త్యై వాక్యార్థ గ్రహణం । ధ్యానాదిద్వారనైరపే క్ష్యమ్మాత్ర చోక్తం । పరస్యా వాక్యార్థ జ్ఞానం జీవ పరయోరైక్యధీః. స్వస్య

తు ప్రికార ప్రికారిత్వ బుద్ధిః. అతస్తన్మూలో క్తి రవిరుద్ధా. । మనసాదివ్యాప్య త్యర్థ మాపాసన యో క్తిః ॥ పరేష్టం దూషయతి (నతావదితి) తిష్ఠతు తత్పూర్వరం ఇదన్తు నై వేత్యర్థః ॥ పరకల్పిత పశ్చిమ వాక్యార్థస్యా సంభవం తత్స్యాన్ సర్వసమ్మత ప్రథమవాక్యార్థ జ్ఞాన స్యోపాయత్వే " దృష్టవ్య " ఇత్యా ది విధివైయర్థ్య ప్రిసంగం విధిత్సిత పద సూచిత ముద్ఘాటయతి (తస్యేతి) విధేశ్శబ్ద జన్యజ్ఞానే 'నిర్వ్యాపారత్వం పర్యై రేవోక్తం "ప్రమాణ జ్ఞానం వస్తుతన్త్రం నపురుష తన్త్రం కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం చాశక్య త్వా దిత్యుక్తే " రిత్యాశయః । వాక్యాత్ - స్వరూప పరవాక్యా దితియావత్ ఏవకారో విధిన్నై రపేక్ష్యం, బాధ్య వాసనాయాః ప్రితి బంధకత్వా యోగంచ వ్యనక్తి । సిద్ధేః - ఉత్పత్తేః ॥ నతావదిహ వాక్యజన్యం జ్ఞానం ---ఏవ వాక్యాద్వేద్యం. సంస గతయా సంసృష్ట తయా, వాప్రివేశాభా వాత్. నాపి " ప్రిజ్ఞాం కుర్వీత " త్యాదివాక్యా న్తరైః. సిద్ధస్యా విధేయ త్వాత్. సాధనత్వేన బోధనం చానపేక్షితం. అదృష్టార్థతాయా నభ్యుపగమా త్. కల్పిత బాధచ సామర్థ్యాత స్సాధనత్వా వగతేః. అతో విధివై యు ర్థ్య మిత్యాశయః ॥ ననువిధ్యను సారిత్వా న్నవిధిత్వ మితిచేత్. తథాపి ---ప్రకామ్నానవైయర్థ్యం దురతి క్రిమం ॥ విధివైయర్థ్యో క్తిరా ప్రి ---నుష్ఠేయ విధేయాకార వగమ వాదినాం, బ్రిహ్మనాడీ నిష్క్రిమణ ---మాన గత్యాదివాది వాం.చ శాస్త్రాణాం వైయర్థ్య ముపలక్ష యతి ॥ అతిప్రిత్యక్ష విరోధ మప్యాహ (తస్మాత్రినేతి) నహ్యుత్పన్నం జ్ఞానమవి ద్యా నివర్తనే న్యదపేక్ష్య విలంబేత. యతో నుపలబ్ధి రబాధికాస్యాత్ సాచ పరస్పరయోః ప్రిత్యక్షా నుమాన సిద్ధా. ప్రిత్యక్ష విరుద్ధంచ నకాస్త్రి ---వ్యం. నచతావృశవిజ్ఞాన మాత్రా దవిద్యా నివృత్తిః. అన్వయ వ్యతిరేకసి ద్ధ రితిభావః ॥ అత్రైవ ఆపస్తంబేన శాస్త్రవిరోధ ఉక్తః * బుద్ధే క్షే మ ప్రాపణం ॥ ౨ ॥ ౯ ॥ ౨౧ ॥ ౧౪ ॥ * తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం ॥ ౨ ...

॥ ౯ ॥ ౨౧ ॥ ౧౫ ॥ ఇతి ॥ విశేషేణ ప్రతిషిద్ధ మిత్యర్థః । నహితుల్య బల విరోధోత్ర ఘటతే. ప్రత్యక్ష విరోధశ్చోక్తః । * బుద్ధిచేత్ క్షే మప్రాపణ మిహైవ న దుఃఖ ముపలభేత ॥ ౨ । ౯ । ౨౧ । ౧౬ ॥ *ఏతే న పరం వ్యాఖ్యాతం ॥ ౨ । ౯ । ౨౧ । । ౧౭ ॥ ఇతి ॥ శ్రుతిప్రత్యక్ష విరోధయో ర్ద్వయోత్తర మనూద్య నిషేధతి (నచేతి) న్యాయోపేత శ్ర వణె పశ్చాదివ ప్రాగపి కథం జ్ఞానానుపపత్తి రిత్యతోక్తం (భేదవాసనాయా మితి) ప్రతిబంధక వాసనా నిరాసె విధీనా ముపయోగః. దిగ్భ్రమాదయో హ్యుపదేశలింగాభ్యామనివృత్తాః కదాచి త్కుతశ్చి ద్వాసనా విచ్ఛేద నివ ర్త్యన్తె, తద్వదిహేతి భావః ॥ దృశ్యమాన పరోక్ష జ్ఞాన వ్యావృత్త్యర్థం " జ్ఞాన మవిద్యాయానివర్తక " మిత్యుక్తం ॥ " జనయతి " త్యనె నావిద్యా నివృత్త్యనుపలబ్ధి విరోధోపి పరిహృతః ॥

అత్రైవ మద్వైత సంప్రదాయ రహస్యం. ఆపాతికన్తు జ్ఞాన మవిద్యా న్న నివర్తయతి. అనిశ్చయాత్మకత్వాత్ । విచారజన్యాతు ధీః పరోక్షాధ్యవసాయ రూప భేదసత్యత్వభ్రమజనక మవిద్యాంశ న్నివర్తయతి । తథాప్యపరోక్షా నాది భ్రమోపచితా తద్వాసనా తాదృశం భ్రమ మాధత్తే । తదవష్టంభో౽వి ద్యాంశ స్త్వద్వైతసాక్షాత్ కారెణ నివర్త్యతె । నివృత్తెపి తస్మి న్ప్రారబ్ధ కార్య కర్మావష్టంభః కశ్చి దవిద్యాంశో నువర్తతె । తాదృశాం జీవన్ముక్తిమాహుః । సో ప్యంశో న్తిమా ద్భోగసంవేదనా దాత్మసంవేదనా ద్వా నివర్తతె । ఈదృ శావిద్యాంశ భేదాభిప్రాయేణ " ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతె " ఇత్యుచ్యతె । ఉక్తక్రమేణ మాయాంశానాం నివృత్తి మభిప్రెత్య " భూయశ్చాన్తె విశ్వమాయా నివృత్తిః " "విముక్తశ్చవిముచ్యత" ఇతిశ్రుతిరాహఇతి ॥ తత్రద్వితీ యాంశ ఇహా విద్యాయా ఇత్యుక్తః ॥ అథ పరోక్ష రూపస్యైవ జ్ఞానస్య నివ ర్తకత్వ మన్వాయహ్యాపి ప్రత్యక్ష విరోధం పరిహరతి (జాతెపీతి) య ద్వా— సర్వవిదాం సనకాదీనామనుత్పన్న సాక్షాత్కారత్వ మవిద్యావత్త్వంచ న

యుక్తం, ఉత్పన్న సాక్షాత్కారాణాన్తు శిష్యాది ప్రతిభాసాయోగా దుపదేష్ట్ర త్వాదిక న్నస్యాత్. నహి తత్ర పరోక్షజ్ఞానమాత్రం వోపదేష్టా. "ఉపదేక్ష్య న్తితే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్వ దర్శిన" ఇతివిశేషణాత్. అతఉభయత స్వాశా రజ్జురిత్యత్ర తృతీయా విద్యాంశ స్థితిదశానుసారేణ ప్రతివక్తి (జాతేపీతి) యస్యైకైవ బ్రహ్మ విద్యా ఏకఏవచజీవః తస్యైకా విద్యానివృత్తౌ క్వాపి జీవపదాస్పద భేదభ్రమానువృత్తి ర్బంధముక్తి వ్యవస్థా చ న స్యాదితి చోద్యానువాద సూచనాయ అన్తఃకరణ భేదోపాధికాభి వ్యక్తివికల్పాను సారేణ సర్వస్యేత్యుక్తం ॥ సహాస్యైవేత్యేత న్నివృత్త్యా యోజ్యం. అవిద్యాంశాన్తరావష్టబ్ధ ప్రవృత్తఫల కర్మావసానేహి సర్వ భేద భ్రమ నివృత్తిరితిభావః ॥ (నదోషాయ) అవిద్యానివృత్తౌ భ్రమోపి నివర్తేత అకారణ కార్యాయోగాత్. అతో రాగాదిదృష్ట్యా భ్రమానువృత్తే రవిద్యాపిన నివర్తేతేతి జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావప్రసక్త్యైన స్యాత్. అబాధిత స్యాప్యనువృత్తి సంభవాదితి భావః ॥ స్వేష్టం లోకదృష్ట్యా ప్రత్యాయయతి (చంద్రేతి) అఙ్గుల్యవష్టంభాదిమత శ్చంద్రైకత్వే వాక్యతో జ్ఞాతేపీతి భావ్యం । ఇదన్నిదర్శన మన్యావిద్యావాదే సుగమం, అన్యత్రతు నివర్తక జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ న్నిగృహ్య నేతవ్యం ప్రత్యక్షచంద్ర ద్విత్వభ్రమే బాధితే పున స్తదనువృత్త్య యోగాత్ ॥

యద్వాప్రాచ్యాముపష్టంభా ద్భ్రమె ప్రత్యక్షబాధితే ।
పున రంగుల్యుపష్టంభా ద్భ్రమావృత్తి ర్నదృశ్యతే॥
అవిద్యా జనితాభ్రాన్తి ర్వాక్యజాధ్యక్షబాధితా ।
యుక్తాతదనువృత్తిర్హి భూయస్సంస్కార శేషతః ॥

నను తత్వదర్శనాత్ ప్రాగపి భేదజ్ఞానమేవ బంధమూలం. పశ్చాదపి తదనువృత్తౌ రాగాద్యనువృత్త్యాబంధానివృత్తిస్స్యాత్. నహికారణ నివృత్త్యా కార్యం

స్వకార్యాయ ఘటతే. మన్యసేచా విద్యా శేషానువృత్తి మిత్యతాహ (అనివృత్తమితి) అపి విరోధ ద్యోతకః. మూలచ్ఛేదా ల్ఛిన్నలతా న్యాయేన క్రమా ద్వినశ్యేత్. నపునః ప్రరోహేత్. స్వవిషయసత్యత్వ వాసనా రూపితంహి భేదజ్ఞానం రాగాది హేతుః ప్రతిమాయోపి దాదిషు తథా భావా దిత్యభిప్రాయేణ ఛిన్నమూల త్వోక్తిః. దగ్ధపట చక్రభ్రమాది న్యాయాత్ప్రతిభ ప్రేతః. అతః జ్ఞాన న్నజనయ తీత్యుక్తస్తావన్నిరస్యతి (సత్యామితి) వ్యుత్పన్నప దమాకాంక్షాదివిమర్శో పేతం వాక్య మపేక్షణీయాన్తర రహిత మిత్యభిప్రాయేణ సామగ్రీ శబ్దః. అన్యథాతిప్రసంగ ఇతిభావః ॥ న న్వప్రతిబంధాపి సామగ్రీతి న్యాయా ద్భేద వాసనైవ స్వనివృత్తిరూప కారణాభావాత్సా సామగ్రీ వైకల్యం స్యాత్. యద్వా పుష్కలా యాఅపి సామగ్ర్యా శ్శక్త్యపరిహారేణ ప్రతిబంధి కత్యత్రాహ (సత్యామపీతి)అయంభావః. యదివిపరీత వాసనైవ ప్రతిబంధః ప్రతిబంధికావాస్యాత్. తదా అనిరస్త సంస్కారే రజ్జు సర్పాది భ్రమే కదాచి దపి బాధక ధీర్నోదియాత్. ఉదేతిచా సావితి ప్రసంగ తద్వ్యభిచారాభ్యాం వ్యతి రేక వ్యభిచార దృష్టా నః విరుద్ధ వాసనానివృత్తి రతః హేతుః. రజ్జుసర్పవాసనా ని వృత్తావపిహి నాయం సర్ప ఇత్యాప్త వాక్యేన, దణ్డసంఘట్టనాది నిరూపితేన నిశ్చేష్ట త్వాదిలింగేన, చ పరోక్షం బాధక జ్ఞానంనజాయతే. చంద్రభేద వాసనాను వృత్తావ ప్యంగుల్యపష్టంభాదిదోషాపగమే చంద్రైక్య ప్రత్యక్షధీరపి భవతి. నచ వాక్యా దపరోక్షబుద్ధ్యుత్పత్తౌ విరుద్ధ వాసనా నివృత్తి రపేక్షితేతి వాచ్యం అవిశిష్టశక్తే ర్వాక్యస్య పరోక్ష ధీజననేపి తదపేక్షా ప్రసంగాత్। అభేదవా సనయా భేదవాసనా నివృత్తిం వదత శ్చక్రకంచ స్యాత్. అభేదాధ్యవసాయో త్తద్భావనా. తయా భేదవాసనా నివృత్తిః. తతఏవా భేదాధ్యవసాయఇతి। అధ్యవ సాయె వాసనా నివృత్తిరనపేక్షితేతిచేత్. సాక్షాత్కారేపి సాపేక్ష్యేత అవిశే షాత్. దశమాన్వేషిణశ్చదశమా భావవాసనా స్థితావపి దశమస్త్వ మిత్యు పదేశేన ప్రత్యక్ష ధీజననం చ త్వయైవోక్తం. ॥ తత్వమసి ॥ ॥ దశమస్త్వ

మనీ " త్యనయో ర్వాక్యయో రపరోక్షాత్మవిషయత్వంచ సమానంత్వమేవార్థ ఇతి ॥ అథప్రత్యక్షవిరోధం పరిజిహీర్షణాతో బాధితానువృత్తేరసంభవ మభిప్రేత్యాహ (సత్యపీతి) (మాత్రయా) నతుకార్త్స్న్యేన. ఆత్మభేద సత్యత్వాధ్యవసాయాదే ర్నివృత్తత్వా ద్బాహ్యేషు భేదధియః కిఞ్చిదవశిష్టత్వా దితిభావః ॥ భవతేత్యశక్యతా హేతుగర్భణం, నహిబ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం కించిత్సత్య మిచ్ఛసీతిభావః ॥ హేతుంవివృణోతి(భేదేతి) సామగ్రీశబ్ద ఇహప్రారబ్ధకర్మణ ప్రబంధ ప్రాబల్య సూచకః. అవిద్యా వినాశే కథంవాసనాచకధ న్తిష్ఠేత్. నహిమృగ తృష్ణికా నివృత్తౌ తదీయతరంగా ద్యనువృత్తిః. అతఉపదేష్టృత్వాద్యనుపపత్తిశ్చస్యాదిభావః ॥ ననుమిథ్యాత్వా విశేషేప్యేకాధిష్ఠానేషు భిన్నాధిష్ఠానేషుచ భ్రమేషు కించిదేవ కేనచి ద్బాధ్యేత తద్వత్స్యాదిత్యతోక్తం (జ్ఞానోత్పత్త్యైవేతి) సద్వ్యతిరిక్తం సర్వమ్మిథ్యేతి బాధకధీః. ఈదృశజ్ఞానోత్పత్తౌచ వాసనాస్థితిస్తే విరుద్ధా. నచవాసనావాన్తర భేదాద్గతిః. మిథ్యాత్వేన పాయాత్. నహిరజ్జురిత్యవగతే సర్పాద్యన్యతమధీ రనువర్తతే. కించ-నిరస్తాయామేవ భేదవాసనాయాం బాధకోత్పత్తిం వదత స్తేతదుత్పత్తౌకథంసాతిష్ఠేత్. స్థితౌకాచి త్కేన నివర్త్యేత. యదిజ్ఞానాన్తరేణ. తన్న, అవిశేషాత్. అథభోగక్షయాత్. తర్హిజ్ఞానబాధ్యత్వాభావా త్సత్యాస్యాత్ ప్రపంచమపి ॥ అద్వైత సాక్షాత్కారేపి వాసనానువృత్తా వనిర్మోక్షః ప్రసంగ మభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానోత్పత్తావితి) జ్ఞానైక నివర్త్యత్వేయ మిథ్యారూపతోక్తిః. నివర్తకాన్తరాభావా త్సత్యత్వ ప్రసంగభీతే జ్ఞానేతర బాధ్యత్వస్యానభ్యుగమాత్. స్వకల్పితాన్తి మభాగ సంవేదనాది జ్ఞానశతావగమేపితేషాం పూర్వజ్ఞానవ న్నివర్తక త్వాయోగాదితిభావః। (అస్యాః) మూలావిద్యా బాధక ప్రబలజ్ఞానేనాపి దుర్బాధాయా ఇత్యర్థః ॥ అహైతుక వినాశస్తు నక్వాపి సైగమికా

రిష్యతే. తదభ్యుపగమేపి తేషాం పూర్వజ్ఞానవాసనావినాశాదభ్రాన్తిరితి సిద్ధత్వేన నిత్యం భ్రమానువృత్త్యా పునరపి వాసనాసన్తతే రనివార్యత్వ మభిప్రేత్య “కదాచిదపి” త్యుక్తం. నహి వాసనానివృత్తి స్సతస్స్వరూపం. సాధ్యత్వాత్. అతిరిక్తా చనసత్యా. అద్వైతభంగాత్. అభావ సత్యత్వేపి సదద్వైతం సిద్ధమితిచేన్న. క్వాచిద్భదసత్యత్వే న్యతాప్యవిశేషాత్. భావాన్తర సత్యత్వేపి తద్వదేవ బ్రహ్మాద్వైతానపాయాచ్చేతి “అనివృత్తమపీ” త్యాదినోక్తం॥ స్వవ్యాఘాతేనోపాలభతే (వాసనేతి) స్వోక్తివిరోధానభిజ్ఞః కిమన్యద్వక్ష్యతీ త్యభిప్రాయేణబాలిశతోక్తిః. అయం భావః-ఛిన్నమూల మిత్యత్ర కిమ్మూలశబ్దేనావిద్యా వివక్షితా? ఉతభేదవాసనా? ఆద్యే మూలభూతా విద్యాచ్ఛేదే తత్సమానబాధకస్య సంస్కారస్యాపిబాధా ద్భేదభ్రమో దుర్వచఇత్యుక్తం।ద్వితీయే కథంవాసనోచ్ఛేదే తత్కార్యంసంతన్యేత. యదిహేత్వభావేపిక్వచిత్కార్యంస్యాత్.తదాస్వపరమతసాధారణై స్స్వాభిమతైశ్చావిద్యాదిభిర్వినాపి తాని తాని కార్యాణి స్యుః. అతోనేదం యౌక్తికవాక్యమితి॥ భాధితానువృత్తౌ పరోక్తోదృష్టాంత శ్ఛిన్నమూల త్వాభావా దసమంజస ఇత్యాహ (ద్విచంద్రేతి) తిమిరాదిదోషస్య సత్యతయా భాధకధీశతైర ప్యబాధ్యత్వాత్, త్వయా తస్య వ్యావహారిక సత్యత్వేనా భ్యుపగమా, దసత్యత్వేపి చంద్రైకత్వజ్ఞానస్య తదధిష్ఠానగోచరత్వాభావేన తద్బాధకత్వాయోగా, చ్చేతిభావః॥ యథాతత్ర దృష్టాంతే భయాదినివృత్త్యాబాధకసాఫల్యం న తథా త్వదిష్టేస్యాదితి సూచయన్ “నబంధాయేత్యు”క్తం నిరస్యతి (ప్రబలేతి) ప్రమితప్రామాణ్య ప్రమాణబాధితత్వాదిత్యర్థః। అతఏవాత్ర కుహకత్వాదిత భయాది వ్యావృత్తిః. త్వత్పక్షేతు బాధ్యబాధకయోర్ద్వయోరపి దోషత్వేన జ్ఞాతత్వా న్నబాధఫలసిద్ధిః. లోకబాధితానువృత్తేరన్యతరవిస్రంభఫలహీనస్య యథావన్నిరూపణార్థ ప్రవృత్తి హేతుత్వం చ బాధకస్యఫలమిత్యాశయః। సర్పాదిభ్రమాపేతయా భయాదికార్యోక్తిః. ఆదిశబ్దేన విస్మయాదిగ్రహణం. ఏవంభయాద్యనుత్పాదకత్వమభిప్రేత్య న్యాయతత్త్వే “బాధితానువృత్తి భ్రమజ్ఞానమకించిత్కరత్వాదుదాసీన”మిత్యుక్తం॥ తుశబ్దేనపరోక్తాద్వైషమ్యం

ద్యోత్యతే. నహ్యత్రినాశక సామగ్య్రాం సత్యాం నాశ్యసద్భావః. నచ హేత్వభావే కార్యోదయ ఇతి ॥ నను భయాద్యపి క్షణికత్వాద్భ్రమవన్న బాధక వినాశ్యం ఉత్తరభయానుత్పత్తిశ్చ భ్రమాన్తరానుత్పత్తివత్ ప్రాక్సిద్ధైవ. తన్న బాధతః కథం భయాది నివృత్తిర్భాష్యతే. ఉచ్యతే - బాధకే సతి సామగ్రీవైకల్యాద్భయాన్తరానుత్పత్త్యనువృత్తిమపేక్ష్య భయాదినివృత్తిభాషణమితి ॥ “ జాతేష్వితి ” పక్షస్య మందత్వ వ్యక్త్యై సింహావలోకితేన బహువ్యాఖ్యాతృ సమ్మతాయాం జ్ఞానానుత్పత్తౌ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) (కదాచిదపి) ధ్యానాత్ ప్రాగివ పశ్చాదపీత్యర్థః. కల్పకోటిసహస్ర ధ్యానేఽపీతి భావః ॥ నను యజ్ఞాదిభిః పరిమితైర్వాసనాద్యుపచితా పరిమిత కల్మషనిబర్హణేన జ్ఞానోత్పత్తి మిచ్ఛతామివ శ్రవణాదిభి ర్వాసనా నిరాసేన జ్ఞానోత్పత్తి స్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదవాసనాయా ఇతి) నహ్యత్ర సకృత్స్మృతోఽపీత్యాదిన్యాయః. అదృష్టద్వారా నివర్తకత్వే నివర్త్యసత్యత్వప్రసంగాత్. నచమంత్రనివర్త్యవద్వ్యావహారిక సత్యత్వాపదృష్ట నివర్త్యోపపత్తిః. తద్వదేవ ప్రపంచస్యాపి తదుపపత్తౌ బాధకధీగవేషణవైయర్థ్యాత్. స్వరూపత ఏవ నివర్తకత్వే తు తాదృశశక్తివైచిత్ర్యే ప్రమాణాభావేన భూయస్త్వాదె బలాబలప్రయోజకత్వాత్. నచ భావనా స్వరూపత ఏవ వాక్యస్య సహకారిణీ పరోక్షానుభవ ఇవ అపరోక్షానుభవేఽపి తదన్వయ వ్యతిరేకాదృష్టేః అదృష్టద్వారా సహకారిత్వస్యానభ్యుపగమాత్. అభ్యుపగమే తు వాక్యమనపేక్ష్య తస్యైవ మనస్సహకారిణస్సాక్షాత్కారజనకత్వోపపత్తేః. అతః కథంచిదపి న వాక్యాద్బాధక ప్రత్యక్షోదయ ఇత్యాశయః ॥ కిమిత్యాదినా ప్రాగ్వికల్పితే మతద్వయే దూషితస్య దూషణాన్తరాణ్యవధారణేన సూచయన్ స్వమతపరిశేషస్తావదాహ (అత ఇతి) వాక్యజన్యజ్ఞానస్య విధేయత్వే నివర్తకత్వాదిర్యుక్తి ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః ॥ (వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవేతి) అయంభావః - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య హేయవిధానే స్వతస్తత్ప్రవృత్త్యాదుస్తరం చక్రకం. నహి బ్రహ్మస్వరూపం, తత్త్వజ్ఞానం, వా విదిత్వా తజ్జ్ఞానసామనాస్యాత్. తదవిహితస్య చ న తదర్థోపాయవిధిప్రవృత్తిస్తు. నహ్యుపాయానుష్ఠాన

మస్తోకేన బ్రహ్మధీసిద్ధిరితి॥ ననుశ్రవణాధ్యాయా ధ్యాయనవత్త్వేపి ప్రకరణయా ప్రవృత్తిరస్తు. మైవం-హి తైషిభిరపి నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదయితు మశక్యత్వాత్ప్రత్యక్షమ్. తదాహ్యేవంవిధ బ్రహ్మధీసదసద్భావయో స్తదుపాయా నుష్ఠానస్యాత్. అస్మత్పక్షేతు బహ్వాకార విశిష్టబ్రహ్మణ్యావృత్తిస్సైర స్తర్యాది విశిష్టకాలాన్తర భావ్యతిశయితజ్ఞానార్థప్రవృత్తౌ యథాలోకన్న విరోధః. లోకసిద్ధప్రక్రియా నభ్యుపగమే స్వప్రవృత్త్యాదివిరోధస్స్యాత్. నచనిత్య ప్రత్యక్ష నిర్విశేష వస్తువాదిన స్తవతు వాక్యతో, న్యతో, వాతద్విషయాతిశయితధీశ్శక్యేతి॥ ననుమోక్షోపాయ విధిత్సితతోక్తి రయుక్తా. విధిశబ్దానామిహాపురుషార్థభూతవాక్యజన్యజ్ఞానానువాదనిష్ఠత్వాత్. ధ్యానాదస్తు తదర్థతయాచోదనాత్. నచాన్యానుపపత్తిమాత్రాత్తదన్యత్సర్వముపపద్యతే. వివిధానిచ జ్ఞానానిస్మృతివశీకరణాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యంత ఇత్యత్రాహ (తథాచేతి) యథావాక్యజన్యజ్ఞానాదన్యోమోక్షోపాయో "ద్రష్టవ్య" ఇత్యాదిభిర్విధిత్సితః. సచధ్యానాద్యనేకశబ్దోపాత్తో ప్యేకతయా సిద్ధ్య త్రథైవేత్యర్థః ॥ చః పారిశేష్యేణసహ సముచ్చయార్థోవా । అత్రవేదనాది శబ్దానాం ధ్యానాదిశబ్దోక్త విశేషపరతా, ముపసర్గభేదసన్నిధిప్రత్యయ పదసద్భావై రర్థభేదాభావం, చ వ్యక్తు మాద్యశబహువాక్యోపాదానం। ఉపాత్తవాక్యప్రకారవైచిత్ర్యపర ఇతిశబ్దః. తేషాంవిధిపరత్వ సామ్యార్థక ఏవంశబ్దః. అనుపాత్తేషు న్యాయ సంచారార్థమాద్యోక్తిః ॥ "ప్రజ్ఞాం కుర్వీత" "విజానాతి"త్యాదౌనవాక్యార్థజ్ఞానాదన్యత్వంభాతీత్యత్ర "భాగోవామస్త్రవణా" దితిన్యాయ ముభిప్రేత్యాహ (అత్రేతి) క్రితేషుతేషు వాక్యేష్విత్యర్థః. నిర్ధారణే సప్తమీ । ఐకార్థ్యమిహైక ప్రయోజనత్వ మేకవిషయత్వం,వా. తచ్చాత్ర శాఖాంతర ప్రరస్కారేణ సామాన్యవిశేష న్యాయసిద్ధం. ప్రథమేనాదశబ్దేన "ధ్యాయ థ త్యాదేః" ద్వితీయేన "విజిజ్ఞాసితవ్య" ఇత్యాదేశ్చ గ్రహణం. అనువాద తాత్పర్యసిద్ధ్యర్థం, అనువాద్యస్య విధేయాన్వయార్థం, చ ధ్యానోపకారకత్వోక్తిః. తచ్చధ్యానోపస్థాపకత్వం॥ నన్వత్ర "నువిద్య" త్యాదౌ "దహ్ను" త్యాదిపఘ్నణవిధిరస్తు సద్గుణకర్తృశ్రవణాహి వాక్యం "గుణపర" ఇతినీతివిదః. విశిష్టవిధా

గౌరవాత్. కర్మమాత్ర విధౌ గుణశ్రుతివైయర్థ్యాత్. కర్మణ్యపదం తు విధేయస్య గుణస్యాశ్రయణార్పణే సార్థకం స్యాదితి. నైవం - హోమవదిహ జ్ఞానార్థస్య ప్రాప్తత్వే హ్యనూద్య గుణో విధీయేత । తదిహాప్యగత్యా విశిష్టవిధిరప్యేతి శంకానిరాసార్థ "మనూద్యే"త్యుక్తం। అయం భావః - క్త్వాంతస్యాఖ్యాతాంతస్య చైకార్థ్యే పౌర్వాపర్య విరోధః, కస్య చ కేన వైశిష్ట్యం. సజాతీయాభ్యాసే తు జ్ఞానమభ్యస్యేదిత్యేవాలం. ఉపసర్గ భేదశ్చ విఫలస్స్యాత్. భిన్నార్థత్వే "విజానాతీ"త్యాదేరప్రాప్తవిషయస్య ధ్యానవ త్పశ్చాత్ప్రతీతస్య పశ్చాద్భావిని విధేయే ధ్యానే విశ్రాంతిర్న్యాయ్యా. వాక్యార్థధీస్తు ప్రాప్తత్వాన్న విధేయో గుణః. తత ఏవ న తదర్థం శ్రవణాది. తత్ప్రధానధ్యానవిధానస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నచాన్యత్కిమపి జ్ఞానమిహ గుణత్వేన విధేయతయాశంకనీయం. యది తు "విజానాతీ"త్యాదేః వాక్యార్థజ్ఞానే విశ్రమః. తదా "అనువిద్యే"త్యాదేరవిధేయమనువాద్యం, వాజ్ఞానాంతరం దృశ్యతే. నచ ధ్యానం తద్గుణతయా విధేయం. పరోక్షం, ప్రత్యక్షం, వా వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి తత్సాధనత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాదితి ॥ స్థానైక్యాద్విధిప్రత్యయరహితేఽపి విధిపరత్వవ్యక్త్యై బుద్ధిస్థక్రమేణ "ప్రజ్ఞాం కుర్వీతే" త్యస్య పూర్వం పాఠః ధ్యానస్య । "నిచాయ్యే" త్యాద్యుక్తవైశద్య విశిష్టత్వా, దుపాస్యుక్త ప్రకర్షవిశిష్టత్వా, చ్చోపసర్గ ద్వయసాఫల్యం । అనువాదయోరప్యుపసర్గద్వయ మనువాద్యస్యాభ్యాసం, స్పష్టత్వం, చ వ్యనక్తి ॥ "అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి" విజ్ఞానస్య "నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి" స్థానే పాఠా, చ్ఛ్రవణానన్తర భావిమననవిషయాన్వేషణ శబ్దానంతరపాఠా,చ్చ "విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యే" తన్నిదిధ్యాసనస్థానాపన్నం. ఉపాయవిషయ విజ్ఞానవేదనాది సామాన్య శబ్దానాం తవ్యప్రత్యయాంతోక్తశ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషే విశ్రమః కిన్న స్యాదిత్యత్రాహ (శ్రోతవ్య ఇతి) కథమత్ర హేతుకస్తవ్యప్రత్యయ భాధ ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయస్యేతి) అయంభావః - శ్రుతేరర్థ పరత్వాభావా, ద్వా విచారస్యాప్రవర్తకత్వాభావా, ద్వా తదవసరాభావా, ద్వా మీమాంసా నారభ్యేతి శంకా నిరస్తా. శ్రోతవ్య ఇత్యస్య చ గుర్వభిగమనాదౌ శబ్దశక్తిర్నాస్తి. అతో నిర్ణయార్థ వ్యాపారపరత్వే

ప్రాప్త్యర్థత్వమితి ॥ నన్వస్తి విధేయ మారంబణ సంశీలన రూపమననం. తచ్చ "మన్త
వ్య"ఇతి వివక్షితుంయుక్తం. తత్ర వేదవాదీనాం విశ్రాంతి స్స్యాదిత్యత్రాహ (శ్రవ
ణేతి) అప్రతిష్ఠితస్య ధ్యానానుపకారిత్వా త్తత్ప్రతిష్ఠాపకతయాకాంక్షితం తద
నంతరపతితం యౌక్తికంమననం. అత స్తదపి రాగాద్యను వృత్త్యాప్రాప్తత్వా
దనువాద్య మేవేతిభావః ॥ ఏతేనశ్రవణాది త్రికందర్శన సాధనతయా విధీయత
ఇతి కైశ్చిదుక్తస్య యుక్తి విరోధః ఖ్యాపితః ॥ నను "శ్రోతవ్యో మన్తవ్య" ఇత్యేతా
భ్యాముపదేశైక గమ్యార్థశ్రవణమాత్రం విధేయమస్తు. ఆహుశ్చకేచిత్ "సాం
ఖ్యయోగోపదేశ శ్శ్రవణాదిక"మితి. అత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రాప్తాప్రాప్త
వివేకా, త్తత్సిద్ధాద్వా, పరిశేషా దిత్యర్థః । ఏవకార శ్శ్రవణ మననయో ర్జ్ఞాన
మాత్రస్యసన్నిధ్యయ వాచ్యేచ్ఛాభయాశ్చ వ్యవచ్ఛేదార్థః, "ద్రష్టవ్య" ఇత్యస్యాపి
ధ్యాన విశేషణ వాదితయా పృథగ్విధి తాత్పర్యవ్యుదాసార్థో, వా ॥ అయంభావః.
"శ్రోతవ్యో మంతవ్య" ఇత్యనయో రద్వైధప్రసిద్ధోపకారకత్వ సంభవే తద్విపరీత
క్లృప్తేరయుక్తత్వా"చ్ఛ్రోతవ్య ఇత్యాదే శ్శ్రవణాది చతుష్టయవిధి పరత్వేవాక్య
భేదాపత్తే ,రత్రవికల్ప స్యాష్ట దోషదుష్టతయా గురులఘు విషయతయాచా త్యంతా
సంభవా, త్క్రమభావ్యుపకారస్య శ్రవణాదె స్సమాధి రూపాంగినా సము
చ్చయా సంభవా,ద్విశిష్ట విధేగౌరవ్యాంతరా భావనియతత్వా, ద్ధ్యానస్య దర్శనరూ
పతాయా శ్శ్రుత్యంతరాను సారేణ సాధయిష్య మాణత్వా, దతఏవనిపూర్వస్యాపి
ధ్యాయతే రిహపదాంతర స్ఫుటో పాత్త దర్శనరూపతా వైశిష్ట్యోక్త్యా వ్యుదాసీ
నత్వా, ద్రష్టవ్యఇత్యస్యాను వాదసమభి వ్యాహారేపి స్వరసావగత విధిపరత్వపరిహారేణ
ఫలానువాదపరత్వకల్పనానుపపత్తే, "శ్రోతవ్యశ్రుతివాక్యేభ్య" ఇత్యాదిశ్లోకేపి
శ్రవణాదిత్రికస్యక్రమాద్దర్శన హేతుత్వ మాత్రోక్త్యాసాధ్యస్యాపివిధేయత్వేవిరోధా
భావా,చ్చరాగప్రాప్తశ్రవణాదిపూర్వకంవిధిపదాంతరోపాత్తదర్శనాకార విశేషిత
ధ్యానమేవా త్రవిధేయమితి ॥ ఏవం వేదనాది శబ్దానాం స్వోక్తవిశేష విధివిశ్రమాన
భ్యుపగమే సూత్రవిరోధమపిసూచయతి (వక్ష్యతిచేతి) ఛిన్నసాధోణ హి ధ్యాయతి

రేక విషయ మసకృదావృత్తం జ్ఞానం వక్తి. అతో ధ్యాన విషయ ఉపదిష్టం వేదనం ధ్యానమేవేతి ప్రకృత సిద్ధిః. తథోపాస్తిరపి "తస్మిన్యదన్త స్తదుపాసితవ్య" మిత్యాదిభి రుపాత్తః. అతో యజ్ఞాది సాపేక్షత్వానుగుణ "ముపదేశాదిత్య" నేనైవ సంగృహీతం ॥ ప్రకృతప్రజ్ఞాత ముపాసనాఖ్య విశేషే వేదనాది సామాన్యశబ్దానాం వృత్తిమాహ (తదితి) తత్తదుక్తావనిర్ధారిత విశేషమిదం। గురుతర ధ్యానాది సాధ్య సాధనతయా విధానాద్విశేషదృష్టౌ తదేకతాపత్త్యహర్ణం తద్ధేతుం వ్యనక్తి (అపవర్గోపాయతయా విధిత్సిత మితి) (ఉపాసన మిత్యవగమ్యత ఇతి) తుల్య ప్రకరణ స్థోపాసి సమానవిషయ వేదనాదిశబ్దనిర్దిష్టత్వాదితి భావః ॥ "ఉపదేశాది" తి సూత్రిత మేకప్రకరణస్థవిశేష మన్యమపి హేతు మాహ (విద్యుపాస్త్యోరితి) " మనఇత్యాదా వుపాసిరాదౌ విదిరన్తే. " యస్తది " త్యత్రతు తద్విపరీతం. " తన్నసవేద " త్యత్రతూ భయత ఉపాస్తిః. అథయోన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యుపక్రమాత్ । మిథస్స్థానాపత్తిరిహ వ్యతికరః। నన్వత "మనో బ్రహ్మేతి" దృష్టి విధిః అన్యచ్చ వాక్యద్వయం విద్యావిశేషస్థం.

ఏకత్రశబ్దవృత్తిర్యా స్థితాసాన్యత్రసంచరేత్ ।
తత్తుల్యేపీ త్యభిప్రేత్య దర్శనాదితి భాష్యతే ॥

"య ఏవం వేద" ఇతి నశాస్త్రార్థ వేదనమాత్రోక్తిః. విహితస్యా కాంక్షిత ఫలస్య నిర్దేశ్యా విహితాన్యానువాదేన తత్ఫలోక్తిరయుక్తా। నను భూమవిద్యోపక్రమే "స యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్మనసోగతం తత్రాస్య యథా కామచారోభవతీ"తి ఫలవిశేష ఉక్తః. తేనైవ నైరాకాంక్ష్యం స్యాత్. మైవం. తృతీయప్రపాఠకస్థస్యాస్యోపాసన ప్రకరణ భేదాత్, పునశ్శ్రుతివైయర్థ్యాచ్చ, విధేయాంతరత్వేసిద్ధే సన్నిహిత ఫలేనైవ సమన్వ యోపపత్తేః. అతోస్మిన్నర్థవాదే విదినోపాసనమనూద్యతత్ఫలవిధిర్యుక్తః. రాత్రిసత్ర న్యాయశ్చాత్రాభిప్రేతః ॥ దానాదిజన్యాప్రథాకీర్తిః ! పరాక్రమాది జన్యస్తు యశః । కీర్త్యా యశసా చ భాతి. బ్రహ్మవర్చసేన తప

తీతియోజ్యం । మధ్యమవాక్యత్రిత్యనుక్తి రాసన్నత్వాత్. । "యస్య" ఇ యస్తత్ప్రష్టావేద యచ్చ ప్రష్టానవేద సవేదితాద్రైక్వః తద్వేద్యమే తత్ప్రష్టాచేతి ద్వితయంతవోక్తమిత్యర్థః । గామశ్వంపురుషం జగదిత్యాదిష్వివ చకారానుక్తిః. నపుంస కమభివ్యాహారాదుక్త మితివివరణ మూహనీయం. వేద్యంప్రతి సవేదిత్యత్రైవోక్త ఇతి వా నేయం. అథవా- యత్సర్వైక్యో వేద తదేవాన్యో యోవేదఏనంసర్వ న్తదభిస మేతి యత్కించి త్ప్రజాస్సాధుకుర్వన్తీతి పూర్వత్రాన్వయః. "సమయైతదుక్త" ఇత్యత్రఏతదితిక్రియా విశేషణం. సమయైవ ముక్తఇత్యర్థః. అస్యాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రకరణానుగుణ్యా ద్వైశిష్ట్యేన భవితవ్యమితి జానశ్రుతె స్సూచ్యతే । అనుశాధి- వివిచ్యజ్ఞాపయేతి యావత్ ॥ ఏవంవేదనస్య ప్రస్తుత ధ్యానోపాసన శబ్దవాచ్యత్వ మిత్యుక్తం. నతుధ్యానస్యోపాసనత్వమిహోచ్యతే. "వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతె విద్యుపాస్యో" రిత్యాదిభాషణాత్, వేదనముపాసనం స్యాదితి ప్రదర్శయిష్య మాణ వాక్యసంవాదాచ్చ. ధ్యానోపాసన శబ్దయో రేక విషయత్వం, ధ్యానస్యప్ర తికూల ధ్యానాద్వ్యావృత్తి, స్సైహార్థా దేవ సిద్ధ్యతః. యదిధ్యాన మిహోపాసన త్వేనశబ్దతో విశేష్యతే. తదాధ్యానస్య పునరాకారాన్తరోక్త్యాశ్శృంఖలాభజ్యేత ॥ నను ధ్యానశబ్దశ్చిన్తా మాత్రవాచీ వ్యవహిత స్మృతిసన్తానెపిస్యాత్. స్మృతిమాత్రేచ క్వచిత్ప్రయుజ్యతే. నూత్రేచధ్యానోపాసనశబ్దాభ్యామ సకృదావృత్తిమాత్ర ముక్త మిత్యత్ర తదభిప్రేతం శ్రోతస్త్వై రక్తర్య యాపవిశేషమాహ (ధ్యానంచేతి) ఉపా సక్తివాగ్నిహోత్రనయాద్వా, స్వరూపేణ చిరకాలస్థాయి తయా, వా ఘసినత్వంస్యా దితి శంకానిరాసాయ సప్రస్తాంత స్సన్తానశబ్దః । ఏవంవిచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్న వేదన సాధారణస్య ధ్యానస్య విశేషేవిశ్రమఉక్తః. అవిచ్ఛిన్నాసాధారణ్యం,వాస్థాపితం. స్వస్థానెప్యైతత్ర్యూసత్రయిష్యతి "ధ్యానాచ్చ. అచలత్వంచాపెక్ష్య"ఇతి॥ ఉపా సనశబ్దస్యావిచ్ఛిన్న విషయత్వనత్ ధ్యానశబ్దస్యాప్య విచ్ఛిన్నవిషయత్వమిహస్థాప్య త ఇతితూలికా ॥ ఉక్తంశ్రుత్యోప పాదయతి (ధ్రువేతి) స్మృతేధ్రువాత్వం విసదృశబుద్ధి వ్యవధానరహిత ప్రవాహత్వం. "తద్రూపప్రత్యయైకాగ్రసన్తతిశ్చాన్య నిస్పృహా"త్యాది నాతధోక్తిః. యద్యపి "నానాశబ్దాదిభేదా" దిత్యత్రఫలసంయో

...ైక్యమాత్రేన్న విద్యైక్యమితివక్ష్యతే. ధ్యానతోప్యుపాసనత్వేఽప్యుపక్రమ్య దయశ్చ విశేషా విద్యాన్తరపతితాః. తథాపి సాధారణానాం వేదనాదిశబ్దానాం విశేషవిషయత్వా ... ఫలేచతారతమ్య రహితే గురులఘూపాయ ... విధి ... దోష్యం. గురులఘు ... లక్షణంచ. వస్తుసామర్థ్యం ప్రకరణా ద్బలీయః. అత స్తస్పృతే ... ఇద మేకత్రిశుత్రిమపి సర్వాసువిద్యాసుయోజ్య మిత్యభి ప్రాయేణ "అపవర్గోపాయత్వశ్రవణా" దిత్యుక్తం ॥ (స్మృతిలంభే) ఆహారశుద్ధ్యాది క్రమేణ ... శ్రుతిసూత్రాణాస్మృతిసిద్ధావిత్యర్థః । గ్రన్థ్యతఎభిః ... త్రిగ్రంథయః. ధర్మా ... మోహాదయః కర్మోపనీతాశ్చ త్రిగుణ వికారభేదాః. తేచ ... పారగ్రన్థితయా ప్రాగమోక్తాః. విప్రమోక్షో - విధ జ్యాత్యన్తికమోచనం॥ నను ... తస్య కథమపిమా స్మృతి బాధికా భ్రాన్త్యధీన కర్మణ ... యస్య స్వయం భ్రాన్తివిషయత్వా సిద్ధేః. భ్రమోత్థస్యాపి భయశంకావిషయస్య ... జ్ఞానేనైవ బంధస్యసత్యతయా యుక్తోయమీదృశః ప్రతీకారవిధిః. మిథ్యాత్వే ... ప్రాయశ్చిత్తాదిన్యాయోపన్యస్తః. అతోనివర్త్యస్య సత్యమిథ్యాత్వే నివ- ర్తకస్య మానామానత్వే అనావృత్త్యాదితత్వా త్సఫలసాధనత్వం గ్రాహ్యం. ... ధ్యానయోఃపాస్మృతి నాశకీత్వమేవోక్తా. తదత్ర తు క్తిరజతవ ... బాధః. నాశస్తు యథాపిష్టిస్మృత్యా, ప్రమిత్యా, వాస్యాత్. నచేయం స్మృతి ... స్వహేతుప్రమిత్య నన్యవిషయత్వాత్. ఉక్తంచ ... "స్మృతినామపూర్వాణా మనుభూతవిషయమనుభవసం ... జ్ఞాన" మితి పూర్వానుభూత విషయత్వ న్నలక్షణపరిష్టం. కిన్తు ... సత్యత్వమో స్వహేతుధీసామాన్య ...॥

నివృత్తతదవస్థస్య తదవస్థ తమాస్మృతౌ ।
యాథార్థ్యస్న ప్రతిక్షేప్యం భూతభావిప్రమా క్రమాత్
స్మృతిప్రమోషే చార్థస్య తాదవస్థ్య న్నభాసతే ।
అయాథార్థ్యం కథన్తత్ర తత్రైదన్తా వివర్జితే॥

అతోఽమూలానుసారేణ యథాదర్శన మిష్యతాం ।
యథార్థా చా యథార్థా చ స్మృతి రప్యనుభూతివత్ ॥
అన్యదృష్టి స్తథాన్యత్ర క్ష్వేళధ్వంసాది కృన్మతా ।
పరవిద్యాస్వపి హ్యేషా క్వచిదంశేషు గృహ్యతే ॥
అతస్స్మృతి స్స్మృతిశబ్దై శ్చోదితా స్మృతిరూపిణీ ।
భావ్యతే పరవిద్యేయం భవారంభస్య నిష్కృతిః ॥

నను ధ్యానమేవేత్యాద్యయుక్తం. తదపి ధారణావత్సమాధ్యర్థ త్వయోక్తం సమాధిరేవ తు దర్శనాత్మకః । “ఆత్మానంపశ్యే”దిత్యాదిభి ర్ముక్తి హేతుత్వే ననయోగి ప్రత్యక్ష మనభ్యుపగతం. తస్య బహుషు ప్రదేశేషు భావ్యమానత్వా త్త్వత్రాహ (సాచేతి) ధురివత్వ విశేషితేత్యర్థః । ఆకారాంతరేణాపి స్మృతి సం తగత్యా విశేష్యత ఇతి వ్యాఖ్యాచకారః, ఏవాధోఽర్థా. సైవస్మృతి రైవౌ ద్యాత్రా యాత్సమాధ్యాఖ్యా. నతు ధ్యానఫలమన్యద్దర్శనం “పశ్యే”త్యాదిషుచవిధేయమిత్య ర్థః। స్మృతేర్దర్శనత్వ వ్యాఘాత శమనాయ సమానత్వోక్తిః. పరోక్షేప్యప కృతోపచార ఇతిభావః ॥

పరోక్షా చా పరోక్షా చ స్మృతిర్ద్వేధా స్వమూలవత్ ।
కృత్స్నా వాస్యా త్వపరోక్షైవ ద్విధాప్యత్రాపరోక్షతా ॥
విధాచ పరశబ్దార్థో గత్యభావేనుమన్యతే ।
లక్షణేష్టాదర్శనాదౌ గౌణీశ్యేనాదినామసు ॥
అర్థమంతర్బహిర్వేది మినుయాదితిచ శ్రుతౌ ।
మధ్యదేశస్య లక్ష్యత్వం సర్వత్రైవం యథాయథం ॥

నన్వత్ర స్వవాక్య ధురిత్వం న దర్శన రూపత్వం విశేషణతయోపాత్తం యతస్సమాధేః పార్థక్యం పరిహ్రియేతే త్యత్రాహ (భిద్యతఇతి) అత్ర గ్రన్థ[illegible]

శబ్ద ఉపాత్తకర్మాది వ్యతిరిక్త విషయః. హృదయస్య మనసస్సమ్యక్ప్రవృత్తి
ప్రతిబంధకతయా గ్రంథయో రాగాద్యాః. యద్వా- హృచ్ఛబ్దోక్తం స్థానమయ
తీతి హృదయో జీవః. తాదాత్మ్య ద్వాసౌ తచ్ఛబ్దేన లక్ష్యతే. తస్య గ్రన్థిః
పూర్వోక్త స్త్రిగుణ వికార వర్గః. హృదయంవా గ్రంథిః. ఉపలక్షణమిదం,
యత్తు నిరుచ్యతే ఛాందోగ్యే "సవాఏష ఆత్మాహృది. తస్యై తదేవ నిరుక్తంహృ
ద్యయమితి, తస్మాద్ధృదయం, అహరహర్వా ఏవంవిత్ స్వర్గం లోకమేతి"
ఇతి, తదుపాస్య బ్రహ్మపరం. నచ తదేవాత్ర హృదయశబ్ద వాచ్యమితి భ్రమిత
వ్యం. గ్రంథిసంశయాది విరుద్ధ ధర్మాధ్యాసాత్. సర్వవిషయా స్సంశయా,
స్సర్వే, వాసంశయాః. సంశయశబ్దోऽత్ర విపర్యాసస్యాప్యుపలక్షకః. తేఛిద్యన్తే
హేతుభేదాన్న సంతన్యంతఇత్యర్థః. కర్మాణి - బంధకసుకృతాని, దుష్కృ
తాని, చ- ప్రాప్తి విరోధిక్షయస్యాత్ర వివక్షితత్వాన్న విద్యోత్పత్తి కర్మనివృ
త్త్యో రన్యోన్యాశ్రయః. పరావరే- పరత్వం సర్వాతిశాయితా. అవరత్వం సౌల
భ్యార్థేంద్రానుజత్వాద్యైః. యద్వా - "బ్రహ్మా బ్రహ్మదాశా" ఇత్యా
ద్యుక్త పరావరజంతు శరీరకే. అపరావరేవా - నిమ్నోన్నత విశ్వవిలక్షణ సుల
క్షణే. అథవా - పరాఏవా వరాభూత్యాయస్య సఃపరావరః. ఇదమత్రాకూతం-
"దృష్టే" ఇత్యత్ర దర్శన శబ్దో న తావన్ముక్త్యవస్థాభావి విశేషనపరః ధ్రువస్మృతి
శబ్దవత్. గ్రంథిమోక్ష సాధన విషయత్వాత్. నచ సాధన విషయత్వేపి స్మృతి
దృష్ట్యో రపవర్గం ప్రతిసముచ్చయః. దర్శపూర్ణ మాసాదివ ద్వంద్వస్య
చకారస్య, వానుపలబ్ధేః । నచాత్ర సముచ్చయశ్శక్యః. ప్రక్రాంత యోగేన
బ్రహ్మణ స్సాక్షాత్కర్తు మశక్యత్వాత్ । శక్యత్వేపి యాగవద్యస్యా సంభ
వాత్। క్రమస్యచ వ్యవస్థాపకా భావాత్ । నచ ప్రాచీన ధ్రువస్మరణం పశ్చిమంచ
యోగిప్రత్యక్షం కారణతయా సముచ్చీయేత. ధారణావత్త్వాదర్థోపపత్తౌ సము
చ్చయకల్పస్య యోగాత్. అన్యథాతిప్రసంగాత్. ధ్రువస్మృతే ర్వ్యవహిత సా
ధనత్వ కల్పనా శ్రుతహానాది ప్రసంగాచ్చ । ప్రమాణ ఫలంచ దర్శనం నస్వరూపే

ఽ్పాదాతుం శక్యం. యేన సముచ్చిత్య విధీయేత ॥ నను, సంస్కారోద్బోధఫల స్మరణేపి సమానమేతత్. అత ఆజ్యావేక్షణన్యాయా త్తదుపాయభూత శక్యవ్యాపారార్థో దర్శనవిధి రిహాస్త్వితి చేత్. న. తథాసత్యేక స్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్య నిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తి ప్రసంగాత్. అంతతో నిదిధ్యాసనాఖ్యచిత్త ప్రేరణస్యైవ పురుషతంత్రస్య దర్శనోపాయతయా విధాతవ్యత్వాత్. అన్యస్యాదృష్టేః ॥ నన్వేక ఏవ దర్శనోపాయ స్సామాన్యతో విశేషతశ్చ పదద్వయోక్త ఇత్యపునరుక్తిస్స్యాత్; హంతైవంసతి సముచ్చయంత్యక్త్వా స్వపదవీమాసీదసి. ''ద్రష్టవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య'' ఇత్యుభాభ్యా మేకస్యైవ విధేయత్వాత్. అస్తుముక్తౌతు ధ్యానం వైశద్యతో విశేష్యత ఇతి వైషమ్యం । నచ దర్శన సమానాకార ధ్యానాన్తరేణ ధ్రువస్మృతే స్సముచ్చయః. తాదృశస్యా న్యస్యాదృష్టేః. తత్ క్లిష్టా గౌరవాత్, ధ్రువస్మృతే నిరపేక్షసాధనత్వ శ్రుతిభంగ ప్రసంగాచ్చ॥ నచమోక్షే సాధ్య సాక్షాత్కార స్మృత్యో రనేకదోషదుష్టా వికల్పస్స్వీకార్యః.

వికల్పబుద్ధ్యనుష్ఠానా పూర్వతత్ఫలబాధతః
కోటిభ్యా మష్టదోషత్వం ప్రయోగద్వితయేబ్రువన్ ।
ప్రామాణ్య త్యాగతోన్యస్య స్వీకృతే స్త్యక్తసంగ్రహాత్
స్వీకృతత్యాగతశ్చాన్యే ప్రయోగ ద్వితయే విదుః ॥

గురులఘువైషమ్యా చ్చాత్రన తత్సంభవః. అన్యథాతిప్రసంగాత్. విషమ ఫలేష్వేవ తద్ధేతుత్వ దృష్టేః । నచాత్ర ద్వారద్వారితా. మానాభావాత్. నహి శ్రవణ మననయోర్ధ్యానోపకారకత్వవద్ధ్యానస్య దర్శనోపకారకత్వం దృష్టం. పరోక్షం భావనాబలజంతు ప్రత్యక్షం శాస్త్రయోన్యధికరణే నిరసిష్యతే । నచాత్రశ్రుతం. ఏవం క్రమాద్యనుక్తేః ॥ ''తతస్తుతం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః. ధ్యాన నిర్మథనాభ్యాసా ద్దేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్'' ఇత్యాదిక మస్తీతిచేత్. సత్యం - ధ్యానఫలం హ్యేతద్దర్శనం మణిమాదివ త్రివ్యంతరమస్తు. నసాధనం.

తథానుక్తేః. పరవిద్యా ప్రకరణేక్వచిత్తదుక్తిస్తు తత్ప్రభావ ప్రదర్శనార్థా ‘‘తమ
క్రతుం పశ్యతివీతశోకః. పురిశయం పురుషమీక్షతే’’ ఇతి నధ్యాన సాధ్య
త్వమోక్తం దర్శనం ముక్తస్యాస్తు । ధ్యాన సాధ్యం దర్శనం ముముక్షోశ్చేత్
తద్ధ్యాన రూపంస్యాత్. తథాహి. దర్శనశబ్దస్య శ్రవణజ్ఞానాదిష్వప్రయుజ్య
మానస్య చాక్షుష జ్ఞానమేవహి ముఖ్యం. తత్తు ‘‘నచక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా
మనసాతువిశుద్ధేన’’ త్యాదిభిః ప్రతిక్షిప్తం. అతో మనోజన్య జ్ఞానవిశేషే దర్శ
నత్వోపచార ఇతివాచ్యం. తథాసతి వరం మోక్ష సాధనతయా కంఠోక్తస్యైవ
ధ్యానానుస్మరణస్య తాదృశ వైశద్య వివక్షయా తదుపచార ఇతి ॥ నను దర్శనశబ్దః
స్మృతిం సాక్షాత్కార రూపత్వేన విశినష్టు. నైవం. తస్య స్మృతావసంభవాత్.
మూలభేదానుసారేణ సంభవాభిమానినామపి పరోక్షానుభవ సాధ్యస్మృతౌ తద
సిద్ధేః ‘‘మనసాధ్యాన నిష్పాద్యం సమాధిస్సాభిధీయతే’’ ఇతి సమాధేర్ధ్యాన
నిష్పాద్యత్వోక్తేశ్చ విశదావిశద వైషమ్యాత్. ఉక్తంచ సమాధావవస్థాద్వయం
తస్యైవ యోగాంగత్వ మంగిత్వంచ నిర్వహద్భిః ॥ అస్త్వేవం ఇహస్మృతి దర్శన
వాక్యయో రైకార్థ్యం. తథాపి స్మృతిశబ్దేన దర్శన ముపచర్యతాం. తన్న.
ముఖ్యార్థ బాధాబాధాభ్యాం విపరివర్తస్యైవ స్థాపితత్వాత్. కించ. స్మృతి
హీన వైశద్యోక్త్యాస్తూయేత. దృష్టిస్తు స్మృతిత్వోక్త్యా నిందితాస్యాత్ । పరోక్ష
జ్ఞానేచ వైశద్య వివక్షయా ‘‘ తమసః పారందర్శయతీ ’’ త్యుచ్యతే. లోకేచ
పారదర్శీదూరదర్శీ’’త్యాది॥ నన్వపరోక్షస్యసంసారస్యదర్శనసమానయాపిపరోక్షయా
స్మృత్యాకథంబాధః. నకథంచిత్. మిథ్యాత్వాసిద్ధేః.అపరోక్షస్యాపిజ్వాలైక్యదేహా
త్మత్వ చంద్రద్విత్వాదే రనుమానాదినా బాధోదృష్ట, స్సర్వైశ్చా భ్యుపగతః.
అత ‘‘ స్మృతిర్దృష్టి ’’ ఇత్యనేనాపవర్గోపాయ విషయేణ స్మృతే ర్వైశద్య
లాభాత్తాదృశ్యేవ సమాధిరితి నాష్టమలోపప్రసంగశ్చేతి। తథాపి ‘‘ద్రష్టవ్య’’ఇత్యా
దౌ ధ్యానసామర్థ్యాక్షిప్త శ్రవణమననయోర్ధ్యా నార్థత్వవదగ్ర్య ప్రాయ
న్యాయేన ధ్యానస్యాపి దర్శనార్థ బుద్ధ్యంతరత్వోపపత్తేర్న దర్శనశబ్దస్తద్విషయ

స్యాదితిశంకాయాం "ధ్యానమేవా" త్యత్రాభిప్రాయం వివృణోతి (ఏవంచసతీతి) ధ్రువ స్మృతిత్వేనైవ దర్శనసామ్యేనాపి నిదిధ్యాసనస్య విశేషితత్వే శ్రుత్యంతరసిద్ధ ప్రతీత్యర్థః । చ శంకానిష్ప్రత్యూహః స్వతః ప్రాప్తవిధిపరత్వ యుక్త్యాసహాన్ముఖ ఫలశ్రుత్యంతరానుగుణసముచ్చయోక్తిర్వా. అయంభావః. ధ్యానస్యాపి శ్రవణాదివద విధేయత్వే యజ్ఞాదిభిరివ ప్రత్యక్షద్వారేణ దర్శనసిద్ధిః కల్ప్యేత. తథాచమధ్య ధ్యానం విఫలంస్యాత్. భావనాబలజ ప్రత్యక్షానుపపత్త్యా తాన్ప్రత్యుప్రత్యాయకారక భావాద్విధేయత్వే తత్పూర్వకత్వనిర్దేశతశ్శ్రుత్యాస్థప్రసర్ణత్వే స్వతఃప్రాప్త ఇతి న్యాయాచ్ఛ్రుతివాను స్మృతివాక్యవదిహాపి నిదిధ్యాసనం దర్శన సమానతయా విశేష్టవ్యం । "ద్రష్టవ్య" ఇత్యత్ర పరోక్షఫలపరత్వేతు ప్రత్యయవైఫల్యం. పూర్వాపరవాక్యేషు న "యేనాహం నామృతాస్యాం, అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన, ఏతావదేవ ఖల్వరే అమృతత్వం" ఇతి ఫలస్యోక్తత్వా [illegible]రతాప్రసపేక్షితా. వైశద్యంత్వన్యత్రోక్త మత్రాప్యాకాఙ్క్షాబలాదుక్తం. అత ఉపాయ పరతయా "తస్మిన్దృష్టే" ఇతి వద్విధేయ విశేషకత్వే సంభవతి వికల్ప సముచ్చయ శ్రుతిహా నాద రయోగాద కఫలసిద్ధ్యర్థం విశిష్టైక సాధనవిధి తాత్పర్య సంభవే ప్రృథ క్ఫల శ్రేవణస్య గ్రాహ్యత్వాత్, "దృష్ట్వా" ఇతివద నూద్యవిధానే విశిష్టవిధే రైక్య సంభవాచ్చ, వైశద్య విశేషిత ధ్యానవిధి పరం, "ఇదంద్రష్టవ్య" ఇత్యాది వాక్యమితి ॥ అత ఏవాస్య యుగపదేకస్యతు విధ్యనువాదశంకా ప్యపాస్తా। స్వానందసాక్షాత్కార రూపస్యాత్ర దర్శనస్య స్వయమేవప్సితస్య కథం విధేయ త్వమితి చోద్యం. విశదస్మృతి విధానోక్త్యా ప్రత్యుక్తం । ఏతేన "నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ ప్రముచ్యతే, యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం, తద్విజ్ఞానేన పరి పశ్యంతిధీరాః, ఆనందరూపమమృతం యద్విభాతి" ఇత్యాద్యపి యథావర్ణ[వ]న్నిరూఢం॥ నన్వేవం యోగిప్రత్యక్షమేవలభ్యేత. తత్తద్వాక్యేషు దర్శనాది శబ్దానాం, యోగిప్రత్యక్ష సద్భావ వచనానామపి ప్రత్యక్ష[illegible] నార్థ[illegible] విషయతయా నేతుం శక్యత్వాత్. నచధర్మాణామయః కస్యచిత్ప్రత్యక్షాః ప్రమేయత్వాదిత్యాదిభిస్తత్సిద్ధిః. ఈశ్వరప్రత్యక్షేణార్థాంతరతాపత్తేః । ఇంద్రియ గ్రాహ్యా ఇతి సాధ్యప్రయోగేపి

శాస్త్రవేద్యస్యాపి మనోవిషయత్వేన సిద్ధసాధనాత్ । ఇంద్రియ సాక్షాత్కారత్వా ఇత్యత్రాపి అతీంద్రియాణా మప్యను వ్యవసాయ వేద్యత్వ వాదినామర్థాన్తరత్వేన దత్తోత్తరత్వాత్ । సుఖాదివ దాహత్య సాక్షాత్కార్యత్వ వివక్షాయాం విపక్షే బాధకాసంభవేన ప్రతిబంధా సిద్ధేః. అన్యథాబౌద్ధవ ధర్మాదీనాం చాక్షుషత్వస్యాపిసాధనప్రసంగాత్. శక్యంహి విమతం కస్యచిచ్చాక్షుషం ప్రమేయత్వాదిత్యాది ప్రయోక్తుం. కించ యోగీంద్రియం నధర్మాది ప్రత్యక్ష జనకం ఇంద్రియత్వాత్. అస్మదాదీంద్రియవదితి ప్రతిప్రయోగస్సులభ ఇతి. మైవం.

ముక్త్యుపాయేహికథితాదర్శనోత్తరముఖ్యతా।
అన్యత్రబాధకాభావా ద్యథాశ్రుత పరిగ్రహః ॥

సంయమినాం హ్యతీతా నాగతాతీంద్రియాదివేదనంకణ్ఠోక్తం. నచస్మరణమేతత్. అననుభూతత్వాత్. అతఏవ నతత్రవైశద్యమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వోపచార సంభవః. నచ తత్రానుమానా ద్యవకాశః “తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యతీ” త్యాదిభిస్తత్ప్రతిక్షేపాత్. “పాణావామలకంయథే” త్యాదిచ నిర్దిశ్యతే. ధర్మోపచయ భేదై రనధీత సూక్తకాండ మంత్ర సాక్షాత్కారశ్చ కీర్త్యతే. “దివ్యం దదామితేచక్షురి” త్యాదిచ ప్రసిద్ధం. అతో నాసిద్ధిః. యోగిప్రత్యక్షస్య బాహ్యేంద్రియాణా మ్మనసశ్చ సుకృతవిశేషై ర్యథార్హం లోకోత్తరాతిశయాధానాత్. నచాతిప్రసంగః. యథా శ్రుతాతిలంఘనే హేత్వభావాత్. అనుమానస్య విపక్షే బాధకాభావాచ్చ. నచానుమానతశ్శ్రుత భంగః. తస్యాగమేనైవబాధాత్. అన్యథా తిప్రసంగాత్॥ నను శాస్త్రం శక్యాశక్తం విని యుజ్క్తే. స్మృతేస్తు దర్శనసామ్యం నపురుష తంత్రం. నచతదపితస్యా స్సంభవి. దర్శనత్వవదవా సంభావితంచ నవిధిరా ఘ్రాతు మర్హతి. నదృష్టాధికారో విధిరసంభావితే దృష్టఫలేసతి భవతీత్యత్రాహ (భవతీతి) భావనా- అనుభవజన్య స్సంస్కారః, శ్చింతైవ, వా. సాచసాదర న్నిరంతరంచ కర్తుం శక్యా. తతః స్మృతి వైశద్యసిద్ధిః. దర్శనస్య రూపమివరూపం యస్యాస్సా ఇత్యుపమాన బహు

ప్రహరత్రి గ్రావ్యాః. భీతకాముకాది ప్రతిభాశ్చాత్ర నివర్తయితవ్యాః. పరైర ప్యుచ్యతే. «దృష్టం పరోక్షమపి ధ్యాయమానం సాక్షాద్భావ మాపన్నం కామా ద్యుపప్లవ" ఇతి. « వృక్షేవృక్షేచ పశ్యామి " త్యాదిషు భ్రాంతి మిశ్రత్వం దోషాయుక్తం. ఇహతు యథాశ్రుత చింతనాన్నదోష బాధావితి భావః.

యదిస్యాద్భావనా భూమ్నా స్మృతేర్దర్శనతుల్యతా ।
కిమత్రకర్మణామేవంమానసిద్ధోభయ గ్రహాత్ ॥

ఉక్తస్య న్యాయవర్గస్య దార్ఢ్యాయ సూత్రే శాబ్దం, మార్థం, చ సర్వం ముఖ్యభేదేన తదభిప్రాయవిద్భి ర్విమృశ్య నిర్ధారిత మిత్యాహ (వాక్యకారేణేతి) (తద్విషయశ్రవణాత్) ఉపాసనస్థానే వేదనశబ్దస్య ఏకత్ర, న్యత్ర, చ ప్రకరణే ప్రయోగాదిత్యర్థః. అత్రోక్తస్య ప్రాయికత్వ శంకా వ్యుదాసాయ వాక్యం వ్యాచష్టే (సర్వాస్వితి) «మనోబ్రహ్మే త్యుపాసీత" త్యత్ర దృష్టివి ధావుక్తమపిన్యాయసామ్యా త్పరవిద్యాస్వపి యోజ్యం. కింపునస్తాస్వేవైకత్ర దృష్ట మితి వ్యక్త్యై « మోక్షసాధనతయా విహిత " మిత్యుక్తం. ఏతేనాపాతధీ శ్రవణ మనన నిర్ణయాదే ర్వ్యవచ్ఛేదః. వేదన ముపాసన మిత్యుక్తస్యోత్తరవాక్యస్య సత్యానందానాం పూర్వపక్షోక్తత్వ శంకాం స్పష్టోక్త్యా నివర్తయితుమాహ (సకృ దితి) విధిహీన స్వతః ప్రవృత్త్యున్ముఖం పురుషం ప్రేరయత్స్వసిద్ధ్యై ప్రయా జాది శాస్త్రేష్వివాత్రాపి సకృత్ప్రవర్తయేత్. విశేషవచనే ఖల్వావృత్తిర్భరస్సాధ్య ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం (శబ్దార్థస్య కృతత్వాదితి) విధివిషయస్య ధాత్వ ర్థస్య తావతైవపూర్ణానుష్ఠితత్వా దిత్యర్థః. ఉత్తరవాక్యస్యైన తుశబ్దేన సూచిత మాహ (పూర్వపక్షం కృత్వేతి) తత్ప్రతిక్షేపోక్తిం దర్శయతి (సిద్ధమితి) న్యా యత ఉపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. సిద్ధం - సిద్ధాంత ఇతివా. (ఉపాసనశబ్దాత్) నహి సకృద్బుద్ధా వుపాసన శబ్దస్య ప్రఖ్యాతి రితిభావః ॥ ఏతద్వాక్యం వ్యాచష్టే (వేదన మిత్యాదినా) ఉపాసన శబ్దావిత్యనేన « వేదన ముపాసన " మితి వా

క్యస్యాపి శబ్ద ప్రత్యభిజ్ఞయా సిద్ధాంత పరత్వం దర్శితంభవతి ॥ ధ్యానస్య ధ్రువత్వం సూత్రానుక్తమపి న్యాయసామ్యా త్సూచితం పౌర్విక్నైవ వివృతం. వాక్యతు ధ్యానాద భిన్నస్యోపాసనస్య తదుక్త ముపాదత్తే (ఉపాసనమితి) దర్శనం - స్వారసికీ లోకదృష్టిః. నిర్వచనం - నిర్ణాయకతయా ప్రాగుక్తం శ్రుతివాక్యం. యద్వా దర్శనం - ప్రత్యక్షశ్రుతిః. నిర్వచనం - నిష్కృష్యవచన ముపబృంహణం. (తస్యైవ) ముక్తి సాధనతయా విహితస్యైవ నతు పరేష్ట ముక్తిసాధనహేతో రిత్యర్థః. సకృదావృత్తా వుపాసేః ప్రయోగాభావా, దుపా సన రూపస్యా సకృదా వృత్తస్య '' తి వాక్యస్థోపాసన శబ్ద వివక్షితోక్తిః॥ నన్వే తత్సర్వం ప్రపంచితమితి పూర్వోక్తం. తత్రదర్శన రూపత్వ న్నదృష్ట మిత్యత్ర తస్యానుక్తస్యాపి తదుక్తాభ్యా మావృత్తిరూపత్వ ధ్రువత్వాభ్యాం తుల్య న్యాయత్వ వ్యక్త్యర్థ, మన్యవిధానార్థంచా, నుభావతే (నియమితి) ధ్యానత్వో పాసనత్వాభ్యా మసకృదావృత్తౌ, వాక్యాంతరేణోక్త ధ్రువత్వ విశిష్టా, చేత్యర్థః. (ప్రతిపాదితా) దర్శన రూపత్వమపి వాక్యకారేణా ధారుక్తమితి భావః. యద్వా-న్యాయసామ్యాదభిప్రేతమిదమస్మాభిఃప్రాగుక్తమితి॥ నను యద్యప్యన్యస్యా న్యత్వం విధాతున్నశక్యం స్మృతిదర్శనయోశ్చసామగ్రీనియమాత్. విరుద్ధ జాతీయ యో రస్యత్రైక్య మసంభవి. తథాపిసంస్కారమాత్రజన్య స్యాప్నజ్ఞానే దృష్ట విశేష సహకారా త్సాక్షాత్కార రూపత్వమివా త్రాపి చక్షుర్జన్యత్వా సంభ వేపి తదవినాభూతప్రత్యక్షత్వేపి ధ్రువానుస్మృతే ర్ధీత్వమాత్ర సామ్యాద్దర్శన శబ్దోపచారః కథన్నస్యా దిత్యత్రాహ (దర్శన రూపతేతి) (ప్రత్యక్షతాపత్తిః) నతు సాక్షాత్ప్రత్యక్షత్వం అసంభవాత్. అయంభావః. స్వప్నధీరపి నతావన్ముఖ్య దర్శనం చక్షుర్వ్యాపారా భావాత్. కింతు తత్రబాహ్యకరణవృత్తినిరోధసత్య నన్యసంచారిణామనసా సంస్కార మహిమ్నా ప్రాగనుభూతేషు విశదస్మృతిరా ధీయతే. తదతిరిక్త కల్పనే నన్యథాసిద్ధహేత్వ భావాత్. తత్ర చక్షురాద్యజ న్యేపి తజ్జన్యత్వధీ, రసంస్పృష్టే సంస్పృష్టధీ, శ్చదోషవశా న్నానస భ్రాంతిఃసంధ్యా ధికరణానురోధేతు సంస్కారమాత్ర జన్యత్వాభావా దసంకీర్ణందర్శనత్వం. అతో

నస్వప్ననిదర్శనేన ప్రస్తుతే ప్రత్యక్షత్వక్లృప్తిశ్శక్యా. ధీత్వమాత్రేణ దర్శన సామ్యాదుపచారశ్చ వాచ్యాసన్నతమ స్మృత్యనుగుణ విశేషసిద్ధాన్తయుక్త ఇతి॥ నను “నాయమాత్మే”త్యాదౌ శ్రవణాదిత్రికం ప్రతిషిధ్యాపర్యనుయోజ్య స్వతంత్రవరణ మాత్రేణ తల్లాభ ఇత్యుక్తం. తస్మాత్ “దైవమేవపరమన్యే పౌరుషంతు నిరర్థక మి”తి న్యాయాదుక్తంసర్వంవితథమిత్యత్ర సూత్రవాక్యయో ర్ధ్రువత్వాదివిశేషితా యాః స్మృతే రుపాసన శబ్దార్థతయా భిప్రేతం భక్తిరూపత్వవిశేషణమేవాత్ర వివక్షితమిత్యాహ (ఏవమితి) సామాన్యశబ్దానాం సూత్రాద్యుక్తేన విశేషవిశ్రమ ప్రకారేణేత్యర్థః. “ప్రత్యక్షతాపన్నా” మిత్యే తద్వక్ష్యమాణస్య భక్త్యావ్యక్తి కత్వస్య న్యాయసామ్య సూచనార్థం. అహేతుక వరణ మయుక్తం. తస్యాది మత్త్వే నిర్హేతుకత్వాయోగాత్. అనాదిత్వే ముక్తేరప్య నాదిత్వాపాతా న్ముక్త్యుపాయవిధేశ్చవైయర్థ్యప్రసంగా, జీవవ్యాపార రూపభేద విశేష నిషేధ పరస్య వైషమ్య నైర్ఘృణ్య నిషేధక సూత్రై ర్విరోధాపత్తే శ్చేత్యభిప్రాయే ణా “పవర్గసాధన భూతా ” మిత్యుక్తం॥ ఫలాన్తరార్థోపాస్తిపరత్వ శంకాచా నేన నిరస్తా। పరోపాస్యత్వాత్రలభ్య ఇష్యతే॥ (శశినష్టి) నతు ప్రమాణ ప్రాప్త న్నివర్తయతీత్యర్థః. అన్యథా ఉపాయాన్తర విధాన వైయర్థ్యం, “ మత్వా ధీరో నశోచతి ” “ ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్ ” ఇతి పూర్వాపర విరోధ, శ్చ స్యాత్. “నాయమాత్మేత్యాదౌ శ్రుతశబ్దేన శ్రవణముపాత్తం. మేధాశబ్దశ్చధ్యా నార్థస్స్యాత్. “ మేధామనీషే మా విశతాం సమీచీ భూతస్య భవ్యస్యావరు ద్ధ్యై ” ఇతి శ్రుత్యనుసారాత్. ధీర్ధారణావతీ మేధా ఇతిచ నిఖండుః. పారి శేష్యా త్ప్రవచనశబ్ద శ్శ్రవణధ్యాన సహోక్త మననపరః. ప్రోచ్యతేనేనేతి కరణ వ్యుత్పత్తేః. శిష్యమననార్థ గురుప్రవచనేనవా మననలక్షణా. ప్రవచనహే తౌవా తత్కార్యోపచారః ॥ నను స్వరూప నిషేధకస్య కథం తద్విధాయక త్వం, అత్రచ క్వచిదంగాంగి ప్రతిషేధా ద్వైయర్థ్యం, క్వచిత్తు విహిత ప్రతి షేధా ద్విరోధ ఇతి శంకాయాం శ్రవణాది వైయర్థ్య ప్రసంగంచ పరిహార వాక్యస్య ధ్రువానుస్మృతి. విశేషకత్వం వ్యనక్తి (అనేనేతి) యథా

“ నప్రిథివ్యా మగ్నిశ్చేతవ్య ” ఇత్యత్ర నిషేధస్య హిరణ్యవైకల్య పరిహారార్థ తయా హిరణ్యోపహితత్వ విధౌ తాత్పర్యం. తథాత్రాపి ప్రిథివ్యామివ శ్రవణా దెర్యథాహాణంప్రిణాడ్యా, సాక్షాచ్చా, వశ్యం భావిత్వాత్ప్రీతివైకల్యనిషేధముఖేన త్రిష్వపి ప్రీతివిశేష విధౌ తాత్పర్య మిత్యభిప్రాయవాన్ కెవల శబ్దః. యద్వా. “ నాంతరిక్షేనదివి ”త్యత్రాగి ప్రతిషేధేన సహపఠితో “ నప్రిథివ్యా ” మితి ప్రాప్త ప్రతిషేధః యథా కెవలపృథివ్యా అంతరిక్షాదివదధికరణత్వవ్యుదాసేన హిరణ్యోపధా నత్వ వైశిష్ట్య విధౌ విశ్రామ్యతి. తథానుపాయభూత శ్రవణ మననాభ్యాం సహో పాయభూత నిదిధ్యాసనస్య ప్రతిషేధః కెవల నిదిధ్యానస్య శ్రవణాదివ దనుపా యత్వోక్తి ముఖేన భక్త్యాత్మకత్వవిధౌ పర్యవస్యతీతి ॥ అనియమేన యథేష్టం స్వ తంత్ర వరణశంకా వ్యుదాసాయయద్వృత్తానూక్తి బలెన నియతవిషయవరణ వ్యక్త్య ర్థం “ యమేవె ” త్యుపాదానం. వైషమ్యాది దోషానాఘ్రాత సర్వసుహృ ద్వరణస్యా నియత విషయత్వాయోగాత్ “యదాగ్నేయ” ఇతి వాక్యస్థ భవతీన “ద్వృణుతే”ఇత్యస్యప్రయోజకవ్యాపారకవిధౌతాత్పర్యం. లప్స్యమానవరణప్రయో జక వ్యాపారవతాభవితవ్యమితి॥ నను హిరణ్యోపధానస్య పృథివీస్థత్వా వశ్యంభా వవత్ తద్వాక్యస్థ యద్వృత్తవ్యంగ్య వరణీయతా హేతు గుణవిశేషస్య ధ్రువా నుస్మృతిసంబంధనియమాదృష్టేర్నతస్యాత్తేన వైశిష్ట్యలాభ ఇత్యత్రాహ (ప్రియతమ ఇతి) ఫలాంతరార్థి భక్తాభాస వ్యవచ్ఛేదార్థం తమప్రయోగః. హిః శాస్త్రతో, లోకత, శ్చ పరావర పురుషస్వభావప్రసిద్ధా. నన్వేతావతాపి వరణీయస్య ప్రియ తమత్వో పాదకః కశ్చిదన్యో వ్యాపార స్సిధ్యతు. ధ్రువానుస్మృతే ర్విశేషి తత్వంతు నలబ్ధ మిత్యత్రాహ (యస్యేతి) (సఏవ) నసుకృతాంతరవాన్, నచ కెవల ధ్రువానుస్మృతి మాన్, నాపి నిర్వ్యాజ ప్రియః, కశ్చిదితిభావః, (అస్య) “సమోహం సర్వభూతేష్వి” త్యాదినాస్వేనైవోక్తస్వభావస్యేతి యావత్. అయం భావః. అన్యేషాం స్వప్రీతి హేతు వ్యాపారాణాం స్వలాభార్థ వరణ హేతుత్వాభావా త్స్వవిషయక నియతాత్యంతిక ప్రీతిహేతుపరస్య ప్రియ

తమోఘవర్గ స్వప్రాపణాయ వరణీయస్స్యాత్. ఇయంచ నిరతిశయ ప్రీతిరూపా బుద్ధ్యవస్థా ముక్తి సముత్పాదనే వికల్పసముచ్చయ విద్వేషిణీ అనన్యగతిక ప్రమాణ బలాత్ ముక్తిసాధనతయా స్థాపిత ధ్రువానుస్మృతిమాశ్రయతి. తాందిశతీతి॥ ననుస్వ శేషతయా నిత్యప్రాప్తస్య కిమర్థ్యవరణం. సర్వవ్యాపితయా నిత్యప్రాప్తస్య కిం వేదానీం లభ్యత్వం. ప్రియతమ ఏవాస్య వరణీయ ఇతిచ కుతస్త్యం ఇత్యత్ర తత్సర్వముప బృంహణేన స్పష్టయతి (యద్వేతి) అయం - భగవతి నిరుపాధిక భోగ్యతా విరాభ వేన నిరతిశయప్రీతిమాన్। అతఏవ ప్రియతమః- ఆత్మానం ప్రాప్నోతి-రమతే స్వాత్మని ప్రసేదుషస్తస్యాపవర్గావ్యవహిత హేతుభూత బుద్ధియోగాదిప్రదానే న్యేషామివ పరసాపేక్షత్వాన్నాస్తీతి వ్యక్త్యై "స్వయమేవే త్యుక్తం. ఉపాసితు రచింత్యమేవ హిత మాచరతీతి వానరోచ్యం॥ భగవతైవ - "యమేవైష వృణుత ఇతి" వరణ కర్తృతయా శ్రుతేస్సైవ। ఏతేన స్వతస్సర్వజ్ఞతయా పరమాప్తత్వమపి వ్యజ్యతే. సతతయుక్తానాం - సతతయోగ మాశంసమానానాం "ఆశంసాయాం భూతవచ్చే"తి క్తః. "సతతయుక్తానాం భజతా"మిత్యనేనైవోపాసక బుద్ధేః ప్రీతిరూపత్వస్య సిద్ధత్వాత్ ప్రీతిపూర్వకం దదామీ త్యన్వయః.

ఉపచారాపచారాభ్యాం ప్రీతిద్వేషౌ పరస్య[న]చ
నిమిత్తశక్త్యాతు ఫలంతయో రితినయోర్స్థితః
వరణంచోన్నినీషాబాధోనినీషాచ శాసితుః।
శ్రుతత్వాద నిషిద్ధాని తత్తత్కర్మ ఫలార్పణాత్ ॥

తస్య చిద్వరణీయతా నిదానే ప్రియతమత్వే శ్రుత్యభిప్రేత సతతయుక్తశబ్ద హేతుస్తత్రైవ వివృత ఇత్యాహ (ప్రియోహీతి) అత్యర్థం- అత్యభిధేయం. మయాపి దుర్వచమితి భావః. అత్ర వరణం మామయం ప్రాప్నుయాది త్యమోఘ సంకల్పః। అలభ్యత్వంచాస్య "వృణుత" ఇత్యనేనా భిప్రేతం. నివృత్తప్రతిబంధ నిరుపాధికానుభవ విషయత్వమితి అర్థాదుక్తం భవతి। అత్ర సోపబృంహణమయాపి

శ్రుత్యాద్యుపాదానస్మృతేః ప్రీత్యాత్మకతయా విశేషితత్వమనభివ్యక్తం వ్యనక్తి (అత ఇతి) లోకానుసారాదుపాత్త శ్రుతిస్మృతితాత్పర్య వృత్త్యాచేత్యర్థః. (అత్యర్థప్రియా) అతిమాత్రానుకూల్య స్వభావతయా స్వయమేవ భాసమానా అయుక్తదశాయామపి "యాప్రీతి రవివేకానా"మితి. న్యాయేనప్రీతిరూపజ్ఞానాంతరేణవిషయీకృతా। విషయవిశేషాయత్తంహి సర్వస్యవిషయిణోజ్ఞానస్యప్రీతిరూపత్వం.ప్రీతివిషయత్వం,చేత్యభిప్రాయేణ స్మర్యమాణాత్యర్థ ప్రియత్వోక్తిః।వరణవివరణయోః కర్తుః తత్కర్మణో వరణీయాదార్థ్య, ప్రాకరణిక, చవ్యావృత్తిః ప్రకారాతి దర్శితా. నను "సేముషీ భక్తిరూపేతి" పురాణాది ప్రసిద్ధంభక్తిరుపాయత్వం ప్రకాశితం. ధ్యానోపాసనాది శబ్దవాచ్య మిత్యత్రాది శబ్దేన భక్తిశబ్దోపివివక్షితః. ఉపాత్తాసు శ్రుతిషుతు నతచ్ఛ్రిరస్తి. అతః కథమవిరోధః. తత్రాహ (ఏవం రూపేతి) ఉక్తశృంఖలాక్రమేణ విశేషితేత్యర్థః. ప్రతిజ్ఞామాత్రమేతదిత్యత్రాహ (ఉపాసనేతి) ధ్రువానుస్మృతేః ప్రీతి రూపత్వే,నోపాసన శబ్దవాచ్యతయా,చ విశేషణాత్ "స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత" ఇతి తల్లక్షణానురోధాత్ "సేవాభక్తిరుపాస్తి" రితి పర్యాయపాఠాచ్ఛబ్దభేదెప్యైకార్థ్యసిద్ధే విధేయభేదాభావాన్నవిరోధప్రసంగ ఇతి భావః॥ 'వేదనాది శబ్దానాం భక్తిపర్యవసాయిత్వ ముపబృంహణోపబృంహణీయయో మిథః ప్రతిక్షేపకత్వప్రసంగరూప యుక్త్యంతరేణ దృఢీకృత మిత్యాహ (అత ఇతి) ఇదంఫలరూపస్తోతు పరం. వేదనోపాసనాది శబ్దైర్భక్తి రేవోక్తత్వా దిత్యర్థః. అన్యథా శ్రుతీనామివ శ్రుతిస్మృత్యోరపి మిథో విరోధస్స్యా దిత్యభిప్రాయవానేవకారః. (ఏవం) శ్రుతౌ వేదన వ్యతిరిక్త స్సన్ప్రతౌతు భక్తివ్యతిరిక్త శ్చరమోపాయోనాస్తీత్యుక్త ప్రకారేణేతి యావత్॥ నను "తమేవవిదిత్వా తిమృత్యుమేతి" ఇతి శ్వేతాశ్వతరవాక్యంశివాదిశబ్దసమభి వ్యాహారా దుద్రవిషయం. "తమేవంవిద్వాని" తి తుమహాపురుష విషయం. తత్రచాత్రచ "నాన్యః పంథా అయనాయే" త్యామ్నాతం. అతోమిథో వ్యాఘాత ఇతి మందశంకాపనుత్త్యై తదుభయవాక్యైకార్థ్యప్ర

దానం. అయంభావః. “వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమి” త్యాద్యైః పూర్వవాక్యైః “మహాన్ప్రభుర్వై పురుష స్సత్వస్యైష ప్రవర్తకః” “సహస్రశీర్షా పురుష” ఇత్యాద్యై రుత్తరవాక్యైశ్చ సత్వప్రవర్తకస్యా నన్యపర పురుషసూక్తోదితస్య మహాపురుషస్య శబ్దతో ర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞయా శివమహేశ్వరాది శబ్దానాం తత్పరత్వా వశ్యంభావేన, ఐంద్రిన్యాయేన రూఢిపరిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్, “సర్వేశ్వరశ్శివస్స్థాణురితి” భగవన్నామపాఠాచ్ఛివశబ్దస్యచ మాంగళ్యాదౌ రూఢత్వాత్, ప్రసిద్ధిప్రకర్షస్యాతోప్రక్తరీత్యావైఫల్యాత్, అనన్యథా సిద్ధనారాయణానువాక సౌబాల మహోపనిషదాది ప్రాబల్యా, “శాశ్వతం శివ మచ్యుత” మితి వన్మహాపురుష విషయత్వా వశ్యంభావాత్, “తస్మాత్సర్వగతశ్శివ” ఇత్యస్యారంభే “సర్వాననశిరోగ్రీవ స్సర్వభూత గుహాశయ” ఇతి సహస్రశీర్షత్వాది ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, “సర్వవ్యాపీచ భగవా” నితి భగవచ్ఛబ్దస్య మహాపురుష రూఢత్వస్థాపనాత్, నిగమనస్య ప్రస్తుత శేషతయా తదవిరోధేన నేయత్వాచ్చ, విగీతం పురుషసూక్తోక్త విషయ మేవేతి ॥ అత్ర “నాహమిత్యా” ద శ్వేద తపఃప్రభృతీనాం సాక్షాదుపాయత్వా భావే తాత్పర్యమితి న తద్విరోధః. “భక్త్యాత్వనన్యయే” త్యాదేశ్చ పూర్వభేదవత్తైవ భక్తిరూప జ్ఞానేన జ్ఞానాంతరాద స్సాధ్యత్వే తాత్పర్యా న్నాత్మాశ్రయాది ప్రసంగః. “పురుషస్సపర” ఇత్యాద్యుపాదానస్య న పూర్వేణ కృతకరత్వం. తదప్రతిపన్న ఖ్యాపనాత్. అయం ఖల్విహాభిప్రాయః. “తమేవం విద్వా” నిత్యత్ర “ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తా” దితి యత్పూర్వవాక్య శ్రితం తదేవ “అణోరణీయాంసమనుస్మరేద్య” ఇత్యారభ్య అచింత్యరూపత్వాదిత్య వర్ణత్వోక్త్యా ప్రత్యభిజ్ఞాపితం. “ధాతాపురస్తా” దిత్యుక్తంచ “సర్వస్య ధాతార” మితి దర్శితం. తత్రశ్రుతా విదినోక్త మిహానుస్మరతినా వివృతం. “భక్త్యాయుక్త” ఇతిచా నంతరం విశేష్యతే. అతో భక్తిరూపా ధ్రువానుస్మృతిః శ్రుతా విదినా విధీయత ఇతి గమ్యతే। యద్యప్యత్ర యద్వ్రతావృత్తి వశా త్పురుషా ర్థాంతర సాధన విషయత్వమేవ యుక్తం – తథాపి సమాన న్యాయ

తయా మోక్షార్థ విదరపి భక్తివిశిష్ట సిద్ధి స్స్వీకార్యా. తత్రైవచ "పురుషస్స పర" ఇత్యాదినామోక్షార్థ శ్రోతవిదరపి తద్విశేష పరత్వంవ్యంజయతి. "యమేవైష వృణుతే తేనలభ్య" ఇతి శ్రుతి సంపుట నిగూఢంచాత్రోద్ఘాటితం. అత్రహి జ్ఞానినాం ప్రాప్యాంతరవ త్ప్రాపకాంతరమపి సవిశేషణోక్త్యా వ్యుదస్తం. శ్రుత్యుక్త ప్రత్యభిజ్ఞయా ప్రాప్యైక్యవ దుపాయైక్యమపిహి యుక్తం. అతో విదిస్థానె ధ్యాయత్యుపాసివ ద్భజతిరప్యత్ర విశేషకతయా ప్రయుక్తః. పుంసూక్త భగవద్గీతె ప్రమాణతమ సమ్మతె న మిథో బాధమహేతాం. నైకార్థ్యే స్మృత్యనాదర ఇతి॥

నను "భక్త్యామా మభిజానాతీ" త్యాదౌ భక్తిసాధ్యేన జ్ఞానేన పర ప్రాప్తిగీతా - నైవం. తత్రాపి "తతోమాంవిశత" ఇతి భక్తేరేవ ప్రాప్తి హేతుత్వేన పరామర్శాత్. అన్యథా "తత" ఇత్యస్య నైరర్థక్యాత్. అతో "భక్త్యాప్రవేష్టు" మిత్యుక్తైకార్థ్యం॥

ననూపాత్త శ్రుతి స్మృతి స్వారస్యా ద్వేదనా నువచన యజ్ఞాది నిర పేక్షా భక్తిరేవ ముక్తి సాధన మస్తు, తతశ్చ నకర్మణా విచార వృత్తత్వం సిద్ధ్యేది త్యత్రాహ (ఏవం రూపాయా ఇతి) సుకృత సాపేక్షధ్యానాది భక్త్యంత పర్వ విశేష వత్తయా శ్రుతి స్మృతి సూత్ర వాక్య సిద్ధాయా ఇత్యర్థః. శ్రుతి సూత్ర యో ర్వివిదిషా విషయత్వం ప్రకరణతో, ధర్మత, శ్చప్రత్యూహ మిత్యభిప్రాయేణ ధ్రువా నుస్మృతే రిత్యుక్తం. (అభిధాస్యతె) సూత్రకృతా, స్తాభి,శ్చ సమర్థయిష్యత ఇతి భావః. "వివిదిషంతీ" త్యస్య సన్నిధౌ "మనసైవాను ద్రష్టవ్య" మితి విశదవేదనం విహితం. "ఏతమేవవిదిత్వా మునిర్భవతీ" తి స్తుతం. అతో విధిస్తుతి విషయస్యైవ వేదనస్యా త్రైవిధ్యంత రాకాంక్షా. నతు తదుభయరహితాయా వివిదిషాయాః॥ వివిదిషా సాధనత్వేన విధానంచ దుర్వచం. నహి యాగేన స్వర్గం జిగమిషతీత్యుక్తె యాగస్య జిగమిషాసాధనత్వం స్యాత్. ఇహచ వేదనేచ్ఛా విరహే వివిదిషా కామత్వస్యా సిద్ధిః. తత్సంథవె తదుపా

యా నపేక్షణం. వేదనే చ్ఛయాచ వివిదిషా కామనా, తయా యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం, తేన వివిదిషో త్పత్తి, రితి చక్రకంస్యాత్. అత్ర పర్యసంకోచేనా త్మాశ్రయ, మన్యోన్యాశ్రయం, చ కేచిదూచుః. నచాత్ర జ్ఞాతసుకృత నీతిః. సావధానకృచ్ఛ్ర సాధ్యత్వా ద్యజ్ఞాదేః. అతో౽సినా జిఘాంసతీ త్యాదిష్వివా నుపపత్త్యా నేచ్ఛా సాధనత్వేనా న్వయః.

సాధ్యేచ్ఛయా వినాక్వాపి సాధనే చ్ఛానసిధ్యతి ।
అతో వివిదిషార్థత్వా ద్యోగాదే స్త్వర్థతాత్విహ ॥
అపవర్గఫలామాత్ర త్సాధనే చ్ఛాపిసిధ్యతి ।
అతో వేదనకామస్య యుక్తం తత్సాధనే విధిః ॥
భక్తిరత్ర ఫలత్వేన ప్రకృత్యా పరిమృశ్యతే ।
అధికారతయా ఖ్యాప్యా తదిచ్ఛా ప్రత్యయేనతు ॥

నన్వదృష్టస్య సాంసారిక సర్వకార్య హేతుత్వ మేష్టవ్యం. అన్యథా విషమ సుఖ దుఃఖాది హేతుభూత విచిత్రేచ్ఛోత్పత్తేః, కదాచి త్తదనుత్పత్తే,శ్చాయోగాత్. అత ఇచ్ఛామాత్రస్య సాధ్యత్వే వేదనేచ్ఛాయా అపి తథాత్వం. తత్ఖండనం సర్వతంత్ర విరుద్ధం స్యాత్ - అత్రైవం ప్రత్యుక్తం శ్రుతప్రకాశికాయాం "భోగాదృష్టో ద్బోధిత పూర్వవాసనా సచివా ద్విషయవైలక్షణ్య జ్ఞానా దిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తే" రితి.

భోగార్థేన హ్యదృష్టేనపుంభిరప్రార్థితాన్యపి ।
అంతరస్థాని కార్యాణి స్యుఃఫలప్రద బుద్ధితః ॥

తదిహ భక్తిరూప బ్రహ్మవేదనకామః శాంత్యాదిసహితై ర్యజ్ఞాదిభి స్తద్భావయే దితి ప్రయోగవిధిః. నను భక్త్యర్థో౽పాయవిధావపి త్వదుక్తచక్రకాది ప్రసజ్గస్స్యాత్ - నస్యాత్. భక్తే రుపచయ, మనువృత్తిం,చా పేక్ష్యతద్విధానాత్। ఏవం వేదనసాధన

విధావపి నవిరోధః. సామాన్యతో విదితేపి విశేషతో బుభుత్సయా ప్రవృత్తేః. నచ విశేషేపి విదితావిదిత వికల్పానుపపత్తిరితి వాచ్యం. తవాపి బుభుత్సా ప్రశ్నాది ఘటితే వాదాదౌ ప్రవృత్తేః. అన్యథా పామర పరీక్షక విరోధాత్। అతఏవ ముత్పన్న వివిదిషస్య తదనువృత్తి కామనయా తదుపాయ విధిరుచ్యతే - తత్రాపి ఫల వైషమ్యా భావా త్తదన్వారోహాత్. పరోక్త వేదనస్య ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్॥ స్వోక్త బహ్వాకార విశిష్ట వేదనేచ్ఛా నువృత్త్యైయావజ్జీవంకర్మణామనుష్ఠేయత్వమాహ (యద్యపీతి) పరోక్త వివిదిషామాత్రసాధనత్వే త్వన్వారోహఇతిపక్షేతు వివిదిషా నువృత్త్యా ప్రత్యుత్తరం కథంచి న్నేయం॥ తస్యైవ. వివిదిషాగోచరస్యైవ. నహ్యేతద్వేదనంయాగాదివ, దపూర్వాదివ, ద్వా సకృదుత్పన్నం, సాంతరం, వా సాధన మిత్యభి ప్రాయేణ ధ్యాన రూపత్వోక్తిః. "అహరహ" రిత్యాదికం నిరంతరస్యా ప్యైకాహ సాధ్యత్వం, దర్శ పూర్ణమాసాదివ ద్దివసాంతరిత సాధ్యత్వం, చ వ్యవచ్ఛినత్తి। ఆప్రయాణా దనువృత్తి వచనం సంవత్సరా ద్యవధిక ప్రతిదిన కర్తవ్య వ్యుదాసార్థం. అభ్యాసా ధేయా తిశయస్యా త్యనేన దృష్టా ప్రకారశ్చాస్తీతి వ్యజ్యతే। (తదుత్పత్తయే) అనువృత్తే రిష్టతయా యజ్ఞాది సాధ్యత్వేనా భిమత వివిదిషోత్పత్తయ ఇత్యర్థః. సర్వాణీ త్యేతద్యథార్హం విభాజ్యం। "యావజ్జీవ" మిత్యనేన జన్మాంతర శతేత్యాదేః ప్రాగుక్తస్యో పాలంభః। వివిదిషాయాం జాతాయామపి మధ్యే కర్మణాంత్యాగో నయుక్తః. వివిదిషా విచ్ఛేదవేదనవిచ్ఛేద ప్రసంగాత్. నహి సకృదుత్పన్నయా వివిదిషయా వేదనా నువృత్తి స్సిధ్యేత్, సకృద్బుభుక్షయైవ భోజనా నువృత్తిః. ప్రాచీన సుకృత భూమ్నా నువృత్తిసంభవేపి పాక్షిక విఘ్న శాంత్యై ప్రవర్తితవ్య మితిభావః ॥ పూర్వం వేదనస్య ధ్యానోపాసనాది రూపత్వే సూత్రం దర్శితం. అథా హరహరా ప్రయాణా దనువర్తనీయత్వే, తద్వదేవ తదంగ కర్మానువృత్తౌ, చ సూత్రాణి సంతీత్యాహ (వక్ష్యతి చేతి) సూత్రైరేవ తత్తద్విషయ వాక్యాన్యపి సూచ్యంతే. ఏతేన స్వోక్తానభ్యుపగమే సూత్రాది విరోధో దృఢీకృతః. "ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్"

త్యానైవ కర్మణో యావదాయురనుష్ఠేయత్వం సిద్ధం। "నఖల్వేవం వర్తయ స్యావదాయుష" ఇతి వాక్యస్యదృష్ట మిత్యనేనవివక్షితత్వాత్. తత్రైవ "కుటుంబే శుచౌ దేశే" ఇత్యాద్యుక్త ధర్మాణ నువృత్తె "నేవం వర్తయ" న్నిత్యత్రా నూది తత్వాత్। "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతీ" తి నియతస్యాపి విద్యాంగతా జ్ఞాపనాయాగ్నిహోత్రాది సూత్రోపాదానం. "విహితత్వాచ్చా శ్రమ కర్మాపి" త్యాశ్రమాంగతయో క్తస్య కథం విద్యాథత్వ మిత్యత్ర వినియోగ పృథక్త్వ వ్యంజనాయ "సహకారిత్వేనచ" తి సూత్ర గ్రహణం॥ ఆదిశబ్దేన "సర్వథాపిత ఏవో భయ లింగా"దితి కర్మణాం విద్యా శ్రమాంగత్వే తంత్రానుష్ఠాన సూచక సూత్ర సంగ్రహః॥

అథ విరోధా దప్రమాణత్వా దిత్యాది పూర్వ పక్ష హేతూ న్సూత్ర కారాభి ప్రాయవిదాం వచసాపి పరిహరతి (వాక్యేతి) ఎవకారేణ శమదమా ద, ర్యజ్ఞాదే,శ్చ విరోధాభావా, త్సోక్త సంవాద, శ్చఖ్యాప్యతే. అథవా న సాధన చతుష్టయేన, నచ వివేకాది వ్యన్యత మేన కర్మ మాత్రేణ,శమాదిమాత్రేణ, వేత్యర్థః.

నిషిద్ధకామ్య వ్యర్థేభ్యో నివృత్తస్య శమాదిభిః ।
స్వాశ్రమోచిత విద్యాంగ ప్రవృత్తిర్న విరుధ్యతే ॥

అవిరోధేన సంభూయ సాధనత్వ వ్యక్త్యై వాక్య ముపాదత్తే (తల్లబ్ధేరితి) అత్ర తచ్ఛబ్దాభోగే ధర్మాసుస్మృతే రిత్యనేన దర్శితః. "ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువాను స్మృతి" రితి తత్ర ప్రకృతం బహిః పరామృశ్యతే। వివేకాదీనాం సప్తానా మేకస్మిన్ కార్యేన్వోన్య సాపేక్షత్వరూపేణేతరేతర యోగేన, సముప్రవృత్తినివృత్తి రూపాణా మాశ్రమభేదేన వ్యవస్థా, శక్త్యస్త్వపి కతిపయ శంకా, చవ్యుదస్తా। సంభవాత్ – ఏకత్ర యొగ్యతయా విరోధ ప్రసంగా భావాత్. నిర్వచనాత్ – అతీన్ద్రియార్థ నిశ్చాయకతయా నిష్కృష్టాద్వచనాత్. యుక్తి సహితాగమాదితి యావత్॥ ఇహ విద్యాయాః కర్మజన్యత్వ సిద్ధ్యర్థతయా ప్రాప్తాః కేవివేకాదయః

కథంచ తేషా మవిరోధ ఇత్యత్ర వాక్యకారేణైవ వ్యాఖ్యాతత్వమాహ (వివేకా దీనామితి). (స్వరూపంచ) ఉద్దిష్టానామ్మిథో వ్యావర్తక స్వరూపంచేత్యర్థః. జాతిదుష్టం- లశునాది. ఆశ్రయ దుష్టం- శూద్రాన్నాది. నిమిత్తదుష్టం- కేశాద్యుపహతం. తాదృశదోషరాహిత్యేనా శుద్ధేభ్యో విభక్తాదన్నాత్సేంద్రియస్య దేహస్య రజస్తమోభిభవ రహిత సత్వోన్మేషా పాదనేన శుద్ధితః పృథక్కరణం వివేక ఇతి॥ ప్రమాణకం వాక్యమాహ (జాతీతి) అత్ర "నిర్వచన"మితి భాష్యోక్తిః. "ఆహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధి"రితి నిర్వచనే సత్వమంతఃకరణం, సత్వగుణో వా. తస్య శోధనీయ సర్వోపలక్షణతయా వాక్యకారోక్తిః. సాపికరణవర్గోపలక్షికా। "ఆయుస్సత్వబలా" దిభి శ్శుద్ధాశుద్ధాహారశ్చ గీతః। విమోక శబ్దస్యాత్ర "కామః క్రోధస్తథా లోభ" ఇత్యాద్యుక్త త్యాజ్యవర్గా నుపశ్లేష పరతయా కామానభిష్వంగ ఇతి మూలసూత్రోక్తి రిత్యభిప్రాయః। కామో త్ర తీవ్రతమసంగజన్యః. "సంగాత్సంజాయతే కామ" ఇత్యుక్తేః. తేనాభిష్వంగో నువృత్త దృఢగ్రహణం. తదభావే "కామాత్క్రోధో భిజాయతే" ఇత్యాద్యుక్త పరంపరా నివృత్తిః। "శాంత ఉపాసీతే" త్యత్ర శాంతశబ్దః కరణ వ్యాపార నివృత్తి ముఖేన కామాది రాహిత్యపరః. ఆరంభణం - యోగమారురుక్షో శ్చిత్తాలంబనం శుభాశ్రయ రూపం। వివరణేతు "జ్ఞానాలంబన ముపాస్య మి" త్యుక్తం. తస్య సంశీలనం అనుకూలతయా శీలనం। పునః పునరిత్యే ప్రసంగప్రకరణాత్ "వ్యాపృతేనాపి మనసా" త్యాది స్మృత్యుత్థాన కాలయోజ్యం. అతఏవ నాత్మాశ్రయ శంకా. ఇదంచ యోగానుగుణ వాసనా ప్రచయార్థం, కషాయాపాకరణార్థం, చ। "బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథ మునిః" రితి శ్రౌత నిర్వచనస్యా స్పష్టార్థతయా తదుపబృంహణందర్శిత మిత్యభిప్రాయేణ స్మృత్యుక్తిః. అత్ర భాష్యకారో బ్రహ్మనంది. వాక్య వ్యాఖ్యాతా ద్రమిడాచార్యః. తేనాప్యేషు శ్రుతి రుదాహృతా. అత్రతు స్మృతిః. అథవా అన్యత్ర వాక్యకారేణైవ శ్రుతిరుదాహృతా. అత్రతు భాష్యకారేణైవ స్మృతిరితి। యద్యపి "యంయంవాపి స్మరన్" ఇతి ప్రక్రమాత్ మరణాద్యాదికం సామాన్యం. తథాపి "తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర" ఇత్యుత్తరవాక్యానుసారేణ ప్రకృతార్థత్వా త్తద్గ్రహః। పంచమహాయజ్ఞోపాదానం

"గృహస్థోపి విముచ్యతే" ఇతి స్మృతిసూచనార్థం। ఆదిశబ్దే నాశ్రమాంతర ధర్మాణామపి సంగ్రహః॥ యద్యపి కామ్యే సకలాంగోప సంహారః ప్రాప్తః. తథాపి అత్ర వచనాద్యథా శక్త్యనుష్ఠానం పర్యాప్త మిత్యభిప్రాయేణ శక్తిత ఇత్యుక్తం। "తద్ధికుర్వ న్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాంగతిం" ఇతిహి స్మర్యతే। "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇత్యత్ర సన్ప్రయోగా భావేన కర్మణాం విద్యాన్వయ స్ఫూర్త్యా "ద్వివిదిషంతి" త్యే తదపి నియమితం। ఇదఞ్చ వాక్యం క్రియాయా అంగత్వేన విద్యా సాఫల్య హేతుత్వపరం నతు నిష్క్రియ బ్రహ్మసద్భావ సూచకం. యావజ్జీవం క్రియాయా అనువృత్తేరుక్తత్వాత్. మత్వర్థీయస్య భూమపరతయా విధురాది బ్రహ్మవిద్వ్యావృత్తి పరంవా। తేషాంహి వర్ణధర్మమాత్ర యోగిత్వాదవరత్వం "అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చే" తి సూత్రసిద్ధం। అత్ర "మంత్రేషు కర్మాణి" త్యారభ్య "తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా" ఇతి శ్రుతిరప్యను సంధేయా॥ క్రియాశబ్దస్య చిత్తసమాధానాది మాత్ర వ్యావృత్త్యై "తమేత" మిత్యాద్యుపాత్తం। అనాశకేన - అనశనేన. అత్ర గోబలీవర్దన్యాయా త్తపశ్శబ్ద సంకోచః. యద్వా నాశకాదస్యానేతి। యజ్ఞాద్యపి భోగార్థంచేత్ సంసారాత్మక నాశప్రదమేవ శ్రుత్యాది సిద్ధం॥ భూతహితం, యథార్థంచ, వాక్యం సత్యం। ఆర్జవం-కరణత్రయస్యైకరూప్యం. దయా-స్వార్థ నిరపేక్షా పరదుఃఖ నిరాచికీర్షా। దానం - న్యాయసిద్ధ ద్రవ్యస్య యథావిధి పాత్రసాత్కరణం। తేన లోభనివృత్తి ర్వ్యజ్యతే। "దైప్ శోధన" ఇతి ధాతో స్స్వపక్షాది శోధనంవా. "దోఅవఖండన" ఇత్యత్ర పరాహంకార ఖండనంవా. "నిగృహ్ణీయాద్యథాశక్తి దేవతా గురునిందకాని" తి స్మృతేః. "నవిగృహ్య కథాంకుర్యాది" త్యస్య కామకార విషయత్వాత్. అశాస్త్రీయప్రాణి పీడావర్జన మత్రాహింసా "అహింస న్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య" ఇతిస్థాపనాత్। అభిధ్యా - పరప్రతికూల చింతా. అభిచారాద్యా హ్యర్థేః ప్రాతికూల్యమర్థః, పరకృతద్రోహ నిరంతర స్మృతిర్వా, వితథాభి నివేశోవా, పరస్వగ్రాహ్యాత్వర్థిర్వా। తన్నివృత్తి రనభిధ్యా॥ ఏవం కతిపయో పాదానం ఆర్జవదయాది సహా

పతితానా మన్యేషా మప్యుపలక్షణం । ఇత్యాదీ త్యనేన “అమానిత్వ మదంభి త్వం, దయాసర్వేషు భూతేషు, క్షాంతిరనసూయే” త్యాదస్సంగ్రిహాః ॥ అనవసా దోథాణ త్సిధ్యదితి కృత్వా సహేతుకం తత్ప్రక్రియోగ స్వరూప విషయం వాక్య ముపాదత్తె (దశేతి) శోకనిమిత్తం వస్తు శోకవస్తు. శోచ్యతేనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా, వాశోకశబ్దః। అదిశబ్దో భీతి హేతుపరః. భూతభావ్య నిష్టగోచరధీరూపే దుఃఖే శోకభయే । దైగుణ్యాద, నుష్ఠ్రితె శ్చేత్యనయో మహానసో భాస్వరత్వ మిత్యనేనాన్వయః ॥ అభాస్వరత్వం - భాస్వరత్వా భావః, తద్విరోధి, వా. తత్స్వరూపాభి వ్యక్త్యై తద్వివరణ వాక్యస్యా కాంక్షాయాం మధ్యే “ తజ్జం దైన్యమితి ” వాక్యాంతరం. తస్యాం జాతం, తస్మిన్మనసి, వాజాతం అభా స్వరత్వం దైన్యం. ఉపయుక్త ప్రకాశనాశకత్వ మిత్యర్థః. యద్వా - మనసో యదభాస్వరత్వం, యచ్చ తజ్జం దైన్యం, తదుభయ మవసాద ఇతి యోజ్యం। (తజ్జం) తాదృశ దశావిశేషా జ్జాతమిత్యర్థః. అస్తిహి పుంసాం పరదుఃఖ దుఃఖిత్వాది భాస్వరత్వ విరోధి మనసా దైన్యం. తజ్జంచ శోకాదికమితీ వానేయం. భాస్వరత్వ మిహ ప్రకాశకత్వం. తదభావః తజ్జంచ దైన్యమవసాద ఇత్యత్ర తద్విపర్యయో నవ సాద ఇతి వాక్యశేషో భాష్యోక్తః. వాక్యేతు శిష్యాణా మూహాశక్తి సంపత్త్యై తద నుక్తిః। (బలహీనేన) “సమదుఃఖ సుఖంధీర మి” త్యుక్తమనోబలహీనేనేత్యర్థః, (తద్విపర్యయజా) దేశాదిగుణై భూతభావి సుఖహేతు ధియా, బంధుసుఖేన, చజాతేత్యర్థః। ఉద్ధర్షణా త్తావపి పూర్వవత్తద్విపర్యయో నుద్ధర్ష ఇతి ఊహ్యత్వా ద్వ్యాఖ్యానుక్తం భాష్యేదర్శితం॥ “ యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టః, సతతంయోగీ,స్వా ధ్యాయ శౌచ సంతోషే” త్యాది విరోధమాశంక్యాహ (అతిసంతోష ఇతి) అస న్తోషవద తిసంతోషోపి విఘ్నయాంత రప్యేపి ప్రమితజనకతయా విరోధిత్వాదః. ఇదం చోద్ధర్ష ఇత్యుపసర్గేణ సూచితం. “ఐశ్వర్య మదమత్తో హీ” త్యాదిషు, త త్తద్వ్యాత్తాంతేషు,చాస్యవిరోధిత్వం, ప్రసిద్ధం. నిర్వచనమపీత్యత్ర అపిః బస్సంభవ సముచ్చయార్థః పూర్వనిర్వచనేష్వపి భావ్యః ॥ ప్రకృతం కమజాయ ముపరోఘ గం, నివృత్త్యంశేన తేషామవిరోధిన నివేశనం, చ సూత్ర వ్యాఖ్యాభిప్రేత స్యా

యసమాహారసిద్ధ న్నిగమయతి (ఏవమితి) ఏవకారేణ పరానిష్టత్వం ద్యోత్యతే. “తత్త్వమస్యా”ది వాక్యానివా వ్యవచ్ఛిద్యంతే. తదిహ కర్మణోనుపయోగ ప్రమాణాభావా నిరస్తాః ॥ అథనృపావాదినా, సముచ్చయవాదిభ్యాం, చాన్యథా వ్యాఖ్యాతా శ్రుతి రస్మదుక్త ప్రకారమేవ వ్యనక్తీత్యాహ (తథేతి) చౌఽవధారణే. శ్రుత్యంతరంచ తథేతివాన్వయః. అంతరశబ్ద స్సన్నిత్యయ రహితత్వేన స్ఫుటార్థత్వా, దంగినిష్పాదనే ద్వారప్రదర్శనాత్, కర్మణాం విధ్యంతానాం, కర్త్రోక్త వేదనకరణక ఫల భావనా నిష్ఠతయా పరమపురుషార్థ విశ్రాంతిబోధనా, చ్చ ప్రాగుక్త వాక్యా ద్విశేషం వ్యనక్తి॥ “విద్యాంచే”త్యాదేః పరవిద్యాం, తదంగ భూతాం కర్మరూపా విద్యాం, చానుష్ఠేయత్వేన శాస్త్రతో యో వేత్తీత్యర్థః. చకారో అభేదసముచ్చయార్థో । తయో రనుక్త ద్యోతకత్వేతు తత్తదితి కర్తవ్యతా విశేషయోరేవ విద్యాఫలయో ర్నివర్త్యయోశ్చ ప్రాప్త్యపాయ విరోధినోగ్రహణం. “ఉభయగ్ంసహ” ఇత్యతాంగాంగితయాతృతీయాధ్యాయేసాధయిష్యమాణయో రనుష్ఠేయయో ర్బుద్ధ్యారోహణే సాహిత్య మభిప్రేతం. నతు సమకాలతయో పాదేయత్వే। వేద్యత్వేహి సహ భావః ఉచ్యతే। నతుసహితతయా వేదనం। నహ్యుత్పత్తి దశాయాం, విరోధి నిరసనదశాయాం, చ విద్యాకర్మణో స్సహత్వ సంభవః ॥ అత్ర “ అన్ధంతమః ప్రవిశంతీ” త్యాదినా, “ తతో భూయ ఇవతేతమ ” ఇత్యాదినా, చ ప్రత్యేకనిందా పరత్వం। చకార స్సహశబ్దశ్చ సమసముచ్చయస్థాపకావితి నభ్రమితవ్యం। తేషామన్యథా సిద్ధత్వాత్, “యఉవిద్యాయాగ్ం రతా” ఇతి కర్మానాదరేణ విద్యోత్పత్త్యుత్సాహవంత ఇత్యర్థః. కర్మ నిరతానాం విద్యానిరపేక్షః కర్మస్వరూపం తావ న్నిష్పద్యత ఏవ. నతుతావన్మాత్రేణ ముక్తిః। విద్యానిరతానాం హేత్వభావా ద్విద్యైవ నసంభవతి. కుత స్తరాంముక్తిరితి భూయశ్శబ్దా భిప్రాయః ॥ అవిద్యాశబ్దస్యాత్ర కర్మవిషయత్వం ప్రకరణేనస్థాపయతి (అత్రేతి) నతు సర్వత్ర. “అవిద్యాయా మంతరే వర్తమానాః” “తీవ్రస్త్వవిద్యాః” “అనాత్మన్యాత్మ బుద్ధిర్యా”త్యాది ష్వర్థాంతరేష్వపి ప్రయోగాత్। ఇహతు “ఆత్మన్యేవా నుపశ్యతి” “కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీ” త్యాదినా,విద్యా,

తదంగం కర్మ, చ ప్రకృతం. తదేవాత్ర విద్యాశబ్దేన విద్యోపయోగ జ్ఞాపనార్థ మనూదితం ॥ "పర వ్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యాతౌ సంశయ విపర్యయౌ ఛ్ఛేత్తుం పదార్థ వాక్యార్థౌ స్పష్టయతి (అవిద్యయేతి) పాపస్యా నర్థ హేతుతయా వయవ శక్త్యా, గౌణ్యా, వా మృత్యుశబ్ద బోధ్యత్వాయ, యజ్ఞాది ర్వివిదిషోత్పత్తి విరోధి నివర్తకత్వ వ్యుదాసాయ, చోదిత జ్ఞాననివర్త్యతయా శ్రుతి స్మృతి శత సిద్ధప్రాప్తి విరోధి వ్యావృత్త్యై, చ జ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వోక్తిః । యాదవ ప్రకాశీయ నిర్వాహోప్యేతేన నిరస్తః ॥ యద్యత్ర మృత్యుతరణం ముక్తిరేవ కథం విద్యయాన్య త్సాధ్యంస్యాత్ । క్త్వాశ్రుతిశ్చ నఘటతె. స్వాపెక్షయా స్వస్య పూర్వత్వా యోగాత్,

ధీసంకోచ నివృత్తిశ్చే దవిద్యాఖ్యేన కర్మణా ।
ధీవికాసోపి సైవేతి నసాధ్యాంతర సంభవః ॥
ప్రతిబంధ నిరాసశ్చే త్సాధ్య తెచెదవిద్యయా ।
అమృతాప్తిః స్వతస్సిధ్యే న్నాదృష్టాంతర కాంక్షిణీ ॥
స్వతః స్వానుభవా ధాన ప్రవణః ప్రాణినాం ప్రభుః ।
ప్రశాంత ప్రతిబంధానాం నిరపెక్షం హికారణం ॥

మృత్యుశబ్దస్య సాధారణ్య సంభవెపి "తమేవవిదిత్వా తిమృత్యుమేతీ" త్యాది స్పష్టార్థ బహుశ్రుతి స్మృతిబలెన విద్యానివర్త్య ప్రాప్తివిరోధివిషయత్వా సంభవాత్, తత్రచ "నాన్యః పంథా" ఇతి సాధనాంతర ప్రతిషెధేన కర్మణో విముక్తిసాధన సముచ్చిత త్వత్వాయోగాత్, కర్మణి శ్రుత్యాదిభిరేవ విద్యాసాధనత్వ స్థాపనాత్, ఇహోపాయ విరోధిని కర్మణ్యేవ వృత్తిః ॥ విద్యాయా ఇవ కర్మణ ఉత్తరాఘ విరోధిత్వాభావా త్ప్రాచీన గ్రహణం। తీర్త్వేత్యస్య స్వర సాద్ధంత్యక్త్వా ప్రాప్యస్థిత ఇతి పరోక్తం క్లిష్టత్వా, దధ్యాహారత్వా, చ్చా యుక్తం. [ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం అపోహ్యేతి]. యజ్ఞాదిసత్కర్మణాం వివిదిషా విరోధితయా

మృత్యుశబ్దవాచ్యం. కర్మ తీర్త్వేతి గమనికాపి వివిదిషార్థవినియోగప్రతిషేధా
త్ప్రత్యుక్తా । "ఏతం సేతు" మిత్యాదిషు గత్యభావాత్. తరతేః ప్రాప్తివచనత్వ
మిత్యభిప్రాయేణ అపోహ్యేత్యుక్తం ॥ విద్యాశబ్దస్య శాస్త్రాదిష్వపి ప్రయో
గాత్ ఇహ ప్రకృత బ్రహ్మవేదన విషయత్వం వ్యనక్తి (జ్ఞానేనేతి)
"ఏతదమృతం" "ఏతదభయం" "ఏతద్బ్రహ్మ" "బ్రహ్మ విదాప్నోతి
పరం" ఇత్యాది శ్రుత్యనుసారేణాహ (అమృతం బ్రహ్మేతి) ననుపూర్వమవిద్యానివృత్తి
రేవ మోక్షః సా చ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి పరోక్త మభ్యుపగతం, ఇహ తు "బ్రహ్మ
విదాప్నోతీ" త్యుక్త్వా అస్యాం శ్రుతౌ సాధ్యాంతరం స్వీకృతమితి భాతి- మైవం.
అవిద్యా నివృత్తిశబ్దేన జ్ఞానసంకోచ నివృత్తే ర్వివక్షితత్వేన భావాంతరా భావనయేన
సైవ బ్రహ్మ ప్రాప్తిరితి ॥ సమానార్థత్వా న్మోక్షశబ్ద స్వారస్యానురోధా "దవిద్యా
కర్మ సంజ్ఞే" త్యుక్త బంధకర్మ నివృత్తి వివక్షాయాం తు తావన్మాత్ర మేవోపా
సన సాధ్యం । ధీసంకోచ హేతు నివృత్తౌ సేతుభంగ స్రోతః ప్రవృత్తినీత్యా తా
దృశేశ్వరసంకల్పేన స్వతః ప్రాప్తో ధీవికాసః । అతో "విద్యయామృత మశ్ను
త" ఇత్యనేన ప్రతిబంధ నివృత్తౌ విద్యాత స్సిద్ధాయాం స్వతస్సిత్స్యంతీ బ్రహ్మాను
భూతిరుచ్యత ఇతి. న పూర్వాపర విరోధః ॥ బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ పరమపురుషార్థతయా
కామ్యమానత్వేపి తత్ప్రతిబంధక నివృత్త్యుపాయస్య కామ్యవర్గా త్పృథగేవ
వ్యపదేశః ॥

ప్రాప్తితత్సాధనానాం హి ప్రతిబంధ నివర్తకాః ।
నివృత్తిధర్మాస్సర్వేపి నైమిత్తికపదే స్థితాః ॥

అత్ర కరణ విభక్త్యంత రూప కర్మజ్ఞాన శబ్దాభ్యాం "కషాయపక్తిః క
ర్మాణి జ్ఞానంతు పరమాగతిః" కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే"
ఇతి స్పష్టార్థో పబృంహణార్థ స్సూచ్యతే । తేన చ మృత్యుశబ్దస్యాత్రోపాయ
విరోధి విషయత్వం, వేదానువచనాదీనాం "వివిదిషంతీ" త్యత్ర ప్రకృత్యర్థేనా
న్వయః, సముచ్చయవాద నిరాసశ్చ సిద్ధ్యేత్. కషాయస్య పాపస్య, తజ్జన్యరాగ

ద్వైర్వా ప్రవృత్తిః పచ్యతే నేనేతి పాకనిమిత్తం, గమ్యతే నేనేతి గతిః, తతో జ్ఞానం, నతు వివిదిషా నాపి ముక్తిః, ప్రవర్తతే- ఉచితవిషయే ప్రకృష్ట వృత్తిమ ద్భవతీత్యర్థః॥ ఆస్తాం ప్రకరణం. అస్మిన్నేవ వాక్యే కర్మణాం విద్యాంగత్వే సాధారణానామవిద్యాది శబ్దానా మస్మదుక్త పదార్థ నియమేచ నిర్బాధస్స్వారస్య ప్రాప్తౌ వస్తు సామర్థ్య రూపో హేతు ర్లక్ష్యత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మృత్యుతరణేతి) ప్రతీతేతి హేతుగర్భం। విద్యేతర దిత్యే తదత్రత్యా విద్యాశబ్ద నిరుక్తిః। అబ్రాహ్మణాది శబ్దనయా త్తదన్యవృత్తౌ ప్రకరణస్థా సన్న విషయత్వం యుక్తమి త్యభిప్రాయేణ విహితంకర్మే త్యుక్తం। నత్వవిహితం కర్మ, నాపి బ్రహ్మజ్ఞానాదిక, మితి పదద్వయా న్వితా వధారణా భిప్రాయః। ఏతేన "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీ" త్యత్ర కర్మశబ్ద స్సాధారణోపి ఉచితవిషయే నియమితః. నహి కామ్యాదికం యావజ్జీవ మనుష్ఠేయం॥ ఉక్తశ్రుతే రూపబృంహణేన స్వోక్తౌ పదార్థ వాక్యార్థా స్థిరీకృతా విత్యాహ (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యాపాశ్రయః - అగమ్యేత్ర జ్ఞానే ప్రతిష్ఠితః, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ-వివేకాదిజన్యాంపరవిద్యాం భక్తిరూపాపన్నాం నిష్పాద్యత్వేనా భిసంధాయేత్యర్థః. "అగమ్యేత్రం వివేకాచ్చే" తి ప్రస్తుతం జ్ఞానద్వయమేవహ్యత్ర స్పష్టీకృతం. అతఏవ మృత్యుశబ్దస్యాత్ర వివిదిషా విరోధిత్వంచాయుక్తం. తస్యాస్సాధ్యత్వేనా నుపాదానాత్ "బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయే" త్యనేనైవ వివిదిషా నిష్పత్తే రర్థ సిద్ధత్వాచ్చ। "తత్కాంమృత్యుమి"తి ప్రయోజన వచనేన "తీర్త్వే"త్యస్య ప్రాప్త్యర్థత్వ శంకాచనిరస్తా. ఉపబృంహణీయ శ్రుతపద సూచకావిద్యా శబ్దోక్తమేవచ యజ్ఞ శబ్దేన వ్యంజితం. యజ్ఞానియాజ-చకారేత్యర్థః,

నను ధర్మేణ పాపస్యైవా పనోద్యత్వం శ్రుతం. అత్రతు ప్రాచీనం కర్మేత్య విశేషేణ పుణ్యస్యాపి తరణం కథం భాషిత మిత్యత్ర వక్ష్యమాణ శ్రుతా వపనోద్యతయోక్తం శోధయతి (జ్ఞానేతి) పుణ్యస్య కథం ధర్మాపనోద్యత్వం, పాపశబ్ద వాచ్యత్వం, చేత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) ఉభయోరితి విగీతా విగీత సంవలితత్వోక్తి ర్నిదర్శనపరా। అత్రా భిధేయత్వం బోధ్యత్వం। "లక్ష్యయేదితి" వివరణోక్తి ర్నైభవాత్. అయంభావః "సఏవ ధర్మస్సాధర్మ స్తంతం ప్రతినరం

భవేత్'' ఇత్యాది స్మర్యతే. అతఃపుణ్య[స్యాభిసంధిపరిసిద్ధ]మపిముముక్షుదశాయాం పాపాయతే.

ముముక్షుత్వా ముముక్షుత్వ దశాభేదేన కర్మణః ।
కర్మైకం పాపపుణ్యత్వే సాధ్యైక్యేపి సమశ్నుతే ॥
శ్యేనాదే శ్చోదితస్యైవ ద్వైరూప్యం ద్వివిధ శ్రుతేః ।
ఏకస్యైవైక దైవాస్తి కాలభేదేతు కింపునః ॥

పరికృష్ట సుఖరూప స్వర్గాదిక సాధనం పుణ్యమపి హ్యంతరాయ నిరయశబ్ద నిందిత స్వఫల సంగార్థసిద్ధ్యై నిరుపాధిక సుఖరూప బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రతిరుణద్ధి. అతః ప్రవృత్తి ధర్మస్య నివృత్తిధర్మేణా పనోద్యత్వం యుజ్యతే. పాప లక్షణంచ కర్తు రనిష్టఫలసాధనత్వేన శాస్త్రవేద్యత్వం. ''నైనం సేతు మహోరాత్రే తరతో నజరా నమృత్యు ర్నశోకో నసుకృతం నదుష్కృతం సర్వేపాప్మానో తోనివర్తంతే'' ఇతి శ్రుతౌచ నిగమనస్థస్య పాప్మశబ్దస్య శోకాదిషు లాక్షణికత్వేపి సుకృతదుష్కృతయో ర్నిమిత్త సంభవా న్ముఖ్యత్వమేవ గ్రాహ్యం. ఛత్రిన్యాయేన సర్వత్రిలక్షణా[వృత్త్యైక్య]పక్షేపి తారతమ్య మస్తి। నచ సుకృత దుష్కృత శబ్దయో రివ దుష్కృత పాప్మ శబ్దయోరిహ గోబలీవర్ద న్యాయాత్ పాప్మశబ్దస్యదుష్కృతవిశేష పరత్వం శంక్యం. ఉభయోరపివ్యాపిత్వేన హయ తురంగ శబ్దయోరివ తదయోగాత్ । సర్వశబ్ద విశేషణ వైయర్థ్యంచ. ''అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక'' ఇత్యనంతర వాక్యంచ ప్రకృత సర్వహేయ నివృత్తిప్రఖ్యాపనే స్వరసం. తదిహ పూర్వాపర పాప్మశబ్దయో రసంకోచేన సమానార్థత్వమేవ యుక్తం. ఏవంసతి పుణ్యవిశేషే పాపశబ్దః ప్రవృత్తి నిమిత్తైక్యా ద్ఘటత ఇతి ॥ నను రజస్తమసో ర్జ్ఞాన విరోధిత్వ మిష్టం. తత్ కింపాపేన సహ, సముచ్చయతో, వికల్పతః, కారణాంతరేణ, వేతి నియామకాభావా త్పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వం దురవధారణం. అతో దుఃఖసాధనత్వమేవ తస్యేత్యత్రాహ (అస్యేతి) శుద్ధసత్వ మిహ అభి

భూత రజస్తమస్క ముపయుక్త ప్రకాశాది జనకం సత్త్వం । జ్ఞానోత్పత్తిదశాయా మపి పుంసాం త్రైగుణ్యా నువృత్త్యా తదాతన గుణాంతరాభ్యాం విశేష వ్యక్త్యై వివృద్ధి శబ్దః । "కర్మణా వశ్యా గుణా" ఇత్యాదిభి ర్గుణానాం తద్ద్వారత్వ సిద్ధిః. పాపస్య దుఃఖ సాధనత్వంచ నాన్య వ్యవచ్ఛేదనేతి భావః॥ ద్వయోరపి జ్ఞానవిరోధిత్వే మానాభావే కథం ద్వారద్వారిత్వ క్లృప్తిరిత్యత్ర ద్వారిణస్తావ ద్విరోధిత్వే మానమాహ (పాపస్యేతి) "ఏష ఏవే" త్యాది శ్రుతౌ నతావ "దధో నినీషతీ" త్యత న్నిరయాది నినీషార్థం. అతో న్నినీషాయా స్స్వర్గాదివిషయత్వా భావాత్ । "య మేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీ" త్యత్ర స్వర్గాది సర్వలోకేభ్యో హ్యున్నయనం స్వరసతః ప్రతీయతే. అతో పవర్గ ప్రాపణ ప్రతిపక్షభూతాధోనయనార్థ మిహా సాధు కర్మ తత్సాధన విరుద్ధమేవస్యాత్. తత్సాధనంచాత్ర "మాముపాస్వే" తి విహితం. తస్యచోపక్రమే "యం త్వం మనుష్యాయ హితతమమ్మన్యస" ఇతి హితతమత్వ మవ్యవహిత మోక్షో పాయత్వం సిద్ధం. తదేవాత్ర సన్నిధిబలా త్సాధారణేనాపి సాధుకర్మ శబ్దేన గృహ్యతే. తత్ కారయితృత్వంచ "దదామి బుద్ధియోగం త" మిత్యాదిభి ర్విశేషతో వ్యక్తం. తస్యచోత్పత్తి ప్రతిబంధకత్వేన విరుద్ధం కర్మ భగవ ద్వైముఖ్యాపాదనం కర్మ. తస్మాన్ముఖ్యేధోగతి ప్రసంగాభావా దసాధు కర్మణశ్చాధోగతి నిదానత్వం "తానహం ద్విషతః క్రూరా" నిత్యారభ్య "తతో యాంత్యధమాం గతిం" ఇత్యంతేన స్ఫుటీకృతం. యద్వా - సాధుకర్మశబ్ద ఇహ ప్రస్తుతోపాయా కాంక్షితాంగ పరః. నచాత్ర కర్మణ ఉన్నయన శబ్దోదిత ముక్త్యుపాయత్వం. అద్వారక శ్రుత్యాదిభి స్సద్వారకత్వ స్థాపనాత్ । అతో విద్యాంగ కర్మ ప్రతికోటిస్థ మసాధు కర్మాత్ర విద్యోత్పత్తి విరుద్ధమేవ. కించ సాధ్వ సాధుకర్మ కారయితృత్వమిహ న ప్రాచీనదేవ కర్మ నిరపేక్షం. వైషమ్య నైర్ఘృణ్య ప్రసంగాత్ । నచ వాయూదకాదివత్ప్రేరకత్వం. శాస్త్రవైయర్థ్యాది ప్రసంగాత్, బుద్ధిప్రదానాది వచన విరోధాచ్చ । అతో "యమధో నినీషతీ" తి యద్వృత్తేన కస్యచిదనువాదో ధోనినీషా హేతుభూత పాపకారిత్వం వ్యనక్తి. పూర్వపాపై చోత్తరపాపారంభే జ్ఞాన

లోప, స్తన్మూల విపరీతజ్ఞానం, చద్వారం. తథాచోప బృంహితం. “యస్త్మైదేవాః ప్రియాంతి” “పాపంప్రజ్ఞానాన్నాశయతీ” త్యాదిభిః। సర్వదావేషు స [ర్వేషు] పాపేషు చ సామాన్యోక్తనుపి ప్రకృతే కుత్సితం. విశేషతశ్చగీయతే “క్షిప్రామ్యజస్ర” మి త్యాది. అతః పాపస్య జ్ఞానోదయ విరోధిత్వం సిద్ధం॥ నను శ్రుతేన ద్వివిధేన పాపేనైవ జ్ఞానం నిరుధ్యతాం. నివృత్తిధర్మేణచోత్పద్యతాం అలముభయత్ర ప్రకృతిగుణైః ద్వారీకృతై రిత్యత్రాహ (రజఇతి) సత్వస్యేత్యుపాదా [తోత్పాద] నమిహరజస్తమసోర్వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా [చ] జ్ఞానహేతుత్వనిశ్చయార్థం, సాధుకర్మద్వార ప్రదర్శనార్థం, జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్వే త్యుక్తస్థాపనార్థం, చ। శ్రుతిస్మృతిప్రమితాన్యతర త్యాగస్య, సతిగత్యంతరె వికల్పస్య, చా యోగా ద్ద్వార ద్వారిత్వమేవాత్ర యుక్తమితిభావః॥. నను “రజసోలోభ” ఇత్యనేనాన్యథాధీహేతుత్వమపి సిద్ధం. అప్రాప్తవిషయ లోభస్య భ్రాంతి హేతుత్వాత్. “యయా ధర్మమధర్మంచే” త్యాదినా తద్వ్యక్తం. “నాభుక్తం క్షీయతేకర్మే” త్యాది స్మృత్యా కర్మఫల భోగావసానె జ్ఞానం సాధ్యతాం. ధర్మస్యచ శ్రుతిశబ్దార్థ సుఖసాధనత్వమేవ ప్రాప్తమితి శంకాపనుత్త్యై నిష్కృతి శాస్త్రవినియోగ పృథక్త్వాభ్యాం సిద్ధం నిరాస్య నిరాసక స్వభావ న్నిర్ధారయ న్నుక్తమర్థద్వయ న్నిగమయతి (అత ఇతి) నిరసనీయం - అనంతేషు పాపేషు సంతన్యమానేషు నకదాచిదపి భోగ నిశ్శేషశాంత్యవసరః. అతశ్శాస్త్రోక్త నిష్కృత్యైవ తన్నిరాసః కార్య ఇతిభావః॥ తథా ప్యపరిమితానాం నిష్కృతిరప్యశక్యేత్యత్రాహ (తదితి) “స్వల్పమప్యస్యే” త్యాది న్యాయేన ఫలాంతర సంగరహిత నివృత్తిధర్మ మాహాత్మ్యా త్తన్నివర్తనం శక్యమిత్యాశయః॥ “యఉచైవ మేవం వేద” త్యాదిషు శాస్త్రార్థ వేదనె ఫలశ్రుతిః ప్రశంసార్థా, పరంపరయా వాస్యాత్, అధికారి భేదెనవా। అతోనుష్ఠానం ప్రధానం, తత్పరిత్యాగినాంతు కారణాభావాత్ కార్యాభావ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం (అనుష్ఠితేనేతి) ఉపాత్త శ్రుతిగతానామవిద్యాది శబ్దానాం స్వేష్టార్థత్వం, పాపస్య భోగనవినాపి నివర్త్యత్వం, చ స్పష్టయంతీం శ్రుతిముదాహరతి (యథేతి) అత్ర ధర్మశబ్దః ప్రాయశ్చిత్తమాత్ర

[illegible]యో ర్యవిశేషా న్నివృత్తిధర్మానపి గృహ్ణాతి. “విజ్ఞానాదానన్దా బ్రహ్మాణి” రిత్యాదినా బ్రహ్మవిద్యా సన్నిధానాత్ । సహపఠితదానాదిషు ప్రీతిశాని[illegible]వద్వ శీకరణ ఫలాంతరాణ్యపి బ్రహ్మవిద్యా నిష్పత్త్యనుగుణాన్యేవ । అంగిఫలంచాత్ర “భూయోన మృత్యుముపయాహి విద్వా” నితి ప్రస్పష్టం। అత్రోత్ర నివృత్తిధర్మేణ సాంసారిక పుణ్యపాపయో ర్ద్వయోరపి పాపశబ్దోక్తయో ర్నివర్త్యత్వం సిద్ధ్యేదితి॥ ఏతావతా కిమాయాత మిత్యత్ర తన్మూల ముపాసనాత్మకం జ్ఞానమిత్యనేనాభిప్రేతం కర్మాపేక్షత్వ న్నిరూఢమిత్యాహ (తదితి) తత్_ ఉక్తశ్రుతి స్మృతిసూత్రోపపత్తి సంప్రదాయ బలాత్ । ఏవం - నిష్కామ కర్మణాం బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిబంధనిరాసకత్వ ప్రకారేణ ॥ అస్త్వేవం విచార్యస్యోపాసనస్య స్వాంగ కర్మాపేక్షా, తద్విచారస్య కృత్స్నకర్మ విచారాపేక్షా కథమిత్యత్ర స్థాపిత మర్థ న్నిగమనేన స్థిరయతి (అతఇతి) ముక్తిసాధన విద్యాయా నివృత్తిధర్మ నైరపేక్ష్యా యోగాదిత్యర్థః । అపేక్షిత కర్మస్వరూప జ్ఞానమిత్యనేన వృద్ధవ్యవహారేణ వ్రీహ్యాదివ త్కర్మ మీమాంసయా యజ్ఞాది పదార్థానాం సేతికర్తవ్యతాకానాం విశేషతో వేదితవ్యతయా విధివినియోజ్య స్వరూపాపేక్షిణి వినియోగనాగృహీతవిశేషణ న్యాయతః స్వాంగసాధ్యస్య ఫలసాధనతయా తత్స్వరూపాన్వితస్యైవ బుభుత్సితత్వం, చింతితే హ్యుపాసనే కర్మణ శ్చింతయితుం శక్యత్వం, చసూచ్యతే ॥ విద్యానంగ కర్మనిందయా విద్యాప్రరోచనం, చ తాదృశకర్మజ్ఞానాపేక్షమిత్యభిప్రాయేణ కేవలేత్యాదికముక్తం ॥ అపసేయం - సాధ్యమితియావత్. మీమాంసాత్ర విచారః. త్యాజ్యోపాదేయ సహితోపాసన శాస్త్రార్థంవిచారయతా మవశ్యంభావిన స్తదుభయ స్వరూప నిశ్చయస్య కర్మమీమాంసా సాధ్యతాయా అత్రాపేక్షితత్వా దనిష్టావృతత్వేన వక్తుం యుక్తత్యభిప్రాయేణ నైవేత్యుక్తం। అంతతః కర్మపరీక్షాసాపేక్షా తాపత్రయ వృత్త్యోక్తి శ్చానేన నిరస్తా । సాధన చతుష్టయస్యాపి నిరాస ఏవకారేణోపక్షిప్యతే ॥ నకేవల మస్తదుక్తస్య యుక్తత్వమాత్రం త్వదుక్తస్య దోషోప్యస్తీతీ త్యభిప్రాయేణాహ (అపిచేతి) తత్ర

న్త్యేన్యాశ్రియ ఉద్ఘాటయతి (నిత్యేతి) చస్త్వర్థో వక్ష్యమాణస్య వృత్తా వైపరీత్యద్యోతకః । మీమాంసా శబ్దోత్ర భాగద్వయార్థకః । అత్ర నిత్యతా ద్యుపాదానాత్. శ్రవణ శబ్దశ్చ విచారపర్యంతః. అయంభావః. కిమత్ర వివేక శబ్దేన నిశ్చయో వివక్షితః, ఆపాతధీ, ర్వా. నాద్యః. కృత్స్న మీమాంసా సాధ్య స్య బ్రహ్మ విచారా పేక్షయా పూర్వవృత్తత్వా యోగాత్. ఆత్మనిత్యత్వాదికం బ్రహ్మకాండేహి నిరూపయిష్యతే । నద్వితీయః. తస్యాః కర్మకాండ సాధారణ త్వేన విశేషతో త్రివర్తమయుక్తత్వాత్. ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావస్యచో క్తత్వాత్। నచ సా ఫలాంతర వైరాగ్యాదే హేతుః, ఉభయత్రామృతత్వాద్యా పాతధీ సిద్ధేః । నచ కపిలకణాదాది తంత్రై ర్వివేకః. అధ్యయనాది క్రమేణ తద వసర నిరోధో క్తేః । తేషుచ బహుధా నిఃశ్రేయస తత్సాధనాదౌ వివేక వైపరీత్యస్య తవాపి సంమతత్వాత్ । అతఏవహి నిరసిష్యంతే । " నిత్యంహి నాస్తి జగతీ " త్యా ద్యుపబృంహణంతు శ్రుతిమనురుద్ధ్యైవ వివేకార్థంస్యా న్నతు స్వాతంత్ర్యేణ. అన్యథా కింశారీరకేణ । తతోన్యత్ర సంశయాది సంభవాదితిచేత్. తర్హి తత్ర నవివేక సిద్ధిః । యత్తువత్రవాచస్పతి నోక్తం " నిత్యానిత్యయో ర్వసతీతి నిత్యా నిత్యవస్తు-తద్ధర్మాః నిత్యానిత్యయో ర్ధర్మిణో, స్తద్ధర్మాణాం, చ వివేకో నిత్యానిత్య వస్తువివేక " ఇత్యారభ్య "నిత్యత్వం సత్యత్వం తదస్యాస్తి తన్నిత్యం సత్యం తథాచాస్థా గోచరః. అనిత్యత్వ మసత్యత్వం తదస్యాస్తితదనిత్యం అనృ తం. తథాచానాస్థా గోచర ఇతి, । యదమృతం తన్నిత్యం సుఖం వ్యవస్థాప్యతే. తదా స్థా గోచరో భవిష్యతి. యత్తునిత్య మనృతం భవిష్యతి తాపత్రయ పరీతం తత్త్య క్ష్యత ఇతి సాయం నిత్యానిత్య వస్తువివేక" ఇతిచ. ఏతదపిమందం. అనిత్యత్వస్యా ప్యబాధితత్వేన సత్యత్వస్య స్థాపయిష్యమాణత్వాత్ । నచ నిత్యం సుఖమనుపాదే యమితి ధియా కర్మిణాం కర్మవిచారాదౌ ప్రవృత్తిః. కింతు తస్య కర్మ సాధ్యత్వభ్రమా ద్వా,దౌర్లభ్య బుద్ధ్యా వా, కించ నిత్యత్వాదిమాత్రం నాస్థాది గోచరత్వాది నిదానం, పురుషార్థ తత్సాధనత్వాభ్యా మేవహ్యాస్థా । తద్వైపరీత్యా

చ్ఛానాస్థా । తేచ నిత్యానిత్యే యథాహ్వానస్యాతాం । నిరూపకస్యాపి హ్య నిత్యసుఖత్యాగః "అశక్యానిదురంతానిసమవ్యయఫలానిచే"తిన్యాయాత్, అధికసుఖ లాభతృప్త్యా,వాస్యాత్ । తదభావేత్యల్పమపి సుఖముపాదీయతే । సత్యమపి యది దుఃఖాత్మక మనుభయ రూపంవా కథమాస్థాహ్వానం । ప్రికృతస్య ప్రికృష్ట సుఖ త్వేన ప్రితీతత్వాదితిచేత్. తత్ప్రితీతిస్తావన్న వ్యాప్త్యా, అదృష్టేః । నచశ్రుత్యా, తన్మూలాపాతధియః సాధారణ్యాది దోషాస్స్యాత్ । నిశ్చయస్యతు మిథస్సంశ్రయ గ్రస్తత్వాత్ । తంత్రాంతర స్మృత్యోశ్చా సాధకత్వస్యదర్శితత్వాత్ । నిత్యసుఖసంభవమూలాపాదిత్వాచ సాధారణీ । తంత్రాంతరే తదసంభవశ్చ సువ్యక్తః । "ఆనన్దోబ్రహ్మే"త్యాది రమీమాంసితబ్రహ్మభాగ్య దుర్బోధః. ప్రిమాణాధ్యాయే, తర్కపాదే, చ తన్నిరాసాత్ । తత ఏవాత్ర ద్యసూత్రే, న్యత్ర, చ నిత్యఫలా సంభవః ప్రికృతోపయోగా త్ప్రితిష్ఠాప్యత ఇత్యపి దుర్వచం । యుష్మాభిరేవం సూత్ర వాక్యార్థాన ను క్తేశ్చ । అపిచ నిత్యసుఖస్యాత్ర సంభావనా మాత్రం । స్వర్గాది సుఖస్యా నిత్యత్వంచ నశాస్త్రాంతరేణా, నుమానేన,వాసిద్ధ్యేత్. తాభ్యామేవ వైపరీత్యస్యాపి సువచత్వాత్ । స్వర్గసుఖ మనిత్యం సుఖత్వాదిత్యాదే ర మృతత్వాది శ్రుతిబాధాత్ । తదాన్యపర్యస్య తన్నిరూపణ సాపేక్షత్వాత్। అన్యథా ముక్తసుఖ మనిత్యం సుఖత్వా దిత్యాదేరపి ప్రిసక్తేః । తదప్రిసక్తేశ్చ త్రియ్యన్తార్థ నిశ్చయాత్ సచత న్నేతి మిథస్సంశ్రియః । అతఃకమవిచారఏవాత్రాపేక్ష్యః ॥ శమదమాదీనాం సాధనత్వ వివేకః, తత్స్వరూప మాత్రం, వా వృత్తమిత్యుచ్యతే । నపూర్వః. తస్య "శమదమాద్యుపేత" ఇతి సాధనలక్షణే నిష్పాద్యత్వాత్ । నోత్తరః. తత్ర శ్రవణోపయికా వధానాది మాత్రరూపాణాం సర్వశాస్త్ర సాధారణ్యేన విశేషతోత్ర వక్తు మయుక్తత్వాత్. యోగోపయికానాంతు బాహ్యాంతఃకరణ నిరోధాది రూపాణాం త్రియ్యంతార్థ శ్రవణాత్పూర్వ మయుక్తేః. "తస్మాదేవం విచ్ఛాంతో దాంత" ఇతి బ్రహ్మాధీ పూర్వకత్వోక్తేశ్చ । కించ నిత్యానిత్య వివేకాదయః కింహేతు సాధ్యరూపేణ స్థితాః. అన్యథావా,

ఆద్యకర్మవిచారోఽపి « పరీక్ష్యలోకాన్ " ఇత్యాది ప్రకారేణ ముముక్షాయాః పరంపరయా హేతు హేతుమద్భావాత్సహ పాఠ్యః. అన్యథా ముముక్షుత్వమేకమేవహి పాఠ్యం, కిం చతుష్టయ గ్రహణేన । ద్వితీయే త్వభ్యుపగమ విరోధాత్. « వివేకాద్వైరాగ్య " మిత్యాది క్రమస్య పరైర్వ్యాఖ్యాతత్వాదితి.

అత్ర మీమాంసా శ్రవణ మంతరేణేత్యుక్తం వివృణోతి (ఫలేతి) కర్మభాగ స్వర్గాదిర్యాగాదిః ప్రయాజాదిః బుభుక్షుశ్చ ఫలాదయః. బ్రహ్మభాగేతు ముక్త్యుపాస్తిశమాది ముముక్షవః । ఏషాం విశేషః పూర్వపక్షోక్తాద్వ్యావృత్తం రూపం, మిథోభేదశ్చ । నాత్ర ఫలకరణాది నిశ్చయేన కర్మస్వరూపాది బోధోక్త్యా సాధ్యా విశేషః, పదార్థ వాక్యార్థ నీత్యా తేషు తేష్వధికరణేషు తత్తదవాంతర వాక్యార్థ నిశ్చయేన పశ్చాన్మిథస్సంసృష్ట విశిష్ట మహావాక్యార్థ బోధోక్తేః వైరాగ్యాది మూలభూతస్య నిత్యానిత్య వివేకస్య ఫలకరణాది నిశ్చయాంతర్గత బోధనపరత్వాచ్చ । కర్మగ్రహణమిహోపాస్తేరప్యుపలక్షకం, క్రియత ఇతివా ఉభయ సంగ్రహః । ఉపాసనేఽపి కర్మశబ్దస్సూత్రే ప్రయుక్తః "ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసా"దితి. తత్రచభాష్యం "ఉపాసనాత్మకకర్మణీ"తి। అన్యత్ర "యాగాదికముపాసనాత్మకంచ కర్మే"తి । మానస కర్మోక్తిశ్చ స్మృత్యాదిషు దృశ్యతే ॥ కర్మశబ్దస్యాత్ర జ్యోతిష్టోమాదిమాత్ర విషయత్వం మత్వా తత్ స్థిరత్వా స్థిరత్వైతన్నిరూపణ ప్రకారస్యానుకారః నతు నిశ్చయ ప్రకారస్యేతి కేచిత్ ॥ అత్ర వైఘట్య వ్యంజకేన వ్యతిరేకేణ భాష్యమాణస్యాయంచ భావః. కిం కేన కథమిత్యాకాంక్షిత ఫలాద్యంశత్రయనిశ్చయ మంతరేణ కథంత్ర్యంశభావనాత్మకకర్మబోధః. కథంచ జీవనాది విశేషితాధికారాన్విత స్వర్గాది పదార్థస్య దేహాంతర దేశాంతర భోగ్యత్వ నిశ్చయః । తదభావేచ కథం లోకాయత సౌగతగతి ఖండన గర్భపూర్వోత్తర దేహానువృత్తాత్మాధ్యవసాయః । ఆత్మనిచాసుఖితయోపలబ్ధైరన్యథా సిద్ధ్యా వచనమంతరేణ కథం సుఖత్వ శ్రుతిముఖ్యత్వం । తాదృశాత్మ నిశ్చయాభావే దేహమేవాత్మానం మన్యమానస్య కథమైహిక ఫలవిరక్తిః । నిత్యసుఖ రూపత

యా సిద్ధస్యా ప్యధికర్తుః ప్రవృత్తిధర్మ ఫలం కృత్స్నం పరిమిత విషయ భోగరూప మనిత్యం నివృత్తిధర్మ ఫలం పరన్నిత్యమితి నిశ్చయాలాభే కథం స్వర్గా ద్యనిత్యఫల జిహాసా, నైగమాంతిక నిత్యఫలధియా సమాకర్షశ్చ । అత స్సాధన చతుష్క వృత్తవాదే వివేక విశేషాదే ర్మూలతయా భాగద్వయవిచార ఎష్టవ్యః । తతశ్చ కర్మవిచార సాపేక్షత్వం । పరగున్యోన్యాశ్రియ స్త్వధిక ఇతి॥

ఆదిశబ్దేన జ్ఞానానంద రూపత్వసంగ్రహః ॥ శమాదిసాధనసంపత్తే ర్విశేషతశ్చ దోషమాహ (ఏషామితి) "శాంతోదాంత" ఇత్యాది వినియోజక వాక్యోక్తానా మిత్యర్థః ॥ శమాదే రంగత్వే బోధితే హ్యత్ర సాధనత్వ మనుక్త మప్యర్థా త్సిద్ధ్యేత్. తతః కిమిత్యత్ర శేషలక్షణ సిద్ధప్రమాణ లక్షణ సాపేక్షత్వమాహ (వినియోగఇతి) వినియోగోంగాంగిత్వ బోధనం, "సంబంధ" ఇతితున్యాయకుదర్శనం॥ ఏతైర్మానై ర్బ్రహ్మకాండఏవతద్వినియోగ శ్చింత్యతామిత్యత్రాహ (సఇతి) తార్తీయః - ప్రాగుక్త సంగతి క్రమేణ కర్మకాండ తృతీయాధ్యాయోక్తః । ఇహాపు నస్తృతీయే లాఘవానుసారా త్పూర్వం వ్యుత్పాదితైస్తై రేవా క్షేపసమాధాన మాత్రం కరిష్యతే. ఏవమేవాధ్యాయాంతర న్యాయోప జీవనంచా త్రద్రష్టవ్యమితి భావః॥ ॥ అథయుక్త్యంతరం దర్శయ న్నుద్గీథా ద్యుపాసన విచారస్య స్థానాంతరా నర్హతయా త్రైవ ముఖ్యసంగత్యా కర్మబ్రహ్మ చింతా క్రమం స్థాపయతి (ఉద్గీథఇతి) కర్మసమృద్ధ్యర్థా న్యపీత్యనేన పూర్వత్రోప యోగః ఇహానేతి శంకోద్ఘాట్యతే । కర్మసమృద్ధిః - "తదేవవీర్యవత్తర" మితి శ్రుత్యుక్తః ప్రబల కర్మభి రప్రతిబంధో గుణ ఫలరూపః । బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి హేతుగర్భం బ్రహ్మజ్ఞానా పేక్షాణి - నహ్యారోప్య స్వరూప మన్యత్రాజానతః క్వచిదపి తదా రోపః. అనిర్వచనీయాది దృష్టేర్దూషయిష్యమాణత్వాత్. ఇహచ బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రధనుద్వికసాధ్యమిత్యర్థః ॥ దృష్ట్యుపాసనానాం ప్రధానానుపయోగం ప్రణా డ్యోపయోగా త్పరిహరతి (తానీతి) ఉద్గీథాద్యుపాసన పరిహార్య ప్రత్యూహా

నీతి యావత్ । అపిరత్ర్ పరారోపిత విరోధ ద్యోతకః । యద్వా- పూర్వగ్రన్థై నుపయోగమన్వారుహ్య సజాతీయ ప్రయోగమాత్ర త్సంగతిరనన్య గతికాకాంక్షో క్త్యా పరిహృతా । అత్రోచో పయోగశ్చాస్తీతి వ్యజ్యతే ॥ (అనభి సంహిత ఫలాని) బంధకఫల సంకల్ప రహితత్వాదిత్యర్థః । బ్రహ్మవిద్యాత్ర స్వాభీష్ట- సాద్గుణ్యాం- ఫూర్వో క్తైవసమృద్ధిః నతువైకల్య నివృత్తిః । తదాపాదకాని - కర్మసమృద్ధ్యు త్పాదకాని ॥

కర్మజాత్ కర్మసాద్గుణ్యం విద్యా సాద్గుణ్యతశ్చసా ।
అతోవిరోధ ఇత్యల్పం వ్యక్తిభేదా ద్వ్యవస్థితేః ॥

సుతరాం - స్వాపేక్షయా, పరవిద్యాపేక్షయా, చేతి భావః. ఇహైత్య యోగవ దన్య యోగోపి వ్యవచ్ఛిద్యతే ॥

అబ్రహ్మదృష్ట్యాదిషుతుప్రధానై కార్థతా భవేత్ ।
విద్యాపయిక దృష్ట్యాది హేతున్యాయాది హేష్యతే ॥
నాతిప్రస క్తిరేవంస్యా దాధిక్యాస త్యయుదుక్తేః ।
కథంచిత్సంగతిశ్చాత్ర పరేష్టా నచోద్యతే ॥

అస్తు యథావదనవగతే ధిష్ఠానేమిథ్యాదృష్టిః ప్రసిద్ధత్యాత్రాహ (తేషామితి) నహ్యేత న్మిథ్యా దృష్టిమాత్రం అపితు యథావదనవగతే వైధమారోపణం । తత శ్చాధిష్ఠానభూతం కర్మాంగం యథావద విజానతాతత్రాన్యదృష్టివిధి ర్నచింతయి తుం శక్యతే ॥ సర్వసంమతా - విశ్వవిలాపినోపిని రూపక సన్నిధా దురపహ్నా వా ఆహత్యసన్నాత్రే వగత విమతేరితి భావః॥ నను కామ్యకర్మణాం ప్యనంగై రపి స్వవీర్యవత్తరత్వాపాదకైరతై రపేక్షాస్తి, తేషామపివిచారే, నుష్ఠానే, చకర్త ర్జ్ఞానాపేక్షా సిద్ధా. అత ఉభయా కాంక్షయా కర్మకాండే తచ్చింతాస్తు- మైవం అవిదితబ్రహ్మణ స్తదయోగస్యోక్తత్వాత్. అతఏవహ్యుపనిషత్స్వేవ తదధీతిః॥ యత్త్వ

"ధీతవేదాంతస్య" త్యాదినా వేదాంతమాత్రాధ్యాయినస్తావన్మాత్రా చింతాశక్త్యతి పూర్వం చోదితం - తదసత్. అధ్యయన విధిహి యథాక్రమం కృత్స్నాధ్యయ నంప్రయుక్తే. నచ విధ్యతిలంఘనేన ప్రవృత్తమ, పత్కృతం, వాత్రియస్య మాత్రాధ్యయన మపేక్ష్యేదానీం తద్విచారస్య పూర్వవృత్త మృగ్యతే । ఏతేన ప్రాచీన సుకృత విశేషనియత వైరాగ్యాతిశయా దేకదేశాధ్యయన విచారౌ స్యాతామిత్యపి నిరస్తం। తస్యాప్యధ్య అయన విధ్యతిలంఘనా యోగాత్. అనధిగత కమణః కమాంగ విద్యాధిగతి రశక్య విచార ఇతి చోక్తం । అవిశద నిరూపణేన పశ్చాచ్ఛేష పూరణంచ క్లిష్టం । బ్రహ్మచింతోద్యతస్య విద్యాంగ కమణానురూపదేశమాత్రేణ జ్ఞప్తిరస్త్వితి చేత్, తహి తేనైవన్యాయేన బ్రహ్మవిచారోపి మాభూత్। తదిహ యథావిధి కృత్స్నాధ్యాయినః ప్రాగివ కృతావశిష్టే విచారపర్వణి వృత్తవిశేషస్థాప్యత ఇతి శుద్ధః పంథాః॥

శ్రుతి కిరీట శరీర విచారకృ
న్మలిన వృత్తి మలిమ్లుచ వృత్తిభిః ।
విఘటితామివ వింశతి లక్షణీం
యతిపతే రతి నీతిరజీఘటత్ ॥

ఇతి లఘుసిద్ధాంతః.

Conjeeveram Oriental Literary Institution Series.

శ్రీః.

శ్రీసూక్తిమాలా. నం-౧

కవితార్కికసింహ సర్వతంత్రస్వతంత్ర

శ్రీమద్వేదాంత దేశిక శ్రీవెంకటనాథాచార్యానుగృహీతా

తత్వటీకా.

శ్రీభగవద్రామానుజ మునివరానుగృహీత

శారీరక మీమాంసా భాష్యవ్యాఖ్యా.

శ్రీమద్వేదాంత రామానుజ మహాదేశిక చరణ నలిన

పరివస్యాధిగత వేదాంతరహస్యామృతేన

కాంచీనగరనివాసినా

పండితవర్యేణ

పెఙ్గట్టూర్ - ఘణ్టావతారాచార్యేణ

నానాదేశానీత ప్రాచీన మాతృకానుసారేణ

పండిత మండలీ సాహాయ్యేన

యథామతి పరిశోధ్య

శ్రీకాంచ్యాం

శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం

అముద్ర్యత.

శ్రీదేశికావతారాది ౬౩౮ తమే - విశ్వావసౌ.

ద్వితీయస్యాస్య సంపుటస్య మూల్యం - 1-0-0

1906.

శ్రీః.

శ్రీకోశోయం

కాఞ్చ్యాం

శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం

లభ్యతే.

శ్రీః.

శ్రీమతే నిగమాన్తమహాదేశికాయ నమః.

భూ మి కా.

తత్త్వటీకేయం శ్రీసూక్తిః శ్రీమద్వేదాన్తదేశికగురూత్తమానాం। గురూత్తమాశ్చైతే ౪౩౭౦ కలౌ (1268 ఇ) విభవవత్సరే భాద్రపద శ్రోణాయాం కాఞ్చీపురాన్తర్గతే తూప్పుల్ అగ్రహారే సమవాతరన్। మాతులాత్ వాది హంసాంబువాహార్యాత్ వింశతావేవాబ్దేషు నానావిధా విద్యా అభ్యస్య తేషు తేషు సమయేషు వాదే దుర్మతవాదినో నిరాకుర్వన్తః ప్రతిష్ఠాపయన్తశ్చ శుద్ధాన్త సిద్ధాన్తం నిబన్ధాంశ్చ పరశ్శతం నిబధ్నన్తః శ్రీరంగనాథేన వేదాన్తాచార్యపదం తత్సహధర్మచారిణ్యా సర్వతన్త్రస్వతన్త్రపదం తత్సదస్యైః కవితార్కికసింహపదంచ ప్రతిగ్రాహితా జగదిదం శతాధికాం శరదం పరిపునన్తః పరినిష్పన్నావతారప్రయోజనే ౪౪౭౦ కలౌ (1369 ఇ) సౌమ్యవత్సరే వృశ్చికపూర్ణిమాయాం పరిత్యజ్య శ్రీ వేంకటనాథ దివ్యఘణ్టాంశభాస్వరం నైజంవపుః పరంపదం సమారురుహురితి గురూత్తమ చరితసంక్షేపః। తదీయాసుచ శ్రీసూక్తిషు తత్త్వటీకేయం శతదూషిణ్యా అనన్తరముదితేతి కణ్ఠోక్త్యావగమ్యతే। త్రింశద్వారం శ్రావిత శారీరకభాష్యాణామేతేషాం ప్రవచనవిధౌ వష్టావింశ ఇతిచ। గ్రన్థశ్చాయం "ఆరమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యామ" ఇతి శ్రీభాష్యసూక్తి వ్యాఖ్యాపర్యన్త ఏవ లభ్యతే। తత్ర తత్ర బహుశో న్విష్య వ్యుపరి పదమేకమపి నలభామహే। నిబన్ధోయం శ్రీకాఞ్చ్యామేవావాతరదితి మంగళపద్యేనావగమ్యతే। యత్రాప్యయశ ఏవ గురూత్తమా ఏతే యత్ర నిబధ్నన్తి, తద్దివ్యదేశాధీశ్వరమేవోపశ్లోకయన్తి తత్తన్నిబన్ధాదౌ। గురూత్తంసాశ్చైతే ప్రతిప్రవచనమేకైకం నిబన్ధం శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యారూపమారచయన్తోష్టావింశే తత్త్వటీకాం విరచయన్తో గుణోపసంహారపాదాన్తే శ్రుతప్రకాశికాచార్యైః శ్రుతప్రదీపికా శ్రుతప్రకాశికే వితరద్భిరనుగృహీతాస్తావత్యేవ పరిసమాప్య తత్త్వటీకాం ఉపరితనా ద్వ్యాపర్యాయా తాభ్యామేవ చరితార్థయన్తోథచ శ్రుతప్రకాశికయా శ్రీభాష్యస్య శతాభిషేక మారచయన్నితి కేచిత్। శ్రుతప్రకాశికాచార్యవచనే నైవమర్థ్యావ్యచ్ఛేదయన్నిత్యపరే। అన్తం విరచితఏవ నిబన్ధోయమస్మదీయదౌర్భాగ్యభూమ్నా వ్యలుప్యతేతిచేతరే। శ్రుతప్రకాశికానామగ్రహణపూర్వకంచ తదీయాధారానామప్యత్ర సముత్కీర్ణతయా స్వోక్తార్థ

సంవాదాయ పునరత్ర సంయోజితా ఇతి వా, శ్రుతప్రకాశికోపలంభాత్పూర్వమేవ నిబన్ధోఽయం తదనుక్తార్థకథనాయ ప్రక్రాన్తః శ్రుతప్రకాశికాచార్యవచనైరేవ వ్యచ్ఛిద్యతేతి వా వక్తవ్యం భవతి ।

శ్రీసూక్తిప్రవచనశ్రద్ధయా కేవలయా ఽకిఞ్చనా ఏవ సన్తో వయమత్ర ప్రవృత్తా దేవాధిరాజస్య కరుణయా దేశికేన్ద్రానుగ్రహేణ సుహృదాం సాహాయ్యేన మహోదారాణాఞ్చాదరణేన యథామతిబలం పరిశోధ్య ప్రకాశయామ నిబన్ధరత్నమిదం। ఏవం ముద్రణేనైవ క్రమేణాన్యాన్యన్యపి నిబన్ధనాన్యావశ్యకాని ముద్రయితుమభిలషామః। గ్రన్థోఽయముపరితనే భాగావసానే ఽక్షరపాతేన పఙ్క్తిపాతేన చ వికలతాముపగతో మద్రపురరాజకీయపుస్తకాగారాదిస్థేషు బహుషు మాతృకాకోశేష్వవలోకితేష్వపి న పూర్ణతామాపాదయితుమశాకీతి తత్రతత్ర తథైవ ముద్రణీయ ఆసీత్। గ్రన్థస్యాస్య పరిశోధనే మహీశూరపురాలంకార పణ్డితరత్న తర్కతీర్థ శ్రీమత్కస్తూరిరంగాచార్యమహాశయై రస్మత్సుహృదః శ్రీశైలతాతయార్యస్యాభ్యర్థనయా శ్రీమహీశూరపురరాజకీయాత్ కోశాగారాత్ ద్విమాతృకాద్వయం సకరుణమనుప్రేషయద్భిర్మహదుపకృతమితి తానేనాన్ సహస్రశో ధన్యవాదైరభ్యర్హణయామః। ద్వితీయవారం ప్రేషితః కోశో నితరామేవ పరిశుద్ధ ఆసీదితి చాద్యామాయంవదామః। ఏవం ఆళవూర్ నడాదూర్ కృష్ణమాచార్యాణాం, మరుత్పాణ్పాడి శబ్దం వజ్జీపురం రఘునాథదీక్షితాచార్యాణాంచ, మాతృకాకోశావత్ర బహూపాకురుతాం। గ్రన్థస్యాస్య ముద్రణే బహుముఖం సాహాయ్యమాచరితవతాం సుదర్శనముద్రాక్షరశాలాధ్యక్షాణాం శ్రీకాఞ్చీ ప్రతివాదిభయఙ్కరానన్తాచార్యాణాముపకారాతిశయం సన్తతమేవ కృతజ్ఞేన మనసా సంభావయామః। తథా కతిపయాదర్శగ్రహణేన స్వీయ సభానుబన్ధితయా స్వప్రకటనే ప్యనుజ్ఞాదానేన చోపకృతవతాం శ్రీకాఞ్చీ ప్రాచీనవిద్యాసభా కార్యదర్శినాం, దామల్, వి నరసింహాచార్యాణాం గ్రన్థప్రచారాదరం సహస్రశః సభాజయామః। ఇతి

ఘణ్టావతార వేఙ్కటాచార్యః।

శ్రీరస్తు.

॥ తత్త్వటీకా ॥

ఏవం విరోధాద ప్రమాణత్వాదిత్యాద్యుక్తానాం కర్మనైరపేక్ష్య హేతూనాం సాంగోపాయవిధి నిరూపణేన బాధా సిద్ధి సాధారణ్యా న్యథాసిద్ధ్యాది దోషాః ప్రదర్శితాః । అథ సాధన చతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే, కర్మణాం నియతత్వే, వాక్యార్థధియో మోక్షోపాయత్వే, చ హేతుతయా సమాహరణ ప్రాక్ప్రదర్శితం సామర్థ్యం ప్రాప్య నివర్త్య గోచరత్రిః సమీక్షయా నిరాకర్తుం విస్తరేణా నుభాషతే "యదప్యాహు" రిత్యాదినా "ఆరభ్యత" ఇత్యన్తేన ।

సాధిత న్నిర్వాహనిర్బాధం బాధితం నిష్ప్రితి క్రియం ।
తథాపి పునరారంభ శ్శతుశ్శేష విమర్దవత్ ॥
పరపక్షప్రసిద్ధత్వం గౌరవంవ్యక్తభాషణం ।
బహూనామపిసంవాదో యదప్యాహురితీర్యతే ॥

ప్రిష్టాపారమార్థ్యం తదన్యమిథ్యాభావస్తు తదిత్యాదిభిరుచ్యతే । యప్యపిః పరగోష్ఠిప్రసిద్ధ్యర్థః । అపి దూషితాదూషిత సముచ్చయార్థః, పక్షే గౌరవద్యోతకో, వా । "ఆహు" రిత్యనేకకర్త్రోక్తిః. తేన బహువ్యాఖ్యాతృసమ్మతిం, తదుక్తకృత్స్నానువాదం, చ సూచయతి । అశేషేత్యాదిచిన్తాత్రిత్వ ప్రాగుక్తార్థమ్ ।

వాక్యయోస్సత్యమిథ్యార్థ ప్రతిజ్ఞారూపయోరిహ ।
యథార్హం హేతుసాధ్యత్వం పదార్థేషువిభావ్యతే

చిన్మాత్రతయా సజాతీయాద్య శేష భేదశూన్యం, పరమార్థస్వప్రకాశత్వ. తత ఏవ హి తుచ్ఛవ్యావృత్తిః । అవధారణేనా న్యపర విధివాక్యసిద్ధస్య సగుణ స్యాస్య కల్పితత్వం, మిథ్యాత్వసాధక దృశ్యత్వస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తి, శ్చ వ్యజ్యతే.

ప్రపఞ్చోపలమ్భాద్వి [త్వద న్తరోపలమ్భవి] రోధశాస్త్రైః, ధీమాత్రనివర్త్యత్వాయ, నావధారణార్థం వ్యనక్తి (తదతిరేకీతి) స్వతస్సిద్ధే తస్మింస్తు పరికృత్తేతాన త్వ స్మాత్ప్రోక్తన్యాయేన " అథాత ఆదేశో నేతి నేతి, సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీది ". త్యాదిభిర్న బాధస్స్యాదితి తచ్ఛబ్దాభిప్రాయః । ప్రహ్మాన్యత్వాత్, భిన్న త్వాత్, జ్ఞాతృత్వాత్, జ్ఞేయత్వాత్, త్యాదయ స్తదన్య మిథ్యాత్వహేతవః ఉక్తేషుస్థాపితేషు శుక్తిరూప్యాది, ఘటాదిశ్చ, దృష్టాన్తః । నానావిధ శబ్దేన " నేహనానే " త్యాదీనాం విషయోదర్శితః । స్వరూప జ్ఞాన వ్యావృత్త్యే వృత్తిజ్ఞాన సంగృహీత్యై, చంద్రనీతివ్యక్త్యై, జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వ తద్విశేషాణాం కరణభేదకృత స్మృతిత్వా నుభవత్వాదీనాం బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వ సిద్ధ్యై, తత్ కృత శబ్దః । కర్మ కర్త్రి వచ్ఛిన్నం హి జ్ఞాన మహంకారవికారః క్రియా స్వరూపః. నత్వాత్మస్వరూపం నచ తద్ధర్మః. అన్తఃకరణ తద్వృత్తి స్ఫురిత చైతన్య భేదస్తు జలచంద్ర భేదకల్ప ఇతి భావః । యోవిశేషః పూర్వోక్త స్మృతి భేదశబ్దో యోజ్యః । తత్రైషు నానావిధత్వ మవాన్తరవిశేషైః । ఆదిశబ్దేన లోహితవర్ణనీత్యా సుఖదుఃఖ తద్ధేతు జన్మజరాదేః కర్మకర్త్రాది వికల్పాన్త రాణాం, చ సంగ్రహః । ఏకస్మిన్నెవై కదైవ మిథోవిరుద్ధానన్తాధ్యాసో గగన గన్ధర్వనగర నీత్యా యుక్త ఇత్యభిప్రాయేణ " సర్వమాత్మైవాభూది " తి శ్రుత్యనుసారా త్సర్వం తస్మిన్నెవేత్యుక్తమ్ ।

ఎతేన మాధ్యమిక యోగాచార మతాభ్యాం విశేషః ఖ్యాపితః । ఏవ కారేణ నిరధిష్ఠాన భ్రమాయోగా త్తుచ్ఛ వ్యావృత్తస్య తస్యైవా ధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి వ్యజ్యతే । నిరధిష్ఠానశ్చ భ్రమో నయుక్తః । శుక్తిరజతాదౌ, రథ్యస్త ప్రవృథమాణా, ఖ్యాన్తతః తదేవాధిష్ఠానమితి చాత్రభావః । నిష్కలే బ్రహ్మణ్య విద్యాదర్శితానన్తాంశేపి పరికల్పనా వ్యాప్తి సూచనాయ పరిశబ్దః । కల్పితం- అవి ద్యమానత్వేప్యస్తీతిప్రతీత మసత్య మిత్యర్థః, స్వాత్మ్యనాభాప వస్విష్టతయా

ప్రతిఘాతమితి యావత్ । తతఏవ మిథ్యాభూతం- సర్వాద్వైవసదసద్వ్యావృత్త మితి యావత్ । "కల్పితత్వే వక్ష్యమాణ మిథ్యాత్వం హేతుతయోచ్యత ఇతి" కేచిత్ ।

ఏవం యుక్తిసూచకే ప్రతిజ్ఞాద్వయే శ్రుతిసూత్రస్మృతీః ప్రమాణ యతి (సదేవమిత్యాదినా అభిధానాదిత్యన్తేన) శాఖాగ్రే చన్ద్రఇతివత్ కారణ త్వేనప్రష్టుణ ఉపలక్ష్యత్వ మభిప్రేత్యాదౌ శఙ్కితదోష నివర్తకత్వ శ్రోత్ర కథ్యః పూర్వం కారణవాక్యోపాదానమ్ । తత్రాపి షడ్విధతాత్పర్య లింగవత్తయా బలీయస్త్వాత్ప్రథమం సద్వాక్యోపాదానమ్ । అత్ర సతఉత్పత్తి ర్యస్యస్థాప్యగ తస్య సత్త్వేనా నూదితస్యాపి అసత్యత్వ సూచకాభ్యాం అగ్రే ఇత్యుక్తేపి వ్యథా నిషేధతత్పరాభ్యా మవధారణాభ్యా మద్వితీయపదనచా భిప్రేతేక్ష కర్తృత్వాద్యశేష విశేష నిషేధోపక్రమం కారణవాక్యాంతర ముపాదత్తే (అ శ్రుతి) అదేశ్యం- అదృశ్యం "ఐన్ద్రియిక ప్రత్యక్షానర్హ మిత్యర్థః । అగ్రా హ్యం- అనుమేయాపి దుర్గ్రహం, చక్షుశ్శ్రోత్రాదె రగోచరఇతి, వా పదద్వ యార్థః । "జ్ఞానకర్మేన్ద్రియా నర్హత్వ మిహవివక్షితమితి" కేచిత్ । అగో త్రం- అవ్యవధానేన దేవాది నామభి రస్పృష్టం, సద్బ్రహ్మాది శబ్దైరపి లక్షణ యైవ ప్రదర్శ్యతే । అవర్ణం- సితరక్తాదిశూన్యం, కులం, చ బ్రాహ్మణ్యాది, త దూరాపాస్తమ్ । అచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదమితి - ఇన్ద్రియాయత్త జ్ఞాన క్రియా రహితమితి భావః । నిత్యంవిభుం- కాలతో దేశతశ్చా నవచ్ఛిన్నం. ఏతేన ప్రతిజ్ఞాస్థ బ్రహ్మత్వ ప్రదర్శనమ్ । సర్వగతం- స్వవ్యతిరిక్త స్సర్వై రధ్యస్తై రధిష్ఠానతయా శ్రితం, వస్త్వంతరాభావా ద్వస్తుపరిచ్ఛేద రహితమిత్య శయః । సుసూక్ష్మం- ఆకాశాదిన్యాయేన స్పర్శవత్తు ప్రతిఘాతరహితం, దృశ్య త్వా ద్యనుగుణ స్థౌల్యాదిరహితమితి, వా । తేనయోగ్యా నుపలబ్ధి బాధశంకా నిరాసః ।

తదవ్యయం - తత్రైవన్నిరుక్తిః. “ సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషుచ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయం ” ఇతి । ఏతదేవ శబ్దేయో- జితం తద్వ్యక్తిః । భూతయోనిం - అవిద్యా శక్తి రూపేణ భూతరూప వివ ర్తో- పాదానమిత్యర్థః । అత్ర “యథోర్ణనాభి” రిత్యాదినా తత్ప్రపఞ్చః । ఏవం తటస్థలక్షణ లక్షితస్య చిన్మాత్ర ప్రతిజ్ఞా నిర్వాహాయ ప్రకృష్టప్రకాశ చన్ద్ర ఇతివదతద్వ్యావృత్తి పరేణ స్వరూపలక్షణేన శోధనం వ్యనక్తి (సత్యమితి) అత్ర సామానాధికరణ్యా దిబలాద న్యవ్యావృత్తి పరత్వం [illegible] విశేషతో న్యధర్మ వ్యావృత్తి కంఠోక్తిమాహ (నిష్కళమితి) బ్ర [illegible] చిన్మాత్ర శబ్ద సూచితం జ్ఞేయత్వ నిషేధం కస్యచిత్ స్తుత్యా, న్యస్యసిం [illegible] స్థాపయతి (యస్యేతి) మనసో పాసనాద్య విషయత్వేభావః । [illegible] నిషేధమప్యాహ (నదృష్టేరితి) దృష్ట్యాదిశబ్దో పలక్షిత జ్ఞానస్యాపి [illegible] జ్ఞాతాపి నాస్తీతిభావః ॥ పరమప్రేమాస్పదత్వా దానందరూపో జీవః, [illegible] ప్రకాశత్వాన్నిత్య ప్రాప్తస్యాపి ప్రాప్యత్వో పచారః.] జ్ఞానశక్త్యా స్వ [illegible] కాశత్వాత్సత్యం. తేన బ్రహ్మణ స్సద్వితీయత్వ మితిశంకా నివృత్త్యర్థం [illegible] వ్యావృత్తి మాహ (ఆనందఇతి) జీవోపి బ్రహ్మానతిరిక్త తద్యైవ [illegible] ఇతిభావః । సత్యానందస్యా నందిత్వం, అతశ్చ నిర్గుణత్వ సిద్ధిః. [illegible] బ్రహ్మణ ఆనంద ” ఇతి శ్రుతేశ్చ వ్యపదేశం । సర్వం తస్మిన్నేవపరి కల్పిత [illegible] శ్రుతిమాహ (ఇదంసర్వమితి)

ఏవంతావ విషయం కృత్స్నమ నూద్య తద్విరుద్ధాత్మత్వ విధా [illegible] [illegible] వద సూచితం బాధార్థ సామానాధికరణ్యం “ బ్రహ్మైవేదం సర్వం, [illegible] సర్వం, పురుషఏవేదమి ” త్యాదిషు వ్యక్తమ్ । అత్రబాధార్థ [illegible] కంఠోక్త్యా దృఢయతి (నేహేతి) ఇహ- ప్రపంచే, “యస్మిన్పంచ [illegible] ” ఇతి ప్రస్తుతే బ్రహ్మణివా ॥ యస్మాన్నానాత్వేనభాతి తన్న [illegible] త్యర్థః । భేదదృష్టేః ప్రత్యవాయోక్త్యా భేదనిషేధం దృఢయతి

(మృత్యోరితి) ‘‘తమసోవా ఏషతమః ప్రవిశతీ ’’ త్యాదివద విద్యాగ్ర హితః పునరవిద్యాం తత్ఫలం, వా ప్రాప్నోతీత్యర్థః । యదీ భేదోనా స్తి ఖపుష్పవన్నదృశ్యేత, నిత్య మసతోపి భ్రాంత్యా దృశ్యత్వే ఖపుష్పత్ల్యవన్నిత్యం కన్నదృశ్యేతేత్యత్ర స్వప్న జాగర కల్ప బద్ధ ముక్త దశాయాం, యుక్తా యుక్త వస్థాయాం, వా నియమొక్తిమాహ (యతేత్రితి) కాలానూక్తిరియం । ‘‘వా ... ద్వైతమివ’’ తీవశబ్దాభ్యా ... మిథ్యాత్వస్య సిద్ధవత్కారః । తత్ - తదిత్యర్థః । ‘‘ఇతరఇతి’’ పూర్వస్మిన్వాక్యే ధ్యాహార్యం । పరస్మింస్తు ‘‘క’’ ఇతి, ... కరణాదికల్పనా నిరస్తా । ‘‘పశ్యే, ద్విజానీయాది’’ తి నిషేధ్య జ్ఞాన ... భేదపరం ॥ కార్య మిథ్యాత్వం, కారణసత్యత్వం, చ లోకదృష్ట్యా నిదర్శన మాహ (వాచేతి) అత్ర దార్ష్టాంతిక మాత్రే సత్యత్వ స్థాపనాయ ... వ్యావహారిక సత్యత్వమాత్రం । అతో నవిరోధః ।

అన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం భేద బుద్ధే ర్భయహేతుత్వేన త్యాజ్యత్వం దర్శ యితుమాహ (యదిహేతి) అభయ హేతు రైక్యధీః పూర్వవాక్యోక్తా । ఉ ఇత్యవధా రార్థః । ఉదరమంతరం కురుతే- ఈష దప్యభేదమ్మన్యతే । ‘‘ఉదితివిభజ్య ఉత్కృష్టార ఇతి ’’ కేచిత్ ‘‘ఉప్పెపతీతిచా’’ న్యే । అరందుర్తం అయథాతథా నిరూప్యేత్యర్థః । అస్యతు నిర్విశేషత్వే సూత్రమాదత్తే (నస్థానతఇతి) నోభయ లింగ మిత్యస్యార్థః । సాకారత్వం, సాకార నిరాకారత్వం, చ నాస్తి కింతు నిరాకారత్వ మేవేత్యర్థః । బ్రహ్మాన్య మిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) ఇదం సూత్రం స్వప్న విషయమపి తన్మాత్రేన దుర్నిరూపత్వా విశేషా ద్ధీమాత్రేతర కృత్స్న మిథ్యాత్వే పురస్కారకమితి భావః । ఇదం పారాశర్యోక్త మర్థద్వయం పరాశరోక్త శ్లోకాభ్యాం సంవాదయతి (ప్రత్య స్తమిత భేదమితి) సజాతీయాది సర్వవిశేష రహిత మిత్యర్థః । తర్హి శూన్యం స్యాత్, నేత్యాహ (సత్తామాత్ర మితి) సర్వత్ర బాధానువృత్తం సత్తామాత్రం హి నశూన్యం స్యాత్ । గోబలీవర్ద నయేన స్వగతో భేదోవా, మాత్రచా నిషిధ్యతే । అథవా, సత్తా శబ్దస్య ధర్మవాచితయా ,ధర్మ్యపేక్షయా భేదరాహిత్యం చ ధర్మం మాత్ర

చా వ్యవస్థేతి, స్వాధ్యస్తాపేక్షయా ధర్మత్వం, ధర్మిత్వం చ, కల్పితమితి భావః । తథాపి సత్తాదిశబ్దవాచ్యత్వం దుస్త్యజమిత్యతాహ (అగోచరం వచసామితి) నిమిత్తభూతధర్మాభావే గోత్వవన్నిమిత్తత్వాభావే చ కథం శబ్దప్రవృత్తిరితి భావః । అనుపాఖ్యత్వే తుచ్ఛత్వం స్యాదత్యత్ర స్వప్రకాశత్వమాహ (అన్తస్సంవేద్యమితి) హేతుం వ్యనక్తి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మసంజ్ఞితం- బ్రహ్మత్వాద్వ్యభావేపి బ్రహ్మశబ్దేనోపచరితమిత్యర్థః । తర్హి బ్రహ్మాస్తీతి విశిష్టధీః కథమిత్యతో పసంహారోక్తమే తదుపక్రమానుగుణమిత్యభిప్రాయేణాహ స్ఫుటమితి (జ్ఞానస్వరూపమితి) అజడత్వేన జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వరహితమితి చ భావః । అత్యన్తనిర్మలం- నిత్యాస్పృష్టావిద్యాదిసర్వదోషమ్ । తర్హి హేతు జ్ఞానస్వరూపత్వమ్ । అర్థస్వరూపేణ- జడరూపదేవాదిపిణ్డాత్మనా, కృత్స్నప్రపంచాత్మనా, వా । అనేనాన్యమిథ్యాత్వం సిద్ధమ్ । “పరమార్థ” ఇత్యాద్యుపాదానస్తు పురాణమధ్యేపి ప్రత్యక్త్వైకత్వసాధకాభ్యాసప్రదర్శనార్థం । ” “నాన్యోస్తీ” త్యుక్తం వివృణోతి (యదేతదితి) తదేకమేవ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదినా పునరపి ప్రథయతి । “యేతు జ్ఞానవిద” ఇత్యాద్యపి కేషుచిద్బాధప్రదర్శనేన వ్యతిరేకేణ నిరీకరణమ్, భూమనివృత్తే ర్ద్వైతమాత్రా సాక్షిత్వ ఖ్యాపకం, చ । కర్మశాస్త్రనిరూఢకత్వేన నానాత్వే ... శాస్త్రే తత్రైవాద్వైతమపి స్థాపిత మిత్యాహ (తస్యేతి) (ఏకమయమితి) మయడిహ స్వార్థికః । అత్ర పర శబ్దాభ్యాం భేదశబ్దాభ్యాం ... “యదీ” తి శ్లోకః । “వేణురన్ధ్ర” త్యాదినా దృష్టాన్తము ... భేదస్య వాధకల్పితత్వోక్తిః । నిదర్శితస్యైవ సిద్ధాన్తోపదేశం ... (సోహమితి) ఉక్తమర్థం విసంవాదినా యుక్త్యోక్తకరణేన ప్రథయతి (తత్యాజ భేదమితి) భేద మోహమిత్యర్థః ॥ జీవానామిథో భేదనివృత్తిరుక్తా, అథ జీవ బ్రహ్మ భేద బుద్ధేరజ్ఞానమూలత్వం, తదనువృత్తౌ మోక్షాభావాత్తన్నివృత్తిం, చాహ (విభేదజనకేతి) స్పష్టార్థతయా పురాణోక్తిః పూర్వముదాహృతా । ఐతిహాసికం వాక్యమాత్మనాంపరస్పరం, బ్రహ్మ

జీవబ్రహ్మైక్యం, తదన్య మిథ్యాత్వం, చ దర్శయతి (అహమాత్మేతి) అత్ర సర్వ
భూతశబ్దస్య జీవవిషయత్వ శఙ్కా సర్వాన్తేతి శబ్దేన ప్రశమితా । "మత్త
పరస్తి" ఇత్యాదౌ మయా వినా యత్కించిత్ నాస్తి మద్వ్యతిరిక్తం న పరమార్థ
సదిత్యర్థః । "ఇత్యాదిభిరితి" భూయసాం బలీయస్త్వార్థమ్ । ఉపాసన
విధిపరవాక్యానాం గుణవిగ్రహాదీనాం కల్పితత్వ వ్యక్త్యై వస్తుస్వరూపపర
వస్తువాక్యోక్తమ్ ।

వేదాన్తేషు మిథ్యాశబ్దో నదృష్టః, నానాత్వనిషేధాది తాత్పర్యత స్తస్య
స్థానీయ మాహ! మిథ్యాత్వం అసత్త్వం, అన్యథా ధీగోచరత్వం, సద సద
న్యత్వం, సదుపాఖ్యాటి ముక్తత్వం, వా । ఆద్యస్య నిస్తత్త్వభ్రాన్తి విషయత్వాత్
ప్రత్యక్ష విరుద్ధార్థ ప్రతిజ్ఞా, నిర్బాధా సిద్ధ్యాపత్తి, ర్న నిర్దిష్టా తదన్యా
పత్తే, అత ఏవ న ద్వితీయః, అధిష్ఠానస్య మిథ్యాత్వ ప్రసక్తా, రోప్యస్యా
న్యత్ర సత్త్వ ప్రసక్తా, శ్చ । నచ తృతీయః, సద సద్వ్యాఘ్యాతే రిత వ్యాఘాతా
ప్రసక్తః, అన్త్యశ్చ నయుక్తం పక్ష్యామ ఇత్యత్ర ప్రతిపన్నోపాధౌ నిషేధ
ప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ ప్రతివక్తి (మిథ్యాత్వమితి) నామ శబ్దః శ్లోక
వాక్యేషు తత్ప్రసిద్ధిపరః ।

ఖ్యాతత్వాద సదన్యత్వం బాధ్యత్వేన సదన్యతా ।
తేనా నిర్వచనీయత్వం స్యాదిత్యత్రాభిసంహితమ్ ॥

ప్రతీయమానత్వ మిహ ప్రకాశమానత్వం తేన వృత్తివిషయత్వమపి ।
"స్వప్రకాశం ప్రకాశమానానామ మవిద్యయా మప్యనువృత్తేస్తదితర విశేషణోక్తిః
ను" మిత్యపి । "ప్రతీయమానత్వ పూర్వకతయా బాధక ధీప్రాగభావాది ప్రా
వృత్తిరితి" కేచిత్ । నియమశ్చాత్ర వివక్షితః ।

తత్త్వధీప్రాగభావాదిః ప్రతిపన్నాన్యథాపిచ ।
తత్త్వబుద్ధ్యానివర్త్యేత వ్యావర్త్యోఽత్ర తేనసః ॥

అసదత్రివ్యవచ్ఛేద్యం కైశ్చిదిష్టంతదాపునః ।
నాస్తిధీగోచరత్వేన ధీనివర్త్యత్వకల్పనమ్ ॥

భ్రాన్తి నివర్త్య సత్య సర్పాదివ్యావృత్త్యై లోకదృష్ట్యనుసారేణ యథావస్థిత శబ్దః । సత్యస్య హి నిషేధకాలస్థితత్వేపి తదానీన్నాస్తీతి బుద్ధ్యాభిమానికన్నివర్త్యత్వం స్యాదితిభావః ।

వ్యవచ్ఛేద్యేషు సత్యత్వమన్వారుహ్యాత్రిలక్షణమ్ ।
తన్ముఖేనపరిబుద్ధస్య తేషాంబాధోపిసేత్స్యతి ॥
లక్ష్యమేవవ్యవచ్ఛేద్యం లక్షణస్థపదైర్యది ।
విపక్షఏవపక్షస్స్యాద స్తుపర్యావసానతః ॥

ఇతి । వస్తు జ్ఞాన నివర్త్యత్వమిత్యత్ర మాత్రశబ్దో యోజ్యః । యథార్థబుద్ధ్యైవ నివర్త్యమిత్యర్థః । తేన మన్త్రాదిశక్తివిశేషసహిత ధీనివర్త్య విషాది వ్యుదాసః । వేద్యగతవిరుద్ధా కారగ్రహణాగ్రహణయో ర్బాధాబాధప్రయోజకత్వ వ్యక్త్యై, సామానాధికరణ్య భ్రమజన్యాతిప్రసక్తి శాన్త్యై, ఉపమానవిశేష వ్యక్త్యర్థో వస్తుశబ్దః । దణ్డాదినివర్త్య వ్యావృత్త్యై జ్ఞానోక్తిః । నాశబాధయో రవిశేషాభిమానా, ద్వా నిషేధబుద్ధ్యర్హత్వ సామ్యా, ద్వా నాశ్యబాధ్యయో ర్నివర్త్యశబ్దానువృత్తిః । నివర్త్యత్వం- నివర్తనార్హత్వం, తేన ప్రారబ్ధాది భ్రమనివర్త్య రజ్జుసర్పాదిష్వ వ్యాప్తిర్నిరస్తా । నచాత్ర బాధకాబాధకధీ నివర్త్య భయాదావతి వ్యాప్తిః, నివర్తమాన దుఃఖస్య, క్షణికతయా తన్నివృత్తౌ బాధకధీ వైఫల్యాత్ । సామగ్ర్యభావాదుత్తర దుఃఖానుత్పత్తేః । తదిహ యన్నిష్ఠతయా ప్రతిపన్నం తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావ ప్రతియోగితయా తజ్జ్ఞానేన విషయాకారార్హత్వమితితు తాత్పర్యవిశ్రమః । ఉక్తస్య సర్వసమ్మత్యర్థమాహ (యథేతి) నను సారూప్యతత్వాగ్రహౌ సర్వత్రభ్రాన్తి నిదానం తౌచ జడేష్వేవస్తః నబ్రహ్మణి, తస్య నిర్విశేషత్వ నిత్యస్వప్రకాశత్వా భ్యుపగమాది

త్యత్రి హ (దోషేతి) అనిర్వచనీయ దృష్టాన్త స్థాపనే[నమిత్య]త్రి హిః ప్రసిద్ధా। దుఃఖాద్యభావేషు సుఖాదిభావా రోపే సారూప్యతత్వా గ్రహాసమ్భవాదితి చ హా రభిప్రాయః । సారూప్యసద్భావేప్య తిరిక్తదోషాభావే భ్రాన్త్యభావా త్సఎవ నప్రయోజకఇతి భావః । నిదర్శితం దోషకల్పితత్వం తత్కల్పితమిథ్యాత్వ లక్షణం, చ పక్షేతిదిశతి (ఎవమితి) జడత్వ సవిశేషత్వ పరిచ్ఛిన్నత్వ పరత్వా దికం నాధ్యాసాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకమి త్యభిప్రాయేణ చిన్మాత్రత్వా నూక్తిః తత్వాగ్రహశ్చ బ్రహ్మణి స్వరూపవిషయ విశద వృత్తిజ్ఞానానుదయా త్సిద్ధః స్వతో, వా పరతో, వా ప్రకాశమానత్వం చాధ్యాసా పేక్షితం ధర్మవిరుద్ధత్వేన నశఙ్కనీయమ్ । సర్వజ్ఞత్వమపి పరబ్రహ్మణ్య ధ్యస్తమితి జ్ఞప్త్యై, సర్వాధ్యా సాయోగ్యత్వాయ, చ పరబ్రహ్మ శబ్దః । అత్ర కల్పితత్వ, మిదంత్వం, చ బాధ్యత్వే హేతుతయా భిప్రేతే । అధ్యసనీయత్వే సాదృశ్యసాదృశ్యా ల్పత్వాదికం నతన్త్రమితి జ్ఞాపనార్థం "దవే" త్యాదినా 'కృత్స్నచిద చిద్భ దోక్తిః । నహ్యత్ర మిథ్యాత్వే సాధ్య వ్యభిచారస్థలం, నచ ప్రత్యనుమా నేన సత్యత్వే సాధ్య బాహ్యేషు దృష్టాన్తః । బ్రహ్మణితు దృష్టాన్తే నువృత్తి సత్యాహేత్వ సిద్ధిః । కల్పితస్తు భాసమానత్వాదిః ఖపుష్పాదావపి కథంచిత్స్యాదితి భావః । "యదా సర్వాణిభూతాని హ్యాత్మైవాభూ ద్విజానతః ! తదా కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వ మనుపశ్యతః ॥" ఇత్యాదిపరామర్శేన యథావస్థితేత్యా దిక ముక్తమ్ । బాధ్యం- వాస్తితివేద్యమ్ । ఎవం- మిథ్యాలక్షణ యోగాత్ । మిథ్యారూపం- మిథ్యాశబ్ద వాచ్యమి త్యర్థః, స్వాధికరణ ధీవిషయ నిష్ఠా త్యన్తాభావ ప్రతియోగి, వా । ఎవం భ్రాన్తిబాధోక్త్యా దోష తిరోధానయోః కల్ప్యత్వా దర్థాపత్తి ద్వయసిద్ధ జ్ఞానమితి సూచ్యతే ॥

నన్వతిరోహితాకారే నాధ్యాసః, తిరోధా స్వరూప తదతిరిక్త ప్రకాశ వికల్పేన స్వప్రకాశాత్మ స్వరూప నివృత్తిః, సవిశేషత్వం, వా స్యాత్ । అత స్తిరోధానార్థ మవిద్యాన్తరం కల్ప్యమ్. సదసదాది

వికల్ప దుస్స్వాచాసౌ । తస్య చ కల్పితత్వే దోషాంతరాపేక్షయా నవస్థా । అకల్పితస్తు బ్రహ్మస్వరూపా న్యత్వానన్యత్వాది వికల్పాసహః । నచ దోషత్వేన లోకవేదదృష్టః కశ్చిద్బ్రహ్మణిసంభావ్యతే । ఎకశ్చ దోషేన సర్వా ధ్యాస కృత్ ఇత్యాశంక్యాహ (దోషశ్చేతి) స్వరూప తిరోధానేత్యాదినా క్రమాత్ శబ్దోద్ధారః । అహంత్వే దన్త్వాదిభి, స్తపనాంతరై, శ్చ విక్షేపస్య విచిత్రత్వమ్ । " స్వరూపత, స్స్వభావత, శ్చేతి " కేచిత్ । " ఆచ్ఛాదికా విక్షేపికా, చేతి విభాగ శ్చైకస్యా ఎవా కారభేదాదితి " కేచిత్ । విక్షేపికా- విశేష ప్రతిభాసికేత్యర్థః । దుర్ఘట స్వభావావిద్యా మాయే త్యా త్సర్వమిదం సమాహితం । యుగపత్కోటి ద్వయా రోపాత్మక సంశయ విశేష హేతుదోషా ద్వచిత్రాధ్యాసో పపత్తిః । విపర్య సముచ్చయ భ్రమ జనకా నేకాన్తవాదవచ్చ తిరోధానమపి నవాసనమ్ । పరమార్థ ద్విత్వం, సఫలక్రియా విరహం, చ పరిహర్తుం సదసద్వై లక్షణ్యోక్తిః ॥ తస్యా స్స్వరూపం, బ్రహ్మదోషత్వం, తత్ఫలం, చ శ్రుత్యైవ స్థాపయతి (అనృతేనేతి) ప్రత్యూఢాః- ప్రతీపం ప్రాపితాః ప్రతిరుద్ధా ఇత్యర్థః । తరఙ్గ చన్ద్ర వత్కల్పిత జీవభేద వివక్షయా బహువచనం, పాశవద వివక్షితార్థం, వా । " ఎతం బ్రహ్మలోకం నవిందన్తి " త్యత్ర ప్రత్యూఢత్వం హేతుః ।

ఇదం పూర్వవాక్యోక్తేన వివృణోతి (తేషామితి) "తఇమే సత్యాః కామా అనృతాపిధానా" ఇత్యుక్తానాం తత్తత్కామోపాధి ప్రతియోగిభూత కల్పితార్థ వ్యావృత్తిరూపాణాం బ్రహ్మస్వభావానాం తదభిన్నతయా ప్రామాణికానాం సతా మ్మిథ్యాభూతమ జ్ఞానమా చ్ఛాదకమిత్యర్థః । వ్యావృత్త్యభేదేన వ్యావృత్తి భేదకల్పనయాత్ర బహూక్తిః, " పూర్వవత్పి శబ్దాయేన వేతి " కేచిత్ ॥ **అవిద్యాయా అనిర్వాచ్యత్వం దర్శయతి (నాసదాసీదితి) నాత్ర నిషేధ మాత్రే పర్యవసానం, ఉభయ నిషేధేన " తమ ఆసీదితి " విహిత ముభయ విలక్షణమేవ హి స్యాదితిభావః ॥ కేచిదాహుః " బన్ధమూలమ జ్ఞానం కమణ**

రూపమ్ । ప్రవాహానాది భ్రాన్తిజ్ఞానమూలత్వ జ్ఞానం ఇన్ద్రియాది దోషాధ్యాన యాథార్థ్య జ్ఞాన ప్రాగభావ, శ్చైత్యే తత్సర్వం । తత్కార్యాణి, చ సవ ఒద్వాలక్షణాని । సర్వమూలావిద్యాత్వ ధర్మపఞ్చమాకారా, తన్నివృత్తి హీ పఞ్చమా కారే '' తి ॥ తమశ్శబ్దేన జ్ఞానవిరోధిత్వం, తిరోధాయకత్వం, వ్యజ్యతే । తమసాగూఢం అజ్ఞానేనావృతమ్ । అతి "ప్రకృతమి '' తి ప్రకృత్యం బ్రహ్మా । నను సుబాలశ్రుతౌ తమశ్శబ్దేనాతి సూక్ష్మమూల ప్రకృతి గృహ్యతే సత్వాదిష్టా విద్యత్యేతి ప్రకృతే మాయాత్వేన మిథ్యాత్వ మిత్య పస్యాపి మాయాకల్పితత్వం శ్రుత మిత్యాహ (మాయాన్వితి) ప్రకృతి మ్మాయాం విద్యాదితి విపర్యస్యా న్వయః । ఏకస్య తో మాయా మరీచికా వీచికా వాచిత్వేన భానమాహ (ఇన్ద్రోమాయాభిరితి) అతి ఇన్ద్ర స్సర్వాఃప్రగీశ్వరః " రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ తదస్య రూపం ప్రతి చక్షణాయ '' ఇతి పూర్వవాక్య స్వారస్యాత్, "సతఎతమేవ పురుషం బ్రహ్మతమ పశ్యత్ ఇదమదర్శమితి తస్మాది న్ద్రోనామ, ఇన్ద్రోహవై నామైష యోయం దక్షిణేక్షన్పురుషః తంవాఏతమిన్ద్రం సన్తమిన్ద్ర ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ '' ఇత్యుపనిషద్భేదేన తద్విషయత్వేననిరుక్తి, శ్చైత్రిభావః ।

" జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే, వాసుదేవ స్సర్వమి '' త్యుక్తైక్య జ్ఞానమంతరేణాస్యా మాయాయా దుస్తరత్వం గీతమిత్యాహ (మమమాయేతి) తదనాదిత్వం, తయా తిరోధానం, కదాచిత్తన్నివృత్తి, శ్చ సమర్థ్యతే ఇత్యాహ (అనాదితి) ఆదిశబ్దేన " అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా, భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయా నివృత్తిః, గుణమయా సంవృతః, యన్త్రారూఢాని మాయయే '' త్యాది సంగ్రహః । స్వరూపవిధ వాక్యసిద్ధా కారానురోధేన దోషవిశేషేషు మహేశ్వరాది శబ్దా, బహువచనం, చ మాయో పశ్లిష్ట విషయతయా న త్రివిధ భేద సత్యత్వం స్థాపయితుం క్షమంత ఇత్యభిప్రాయేణా నుదాహృతా నేక వాక్య సఙ్కలితార్థస్య నిర్విశేషత్వాద రనూక్తిః । "తస్మాత్తత బహుస్యాం, ఏకథా బహుధాచైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవది '' త్యాది ప్రమాణం, సర్వార్థానాం చ

సచ్ఛిదనువేధన ధ్యానం, చా నుసరన్ శుక్తి రూప్యాదివద్ధ్య మస్య విషయా శ్రియ భేద శఙ్కాఞ్చ వ్యుదస్యతి (స్వగత నానాత్వమితి) స్వాన్యస్తం చిదచి ద్భేదం, వృత్తిసంభేదేన స్ఫురితత్వా నుభవత్వాది ధర్మభేదం, చేత్యర్థః । దోషవిషయతయో దాహృతశ్రుతీనా మ్మహేశ్వరాది శబ్దైరన్యపరత్వ శఙ్కా న్నిరసితుం శ్రుతి తదర్థాపత్తి సిద్ధమర్థం నిర్విశేష వస్తు దోష విషయోప బృంహణేన వ్యనక్తి (యథోక్తమితి) నిర్విశేషేపి భగవానిత్యు పచారః । ఆక్షేపమూర్తిః- సర్వత్వేన భ్రాన్తి సిద్ధ ఇత్యాశయః । నతువస్తుభూతః- "పుమాన్న దేవో న నరో నపశు ర్నచ పాదపః, చతుర్విధోపి భేదోయ మ్మిథ్యాజ్ఞాన నిబంధనః" ఇత్యాదివాదా న్న దేవాది జడవస్తు రూపః, యద్వా- వక్ష్యమాణ శైలాది కృత్స్న జగద్వస్తు రూపః । అత్రి స్వరూప సాక్షి వృత్తి జ్ఞానానాం ప్రపంచ రూపవికృత యోగాద్వి జ్ఞానశబ్దో వివిధం జ్ఞాయతే నేనేత్య విద్యా విషయః । విజృమ్భితాని- అధ్యస్తాని । భేదస్య దోషకల్పితత్వం వ్యతిరేకేణ ద్రఢయతి (యదేతి) శుద్ధం- అవిద్యాముక్తమ్ । నిజరూపి- తన్మూల భేదదృష్టి శూన్యమ్ । తతఏవ సర్వ కర్మ త్రయోఽప్యాస్తదోషం- కర్మ సాధ్యక్లేశాది రహితం । సంకల్పః-ఇహావిద్యా "అవిద్యాతరుసంభూతి"త్యేతత్ స్థానే దర్శనాత్, "విజ్ఞానవిజృంభితానీత్యు" క్తస్యైవ చాత్ర పరామర్శాత్, సమన్తాత్, బ్రహ్మణా ఏకీకృత్య, వా కల్ప్యన్తే నేన భేదాఇతి వ్యుత్పత్తి సమ్భవాచ్చ । వస్తుషువస్తు భేదాః- వస్తుత్వేన పృథగ్భూతేషు దేవాదిపిణ్డేషు, కల్పితేషు జీవేషు, వా తద్వ్యావృత్తా దేవత్వాదయో దేవాదిపిణ్డాశ్చ నభవన్తి, దేవాదిప్రతిభాసో నస్యాదిత్యా శయః । ఉక్త ప్రదర్శన మాత్ర ధర్తయా "వస్త్వి"త్యాదిశ్లోక ద్వయ మత్ర నోపాత్తమ్ । శ్లోక చతుష్టయోక్తం విజాతీయ భేదాభావ న్నిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞాన మాత్రత్వేన యథాదర్శనం తత్త్వద్వాదిభి రుక్తస్సజాతీయ భేదోపి భ్రాన్తిసిద్ధతయా మిథ్యాభూత ఇత్యాహ (విజ్ఞానమితి) విజ్ఞాన శబ్దా విహా స్వప్రకాశానంద రూప విలక్షణ జ్ఞానపరా ।' తథాపి నిరసనీయత్వేనా

భిమతా స్వగతా భేదా దుస్త్యజా ఇత్యతాఽఽహ (జ్ఞానమితి) విశుద్ధం- అవిద్యో జ్ఝితమ్ । అతఎవ, విమలం- భేద దృష్టితన్మూల కర్మరహితమ్ । విశోకం- కర్మా భావా దేన తత్ఫలభూత శోకమోహాది శూన్యమ్ । "ఏకమి" తి పూర్వోక్తా త్మానువాదః । సదైకం- సర్వదా నాఽఽశ్రిత వికార షట్కమ్. ఈదృ శస్యో త్పత్త్యాదికమపి అన్తఃకరణ వృత్తిసంభేదాద ధ్యస్తం, మిథ్యాత్వా దేవా త్రి వృద్ధి హ్రాసాదిక స్వపిద్య్యతే, స్ఫటిక రాగకల్పస్యా విద్యాదే రవస్తుత్వేపి స్వాప్న సంబ్బది నీత్యా నిరా చికీర్షాదిక మపి నవిరుద్ధ మితి భావః । "పరమః పరేశ" ఇత్యాదినా సామానాధికరణ్యేన జీవేశ్వరభేదస్యాపి కల్పితత్వోక్తిః । కిమసౌదురారోహః పూర్వపక్ష ఇత్యతాఽఽహ (సద్భావఇతి)

భేదదృష్టేరవిద్యా జన్యత్వ శఙ్కయా నిశ్శేషన్మూలనాయ నిగమయతి(ఏతదితి) ఏతత్- జ్ఞానమాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వప్న ప్రపంచకల్పేన భువనేనా ధిష్ఠానతయా శ్రితం। సంవ్యవహారభూతం- సమన్తా, దేకీకృత్య, వావ్యవహారక ర్తృభూతమితి యత్ తత్రాపి- కారణ మవిద్యేతి చోక్తమిత్యర్థః । చకారః "సద్భావ" ఇత్యనేన భ్రమ హేతూక్తి స్సముచ్చయార్థః । ఏవంవా యోజనా, సంవ్యవహారభూతం- భువన కోశాదికం తత్ర ప్యేతదేవా ధ్యాసతో భువనాశ్రితం "జ్యోతీంషీ"త్యాదినా తదు క్తమితి । యద్వా - ఏతత్తు భువనగతం సంవ్యవహారభూతం సం వ్యవహారేణ ప్రాప్తం వ్యావహారికం సత్యత్వం యత్ తత్రాప్యధ్యాస ఏవ కారణభూత మితి । తథాచ పరస్తాదనువాదే భాషిష్యతే "తస్యభువనాదస్సత్యత్వం వ్యావ హారికమితి పర్వస్తాదుపదిష్ట మి" తి । చ స్త్వర్థః । ఏతావతా పరమ ప్రకృత ఉపాయాంతమిత్యత్ర ముక్త్యుపాయస్య కర్మణా నైరపేక్ష్యం సిద్ధపరవాక్యా నువిభాయి మోక్షోపాయపరవాక్య శక్త్యాన్యనక్తి (అస్యాఇతి) అనిర్వాచ్య త్వాదివిశిష్టాయా ఇత్యర్థః । తతఏవ జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం బ్రహ్మాత్మైకత్వ మ్మహావాక్యార్థః, ఐక్యదర్శనమవిద్యా నివర్తక మిత్యాహ (నపునరితి) (ఏకంపశ్యతీతి) యత్తత్రో న పునర్ముక్త్యవ ఇతి యోజనా । య ఇతి

వా, ధ్యాహారః. । "తదేకం పశ్యతీ" త్యత్ర కర్తృ కర్మ భేదవ్యుదాసో ప్యభిప్రేతః । శబ్దజన్య ప్రత్యక్షాభిప్రాయేణ "పశ్యతీ" త్యాద్యుక్తిః। పృగధీనసిద్ధి రవిద్యాయా, స్తత్కార్యాణాం,చ రోగాదీనాము దర్శన మత్ర సాధ్య మిత్యాహ (నపశ్యఇతి) నిర్విశేషాత్మైక్య బుద్ధి దార్ఢ్యానన్తరమేవ భయ నివృత్త్యా తత్కారణావిద్యానివృత్తి సూచన మాహ, (యదాహీతి) అదృశ్యే- దృక్కర్మత్వ రహితే । అనాత్మ్యే- అశరీరే । ఆత్మనావ్యాప్యం హి శరీరమాత్మ్యం। అనిరుక్తే- అశబ్దగోచరే । అనిలయనే- అనాధారే । యద్వా- నిలీయతే స్మి న్నధ్యస్తేరితి నిలయన మవిద్యా తద్రహితే । "అభయమి" తి ప్రతిష్ఠావిశేషణమ్ । లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః, క్రియావిశేణం, వా । అవ్యయీభావేన భయాభావ మేతి, వా, "అథసోభయం గతః" ఇతి ఫలోక్తిసంవాదాత్ । ప్రతిష్ఠాం- ఐక్యబు ద్ధ్యాస్థితి మిత్యర్థః ॥ బంధకతయ సిద్ధానిష్టానాం కర్మపర్యన్తానామపిధీనివర్త్య త్వేనమిథ్యాత్వం దర్శయతి (భిద్యతఇతి) హృదయగ్రంథిః- అవిద్యా । సంశ యాది తత్కార్యమితి సకారావిద్యానివృత్తి రిహోక్తా । నను "తాదృగేవ భవతి, నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి, సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్ర హ్మణావిపశ్చితే" త్యాదిషు ఫలదశాయాం తాదృక్త్వ సామ్యభేదోక్తిస్వారస్యాత్, "ప్రథగాత్మాన" మిత్యుక్త్యా, శ్చ భేదజ్ఞానమేవ ముక్తి హేతుస్స్యా దిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవేదేతి) అత్రావిద్యాకృత భేదనివృత్తి రవధారణ ద్యోత్యా । నహ్యత్ర తద్భూతస్యా తద్భూతస్య, వా తద్భావస్సాధ్యః । కర్మసముచ్చయాది నిరా సార్థ, మైక్యజ్ఞానేనావిద్యాతరణ వ్యక్త్యర్థం, చాహ (తమేవేతి)

"వేదాహమేతంపురుషమ్మహాన్తమి" తి సర్వలోక ప్రత్యక్షసిద్ధ జీవైక్యేన ప్రకృతో హ్యత్ర "తమి" తి పరామృశ్యత ఇతి భావః । ఇదం వాక్య ద్వయం జ్ఞానస్యైవ సాక్షాన్మోక్షసాధనత్వాయ ప్రాగుపాత్తం, ఇహత్వ విద్యానివృ త్త్యతిరిక్త సాధ్యనిరాసార్థం । "నాన్యః పంథా" ఇతి తు నిషేధపరమ్ । అదిశబ్దేన "జ్ఞాత్వాతమేవ మ్మనసాధ్యాదాచ భూయోనమృత్యు ముపయాహి

విద్యాని '' త్యాది సంగ్రహః । (శ్రుతయఇతి) ప్రకృత్యాః బహువచనేనచ శ్రుతిస్సైవగ్రాహ్యత్వ, మ్మిథస్సంవాదేన దార్ఢ్యం, చ సూచ్యతే॥ ఉపాత్తవా క్యేష్వవిద్యానివృత్తి ర్నభాతి, మృత్యుశబ్ద స్త్వర్థాంతరేపి స్యాదిత్యతాహ (అత్రేతి) మోక్షోపాయవాక్యేషు జ్ఞానవివర్త్యవిషయత్వోచిత్యాదస్యా విద్యాత్వమితి భావః ॥ ప్రసిద్ధివిరోధి శఙ్కాన్నిరస్యతి (యథేతి) ప్రమాదః- అనవధానతా అజ్ఞానం, కార్యేణ, వా కారణలక్షణా । అప్రమాదం- అవిద్యానివృత్తిమ్ । యద్వా- అతామృతత్వసాధనతయోక్తో ప్రమాదః తత్వజ్ఞానం, తత్ప్రతిపక్షః ప్రమాదోప్యతా జ్ఞానమేవ । " అహంబ్రహ్మీమితి " తత్వవిత్సిద్ధాంత ఖ్యాపనం ॥ బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వం, జీవతాదాత్మ్యం, మైక్యజ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం, చ స్వాతేషు వ్యక్తం భాతీత్యతో శోధయన్నిర్విశేషత్వ ముపాయపరవాక్య స్తత్వనిదేశై స్తదనుసంధానపరైశ్చ వాక్యై రైక్య జ్ఞానసిద్ధిం, చాహ (సత్యమితి) " త్వంవా " ఇత్యాదినా దేవతాం ప్రత్యుక్తస్యైవ తదర్థస్య " తద్యోహమి " త్యాదినా స్వస్మిన్ననుసంధానం స్థాపయతి ॥

ఉక్తస్య సూత్రకృదిష్టత్వమాహ (వక్ష్యతీతి) (ఎతదేవ) నత్విదిష్టమితి భావః । (అత్రేతి) స్యాన్యత్వేనేతి యావత్ ॥ సూత్రాభిప్రేతం తద్విదుక్త్యాస్పష్టయతి (తథేతి) సర్వస్యతన్నివృత్తేః- భాతస్య సర్వస్య తస్మిన్నధ్యస్తత్వా దిత్యర్థః ! బాధావస్థాయా మధిష్ఠానభూత బ్రహ్మాత్తతయా పరిశిష్టత్వాదితి భావః ॥ అద్వైతధికరణస్య వాక్యస్య మాత్రవాక్యాభ్యాం సూచితమనుగ్రాహకం వచః " సన్మాత్ర " ఇత్యాదినా ప్రాగుక్తమేవ । చోద్యోత్థాపనాయాహ (అనేనేతి) సత్యభేద స్వానేనేతి భావః । చః పూర్వవదుభయార్థః । ద్వితీయాద్వై భయంభవతీత్యాది సూచనాయ బ్రహ్మైకత్వోక్తిః । మిథ్యాభూతస్య జ్ఞానేతరకర్మ నివర్త్యత్వే సత్యత్వం స్యాత్, తచ్చ మాన విరుద్ధం, నచ రజ్జుసర్పాది నివృత్తౌ మంత్రౌషధ దండఘాతాద్యపేక్షేతి భావః । అపునరంకురత్వాయ స కారణత్వోక్తిః । అస్తామనుకూల స్తర్కః ప్రతికూలస్తు సిద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (ననుచేతి) బాధకతయేష్టయో ర్ప్రత్యక్షానుమానయో శ్శబ్దార్థస్వరూప తద్వ్యుత్పత్తీనాం,

వ్యాప్తిధర్మిలింగాదీనాం, చ సిద్ధ్యర్థ ముపజీవ్యం ప్రత్యక్షం నతాభ్యాం బాధ్యేతి । అన్యథా ఆదిత్యో యూపః, పావకో నుష్ణ ఇత్యాదేరపి ప్రత్యక్ష బాధకత్వం స్యాత్, చంద్రాది భేద బాధకస్య తు తన్నోపజీవ్య మిత్యభిప్రాయేణ సకల శబ్దః । సర్వభేద బాధేప్యుపజీవ్య బాధోప్యంతర్గతః । కథమివ- న కథంచిత్ । ప్రత్యక్ష విరుద్ధం శాస్త్రమేవ బాధితముఖ్యార్థం భాక్తన్నేయ మితి భావః ॥

అత్ర కిం ! ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వం, ఉతపరోక్షత్వా, న్మూలిత్వా చ్చ, న బాధకత్వమితిశఙ్కాద్వయే ప్రథమం పరిహరతి (కథంచేతి) ప్రత్యక్ష శబ్ద ఇహ పరోక్షమాత్ర పరః । బాధాత్పూర్వమనా భాసత్వాభిమానో బాధశ్చ ప్రపంచరజ్జుసర్పభ్రమయో స్సమ ఇతి భావః ॥ మూలిత్వాదినా నశాస్త్రం బాధకమితి శఙ్కతే (తత్రేతి) ప్రత్యక్షయోః- అపరోక్షయోరిత్యర్థః । ఇదం చ మూల మూలిత్వ రహితయోః ప్రత్యక్షపరోక్షయో రప్యుపలక్షణమ్ । అతఏవేహదూష్యం నిష్కృష్యానువక్తి (ఇహేతి) సకలభేద నివృత్త్యావిత్యర్థః । వైషమ్యవ్యక్త్యై తు శబ్దః । ప్రత్యక్షశబ్దోత్ర ప్రత్యక్ష ప్రమాణవిషయః । "ద్వయోః ప్రత్యక్షయోః" ఇత్యుక్తస్య తుల్యబలత్వస్య బాధం ప్రత్యప్రయోజకత్వాత్, అన్యథా ప్రకరణసమేతి ప్రసంగాద్వి, పరివర్త ప్రసంగా, చ్చా న్యత్ప్రయోజకం శిక్షయితుమాహ (తుల్యయోరితి) చోద్యత్రయ నివృత్త్యై సిద్ధాంతీష్టం ప్రయోజకం శఙ్కతే (పూర్వే) పూర్వోత్తరయోరితి క్రమేణ నియతః । ఉక్తం ప్రయోజకత్వమపి ప్రస్తుతేతావద స్తీత్యాహ (శాస్త్రేతి) శాస్త్రశబ్ద ఇహ తజ్జన్యధీలక్షకః, ధీద్వయవివేకార్థం విశేషవివక్షయా, వా తత్కరణత్వయోక్తిః, ఏతత్- వైషమ్యమిత్యర్థః । నను దుష్టహేతుజత్వస్య బాధ్యతాహేతుత్వ ముపజీవ్యత్వాద్యభావేన తుల్యత్వే సతి స్యాత్, ఉపజీవ్యబాధ్యా ధర్మిత్వ సాధక హింసాద్యపి ప్రమాణం స్యాదిత్యశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వోక్తిదృష్టాన్తార్థా । తద్విశిష్టం వా దుష్టహేతుజన్యత్వాదికం వివక్షితమ్ ।

ఆదిశబ్దేనోపక్రమా పచ్ఛేదాధికరణోక్త నియతా నియత పౌర్వాపర్యాదేః, పరోక్ష త్వాదే, శ్చ సంగ్రహః । అకారణం - అప్రయోజకం, అవ్యాప్తేరితి శేషః । ఉక్తమర్థ ముదాహరణప్రదర్శనేన తర్కేణ దృఢయతి (జ్వాలేతి) కారణంచేదిదమ ధ్యాహార్యమ్ । "అయోగాదితి" ప్రసజ్యమానోక్తిః ॥ నను ప్రత్యక్షం ప్రవర్తమానగ్రాహిత్వా జ్జ్వాలాస్వరూపం గృహ్ణాతి, భిన్నసంతతావివ సూక్ష్మ దృశామేకసన్తతావపి జ్వాలాభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇత్యతాహ (తత్రేతి) ప్రత్యక్ష శబ్ద ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞాఖ్యా విశేషవిషయః, సాచాత్ర భ్రాంతిరూపా। పటుతరదృష్టీనామపి పూర్వాపరకాలవర్త్యైక్య విషయాత్యంత సౌసాదృశ్యా వసాయ అన్యాదృశ్యాదిభి ర్జాయతఏవ,అతో విరోధా,బాధ,శ్చాత్రసిద్ధఇతిభావః॥ తహీ ప్రసిద్ధస్యా ప్రయోజకత్వే ప్రయోజ్య న్నిష్కారణంస్యాది త్యతాహ (ఎవంచసతీతి) చశ్శంకా నివృత్త్యర్థ, స్సముచ్చయార్థోవా, అవ్యాప్త్యా సహ తద్బాధేన సతీతియావత్ । సజాతీయయో ర్విజాతీయయోర్వేతి స నిర్ణధ ఇత్యభిప్రాయేణ "ద్వయోరి" త్యుక్తం । ప్రమాణయో ర్బలవిమర్శ త్పూర్వభావమాన త్వేనభాతయోరిత్యర్థః ।

•

విరోధ—మిథోపహారరూపే। అన్యథాసిద్ధిః-స్వవిషయ సత్యత్వమంతరేణాపి స్వరూపలాభః । తత్ర హేతుత్వేన సావకాశత్వమా కల్ప్యం । తచ్చ ద్వి చన్ద్రాదిధీవద ప్రమాణకోటి నివేశార్హత్వా,ద్వా పదార్హవనీయాది నయేనా విరుద్ధవిషయలాభా,ద్వా స్యాత్ । అనన్యథాసిద్ధం - స్వవిషయమిథ్యాత్వే నుప పన్నస్వరూపమ విరుద్ధం । అబాధితోత్వ త్పత్తుమర్హత్వా,ద్వా । తత్రహేతుః అనవకాశత్వం - తచ్చ పూర్వోక్తద్వయావకాశాభావ సముచ్చయరూపం । ఇత రత్ - అనాదృత సాజాత్యాది విశేషమితిభావః । సర్వత్ర - తుల్యాతుల్యో దాహరణేషు,తాత్వీయ బాధ స్థలేషు,చేత్యర్థః । నిర్ణయః - ప్రమాణతర్క సిద్ధోధ్యవసాయః । ఇతిశబ్దః పూర్వోహేతౌ, ఉత్తర స్సమాప్తౌ ॥ సమానమి త్యాత్రాభిప్రేతం శాస్త్రప్రాబల్యం వివృణ్వ"న్నేతదుక్తమి"తి ప్రకాంత న్నిగమ

యతి (తస్మాదితి) అస్మదుక్తస్యైవ ప్రయోజకత్వాదిత్యర్థః । యద్యప్య విద్యానివృత్తౌ వేదోపి నస్యాత్ - తథాపి సర్గప్రలయకాలేషూత్పత్తినాశా భావా దనాదినిధనత్వోక్తిః । తద్విషయైవ "అనాది నిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువే" తి స్మృతిరితి భావః । అవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయత్వోక్త్యా మన్వంతరాది ష్వవిచ్ఛేదేన విప్లవాసంభవ స్సూచ్యతే । "ప్రతిమన్వంతరం చైషా శ్రుతిరన్యా విధీయతే" ఇత్యేతదపి కాలవిశేషాద్యనుగుణ శాఖావిశేష ప్రవర్తనపరం, అన్యథా "బ్రహ్మస్వయంభ్వభ్యానర్ష" దిత్యాదిభిర్విరోధాత్ । స్మర్తవ్యత్వేసత్య స్మర్యమాణకర్తృకత్వాదిత్య పౌరుషేయత్వ సాధకంచాత్ర సూచితం । అతఏవ వక్తృ దోషా సంభవః । మన్వాద్యాప్త వాక్యానాం శ్రుతివిరోధ క్వచిద్బాధ ఇష్టః, నతథా శ్రుతేరిత్య భిప్రాయేణగ్రంథశబ్దః ।

ఏవము ప్రమాణకోటి నివేశో పాస్తః । విరుద్ధవిషయోపి నాస్తీతి త్యుక్త్యైవ నిర్విశేషత్వాద్యుక్తిః । నిత్యశబ్ద శ్శుద్ధత్వాదౌ సర్వత్ర యోజ్యః, అబాధపరోవా । శుద్ధం - అవిద్యా సాక్షిత్వావస్థాయామపి వస్తుతస్త ద్రహితం । తేన బుద్ధం - అతిరోహిత నిత్యప్రకాశం । తతఏవ ముక్తం - సర్వదా కర్మతత్ఫల వియుక్తం । స్వప్రకాశం - మిథ్యాత్వ ప్రయోజక దృశ్యత్వోజ్ఝితత్వం । తత్ర హేతుశ్చిద్రూపత్వం । అత్ర నిషేధక జ్ఞానాశ్రయత్వస్యాపి మిథ్యాత్వవ్యక్త్యై మాత్రశబ్దః । బ్రహ్మాత్మభావః- బ్రహ్మణఏవ ప్రత్యగాత్మత్వం। ప్రత్యక్షస్య సంభావ్యమానదోషత్వం, ప్రామర్శ్యేణాన్యత్ర దోషదర్శనాదన్యత్రాపి దోషశంకాహర్తత్వం, తతఏవా నుమానాదేరపి శంకితదోషత్వాద త్రాదిశబ్దః । దేవాదిభేదై స్తదవాంతరైశ్చ బంధస్య వివిధవికల్పరూపత్వం । విశేషతః కల్ప్యత ఇతివికల్పః । ఏవకారః ప్రతికూలతర్క- సంభవపరః ॥ నను కాచాద్యభావా న్నిర్దోషత్వేనప్రసిద్ధే ప్రత్యక్షే దోషోదుర్వచః, తజ్జాతీయే దోషదృష్ట్యా న్యత్రాపి తత్కల్పనే వేదే వాక్యత్వాదిభి స్తథాకల్పనప్రసక్తి స్స్యాదిత్యత్రాహ (సంభావ్యతఇతి) చశ్శంకా నివృత్త్యర్థః,బాధకప్రత్యయేన సహ కారణదోష

ద్వయస్య సముచ్చయాభావ,వా । (ప్రత్యక్షస్యేతి) భేద గ్రాహకమాత్రస్య పలక్షణం । ఆదిశబ్దేన మూలావిద్యాం, భేదదృష్టిం, చ సంగృహ్ణాతి । ఏతేషు యథాహ్నమ న్యోన్యాశ్రయాదినిరాసాయా నాదిశబ్దః । ఏతేషాం దోషత్వం " వాసనారేణుకుణ్ఠితః, అవిద్యా సంచితంకర్మేణ " త్యాదిసిద్ధం । భేదగ్రాహక ప్రత్యక్షాదీనామ ద్వైతశ్రుతివిరోధాద్బా ధ్యత్వముక్తం, తత్రాతిప్రసక్తిం చోదయతి (నన్వితి) అపి స్వదోషత్వనిర్దోషత్వ సముచ్చయాభావ, విరోధాభావ,వా । బాధ్యత్వ ప్రయోజకభేదావలంబిత్వ వ్యక్త్య జ్యోతిష్టోమాద్యుక్తి ద్వితీయ భేదావలంబినీ తృతీయాదివశాధ్యాయీ । ఆదిశబ్దేన కర్మవిధ్యంతర సంగ్రహః । బాధ్యత్వోక్త్యా ప్రమాణలక్షణవిరోధోపి సూచితః । తత్ర ధర్మప్రామాణ్యస్య సాకల్యేనాం శతోపి,వా । పాదేన,వా త్రిపాద్యావా, బాహ్యా ప్రామాణ్యమ పాకృతం ॥

ఇష్టప్రసంగోయమి త్యాహ (సత్యమితి) యద్వా- బాధ్యత్వమస్తి, తావతా సదోషత్వమ, ప్రామాణ్యం, చ నస్యాదిత్యర్థాంగీకారః । మిథ్యాత్వేపి వృష్టివిధినయాత్ సాధ్యసాధనభావే వ్యావహారికం ప్రామాణ్య మితి భావః । అంగీకృతం నిర్దోషస్య బాధ్యత్వాంశం, పౌర్వాపర్యవిశేషే పి స్వోక్తబాధ ప్రయోజక వ్యాప్తిం, చ శ్రౌతదృష్టాంతేన వివృణోతి (పూర్వేతి) మోక్షశాస్త్రస్య బంధరూప భేదనివర్తకత్వా వేదకవేదవాక్యస్య త్యర్థః । " పంచబుత్విజ స్సమన్వారభ్యాన్సర్పంతి, అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే,ప్రస్తోతారంప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉద్గాతారం బ్రహ్మా, బ్రహ్మాణంయజమానః" ఇత్యస్మిన్ప్రయోగే "యదిబహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం ప్రస్తోతాపచ్ఛిద్యేతే " త్యాదినా పచ్ఛేదప్రాయశ్చిత్తవిధౌ " యదిప్రతిహర్తా పశుభిర్యజమానోవ్యృధ్యేత సర్వవేదసందద్యాత్, యద్యుద్గాతా యజ్ఞేన యజమానోవ్యృధ్యేత అదక్షిణ స్సయజ్ఞ స్సంస్థాప్య " ఇత్యుక్తం । తదిదం నైమిత్తిక మేకస్మిన్ప్రయోగే విరుద్ధం । తత్రయుగపద పచ్ఛేదే ఉద్గాతృప్రాయ

శ్చిత్తంవా ప్రతిహత్య పూర్వప్రాయశ్చిత్తం వా కార్యం । పూర్వాపరాపచ్ఛేదే యోఽన్యో పచ్ఛిద్యతే తస్య ప్రాయశ్చిత్తమేవేతి వ్యవస్థాపితం । తదుక్తం - పూర్వాపరాప చ్ఛేదే పూర్వస్య దౌర్బల్యం ప్రకృతివత్ ।౬।౫।౫౪। ఇతి। అత్రైవం పూర్వపక్షః । ఉపక్రమనయేనా సంజాతవిరోధినయో దితత్వాత్ పూర్వస్య ప్రాబల్యం, పరస్యతూ దితవిపక్ష సన్నిధావేవ ప్రవృత్తే దౌర్బల్యమితి - సిద్ధాన్తస్తు పరస్మిన్నుత్పన్నే పదసన్నిధానాత్ పరమబాధిత్వా పూర్వస్యోదయః । ఇతరస్యతు పూర్వో దితవిరోధ్యబాధినో దయాయోగా, న్నిమిత్తోదయే నైమిత్తిక శాస్త్రోదయావ శ్యంభావాచ్చ పరప్రాబల్యం । ఉపక్రమో పసంహారయోస్తు విరుద్ధస్య పర స్యానుదయ ఏవేతి । ఇహతు కర్మణాంభుక్త్వా పూర్వప్రవృత్త్యా తత్కర్మ త్త్యదనుగుణ ప్రాక్రమ్యాచ్చా పచ్ఛేదవత్త్వాత్ పూర్వప్రవృత్తకర్మశాస్త్రోపమర్దేన యోగనివృత్తిరూప ముక్తిశాస్త్రోదయః । ఈదృశో దాహరణే ష్వేవ " పూర్వ బాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిద్ధ్యతి " త్యుచ్యతే । ఏవము త్సర్గాపవా దాద్యు దాహరణాంతరేష్వపి నిర్దోషవాక్యసిద్ధస్య నిరవకాశేన బాధో నిర్ణ యః ॥

నను వేదాంతేష్వపి సగుణోపాస్తివిధీనాంచ భేదావలంబిత్వం సిద్ధం, నచ తేషాన్నిర్గుణ వాక్యాపేక్షయా పూర్వత్వనియమః । అతస్తేషు నాప చ్ఛేదనీతి రిత్యత్రాహ (వేదాంతేతి) సగుణ బ్రహ్మోక్తిదృష్ట్యాద రుపలక్షణా ర్థా । "ఉపాసన పరాణామి" త్యనేన సిద్ధే తాత్పర్యన్నాస్తీతి వ్యజ్యతే । పూర్వాపర్యాభావేపి తత్ఫలభూత బాధస్య తాత్పర్యలబ్ధత్వ దర్శనాద "య మేవన్యాయ " ఇత్యుక్తం । " సంకల్పాదేవాస్య పితర స్సముత్తిష్ఠంతి జక్షత్ క్రీడన్ని" త్యాది సాంసారికఫలోక్త్యా తాదృశ విద్యానాం మోక్షశాస్త్రా పేక్ష యా కర్మశాస్త్రవదాధర్త్వం, పూర్వత్వంచ సిద్ధం । యద్వా - నిర్దోషత్వేపి నిరవకాశవాక్యేన బాధస్స్యాదిత్యుక్త ఏవ న్యాయ ఇత్యర్థః ॥ గుణవిధిరవాన్తర లిం గవిధిన్యాయాన్ని రవకాశ ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) నిర్విశేష స్వరూప

పరతయా నిరవకాశవాక్యైస్స గుణబాధాదితిభావః॥ విధిపదానన్వయిన సిద్ధవిషయాణాం సగుణవాక్యానాం పూర్వత్వాన్న పరయోరయోగాన్న బాధ్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నను చేతి) "కథమి" తిప్రతిషేధవచనం ప్రశ్నవద్భావయన్ పౌర్వాపర్యమభిసంధాయ ప్రతివక్తి (సగుణేతి) అనన్యపర సగుణ వాక్య బాధసమర్థానికాని వాక్యాని, తేషాం తద్బాధే కీదృశంసామర్థ్య మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కూటస్థం - విశ్వాకారాధ్యాసే, తన్నివృత్తౌచ స్వయంకూటవన్నిశ్చలం, కూటే న్యసనీయే స్వయంనిశ్చలతయా సర్వాధిష్ఠానత్వేన స్థితంవా। ఇతరాణి-ఉపాత్తాని "యస్సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదీని, తాన్ప్రత్యాప్యపి॥ చ స్త్వర్థః,విరుద్ధ వర్గద్వయసముచ్చయపరో వా:అన్యేనాపభుక్తిముక్తి శాస్త్రయోరిహ ప్రవర్తతే నైవేత్యర్థః॥ నిషేధ్య ప్రసంజకాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వమర్థసిద్ధమి త్యభిప్రాయేణ "గుణాపేక్షత్వేన" ఇత్యుక్తం। సగుణ వాక్యానాన్నిర్దోషత్వేప్యా ర్థేన పూర్వత్వేన బాధ్యత్వే, ముపాస్తివిధి శేషత్వక్లిప్త్యా సాఫల్యాత్ కథంచిత్ ప్రామాణ్యంచ, స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (నకించిదితి) అతిసత్యత్వాది విశిష్టపరం వాక్యం కథం నిర్గుణవాక్యతయోపాత్తమితి చోదయతి (ననునేతి) సత్యజ్ఞానాదయః - "ద్వ్యేకయోరి" తివత్ భావప్రధానోక్తిః। అనంత్యమవ్యాపిత్వరూపోగుణఇతి బుద్ధ్యా బహువచనం। అయంభావః - అతిగుణప్రతీతి నాపహ్నోతుం శక్యా, తస్యాశ్చ బాధాభావాత్ స్వతః ప్రమాత్వంసుస్థమితి॥ నేయంప్రమితిరితియుక్త్యా స్థాపయిష్యతఇత్యాహ (నెత్యుచ్యతఇతి) ఏకార్థతాత్పర్యాపహార్త్వ రూప వృత్త్యా గుణభేదధీ బాధ్యత్యాహ (సామానాధికరణ్యేనేతి) కారకభేద క్రియైక్యబుద్ధ్యోరివ విశేషణభేదవిశేష్యైక్య ధియోర విరోధాన్న బాధ్య బాధకతేతి చోదయతి (అనేకేతి) సమానాధికరణ వ్యధికరణపదానాం వృత్తివైషమ్యమే కార్థశబ్దే నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదంచ నజానాసీత్యుపాలంభముఖేన వక్తి (అనభిధానేతి) "దేవానాంప్రియ" ఇతి అజ్ఞాత నామ్నాముపచార ప్రి

యోగః, ఇహత్ను ప్రఖ్యాతఇత్యర్థః । భాగఇత్యేకే, తదాప్యజ్ఞ ఇతియావత్ । తదజ్ఞాతం స్వాభిప్రేతం వివృణోతి (ఏకార్థత్వమితి) త్రేధాహి పదానామ ర్థైక్యం, ప్రకృతిప్రత్యయ సముదాయబోధ్య ప్రాతిస్వికవిశేష్యైక్యం ‹‹ అర్థైకత్వాదేకంవాక్యం సాకాంక్షంచే ద్విభాగేస్యాత్ ›› ఇత్యేతావతా మిథోన్వితా ర్థపదజాత బోధ్య ప్రధానైక్యం పదభేదేర్థభేదాభావశ్చేతి, తేష్వాద్యం సమాసే, ద్వితీయం వ్యధికరణవాక్యే, తత్ర తృతీయమిహామదుక్తం, తచ్చ ‹‹ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామి ›› త్యాదిపతంజలి వాక్యప్రసిద్ధ మిత్యభి ప్రాయేణ నామశబ్దః । ఏవమప్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్య విశేష్యభేదాభావ మాత్రపరత్వే కోవిరోధ ఇత్యతాహ (విశిష్టేతి) విశేషణభేద నేత్యేతత్ బహు ధా యోజ్యం, విశేషణానా మ్మిథోవిశేష్యాచ్చ భేదేన విశేషణ భేదేనైవ విశిష్టభే దాత్ విశేష్యభేదప్రసంగేనచేతి ।

భేదకంహిస్వభావేన ప్రత్యయాద్యనిరాకృతం ।
విశేషణాంతరా ధారాత్ స్వాధారంభేత్తుమర్హతి ॥

శ్యామోయువాఇత్యాదౌ దృష్టత్వాదేవ విశేషణానాం భేదకత్వ స్వభావో పాదతః । ఇహతు భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి వ్యవస్థాయా నిత్యాత్ స్త్రియోశబ్దోపస్థాప్యైకః ప్రతిరోద్ధా? అనావృత్త ఏకవచనాంతో విశేష్యశబ్ద ఇతిచే న్న, జాత్యైకత్వ వివక్షయాపి తదుపపత్తేః, యథా ఖణ్డోముణ్డోగౌరితి । ప్రత్యక్ష త్తత్ర భేదఇతిచే న్న, అప్రత్యక్షేపి తథోక్త్యా వ్యక్తిభేదబుద్ధేః, తద్వత్ ప్ర త్యేతి । కించ తేనతేనపదే నోద్దిష్టే విశిష్టేపదా న్తరార్థవిధౌ విశేషణానాం మిథ స్సమవాయస్స్యాత్, ఉపాదేయస్య యావదుద్దేశవ్యాపిత్వాత్, తథాచ తేషాం విశేషణస్వరూపాత్ భేదేన నానావిశిష్టాపత్తిః । కించ—

విశిష్టార్థాభిధాయిత్వే భేదకేష్వపిభేద్యవత్ ।
అన్యోన్యసమవాయైక్య ప్రసంగాచ్ఛాత్ర తంత్రితా ॥

తథాహి - విశేషణభేదేన విశేషణానాం పరస్పరసమవాయతాదాత్మ్యాభ్యా మన్యథాభావేన పదానామవ్యుత్పన్నా ప్రామాణికార్థభేదః,' విశిష్టవిధావపి సమానవిభక్తి విశేష్యాంశమివ విశేషణాంశ మప్యేకీకుర్యాత్, ప్రకృత్యుప స్థాపితైక్యపరత్వాత్, తదాపి స్వాన్యైక్యా ద్విశేషణానాం స్వస్వాద్భేదః స్యాత్, ఇత్యాదయః ప్రసంగా ఇహాభిప్రేతాః ॥ ఏతైః ఫలితం ప్రసంగాంతర మాహ (తతఇతి) విశిష్టస్యైవ మనభిధేయత్వే విశేషణమాత్రోక్తి మూర్ఖరాపా స్తేతి మత్వావిశేష్యమాత్రపక్షే చోదయతి (ఏవంతర్హీతి) ఉక్తప్రకారేణ విశేష్యమాత్రపరత్వేసతీ త్యర్థః ॥ భిన్ననిమిత్తానా మనుపపత్త్యా నిమిత్తత్యాగే కథంపర్యాయత్వ మిత్యత్రాహ (అవిశేషేతి) ఏకపదోక్తమాత్రాభిధాయిత్వా దితియావత్ । అతఏవ పదాంతరవైయర్థ్యాత్ పర్యాయత్వం, సామానాధి కరణ్యభంగ, శ్చస్యాత్ । అహుశ్చ " నాతత్త్వంమన్యసే తావత్ నతత్త్వమపి మంస్య సే। సామానాధికరణ్యంహి రూపభేదమపేక్షత'' ఇతి। వివక్షితస్య లోకోత్తీర్ణత్వా న్నతత్త్వరమార్గేణ లభ్యమిత్యవహితేన క్రమేణైవం బోద్ధవ్యమి త్యభిప్రాయే ణాహ (ఏకార్థాభిధాయిత్వేపీతి) ఉక్తప్రసంజకానువాదోయం। తేనత్వదు క్తంనప్రసజ్యత ఇత్యాహ (ఏకత్వేతి) అయంభావః, వాక్యతాత్పర్యానుసారే ణహి సర్వత్రోపచారః, అత్రచ స్వరూపప్రబుభుత్సయా సమానవిభక్త్యాచా ర్థైక్యేతాత్పర్యన్నిశ్చితం। తేనవిశేషణాభిధానం త్యక్తం। తత్ఫలభూతవ్యా వృత్తిపరత్వంతు స్థితం। తదిహవిరోధివ్యావృత్తిభేదైః ప్రతిపదం ప్రయోజనం సామా నాధికరణ్య లక్షణానుగుణ మైకార్థ్యం, నిమిత్తభేదవ్యుత్పత్తి ఫలైః పర్యా యత్వ నిరాసశ్చస్యా దితి ॥ ఉక్తంచ సురేశ్వరాచార్యైః " ప్రతిపద్యాప దార్థంహి విరోధాత్తద్విరోధినః। పశ్చాదభావం జానాతి వధ్యఘాతకవత్పదాత్ ॥ శబ్దాత్ప్రతీయ్యతే తావత్సంగతిధర్మధర్మిణోః । మానాంతరా దపావాస్తు నశబ్దస్తేనసంస్కృతః ॥ తతానంతోనంత వస్తు వ్యావృత్త్యైవ విశేషణం । స్వా ర్థార్పణ ప్రణాడ్యైవ పరిశిష్టోవిశేషణం '' ॥ ఇతి । తద్విరోధ్యభేదినశ్చాహుః

“ వ్యావర్త్యభావవత్త్వైవ భావికీహి విశేష్యతే ” ఇతి । నను ఏకత్వ తాత్పర్యేణ
ఙి తత్త్వమస్యాదివ దుపలక్షణముఖేన స్వరూపైక్యపరత్వమస్తు, సర్వేషాం
వ్యావృత్తివిశేషతో దువర్ణనా, అప్రయోజకత్వేన సంగ్రహేప్యేకేనాలం, వ్యా
వృత్తీనాం ధర్మత్వేతాభిః ప్రతిపదోపస్థాపిత వ్యావృత్తిభేదాత్ సవిశేషణత్వా
ద్వ్యక్త్యాదైకార్థ్య భంగో విశేష్య భేదప్రసంగశ్చ, స్వరూపత్వేతు ప్ర
యోజనభేదాభావ ఇత్యాశంక్యాహ (ఏతదుక్తమితి) “ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర ”
మితి ప్రస్తుతం బ్రహ్మ కిమితి బుభుత్సితే కారణత్వస్య తటస్థ తయా స్వరూప
లక్షణత్వాత్ తత్స్వరూపం శోధ్యతే, తత్ర విశేషణోక్తి రాప్రశ్నే కో
ऽసౌర ప్రత్యుక్తివత్స్యాత్, లక్షణంచ సర్వతో వ్యావృత్త్యర్థమేవే త్యభిప్రా
యేణాహ (లక్షణార్థేతి) రూపమిహ స్వరూపం । నిశ్శేషవ్యావృత్తిః ప్రయో
జనసంగ్రహ్యత్వవచేత్యాహ (తద్విరోధీతి) అతద్రూపం స్వరూపంవాన్యా
త్వాదిః, బ్రహ్మేతరవ్యాప్తధర్మో వా । అనేన - ప్రత్యేకం కృత్స్న వ్యావృ
త్తమేణ । నహిపదాంతరమేవంవిధ మస్తీత్యభిప్రాయేణ పదత్రయోక్తిః । ఏకేన
యోర్నైపి ప్రయోజనకాత్స్న్యర్థ మేతావద్వక్తవ్యం, ఆనందపదస్యాతు
పలక్షణమేతత్ । ఫలతః - విరోధివ్యుదాసస్య ఫలత్వాన్నాత్ర స్వరూపమాత్ర
పరత్వం విరోధ ఇతిభావః । పదానాం పృథక్ ప్రయోజనాని వ్యనక్తి (తత్రేతి)
స్తీతి పదత్రయ ఇత్యర్థః । ప్రాకరణికేన కారణత్వేన తుచ్ఛవ్యావృత్తౌ సిద్ధా
యాం శంకితం వికారిత్వేనానృతత్వ మత్రసత్యపదేనవ్యుదస్తం । వస్తుశబ్దోత్ర వ్యా
వహారిక సత్యార్థః । అన్యాధీనప్రకాశత్వం జడశబ్దార్థః । అసంకోచాదనంతప
దేనత్రివిధ పరిచ్ఛేదవ్యావృత్తిరుక్తా ॥ యది వ్యావృత్తయో భావరూపాధర్మా
స్తదా, సత్యత్వాదీన్యేవస్యుః, అభావరూపా అపి తత్తుల్యయోద్యా ఇత్యత్రాహ
(నచేతి) తదాపినైష్ఫల్య ప్రసంగం పరిజిహీర్షురాహ (అపిత్వితి) వ్యావృ
త్తిర్హి యథాస్వత ఏవ స్వేతరవ్యావృత్తి స్తద్వ ద్బ్రహ్మస్వరూపమేవ సకలేతరవిరో
ధిత్వాత్ స్వయంసర్వవ్యావృత్తిః । భావాద్వైతపక్షస్తు ధీర కల్పితఇతిభావః ।

భావస్యాభావత్వ, మేకస్యానేకత్వం, చ కథమిత్యతో భావాంతరాభావపక్షే తిష్ఠన్ని దర్శయతి (యద్వేతి) అవధారణేన ధర్మాంతరానుపలంభం స్యాస్త్రి అన్యథా నవస్థా మభిప్రేత్యాహ (నధర్మేతి) ఏవమేకస్యైవ సర్వవ్యావృత్తిరూపత్వే వ్యావృత్తేరపి పదబోధ్యత్వే పదాంతరవైయర్థ్యం స్యాదిత్యతో దృష్టాన్తోక్తం దార్ష్టాంతికే తిదిశతి (ఏకస్యేతి) శౌక్ల్యంకార్ష్ణ్యమిత్యాది ప్రతిబందిరిహాభిప్రేతా । తత్రానంతపద తావద్వ్యావృత్తిబోధకత్వంసిద్ధం, పదాన్తరయోరపి తథాత్వే కో విరోధఇతిభావః ॥ ప్రతిబందివాక్యమిహ ప్రత్యక్షానుమాదిత్వానంపఫలం ఇదంతునతథా, గుణపరత్వే చాత్ర నిమిత్తమాత్రలాభః । తత్పరిత్యాగేతు తాత్పర్యార్థస్సిద్ధః అతః "అర్థవత్తరమి" త్యుక్తం । వ్యుత్పత్తిభేదం, ప్రయోజకభేదం, చాభిసంధాయ పర్యాయత్వోక్తిః । పర్యాయశబ్దోత్ర భావప్రధానః పర్యాయత్వం యస్య నాస్తితదపర్యాయ మితిగతిః. యస్యపదత్రయస్య మిథఃపదాని పర్యాయా నభవంతి తదపర్యాయమితి, వా, "అపర్యాయత్వమితి" కేచిత్ పఠంతి ॥ నాత్రకించిద్బాధక మిత్యభిప్రాయేణాఖండపరత్వం సహేతుకం నిగమయతి (తస్మాదితి) తాత్పర్య ప్రాబల్యాత్, శంకితచోద్యనిస్తారాచ్చేత్యర్థః ।

"ఏకమేవబ్రహ్మ" త్యనేన విశేష్యభేదస్య ప్రసంగఏవాపాస్త ఇత్యభిప్రేతం । ఇదమపివాక్యం నాఖండబోధార్థం । కింతుస్వత స్సిద్ధపరామర్శేన కల్పిత విరోధ్యాకార నిషేధార్థమి త్యభిప్రాయేణ "స్వయం జ్యోతి" రిత్యాద్యుక్తం । సత్యత్వాదీనాం, నృతత్వాదీనాం, తద్వ్యావృత్త స్థూలత్వాదీనాం, తద్వ్యావృత్తీనాం,చ నిఖిలశబ్దేన సంగ్రహః । ఉక్తానభ్యుపగమే కారణవాక్య విరోధస్స్యాదిత్యాహ (ఏవమితి) నను "యోవేదే" త్యుపాస్త్యన్వయేన సగుణపరత్వా న్నాభూదైకార్థ్యం తత్రాహ (యతోవా ఇతి) కారణత్వానువాది తటస్థలక్షణవాక్యమిదం ॥ "సదేవే" త్యాదితు తత్ప్రస్తుతస్య లక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవ్యక్త్యైచ పునర్గృహీతం ॥ (జగత్కారణతయోపలక్షి

ఘంశ్వే " త్యత్రోద్విష్టత్యభిప్రాయేణ "సవేషాంవే " త్యుక్తం । ఇదం హి పదద్వయం నిషిద్ధభోజ్యం, తద్భుక్తరకర్తృత్వం, చ లక్షయతి । తత్రోపస్థిత ఋతోక్తా యుక్తాయుక్తవిముశ్నా త్తాత్పర్యనిశ్చయః । ఇహతు సమానవిధక్తి సామార్థ్యాద్, బుభుత్సిత బోధనానుపపత్త్యా, చేతివికల్పః । స్వోక్తంపరీక్షికసమ్య గమిత్యాహ (తథాచేతి) ఏవధారణే యద్యా - ప్రేష్టప్రతిపాదనా ప్రే ష్టారభ్యుపగత మిత్యుచ్యతే । తైరనుక్తమపి తదుక్తసామర్థ్యా దభ్యుపగమస్య మితిభావః॥ కైరియం కుత్రాభ్యుపగతేత్యత్రాహ (కార్యేతి) అత్ర తదుక్తిం వివక్షితస్యద్వారం తావదాహ (అపూర్వేతి) వృద్ధవ్యవహారో పక్రాన్తా వేదావసానా కార్యవ్యుత్పత్తిరేవం ప్రకారేణ తైస్తాపితేత్యర్థః । అపూర్వ మేవ కార్యమపూర్వకార్యం, క్రియాకార్యముఖేనా పూర్వకార్య వ్యుత్పత్తిః ॥ ఏవంతదుక్తనయేన సర్వపదలక్షణాయాః ఫలితత్వమాహ (కార్యా న్వితేతి)

అయంభావః - గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ లక్ష్యస్య ప్రాధాన్యా భావాత్తదన్వితాభిధాయినాం నలక్షణా । ఏవం కమలాని నిమీలంతీత్యాదిషు ప్ర ధానేపి నిమీలనే సర్వశబ్దానాంతత్పరత్వ వ్యుత్పత్త్యభావా త్పదాంతరాణాం తదను సారేణయుక్తః । యద్యపిగంగాద్యప్రధాన పదలాక్షణికతయా ఘోషాదిప దేష్వివ కమలానినిమీలన్తీత్యత్ర నిమీలంతీత్యాంతర పదలక్షణయా కమలా[పద్మా]దిపదేష్వ లక్షణానస్యాత్ । తథాపి లోకోపక్రమవేదావసాన కార్యప్రధాన వ్యుత్పత్తిబలా దన్యాన్వితమాత్రే, క్రియాకార్యాన్వితే,కార్యమాత్రాన్వితే, వాపదాంతరాణాం శక్తికల్పనా నభ్యుపగమాత్తేషా మపూర్వకార్యాన్విత ఏవ శక్తే లౌకిక వాక్యేషు సర్వేషు తదభావాత్సర్వపదలక్షణా స్వీకర్తవ్యేతి ॥ నచాన్యాన్విత మాత్రే పదాంతరశక్తిః, కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్త్యంగీకారాత్ । నాపికా ర్యమాత్రాన్వితే శక్తిస్స్యాత్, తథానతి లిఙాదేరపి కార్యమాత్రే ముఖ్యత్వా ప్రసంగాత్ । నచతద్యుక్తం, అపూర్వాఖ్యవిశేషేలిఙాదిశక్తేరసిద్ధా మాణాంతి

రాభావాచ్చ తస్యాప్రామాణికత్వా పాతాత్ ॥ ఏవం కార్యమాత్రాన్వితే శక్తానాంపదాంతరాణాం వేదే కార్యవిశేషాన్వయోపి సిధ్యేత్ । స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారా త్సిద్ధా వపూర్వమపి తథా సిధ్యేదితి న తద్వాచ్యత్వాదిక్లృప్తిస్స్యాత్ । తస్మాల్లౌకిక వాక్యేషు విశిష్టాపూర్వ స్థాయి కార్యపరత్వాభావా ల్లిఙాదేరముఖ్యార్థత్వే మిత్యుక్తోపపత్త్యా సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వం నిర్బాధత్వాభి ప్రాయేణానిగమయతి (అతఇతి) యుక్తిబలాత్పరీక్షకైరభ్యుపగతత్వా, చ్చేత్యర్థః ॥ ఏవంప్రత్యక్షస్య సంభావితదోషత్వా, చ్ఛాస్త్రస్య నిర్దోషత్వా త్తద్విరుద్ధార్థత్వా, చ్చ పరమప్రకృతం శాస్త్రప్రాబల్యముపసంహరతి (అతఇతి) (ఇదమేవ) ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధ మేవేత్యర్థః । భేదపరత్వేనువాదిత్వంస్యా దితి చాభిప్రేతం । ఇమమర్థజాతం - ప్రమాణాగోచరస్వప్రకాశనిర్విశేష సత్యత్వ తదన్యమిథ్యాత్వా సర్వచనీయ్యా విద్యాస్వరూపతన్మూలతిరోధానాధ్యాస ధీనివర్త్యత్వాదికం ॥

పక్షాంతరమథాదిత్సు శ్శాస్త్రప్రాబల్యమీరితం ।
ప్రత్యక్షస్యవిరుద్ధత్వ మన్వారుహ్యేతి భాషతే ॥

(ప్రత్యక్షాదితి) చోప్యర్థః । తత్త్వవిదోర్భ్యవిషయ విరోధాభావాద్భాక్తస్తన్నవక్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సతీతి) చోవధారణే। అత్రిబలాబలవిచారస్య మూలమేవచ్ఛిన్నమిత్యాహ (విరోధఇతి) విరోధాదర్శనం ద్వయోరపి స్వారసిక్యా పరస్పరావిరుద్ధభేదవిషయత గ్వా స్యాదిత్యతాహ (నిర్విశేషేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధం సదేవనిష్ప్రపంచ్యశాస్త్రే "బ్రహ్మే" త్యుచ్యత ఇతిభావః । అసిద్ధోయంహేతుః సర్వలోకోపలంభ విరోధాదితిశంకతే (ననుచేతి) నహికశ్చిదప్యస్తిమాత్రదర్శన మిత్యాశయః । కథమివ - దృష్టాపహ్నవమంతరేణ నకథంచిదిత్యర్థః । "ఉచ్యత" ఇత్యనేన ఘటాదివిషయం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహీతి స్వోక్తివిరోధోపి సూచితః । విశిష్టవిషయత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి శంకాంవిపక్షే బాధకేనవారయతి (విలక్షణేతి) లోకసిద్ధం ప్రసంగవిపయయాయం, భేదస్యవ

హారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం చానిష్ప్రసక్తస్య ఇష్టత్వమాహ (సత్యమితి) నానా వ్యవహారాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వ స్యాపహ్నోతవ్య మిత్యత్రాహ (తత్రేతి) యథాసత ఏకస్యైవ వ్యవహారః ప్రత్యక్షమూలః తత్రేతి యావత్ । ఏవకా రస్స్వయుక్త మవధారణం స్థిరీకరోమీతి సావష్టంభత్వం వ్యనక్తి । అత్ర - వ్యవహార ద్వయే తద్ధేతౌ,బుద్ధిద్వయే,వా । వివిచ్యతే - సర్వేషు భ్రమేషు అధిష్ఠానారోప్య వ్యవహారాంశయోః యథావిభాగ స్తథాత్రేతి భావః । బాధ్యతే దృష్టస్య విభాగ స్యాన్యతో ప్రాప్తావవిషయ వృత్తిత్వం మత్వా చోదయతి (కథమితి) అత్రనభ స్తల మలినత్వాదివత్ ప్రత్యక్షబాధాభావేపి యుక్త్యాబాధయితుం ప్రథనుష్ఠా నానుపపత్తిః ప్రస్తూయతే । ఏవమత్ర వికల్పావోదార్యః । కి! మస్తిత్వ ఘటత్వ రూపయోః స్వరూప భేదయో రైక్యం, ఉత భేద, ఇతి । భేదేచ ప్రత్యక్ష ముభయ,మ న్యతర,ద్వా గృహ్ణాతీతి । ఆద్యే యుగపత్,క్రమా,ద్వేతి ! ద్వితీయే స్వ రూపం, భేదం,వేతి । తత్రైక్య న్దూషయతి (ఘటోస్తీతి) తద్భేదః - తత్సంబంధి తయా తతోన్యత్వేనో ల్లిఖ్యమానో భేదః । అయంభావః - అత్రో ల్లిఖ్యమానభే దాభావే భిన్నశబ్దః క్వాపి నస్యాత్, స్వేన స్వస్య విశిష్టత్వాయోగాత్ । అస్తి ఘట శబ్దయోశ్చ పర్యాయతయా వృత్త్యాపత్తే స్తద్విషయా భిన్నా.అన్యథా ప్రతియోగి సాపేక్షనిపేక్ష వ్యవహార భేదవిరోధాత్ । తత్వత స్సిద్ధయో ర్వ్యవహారభేదయో ర్మూలభేదశ్చింత్యఇతి ॥ ఉభయగ్రాహిత్వం నిషేధతి (నచేతి)

వ్యవహారద్వయస్య ఏకమూలత్వాసంభవే యుగపద్గ్రహణాసంభవహేతు మాహ (తయోరితి) అధికరణ ప్రతియోగిధీ సాపేక్షస్య భేదగ్రహణస్య స్వరూప గ్రహణ పశ్చాద్భావిత్వాది త్యర్థః ॥ క్రమేణోభయగ్రహణం దూషయతి. (ప్రత్యక్షేతి) చః క్రమయౌగపద్య యోగ సముచ్చయార్థః । నహిక్షణికం పరమ్య వ్యాప్రియేతేతి భావః । ప్రత్యక్షశబ్దఇహ అక్షజన్యత్వ పరః తేనా త్మస్వ రూప జ్ఞానాత్సాక్షిణశ్చ వ్యవచ్ఛేదః । పారిశేష్యాదన్యతరగ్రాహిత్వే తన్నిర్ధార ణార్థ వికల్పం వక్తి (తత్రేతి) తథాసతీత్యర్థః । తయోర్మధ్యే,ఇతివా । స్పష్టం పరిశేషయతి (భేదేతి) స్మరణశబ్దః క్వచిద్గ్రహణస్యాప్యుపలక్షకః ।

ఏవకారః పూర్వమైక్య యౌగపద్యా సంభవోక్త్యా ప్రతియోగి సాపేక్షత్వస్య గృహీతత్వం వ్యనక్తి । శాస్త్రవిరోధా సంభవాదాహ (నభేదఇతి) అయం భావః - ఏకేన ప్రత్యక్షేణ స్వరూపే గృహీతే యది ప్రత్యక్షాంతరేణ భేదగ్రహణ మిత్యుచ్యతే, తదా నిరాధార భేదగ్రహణాయోగాత్పూర్వవదుత్తర మపి స్వరూపం గృహీత్వైవ నశ్యేత్. । అతో నకదాపి ప్రత్యక్షజాతీయేన భేదసిద్ధిరితి ॥ తదిదమనూదితం సంవిత్సిద్ధౌ "యౌగపద్య క్రమాయోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః । ఐక్యాయోగాచ్చ భేదో నప్రత్యక్ష ఇతి యోభ్రమ" ఇతి । (వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః) స్వరూపగ్రహ భేద గ్రహయో రిత్యర్థః । తథాపి దురపహ్నవ వ్యవహారాన్యథా నుపపత్త్యా కథంచిత్ప్రత్యక్షేణ భేదగ్రహః కల్ప్యఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉక్తయుక్తిబలాదర్థాపత్తిరియ మన్యథైవోపపాద్యా, అనుపపన్నతైకవేషాయాం భ్రాంతౌతుక్రమ యౌగపద్యాది విమర్శో నకార్య ఇతిభావః ॥ మేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ప్రసిద్ధేపి బాధకన్యాయా న్యాయ విపక్షయా న్యాయ విద్భిరిత్యుక్తం । భేదస్స్వరూపం ధర్మో వేతి హార్దే వికల్పే పూర్వన్నిరస్యతి (భేదస్త్వాదితి) సంశయాద్యనుపపత్తి గర్భం హేతుమాహ (వస్త్వితి) స్వరూపస్య భేదత్వే తద్గ్రహే కథం భేదాగ్రహః, తదభావే కథ్యంతరాం సంశయ విపర్యయౌ, తయోరభావేచ సర్వేభ్యో భేదవ్యవహారఏవస్యాత్, తథాచ నబాధకసాధ్యం కించిత్స్యాదితి భావః ॥ ప్రసంజిత విపర్యయస్యాన్యప్రయుక్తత్వమాశంక్యాహ (నచేతి) స్వరూపే గృహీతేపి - స్వరూపభూతే భేదే గృహీతేపీత్యర్థః ॥

(భిన్నఇత్యాది) యథావాచ్య స్వరూపే గృహీతేపి వాచకప్రయోగస్సంబన్ధగ్రహణాపేక్ష స్తథా భిన్నఇతి వ్యవహారోపి ప్రతియోగిధీ సాపేక్షః । తత ఏవాత్రాపి తదభావ ప్రయుక్తః స్వభావఇత్యాశయః ॥ ప్రతియోగి సాపేక్షత్వాదిత్యుక్తన్దూషయతి - (స్వరూపమాత్రేతి) చోవధారణే అత్రియాపేక్షా సముచ్చయేవా । యథా స్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగి నైరపేక్ష్యం, తథాతద్వ్యవహార

ఇత్యభిప్రాయేణ "నోత్ప్రేక్షితుం క్షమే" ఇత్యుక్తం । స్వరూపమాత్ర భేదవాది నఇత్యనేన సూచితం హేతుంవివృణోతి (స్వరూపభేదయోరితి)

ఉక్తం ప్రతిబంది గర్భణం వ్యనక్తి (యథేతి) సహ ప్రయోగ భంగ మభిప్రయన్ ప్రసంగాంతరమాహ (హస్తఇతి) స్వరూపభేద శబ్దయోః పర్యాయతా స్యాదితి వక్తవ్యే ఘటో భిన్న ఇత్యుక్తేరయంభావః - భేదత్వేన ప్రస్తుతస్య ఘటస్య స్వరూపత్వం పరేమన్యంతే । తస్యచ స్వరూపమేవ భేదశ్చేత్, యస్య భేదోస్తి సభిన్నః, అతో ఘటభిన్నశబ్దౌ పర్యాయౌ స్యాతాం । ఏవం ఘటభేద శబ్దావపీతి । చకారో త్రానుక్తమపి సముచ్చినోతి । స్వరూపస్యానువృత్తత్వే భేదత్వన్నస్యాత్, వ్యావృత్తత్వేస్యైషాం నిస్స్వరూపత్వ నిర్భేదత్వాద్యాపత్తిః । భేదస్య ధర్మత్వే తద్వతి క్వచిదప్యభేదో నసిద్ధ్యేత్ । తథాస త్యభిన్నస్య భిన్నస్య వాభావే సర్వాపహ్నవస్స్యా దిత్యభిప్రాయేణాహ (నాపీతి) అనవస్థాంతక్తం ధర్మభూతో భేదః స్వరూపేణా భిన్నో భిన్నో వేతి వికల్ప్యాద్యన్నిరస్యతి (ధర్మత్వఇతి) భేదాభావే ధర్మ ధర్మిభావో నస్యాత్, స్వరూపపక్షోక్త దోషాశ్చ స్యురిత్యభిప్రాయేణాహ (అన్యథేతి) ద్వితీయే మూలోచ్ఛేదమాహ (భేదచేతి) తద్ధర్మః - తస్య భేదస్య ధర్మః । గ్రహణద్వారాపి దోషమాహ (కించేతి) తజ్జాతీయత్వా తజ్జాతీయత్వ తద్గుణకత్వా తద్గుణకత్వ విశేణత్వ విశేష్యత్వ ధర్మత్వ ప్రతియోగిత్వా దానపి భేదగ్రహే ప్యన్యోన్యాశ్రయత్వ మభిప్రేత్యజాత్యాద్యుక్తిః ॥

భేదశాగ్రహణేభేదో నగృహ్యేత కథంచన ।
తస్యచాగ్రహణేసోపి నగృహ్యేతేతి సంగ్రహః ॥

ఏవంగ్రాహ్యానుపపత్త్యా గ్రాహకానుపపత్తిం పూర్వముక్తాం ద్రఢయతి (అతఇతి) నకేవలం ప్రమాణాభావః, ప్రమాణబాధో ప్యస్తీత్యాహ (కించేతి) అత్ర ఘటాదిబాధే తత్సత్తాపిఖ పుష్పగంధవత్స్యాదితి శంకానిరసాయానువృత్తసత్వ

స్థాపనం । వివక్షితస్యా నుమానద్వయస్య పక్షసిద్ధిస్తావదాహ (ఘటోస్తీతి) అను ఘూత్యనువృత్తి దర్శనం సదనుఘూత్యైక్యాధానార్థం, నహివ్యావృత్తస్యాను వృత్తతాదాత్మ్యంస్యాత్ । స్వరూపాసిద్ధిం, వ్యాప్యత్వాసిద్ధించ, వ్యుదస్యతి (అతేతి) "రజ్జుసర్పాదీ" త్యుదాహరణె వ్యాప్తిద్వయార్థ మాదిశబ్దః ప్రత్యేకం భావ్యః । వ్యాప్తిదృష్టాంతౌ స్పష్టయతి (యథేతి) (పరమార్థసతీ) వ్యావహారిక వ్యవస్థయేతి శేషః । సర్పాద్యుదాహరణమిహ ఏకాధిష్ఠానాధ్యాస్తవిషయం । ద్వయోరపి వ్యాప్త్యోరుపాధీశంకతే (నముచేతి) అబాధితత్వోపాధిః పక్షవ్యాపక ఇతి నవాచ్యం, మాధ్యమిక నయేన ఘటాదితుల్యన్యాయతయా సతోపి బాధకస్య సువచత్వాదితిభావః । బాధితత్వోపాధేః పక్షవ్యావృత్తిమాహ (అత్రేత్యేతి) ఘటోస్తీత్యాదావిత్యర్థః । ద్వయోరపి సాధనవ్యాపకత్వ బుద్ధ్యాప్రీతివక్తి (ఉచ్యతఇతి) బాధితత్వస్య తావదాహ (ఘటాదావితి) కింరూపా - కింసత్యసర్ప నివృత్తివద్భ్రాన్తిసిద్ధా, ఉతరజ్జుసర్ప నివృత్తివత్ప్రమాణ బాధసాధ్యేతి, వికల్పః ।

తత్రాద్యో ఘటపట తాదాత్మ్యాది ప్రసంగా దయుక్త ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కిమితి) ఘటోస్తీతి ప్రతీతేర్థ పటాభావోమిథ్యా, అతఃప్రమితయా న్యవ్యావృత్త్యా న్యేషాం బాధితత్వ మర్థసిద్ధమిత్యాహ (సిద్ధమితి) (ఘటోస్తీత్యనేన) నరజతమితి నిషేధాభావేపి యథా శుక్తిరిత్యనేన రజతబాధసిద్ధిర్భావః । ఏవం పటాదివిధౌ ఘటస్యాపి నివృత్తిస్సిద్ధాస్యాత్ । ఉక్తప్రకారేణోపాధే స్సాధనవ్యాపకత్వ మాహ (అతఇతి) (బాధఫలభూతే) నాస్తీతి ధీసాపేక్ష్యేత్యర్థః । విషయనివృత్తిః - ఘటాదిధీ వేద్యానామభావః, తేషామిహ వేద్యత్వాభావో,వా । ఏవం నిరుపాధికతయా వ్యావర్తమానత్వస్య సాధకత్వమాహ (నేతి) అనువర్తమానత్వే హేతావప్యబాధితత్వో పాధిర్నావ్యాపక ఇత్యాహ (రజ్జ్వాదితి) సతోపి మాధ్యమికయుక్త్యా బాధోక్తి నిరధిష్ఠానభ్రమా సంభవా దయుక్తా । హేతుద్వయ ఫలితమాహ (తస్మాదితి) మిథోవిమర్దేన సర్పాది నివృత్తౌ రజ్జ్వనివృత్తివత్ ఘటాదినివృత్తౌ "సదేవే" తిశ్రుతంసత్పరిశిష్యతే ఇత్యాశయః ।

భేదబాధక తర్కాణా మనుగ్రాహ్య నిష్కృష్టాయాహ (ప్రయోగశ్చేతి) చకార ఉపాధివిధూననాది సముచ్చయార్థః ।

చిన్మాత్రసత్యత్వ మిచ్ఛతాం కిం బాహ్యస్య సతస్సత్యతయేత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) హేతోర్వ్య నిరుపాధికత్వే సతీత్యర్థః । ఏవకారః, పూర్వోక్తరీత్యా నుభావ్యానా మ్మిథ్యాత్వం వ్యనక్తి । సత్యద్విత్వం, భేదసత్యత్వ స్వీకారో, మిథో వ్యావృత్త్యా ద్వయోరపి బాధ,శ్చస్యాదిత్యత్రాహ (సైవసతీతి) అనుభూతిరేవ సచ్ఛబ్దార్థ ఇత్యర్థః । అవధారణమయుక్తం సతః ప్రత్యక్షవిషయత్వ సాధనేన భేదస్య సిద్ధత్వా దిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (ననుచేతి) మానతః, స్వరూపత,శ్చ భేదస్యానుపపన్నతోక్త్యాధీ [స్వభావోపి] సద్భేదోపి బాధితఇతి ప్రతివక్తి (నైవమితి) తహిక్స్వయమేవ సామాన్యతో, విశేషత,శ్చ విషయత్వాది భేదోక్త్యావా విరోధఇత్యత్రాహ (అతఇతి) భ్రాన్తినిరూపలోక వ్యాప్త్యా మయోక్త మిత్యభిప్రాయేణ ప్రమాణపదపి నిషేధః । తేన దృగ్దృశ్య సంబంధానుపపత్తి స్సూచితా । యాం “ గ్రాహ్యలక్షణో యోగశబ్ద ” ఇతి యోగాచారా ఉపచరన్తి । సైవేత్యవధారితం నిగమయతి (తస్మాదితి) విషయవిషయిత్వరూపస్యాపి భేదస్య బాధాదిత్యర్థః । సదనుభూతిరేవ - సదితిభాతంవస్తు న తచ్చ దేభిన్నం । సచ్చిదాత్మనః మేయత్వాభావే మాధ్యమికోక్త సంవృతిసిద్ధిప త్స్యాదిత్యత్రాహ (సేతి) స్వతస్సిద్ధా - స్వరూపప్రయుక్త స్వప్రకాశా, అవేద్యత్వేసత్య పరోక్షవ్యవహారాహేత్య ర్థః । అత్ర “ యానుభూతి రజానన్తా మేయాద్యానందవిగ్రహా । మహదాదిజగన్మాయా చిత్రభిత్తిర్నమామితాం ” ఇత్యుక్తక్రమేణ ఉపరితన ఉపన్యాసః । యేతి,స్వతస్సిద్ధతాం సూచయతీతి వ్యాఖ్యాతం । తత్ర “ నుభూతిరి ” తి హేతుగర్భ మిత్యాహ (అనుభూతిత్వాదితి) చిత్త్వాదిత్యర్థః ।

అసాధారణా భాసత్వ శంకాం వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా పరిహర్త “ అనుభూతే రనుభావ్యత్వే ఘటాదివదననుభూతిత్వ ప్రసంగ ఇతి ” త్తోక్తమాహ (అన్యథేతి)

అనుమానాన్తర మస్తి " త్యాహ (కించేతి) అనుభవేత్యాదిః ప్రతిజ్ఞాగ్రన్థః। అనుభూతి నానానుభవాన్తరసాపేక్షా ప్రకాశేత్యర్థః । భాసమానత్వాదిభి రేవ స్యేతి ప్రత్యనుమానంచానేననిరస్యతే । అతఏవ చకారః,కల్పయితు మితిపదంచ, సఫలంస్యాత్ ॥ ప్రతిజ్ఞాయాం హేతుంవదన్ ప్రత్యనుమానే-పో పాధింవ్యనక్తి (సత్తయేతి) యావత్సత్తం ప్రకాశమానత్వాదితి యావత్ । విద్యమానత్వే ప్యవిదితావస్థాయోగిత్వం ఘటాదిషు వేద్యత్వస్యో పాధిభూతం తస్మైతిభావః। హేతోరసిద్ధి ముపాధే స్సాధనవ్యాపకత్వంచ నిరస్యతి (నహీతి) తదుభయం భాట్టమతేన శంకతే (అథేతి) విషయమాత్రం - ఘటాదిమాత్రంన్నతు తద్ధీ రిత్యర్థః । తదిదం వ్యక్తమనూక్తం సంవిత్సిద్ధౌ, " ఘటోయమితివిజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే । నవిత్తిరితి యుస్మాకం గోష్ఠీషునను ఘుష్యతే " ఇతి । విషయమాత్ర భానే హేతుమాహ (ఘటఇతి) ఘటస్యా నుభూతికర్మత్వాద్ధి యుప్స్వకర్మత్వం విరోధాత్తదానీం నభాతమితిభావః । యద్వా-ప్రతిషేధాభాయమనువాదః। "ఘటోనుభూయత" ఇతినహ్యనుభవతీత్యుత్తరత్ర న్వేతి।ఘటోయమితి జ్ఞానం యా జాయతే నతదానీంఘటోనుభూయతఇత్యనుభవః । ఘటానుభూతేః ఘటశబ్దేదం శబ్దాన్యత్వాది త్యర్థః । ఘటోక్తేః ప్రదర్శనార్థత్వ జ్ఞాపనాయా విషయభూతామిత్యుక్తం । అనిదంభావాం-ఘటస్య దేశవిశేషసాన్నిధ్యమిహేదంభావః, తద్రహితామితి యావత్ ॥

ననుఆలోకలింగాదీనాం త్వజ్ఞాతానాం భాసకత్వం దృష్టం తథాత్రాపి స్యాదన్యథా స్వపరవేద్యయో రనతిశయప్రసంగశ్చ । ఆహచకీర్తిః " అప్రత్యక్షోపలంభస్య నార్థం దృష్టిఃప్రసిధ్యతీతి " తత్రాహ (తిష్ఠాదితి) హేతుతయోపాధి నివృత్తితయాచ వివక్షితస్యయావత్సత్తం ప్రకాశమానత్వస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞాపకానాం జ్ఞాతృత్వ మింద్రియాదిషు నదృష్టం । స్వస్య జ్ఞానోత్పత్త్యా స్వపరవేద్య వైషమ్యమిత్యవధారణాభిప్రాయః । యదివర్తమానదశాయాం ధీస్స్వయంనానుభూయేత,తదా నుభూయతఇతి వర్తమానావభాసః కథం స్యాత్ ఉత్తరత్ర నేచనివృత్తా కథంగృహ్యేత జ్ఞానగ్రాహకాభావే జ్ఞేయస్యాపి

నిష్ప్రియాణకత్వాత్స్వాసిద్ధిరిత్యత్రాహ. (తదనంతరమితి) అత్యంతాసన్న త్వాద సుఖాద్యుత్పత్తిరితి వర్తమానోక్తిః । వ్యాప్తిస్మరణాదికంచ సంస్కారభూమ్నా శీఘ్రంభవతి । కాలభేదాగ్రహోపి పద్మపత్రశతవేధన్యాయాద విరుద్ధఇతిభావః ।

(ఘటఃప్రకాశతఇతి) విషయసామానాధికరణ్యాద ర్థగతత్వోక్తిః । ఆత్మగతాధీరితరవిషయస్య ప్రకాశికేతిశంకాచ తేన వ్యుదస్తా । వేద్యగతప్రకాశస్య కాదాచిత్కత్వోక్త్యా తత్కారణత్వేన ధీరనుమేయేతి బోధ్యతే । అర్థగతత్వే రూపాదివత్పురుషవిశేషవిషయత్వన్నస్యాదితిశంకానిరాసాయప్రకాశశబ్దః । అర్థప్రకాశోహి పురుషవిశేషధీజన్యతయా తత్ప్రతియోగికతయైవ స్వతః,పరతో,వా కుతశ్చిత్ఖ్యాతత్వాత్తద్గతజ్ఞానానుమాపక ఇతిభావః । అర్థగత ప్రకాశో వాయురూపాది యోగ్యానుపలబ్ధి నిరస్తఇత్యత్ర విషయస్వరూపాత్ప్రమాణాంతరే ధ్యశ్చ వ్యావృత్తతయోపలబ్ధిమతి శయశబ్దేనవ్యనక్తి । అత్రాన్యత స్సిద్ధావిత్యాదిభిః ప్రాగుక్తంస్మారయన్ మృషావాదీ చోదయతి (ఏవంతర్హీత్యాది) స్వేతరాధీన సిద్ధత్వేసతీ త్యర్థః । స్వమతేన శుక్త్యనుమానాభ్యాం సిద్ధవత్కారాద జడాయా ఇత్యుక్తం । ప్రసంగదోషాస్స్వవత్త్వః ప్రాకట్యవాది ప్రసంజనీయ విపర్యయం వికల్పయతి (కిమిదమితి) కిమితిహేతుత్వేన ఉపాధివిపర్యయత్వేనచోక్తం, యావత్సత్తం భాసమానత్వం సాధ్యత్వేనోక్తం, ఉత స్వతస్సిద్ధత్వ మితి,వికల్పః । అత్రాద్యం దూషయతి (నతావదితి) వేద్యత్వే యావత్సత్తం ప్రకాశమానత్వాభావఇతి ప్రసంగార్థఃస్యాత్ సోస్త్విష్టః విపర్యయే పర్యవసానంచ నసంభవతీతి భావః ।

మూల శైథిల్యమప్యాహ (సుఖాదిష్వితి) యద్యప్యస్మాకం ఉత్పత్తిక్షణాత్పశ్చాత్ జ్ఞానాంతరేణ గ్రహణం । సిద్ధాంతినస్తు ధీవిశేషత్వేన స్వతస్సిద్ధత్వం, తథాపిత్వత్పక్షే చైతన్యోపరంజితాంతఃకరణవివర్తతయా ధ్యస్తత్వేన శుక్తిరూప్యవద ప్రకాశమానత్వక్షణకోప్యయోగాత్ సుఖాదౌవ్యాప్తిభంగ స్సిద్ధఇత్యభిప్రాయేణ వివృణోతి (నహీతి) అస్తత్వస్వస్వతే ప్రాతిభాసికరజతాది, స్సా

శ్చైతన్యేన యావత్సత్త్వం ప్రకాశమానావిద్యాదయశ్చ, దిశబ్దార్థః । బుద్ధే ర్యావత్సత్త్వం ప్రకాశమానత్వమిచ్ఛత స్సుఖాదావపి తద్వత్స్వరసదృష్ట్యా తథా కిన్న స్యాదితి కల్పయిత్వా వా తదుక్తిః । ద్వితీయే త్వవేద్యత్వే స్వయంప్రకాశత్వా భావ స్స్యాదితి ప్రసంగార్థః । తథాపీ ష్టప్రసంగో విపర్యయాపర్యవసానం చే త్యాహ (అతఇతి) అత్రాద్యకోటి నిరాసా దన్యాశిష్యతే సాపినాస్తీత్యర్థః। ప్రకాశావ్యభిచారస్య హేతోరసిద్ధే, రనైకాంత్యాచ్చేతి వా । అనుభూతిత్వ హేతునా తత్సిద్ధిస్స్యాదిత్యత్ర ప్రసిద్ధసాధ్యతయా వ్యాప్తిగ్రహణాభావే కేవల వ్యతిరేకిణో నుమానత్వమేవ నాస్తీత్యభిప్రాయేణ సాధ్యరూపేవ్యాహతి మాహ (అథాంతరమితి) స్వయం ప్రకాశత్వాభావ స్స్యాదితి తర్కేణాపి ప్రతి యోగ్యసిద్ధే స్తదభావప్రసంగో శక్యః ।

స్వప్రకాశత్వవిషయా శ్శ్రుతయ స్స్మృతయశ్చనః ।
స్వధర్మభూతబుద్ధ్యైవ పుంసోభానం ప్రచక్షతే ॥

కర్మకర్తృత్వ విరోధా దంగుళ్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శన విరోధః ఖహేతు నతథాతిచేదిహాపి గమన గంతవ్యత్వాదివత్ క్రియా కర్మత్వ విరోధస్సిద్ధః । ఇతి శ్శంకా సమాప్తా । అవేద్యత్వవాదీ ప్రాకట్యవాదిన ముపాలభతే (తదిదమితి) బుద్ధే స్స్వప్రకాశత్వేసిద్ధే నిరాకార ప్రకాశాయోగా దాకారద్వయానుపలంభాచ్చ గ్రాహ్యగ్రాహకయో ర్జ్ఞానాకారత్వం వదద్భ్యభీతైః ప్రకాశమానస్య శిలా దేరప్రకాశ బుద్ధ్యాకారత్వాయోగాత్ కల్పిత మిదందృష్టహానము, దృష్టకల్పనం,చ సర్వంప్రత్యక్ష విరుద్ధమితిభావః । అనుభవస్యవిభవః - ఆలోకాదినిత్యా పరప్రి కాశాది హేతో స్స్వప్రకాశాదౌ సజాతీయ్యానైరపేక్ష్యం । తత్రకుప్ర[త్యా]తాను మితి సూచనాయ స్వమతివిజృంభిత మిత్యుక్తం ।

కిం! ప్రాకట్యం రూపాదివ ద్దృష్టం,ఉత గురుత్వాదివత్కల్ప్య మి,తిహాదేశ వికల్పే పూర్వం దూషయతి, (అనుభూతీతి) ధీరేవ విషయస్య ప్రకాశః సాచా

తన్నిష్ఠాపి భ్రాన్త్యా విషయస్థేవభాతి । వస్తుతఃప్రకాశస్య విషయ ధర్మత్వే యద్యసావప్రత్యక్షః స్తదాహి లింగానుపలంభా న్నానుమితిః, అతః ప్రత్యక్షత్వేంగీకృతే తదుపలంభః పురుషవిశేషనియతోనస్యా దిత్యభిప్రాయేణ రూపాదివదిత్యుక్తం । ద్విత్వాదివ ద్ధీజన్యతయా తేనైవ దృశ్యతఇతిచేన్న । అపేక్షాబుద్ధి వేద్యాకార విశేషాతిరిక్త ద్విత్వాదిక్లృప్తౌ గౌరవాత్ । యాదృశ్యాబుద్ధ్యా ద్విత్వాద్యుత్పత్తి మ్మన్యసె తాదృశ్యాతద్వ్యవహారస్స్యాత్ సచాతీతాదిష్వ ప్యస్తి । నచ తత్రద్విత్వాద్యుత్పత్తిః నిరాధార జన్మతాయోగాత్ । అతిరిక్త ద్విత్వాద్యుత్పత్తిపక్షెప్య నన్యథాసిద్ధ ప్రత్యక్షబలాత్ప్రకాశ ప్రతినియమః. ఇహతునతథా, వెద్యగతస్య విత్త్యతిరిక్తానుపలంభాదితి భావః ॥ యెతు " వర్తమానేష్వతీతాదిషుచ ద్విత్వాదికమెకత్వవత్ స్వతఎవ తత్తద్వస్తునిష్ఠమ పేక్షాబుద్ధ్యా గృహ్యతె నతుజన్యతే ఇదమెవ ప్రతిపురుషమ పేక్షాబుద్ధిభి రనంతద్విత్వాది కల్పనా ద్వరమి " త్యాహుః, తత్పక్షగ్రహే చనెదం నిదర్శనం శోభతే । ద్వితీయ్యం నిరస్యతి (ఉభయేతి) కల్పనా గౌరవభీత్తై ధీద్వయం త్యక్త్వా విషయస్థప్రకాశఎవ స్వీక్రియతాం । ధీసామగ్ర్యేచ తత్సిద్ధిస్స్యాదితి చోద్యంతు సర్వవిరుద్ధంచే త్యభిప్రాయేణ ఉభయాభ్యుపేతత్వోక్తిః । ఎవకారేణ క్లృప్త్యుక్త హేతూపపత్తినా మన్యథాసిద్ధి గౌరవంచ వ్యజ్యతె । అశేషశబ్దః కల్పకత్వేన శంకితానాం కార్త్స్న్యమాహ । తత్ర సర్వత్ర ప్రాకట్యజనకతయా స్వీకృతైవ ధీరేకా హేతురితిచా వధారణాభిప్రాయః ।

> యదికల్ప్యేతవిషయే ప్రాకట్యంవ్యవహారతః ।
> తద్ధేతుత్వేనకల్ప్యాధీ స్తత్ఫలాధ్యర్థంప్రకల్ప్యతాం ॥
> యథాతత్రైవతస్యైవ ప్రాకట్యంతేధియాభవేత్ ।
> తథాభానాదయోపిస్యుః కిమంతర్గడుక్లృప్తితః ॥
> ప్రాకట్యంప్రాకటంస్యాద్వా పరతస్స్వతఎవవా ।
> ఆద్యేనవస్థితిశ్శేషె బుద్ధిరేవతథానకిం ॥

జ్ఞాతఇత్యాది వ్యవహారస్త్విష్టద్విష్టాదినయా త్కర్మప్రత్యయాధీనః । తదప్రహితోపి ప్రకటోఘటఇత్యాది ధీకర్మత్వవిషయతయా తద్వ్యుత్పత్తేః స్యాత్ ।

జ్ఞానకర్మణోఘటస్య ప్రకాశతఇతి కర్తృత్వేనవ్యవహారోపి. రోచతే స్వదత ఇత్యాది వక్ష్యాతు విశేషాయత్తః । అతిరిక్తక్రియాభ్యుపగమేస్త్యాచ గుణక్రియాదిషు ప్రాకట్యేచ ప్రకటాదివ్యవహారో దుర్నివారః । ఏవంభూతభావిషుచ । తదుక్తం సంవిత్సిద్ధౌ " అతీతే నాగతేచార్థే కథంప్రాకట్య సంభవః । నహి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మ స్సంభవ మృచ్ఛతి " ఇతి । అతి పరోక్త ప్రతిబంది నిస్తారస్తు

నశ్యద్దశాకసంయోగో నానాధారఃప్రతీయ్యతే ।
ప్రధ్వంసస్తునిరాధారో సదాధారఇతీరితః ॥

ఏతేనా "తీతాదేర్విషయత్వమాత్ర స్య కర్మత్వం।యత్రతు కర్మత్వం తత్ర క్రియాజన్యఫలభాగిత్వమవశ్యాపేక్షిత" మితినిరస్తం।గుణాదేః కర్తృత్వేతదసంభవాత్ । జ్ఞానం స్వకర్మణి కించిత్కరోతి క్రియాత్వాదిత్యనుమితౌ చ ధాత్వర్థమాత్రత్వే హేతౌ నావ్యాప్తిః । స్పందత్వేత్వ సిద్ధిః । ఆహు న్యాయనిష్ఠాః " అన్యైకాంత్యా దసిద్ధేర్వా నచలింగ మిహక్రియా । తద్విశిష్టప్రకాశత్వే స్యాద్దృష్టానుభవా ధిక " ఇతి॥ నను ధీస్వరూపాతిరిక్తం తద్విషయత్వ మర్థభాతి, తదనభ్యుపగమే విరోధః తదేవ ప్రాకట్యమితి శంకాయాం నిగమనవ్యాజేనోత్తరమాహ (అత ఇతి) త్వదిష్టస్య లింగస్య నిష్ప్రమాణత్వాదిత్యర్థః । విషయత్వంచ విషయిణ మంతరేణ నభాయాత్ తద్భానేతు అనుమేయ న్నావశిష్యతిఇత్యాశయః ॥

మాభూదనుమేయత్వం మానసప్రత్యక్షత్వంతు స్యాత్క్షణికాత్మ విశేషగుణత్వా త్సుఖాదివదితి తత్రాహ (నాపీతి) అనుపలబ్ధేః,కల్పనా యోగాచ్చే, త్యర్థయ మనుషంజనీయ్యం । నహి స్వస్మిన్వర్తమానం జ్ఞానం జ్ఞానాంతరమితి ప్రత్యక్షయా మః । ఉక్తో హేతురపి క్షణికత్వాత్మధర్మత్వ గుణత్వానా మస్మాభిరనభ్యుపగమా న్నిరస్తః । మానస ప్రత్యక్షత్వేచ సుఖాదివదాత్మగుణస్య సతోబుభుత్సిత గ్రాహ్యా. తయా తద్గ్రహణస్యాపి తథాత్వేనవస్థాస్యాత్,బుభుత్సిత గ్రాహ్యత్వేతు జ్ఞాతే బు భుత్సా తతశ్చాపాతతోపి తత్సిద్ధిరిత్య న్యోన్యాశ్రయః, తత్రాపి సుఖాదేరివ మానస

ప్రత్యక్షతయైవ జ్ఞానస్యాపి జ్ఞాతత్వ నియమే బుభుత్సాతజ్జ్ఞానాది పరంపరానుచ్ఛేదః అనియమేతు క్షణికాత్మ విశేషగుణత్వం మానసప్రత్యక్షత్వ రహితేజ్ఞానే వర్తత ఇతివ్య నైకాంత్యం, తస్యాపి పక్షీకారే బాధః,

కించ జ్ఞానగోచరజ్ఞానస్య ప్రమితత్వే పూర్వజ్ఞానమపినిష్ప్రమాణకంస్యాత్, జ్ఞానస్యా సంభవేచ జ్ఞాతృజ్ఞేయా సంభవః, ఏతేనా, “ వశ్యవేద్యత్వాఽభ్యుపగమా ది” తి నైయాయికోక్తం నిరస్తం, కస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేతు లాఘవాత్సర్వ జ్ఞానస్యాపి తథాత్వంగ్రాహ్యం, క్వచిత్సామాన్యతః స్వపరనిర్వాహకత్వేచాస్తదుక్తం సోఢవ్యం ॥ ఏవం స్వజ్ఞానస్యా నుమేయత్వ మానసప్రత్యక్షత్వయో రయోగాత్ తదగ్రహేచ పరస్మిన్నపి తద్ధైవేతి వ్యుత్పత్త్యాద్యసంభవేనా గమస్యాపి నిర్మూ లత్వాద న్తర్మాధ్యమిక వాదప్రసంగమ నిచ్ఛతామస్మత్పక్ష శ్శిష్యత ఇత్యాహ (అపిత్వితి) “ సర్వంసాధయంతీ ” తి హేతు పరం । నిత్యస్య స్వప్రకాశస్య స్వజన్యత్వాయోగాద న్యనిరపేక్ష ప్రకాశత్వమేవ ప్రకాశ్యంతమిహ స్పష్టీకృతం అయంభావః ॥

ధియస్స్వకర్మతాఽభావా న్న స్వేనస్వప్రకాశనం ।
ఇత్యసత్స్వాత్మనిర్వాహ సమాధేర్దుస్త్యజత్వతః ॥
ధీరస్తీతిమతౌశబ్దే శబ్దలక్షణలక్షణే ।
ఇష్టస్స్వపరనిర్వాహ స్సర్వమిత్యాదిధీష్వపి ॥
కర్మకర్తృవిరోధోపి స్వబుద్ధ్యాదానదృశ్యతే ।
క్రియాకర్మవిరోధశ్చ వారణీయఃక్రియోక్తివత్ ॥
అంగుళ్యాగ్రాదిదృష్టాంత మాత్రముప్యత్రనిష్ఫలం ।
దృష్ట్యదృష్టివిశేషేణ సర్వవస్తువ్యవస్థితేః ॥
అప్పృష్టిప్పా స్మృతస్తత్ర సంయోగవిశ్లేషతాబలాత్ ।
దృష్టాంతమతిరిక్తేన దీపాదిఃకిన్నదృశ్యతే ।

అంతర్జ్యోతిస్స్వయంజ్యోతి రాత్మజ్యోతిరితిశ్రుతిః ।
స్వానుభవాద్వదతిస్వాస్య నిరపేక్షప్రకాశతాం ॥
స్వాన్యధీహేతవో దృష్టామనోధర్మాదయ స్తథా ।
స్వయంభిద్యతఇత్యాద్యా సమ్మతాః కర్మకర్తృతా ॥
ఆత్మానంరక్షతీత్యాది ష్వపిద్వైరూప్యమక్షతం ।
ప్రదీపాదినయస్థాప్యా నముధాబాధమర్హతి ॥
యదావిషయమాత్రస్య వ్యాహార స్తత్రవేదితుః ।
అనుభూయతఇత్యుక్తి రవివక్షానివర్తితా ॥
వ్యవహారనివృత్త్యాచ నప్రకాశనివర్జనం ।
దృష్టేప్యవ్యవహారస్య ప్రాచుర్యేణోపలంభతః ॥ ఇతి॥

అత్రసూచితం సాధనద్వయం వైశద్యాయ ప్రయుజ్యత ఇత్యాహ (ప్రయోగశ్చేతి) యద్వా - ఉక్తప్రకారేణ స్వప్రకాశత్వమగత్యా గ్రాహ్యం తత్రానుమానాంతరంచాస్తీతి భావః । గ్రంథలాఘవాయ ప్రయోగద్వయమిహ తంత్రితం । పిశాచానాంతద్భాషయైవోత్తరం దేయమితిన్యాయాత్ పరమతాన్వారోహేణబుద్ధేరపి ప్రాకట్యకల్పన యా త్రిధర్మశబ్దః అన్యథాపసిద్ధాంతాత్, కల్పితధర్మాంతరాభ్యుపగమేనవా తదుక్తిః । ఇదంచ హేతుద్వయం యదిపరోక్తకర్మకర్తృవిరోధశాంత్యై సంభావనార్థంవా స్యాత్తదా నాతీవాత్ర శోధ్యమస్తి । సాక్షాదనుమానత్వమిచ్ఛతాంతు యథాశ్రుతేనుభూతిత్వాదిభిస్సిద్ధసాధ్యత్వాత్తత్రతత్రవ్యభిచారాచ్చాభిప్రాయక్లిష్ట్యా పూర్వానుమితావేవం ప్రయోగో వక్తవ్యః ।

అనుభూతిః పరగతస్వజన్యగతధర్మాత్యంతసజాతీయ స్వావశ్యంభావి ధర్మయోగే స్వాత్యంత సజాతీయాపేక్షా నియమరహితా స్వవిజాతీయే స్వానంతర కాలోత్తర కాలానువృత్తి రహిత ధర్మహేతుత్వాదితి । వ్యతిరేకే స్వజన్యధర్మ

సిద్ధేః పరగతత్వోక్తిః స్థానపరిదర్శనార్థా, ఏకత్వాదిభి స్సిద్ధసాధ్యతాం వార
యితుం జన్యశబ్దః అత్యంతశబ్దశ్చ, అనుభూత్యా పరత్రజన్యో ధర్మః ప్రకట్య
మేవ తస్యస్వాన్యమాత్రనిష్ఠస్య స్వధర్మత్వాయోగా త్సజాతీయోక్తిః, బుద్ధివ్యతి
రిక్తే బోద్ధరి బుద్ధిజన్యసుఖాది సజాతీయానాం బుద్ధావభావేన బాధం స్వా
శ్రయస్యరూపిత్వాద్యాపాదకే రూపాదౌ రూపిత్వాద్యభావా ద్దృష్టాంతస్య
సాధ్యశూన్యతాంచ పరిహర్తుం స్వావశ్యంభావితోక్తిః । యద్యపి నిత్యే నుభూతి
ప్రాకట్యే స్వారూఢే న్యస్తైరపేక్ష్యమాత్రోక్తిః పర్యాప్తా, తథాపి రూపాదౌ
దృష్టాంతే చాక్షుషత్వస్య స్థూలనిష్ఠత్వాదిసాపేక్షతయా సాధ్యవైకల్యం స్యాదితి
తన్నిరాసాయస్వాత్యంతసజాతీయాపేక్షారహితేత్యుక్తం “ యథాగ్నేః క్షుద్రా విష్ఫు
లింగా వ్యుచ్చరంత్యేవ మేవైతస్మాదాత్మన స్సర్వాణిభూతానీ ” త్యాదిశ్రుత్యా
జీవతజ్జ్ఞానభేదకల్పనా ద్వ్యావహారిక వ్యవస్థయా పరమత నయేనా నుమానాదిగమ్యే
సుఖాదిజ్ఞానే బాధపరిహారాయ నియమశబ్దః, తద్ధి గురుమతే సిద్ధాంతేచ వర్త
మానకాలే స్వేన స్వాశ్రయాయభాతి । యద్వా - పరత్రచ్ఛిన్నత్వాద్యాపా
దకే కుఠారాదౌ ద్వైధీభావస్య కదాచిదత్యంత సజాతీయాపేక్షత్వేపి నియమాభా
వేనా తిచారనిరాసఇతి నియమోక్తి సాఫల్యం, అత్యంతసాజాత్యంచాత్ర నిర్దిష్టా
కారేణ సామ్యం। హేతౌతు సజాతీయే ద్రవ్యాంతరే సంయుక్తత్వహేతో ద్ర
వ్యస్య స్వగతసంయుక్తత్వే ద్రవ్యాంతరాపేక్షానియమా త్తద్వ్యవృత్త్యై స్వసజా
తీయోక్తిః, స్వానంతరేత్యాదినా పరస్మిన్ పుత్రత్వాదిహేతౌ పితరి స్వపుత్రత్వే
పితృసాపేక్షత్వదర్శనా త్తస్మిన్ననైకాంత్యం నిరస్తం, పుత్రత్వాదికం హి పిత్రా
ద్యనంతర కాలాదుత్తరత్రాప్య నువర్తతే, ఏవం ద్రవ్యాంతరచ్ఛిన్నత్వాపాదకే
ద్రవ్యాంతరేణచ్ఛేద్యేపి ద్రవ్యే నవ్యభిచారః॥ ద్వితీయానుమానేపి అనుభూతిరనన్యా
ధీనవ్యవహారేత్యుక్తే అన్యనిరపేక్షఘటాది వ్యవహారహేతుతయా సిద్ధసాధ్యతాం
పరిహర్తుం స్వశబ్దః, తథాపి వివక్షా వాగాది సాపేక్షతయా బాధోదృష్టాంతేచ
సాధ్యహాని స్స్యా దతస్స్వాత్యంతసజాతీయ్యానపేక్షత్వం వివక్షితం, నియమగ్రహ
ణంచ పూర్వవత్ ।

తదిహ అనుభూతి స్స్వాత్యంతసజాతీయాపేక్షానియమరహిత స్వవ్యవహారేతి పక్షస్థితిః । హేతుస్తు హేతుత్వాదిత్యేవాలం, క్వచిదపివ్యభిచారాదృష్టేః । స్వసంబంధాదిత్యాది విశేషణప్రయోక్తిస్తు తత్కృతవిశేషవైశద్యార్థా । ఎవ న్నామోక్తమాత్మసిద్ధౌ " సజాతీయ స్వసాధ్యార్థ నిరపేక్షాత్మసిద్ధయః । సర్వే పదార్థా స్తేనాత్మా నిరపేక్షాత్మసిద్ధికః " ॥ ఇతి ॥ అత్ర సిద్ధిః - వ్యవహారయోగ్యతారూపః ప్రకాశః । తదుక్తి ర్వ్యవహారమప్యుపలక్షయతి । ఉభయత్ర పదార్థత్వాదిత్యేవ హేతుః, ఎవం పూర్వానుమానేపి పదార్థత్వా ద్ధేతుత్వాదిత్యాదిమాత్ర ముపాదాయ స్వాత్యంతసజాతీయాపేక్షా నియమరహిత స్వప్రకాశేతిసాధ్య ప్రయోగోప్యూహ్యః । తచ్చ నిగమనేన "అనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వ ఇత్యనేనసూచితం । అత్ర "సజాతీయేత్యా"దినా ఆత్మనశ్ప్రతిసిద్ధంజ్ఞానత్వమవష్టభ్యాత్మరూపం జ్ఞానం స్వాత్యంతసజాతీయాపేక్షారహిత స్వసిద్ధిక మిత్యుచ్యతే । స్వసాధ్యనిరపేక్షత్వోక్తిస్తు ప్రయోగాంతరార్థా । సాధ్యం - వ్యవహారానుగుణకార్యాణాం బోధ్యమిత్యర్థః । అత్రా స్వబోధ్యాపేక్షా రహిత స్వప్రకాశః పదార్థత్వాత్ ఇతి । ఎతేన స్వబోధ్య మంతరేణాపి భాతీత్యుక్తంభవతి । దృష్టాంతానాం త్వచేతనతయా బోధ్యాభావాదేవ తత్ప్రకాశ స్స్వబోధ్యాపేక్షారహితః ॥ అస్తామేతత్, ప్రకృతే సామాన్యతో వ్యాప్తిమాహ (యఇతి) యద్యపి రూపవతామేవ చాక్షుషత్వమితి నయమోనాస్తి, తథాపి నీరూపంద్రవ్యం సర్వమచాక్షుషమితి తేన దృష్టాంతమాహ (యథేతి) అత్ర ప్రథమేనాదిశబ్దేన స్పర్శో గృహ్యతే । ద్వితీయేన స్పర్శనత్వం వ్యవహారవిశేషశ్చ । రూపాదే ర్వ్యవహారవిశేష హేతుత్వం తన్నిమిత్తా చాక్షుషత్వా ద్వ్యాపాదనేన ॥

ఎవం విధ సామాన్యవ్యాప్తౌ కేవలవ్యతిరేకివిశ్రమం కేచిదాహుః, ఎతద్వా పక్షధర్మతాలబ్ధవిశేషం వా సూచయన్నిగమయతి (అతఇతి) స్వయమేవ హేతుః - బుద్ధ్యంతరనిరపేక్ష మేవేత్యర్థః । అత్రాపి తత్ప్రయోగస్తు అనుభూతి రనన్యాధీనస్వప్రకాశా పరప్రకాశాసాధారణాభివ్యక్తిహేతుత్వాత్ యన్నోక్తసాధ్యం

త్తనోక్తహేతుకమితి । ఏవం వ్యవహారేప్యూహ్యం ॥ నను బ్రహ్మనిత్యంశ్రుతం ధీస్త్వనిత్యా సాక్షాత్కథంతత్స్యైక్యమ్, యోగాచారోక్తాచ్చ త్వదుక్తస్య కోభేద ఇత్యత్రాహ (సేయమితి) శాస్త్ర ప్రత్యక్షాభ్యాం సచ్చిద్రూపతయైవ సిద్ధేత్యర్థః । అత్ర స్వయంప్రకాశేతి నిత్యత్వ నిదానోక్తిః సర్వదా సత్త్వముభయాంత శూన్యత్వం వా నిత్యత్వం । తచ్చ " నవిజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపోవిద్యత '' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం జ్ఞానత్వంచ బ్రహ్మణశ్శ్రుత మతస్తదవిరోధఇతిభావః । శ్రుత్యా ప్రత్యక్షవిరుద్ధ స్తదర్థచమిత్యత్ర విరోధాభావా భిప్రాయేణహేతుమాహ (ప్రాగితి) సంవి త్ప్రాగభావధ్వంసయో ర్భ్రాంతిసిద్ధతయా స్వరూపత స్తదభావస్య స్థాప్యమానత్వాదిత్యాశయః । అతఏవ నసాధ్యా విశేషశంకా । ధీనిత్యత్వశ్రుతిరన్యపరా నచాన్య దిహమానమి త్యత్రాహ (తదితి) ఏవకార ఇహప్రాగేవ సూచితత్వా న్నైరపేక్ష్యంవా వ్యనక్తి ।

నను స్వయంప్రకాశత్వమిహ నలింగంసపక్షే సత్యపి [తత్ర] క్వచిదప్యవృత్తేః సంతిహి ప్రాగభావరహితత్వే సాధ్యే ప్రాగభావా స్సపక్షాః, ప్రత్యధ్వంసరహితత్వేచ ప్రధ్వంసాః, తదుభయరాహిత్యేచ ఖపుష్పాదిః, ఆహుశ్చ " యస్మిన్ననిత్యతానాస్తి కార్యతాపినవిద్యతే । తస్మిన్యథాఖపుష్పాదా వితిశక్యంహి భాషితుమి '' తి తత్రాహ (నహీతి) స్వప్రకాశత్వస్య లింగత్వాభావేపి వికల్పానుపపత్తిద్వారా వివక్షితనిదానత్వం స్యాదితిభావః । అత్ర ప్రాగభావోక్తిః ప్రధ్వంసస్యాప్యుపలక్షికా । స్వతః పక్షేపి ధీస్సత్యసతీవా స్వాభావగ్రాహిణీతి వికల్ప మ్మత్వా ఆద్యన్నిరస్యతి (అనుభూతిరితి) నను స్వయంసతీభావమభావంవా విషయాంతరమివ స్వాభావమపి నగృహ్ణీయాదిత్యత్ర విషయస్యాభావాత్తస్యదుర్గ్రహత్వమాహ (తస్యాఇతి) యద్యప్య, న్యోన్యాభావాదే స్స్వప్రతియోగిసమకాలత్వమస్తి తథాపి ప్రాగభావప్రధ్వంసయో స్నతత్స్వాదిత్యభిప్రాయేణ " విరోధాదేవే '' త్యుక్తం । ద్వితీయ్యం విషయిణోగ్రహణస్యాభావాదాక్షిపతి (ఏవమితి) అన్యతరాభావ సామ్య ప్రకారేణేత్యర్థః । విరోధం

వివృణోతి (అనుభూతిరితి) స్వయమసతీ వంధ్యాసుతధీవత్సా స్త్వదితిభావః। అన్య తః పక్షోపి వికల్పాసహ ఇత్యాహ (నాపీతి) అన్యత్వప్రిమాణ మనుభూతింవిష యీకృత్య నవేతి వికల్ప్య పూర్వత్ర ప్రాప్తాన్నితేన విరోధమాహ (అనుభూతే రితి) ద్వితీయే ప్రతియోగ్యగ్రహే కథమభావగ్రహ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అస్యాఇతి) నహి ధీగ్రాహ్యాస్య ఘటాదేరభావ ఇహంసాధ్య ఇత్యాశయః । విష యాకారపక్షం పరిశేషేణ తద్విరోధ న్నిగమయతి (స్వతఇతి) పరోక్ష వేద్య త్వయో రభావాదియమితి విషయాకారా నర్హత్వం । ఏవ మభావస్యాగ్రహేపి భావస్యా త్పత్త్యాదే స్స్వతోన్యతోవా గ్రహస్సా స్యదిత్యత్రాహ (అతఇతి) ఉక్త వికల్పానుపపత్తే స్తస్యాశ్చాత్రాపి సంభవాదిత్యాశయః । నహి స్వతస్స్వావి కారగ్రహః తస్యాస్స్వరూపమాత్ర గ్రాహిత్వాత్, నచా న్యతః అవేద్యత్వాత్, తత్పమతయా గ్రహణెహి తద్విషయత్వం దుష్ట్యజమేవ ప్రాగభావాభా వాత్, కారణంహి సర్వకార్యాణాం తత్తత్ప్రాగభావః,నచతద్గ్రహితం ఖరశృంగ ముత్ప ద్యత ఇతిభావః ।

ఉత్పత్తిప్రతిబద్ధాః - తద్వ్యాప్తాఇత్యర్థః । భావవికారాః - భావరూపావికారాః బాహ్యానాం భావానాం సంభవంతోవా । ధీనిర్వికారాం అనుత్పన్నత్వాదితి వ్యతిరేకే । ఏతేనైవ సజాతీయమపి నిరస్యతి (అనుత్ప న్నేతి) ఇయమిత్యనేన ప్రాగ్వత్స్వతో న్యతశ్చ నానాత్వేనాపి దుర్గ్రహాతి సూచ్యతె । ఆత్మని - అనుభూతిశబ్దోపాత్తే స్వాత్మనీత్యర్థః । తత్ర ధీప్రతియో గికభేదో నాస్తి, సతు జడేష్వేవేతి భావః । అనుత్పన్నశబ్దేన వివక్షితస్య హేతో ర్వ్యాప్తిపక్షధర్మత్వే వ్యనక్తి (వ్యాపకేతి) నానాత్వవ్యాపక ముత్పన్నత్వం తద్విరుద్ధస్యా నుత్పన్నత్వస్య పక్షే ప్రమితత్వాదిత్యర్థః । యన్నానా తదుత్పన్న మితి వ్యభిచారానుపలంభేన ద్రఢయతి (నహీతి) నానాభూత న్నహ్యనుత్పన్నం దృష్టమి త్యన్వయః, ధీ స్సజాతీయరహితా అజడత్వాత్,యన్నైవంతన్నైవం యథా ఘటఇతి ప్రయోగః । పరమాణ్వాదిసంజ్ఞాస్తు కేచిదథా స్సజాతీయవంతోప్య

నుత్పన్నా ఇతి పరేష్టమ్మాన శూన్యమితిభావః । ఉక్తవ్యతిరేకసాధ్యయో రన్వయిన ముపాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన వికారాగ్రహ్యంతే । భేదా వికారాశ్చ నానుభూతిధర్మాః అనుభావ్యత్వా ద్రూపాదివదితి। నన్వనుభూతే రసాధారణాని ధత్వ స్వప్రకాశత్వ నిత్యత్వా జత్వ నిర్వికారత్వ నిర్భేదత్వాని త్వయైవాఽద్యో క్తాని, అన్యతాదివ్యావృత్తయశ్చ ప్రాగుక్తాః, తత్పక్షీకార బహిష్కారయో ర్బాధ వ్యభిచారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (అతఇతి) భావాభావరూపాణాం సర్వే షాం ధర్మాణాం ఆదిశబ్దేన సంగ్రహేణ పక్షీకృతత్వాదిత్యర్థః । ఏవకార స్సాధ నత్వాదాదర్త్యపరః । అన్యోపి - క్వచిత్ శ్రుతిసిద్ధో స్తదుక్తోపి తియావత్ । కల్పితే ను ధర్మైర రతిహేతుసాధ్య వ్యవహారః ।

జ్ఞానభేదనిషేధేతు జ్ఞానానామైక్యమత్రినః ।
జడాద్భేదనిషేధేతు తన్మిథ్యాత్వాన్న తద్భవేత్ ॥

జడాదివ్యావృత్తయశ్చ స్వరూపానతిరిక్తా ఇత్యుక్తం । ధ నిర్ధర్మా అనుభవస్వరూపత్వాదితి వ్యతిరేకీ విగితా నానుభూతిధర్మాః అనుభావ్యత్వాదితి ప్రాహోర్కా పపీతి పదద్వయేన స్మారితో । ఉక్తంచ ఖణ్డనే “ప్రకాశాత్మతామాత్ర స్యైవ స్వతస్సిద్ధత్వేన జడాత్మనాం కేషాంచిద్ధర్మాణాం తదంతర్భావా నుపప త్తే” రితి ॥ అనుభూతే ర్నిర్విశేషత్వాది సాధనేపి జిజ్ఞాసితస్యాత్మనః కిమా యాతం, సహి బహ్వీభిః శ్రుతిభి ర్జ్ఞానాదిధర్మాశ్రయత్వేన భాతీత్యత్రాహ (యతఇతి) ప్రాగుక్తప్రకారేణ నిర్ధూతనిఖిలభేదత్వా దాశ్రయాశ్రయివిజాతీ యభేదోపి కల్పితః, అత స్సనాత్మా సంవిదన్యత్వాత్ ఘటవదితి భావః ॥ స్వప్ర కాశత్వ నిర్గుణత్వేచా త్మస్వభావతయా భాసేతే సంవిది స్థాపితే,అనేన శ్రుతిసిద్ధ మత్మాధరూపత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇత్యాశయవతోక్తం (సైవాత్మేతి) ధీరాత్మా నిర్విశేషత్వా ద్ధీత్వాచ్చేతి వ్యతిరేకిద్వయమిహ వివక్షితం । ప్రకృతేఽ జడత్వ మపి తావృశం హేతుమాహ (అజడత్వాచ్చేతి) వ్యతిరేకవ్యాప్తిం పక్షధర్మ తాంచ వ్యంజయన్ వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తి మాహ (అనాత్మత్వివ్యా

ప్తమితి) అనాత్మత్వే వ్యాప్త్యే వ్యాప్తం వ్యాపక మిత్యర్థః । కర్తరాతిరిక్తః,యో నాత్మా సజడః యథాదేహాదిః, ధీస్తు నతథా, తస్మా దాత్మా । అత్రీ జ్ఞానాశ్రయో హమర్థస్త్వాత్మేతి సర్వలోకస్యానుభవప్రత్యక్షేణ బాధఇతి చోదయతి (నను చేతి) యథాహు నిరాలంబనానుమానే "సర్వలోకప్రసిద్ధ్యాచ పక్షబాధో త్రితెధ్రువమి " తి । స్వతః ప్రమాత్వమభ్యుపేత్యా లౌ ప్రతీతిశబ్దః । స్వారసిక బాధాభావేపి యౌక్తికబాధాత్మ నైల్యాదికల్పత్వ మ్మత్వా ప్రతివక్తి (నైవమితి) ఆత్మనోపి జ్ఞాతృత్వం దేహాదిజ్ఞాతృత్వవ ద్బాధితత్వాత్ భ్రాంతిసిద్ధ మిత్యాహ (నేతి) హేతుత్వ పరోయం పరామర్శః, విమతం జ్ఞాతృత్వం భ్రాంతిసిద్ధం జ్ఞాతృత్వ స్వరూపత్వాత్ సమ్మతవదితి । దేహాదే జ్ఞాతృత్వమిచ్ఛతామప్య విగానార్థమన్యతాప్యేకధీషయే బాధ్యాబాధ్యాంశ వివేకం వ్యనక్తి (రజతతేతి) అన్యధాఖ్యాత్యన్యాహేణేదం నిదర్శనం । స్వపక్షేహి శుక్త్యవచ్ఛిన్నమాయాం శకబుఅరస్య చైతన్యస్య రజతతయా వివర్తః ॥

శుక్తా రజతత్వబాధపి ప్రమాణసిద్ధేరజతె రజతతెవ దేహాదా బాధితాప్యా త్మని జ్ఞాతృతాస్యాదిత్యతి ' స్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వంవా కర్మకర్తర్యవచ్ఛిన్న వృత్తిజ్ఞానా శ్రయత్వంవా జ్ఞాతృత్వమితి వికల్పమ్మత్వా ద్యేపి స్వరూపజ్ఞానాశ్రయత్వ మిదం స్వరూపస్యైనవా న్యస్యవేతి వికల్పే స్వరూపస్యేతి పక్షమాత్మాశ్రయేణ నిరస్యతి • (అనుభూతేరితి) కర్తృత్వమిహాశ్రయత్వం, జనకత్వవివక్షాయానుపాయ్త్మాశ్రయస్సిద్ధః । కథంతస్యాత్మనః ప్రత్యక్షాదిభి జ్ఞాతృత్వప్రతీతి రత్యతె తత్సధవం అన్యస్యవేతి వికల్పిత పక్షస్యాసంభవంచజ్ఞాపయితుమాహ(అతఇతి) స్వస్య స్వాశ్రయ త్వా యోగాదిత్యర్థః । అంతరంగాహమర్థ ధర్మాధ్యాసైనై క్యవ్యంజనాయ "పిష్టి" త్యంతం (జ్ఞాతృత్వమితి) యథా ఆత్మని మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డత్వమధ్యస్తం తథా[జ్ఞాతృభూతాహధాభిమానో]జ్ఞాతృత్వమిత్యర్థః। తత్రాను భూతిబహిభూతత్వమపి హేతుః, సతు "జ్ఞాతృత్వంహి" త్యుత్తరవాక్యే స్పష్టః । జ్ఞాతృత్వమ ధ్యస్తమిత్యనైనైవా త్మనోవృత్తిజ్ఞానాశ్రయత్వపక్షోపి వ్యుదస్తః ।

తదుపపాదనాయ, ప్రతిక్షేప్యస్వరూపన్ని ష్కర్షతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) హి హేతౌ యతో జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమత ఇత్యర్థః । ప్రసుతే కోవిరోధ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చో హేతౌ, ఉక్తాకారేణా కారాంతరసము చ్చయార్థో వా । "వికిృయాత్మకంజడమి" తి వ్యవస్థాప్యమాత్మా క్రియవిశేషణం వ్యనక్తి (వికారిద్రవ్యాహంకారగ్రంథిస్థమితి) స్వరూపా నబంధిత్వాభావాద నాత్మత్వవ్యక్త్యై దేహాదివద్గ్రంథిస్థత్యోక్తిః । ఈదృశస్యా చితో్యపలంభమాహ (అవిక్రియ ఇతి) పరేషు వ్యాప్రియమాణేషు నిర్వ్యాపారోహి సాక్షీ అత "స్వా క్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయా" మిత్యనుశిష్ట్యా "సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణ శ్చే" తి శ్రుతిరపి ద్రష్టృత్వపరేతి నభ్రమితవ్యం, కింత్వ విద్యాగోచరానుభవ స్వరూప పరేత్యాహ (సాక్షిణీతి) అనేన సూచితశ్శ్రుతివిరోధోపి ॥ తన్నిర్ధర్మత్వ విరోధముప్యాహ (చిన్మాత్రేతి) "అనుభావ్యత్వాది" తి ప్రాగుక్తహేతు నైవ కర్తృత్వాదేరప్యనాత్మధర్మత్వం సాధితమితి స్థాపయతి (దృశ్యధీనేతి) కర్తృత్వాది నాత్మధర్మః దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాత్ రూపాదివది త్యనుమానమత్రా భిప్రేతం । కర్తృత్వాదిత్యాదిశబ్దేనా హంప్రత్యయ గోచరత్వగ్రహః ।

నను "అహమేవాహం మాంజుహోమి" త్యాదిశ్రుతిశతైః ప్రత్యక్షాను గృహ్ణైదహమర్థఆత్మేతి సిద్ధే ఉహంత్వసామానాధికరణ్యబలాజ్ జ్ఞాతృత్వాదిక మా త్మధర్మస్స్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి) ఆదిశబ్దేన మరణ మోక్షసంగ్రహః । స్వాత్మప్రకాశోపి తదానాస్తీతి జడాత్మవాదిమతవ్యుదాసాయా త్మానుభవోక్తిః । తాస్వపి దశాసు స్వప్రకాశత్వస్య శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదితిభావః । అహంబుద్ధేరాత్మ విషయత్వే స్వరూపస్ఫురణవత్సుషుప్తావపి సానువర్తేత,ప్రయో గశ్చ అహంకర్తేత్యాదిధీ నాత్మగోచరా సుషుప్త్యాదావవిద్యమానత్వాత్, తథాచ "అహంమానోద్భవం దుఃఖమి" త్యాది "అవిద్యాహమ్మతిరితి" చ పఠ్యతే ॥ అకర్తృత్వా నంహత్వయో రుక్తస్యప్రమాణస్యా నుగ్రాహకతర్కానాహ (కర్తృత్వఇతి) ప్రసంగవిపర్యయాభ్యా జడత్వాదయఃప్రకృతసాధ్యద్వయో

వ్యతిరేకహేతవోభిప్రేతాః । యదిజడస్యాహంత్వం తర్హి దేహస్యైవ తల్లిఙ్గం నస్యాత్ “ బాధాచ్చే ” త్తర్హి శ్రుత్యాదిసిద్ధస్య బాధాయోగాదాత్మని తదస్తు। అనాత్మనః కర్తృత్వే కామిత్వ కర్తృత్వసామానాధికరణ్యాత్ తన్మూలంభోక్తృత్వమప్యాత్మనో నసిద్ధ్యేత్ । “శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీ” తి నియమస్య జాతేష్ట్యాదవగత్యా నివృత్తిః, అన్యత్ర నతథా, తథాచ సంసారాభావా న్ముక్తిశాస్త్రస్యారభ్యమిత్యతాహ (అహంప్రత్యయేతి) (కర్తృతయా ప్రసిద్ధాహాదితి) కథం, ఇత్థం, ప్రచురాణాం విష్ణుక్రమణ సంస్మరణాదీనాం వైధక్రియాణాం సాక్షాద్దేహాశ్రయత్వా ద్వ్యాఞ్జనసవ్యాపారాణాం దేహసాపేక్షత్వాచ్చేతి ॥ ప్రామాణికానాం - శ్రుత్యాద్యనుసారిణామిత్యర్థః । తదిహాకర్తుః భోక్తృతాసంభవేన తేన బాధాయోగనోద్యం పరాస్తం । అహంత్వకర్తృత్వాదౌ బాధశ్చ పూర్వోక్త సుషుప్త్యాదివిషయాశ్రుతిప్రసిద్ధః । అత్మాశ్రితఃతస్య తత్తత్క్రియానాశ్రయత్వేప్యైహికాముష్మిక తత్తత్ఫలభోక్తృత్వం ప్రామాణికైస్స్వైరంగీకృతం తథానాత్మనో హమర్థస్య కర్తృత్వేపిగతిః । స్మర్యతేచ “ కార్యకారణకర్తృత్వే ” ఇత్యాదీతిభావః । తర్హి భోక్తృత్వాదేవ జ్ఞాతృత్వాదికంస్యాదిత్యత్రదత్తోత్తరత్వమ్మత్వాహ (తదేతి) అయంభావః కర్తృత్వాభోక్తృత్వవిశిష్టోహమర్థో నాత్మా అహంధీవేద్యత్వాత్ దేహవత్, అభోక్తృత్వేప్యాత్మనోభోక్తృత్వాధ్యాస్యాత్త దుక్తిః । ముక్తిశాస్త్రంచ తావన్మాత్రనివృత్త్యర్థమితి ॥ నహి కర్తాసాక్షీస్యాది త్యభిప్రాయేణ సాక్షిత్వోక్తిః । ప్రతిపత్తవ్యం - ఉక్తం హి తుభి “ యస్యనాహంకృతోభావ ” ఇత్యాదిశాస్త్రై శ్చేతి శేషః ।

నన్వవిద్యాశబలే చిన్మాత్రాత్మన్యహమితి ప్రథమోధ్యాస స్త్వదుక్తః । తథాచ శుక్తిస్థతయా రూప్యవద్ధీస్థతయా అహమర్థోభాసేత, ప్రత్యుత తద్ధర్మతయా ధీర్భాతి, తథాత్వే ధియోహమర్థవికారిత్వం జన్మాదివికారాశ్రయత్వంచ స్యాదిత్యతాహ (ఎవమితి) “ అభివ్యంజక ” ఇతి హేతుగర్భం । “ జడోపీ” తి ఘటవద్వ్యంజకత్వా సంభవశంకావ్యుదాసార్థం । అహంకారస్థతయా భివ్యక్తి

మాత్రమేవ నతువాస్తవీ తత్ప్రవృత్తిః, దర్పణ ప్రతిబింబన్యాయేనతు తదర్థ స్యోక్తిః, అతో నతద్వికారిత్వాదిప్రసంగః ॥ ఇంద్రియవద్వ్యంజకత్వమస్తు,కిమితి స్వనిష్ఠతయా వ్యక్తిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) యథాదర్శనం స్వభావోద్దు రతిక్రమ ఇత్యభిప్రాయేణ స్వభావశబ్దః । అభివ్యంజకానామీ దృక్స్వభావత్వం బుద్ధీనాం ప్రమాత్వవదౌత్సర్గికం క్వచిదపవాదేపి భూయోదృష్ట్యాసిధ్యతీత్యాహ (దర్పణేతి) తత్తద్విశేష ప్రయుక్తత్వవ్యుదాసాయ బహూదాహృతిః । జాతి వ్యక్త్యుదాహరణేన చక్షుఃప్రతిఫలనోపాధికత్వ శంకాచాపాస్తా ॥ ఉక్తప్రకారేణా స్థాన వైపరీత్యస్యవ్యస్యా పాస్తత్వమాహ (తత్కృతఇతి) వ్యంజకసామా న్యస్వభావ సిద్ధఇత్యర్థః ॥ నను స్వప్రకాశజ్ఞానస్య నవ్యంజకాపేక్షా, వ్యంజకా నాంచ నక్వచిదపి స్వవ్యంగ్యవ్యంజనం దృష్టం।అనుభూతిశ్చనవ్యక్తిక్రి అక్షరవ త్సత్వప్రసంగాత్, అహంకారోపినావ్యక్తిః వ్యక్తిబుద్ధ్యధీనసిద్ధిత్వాభావేనపర మార్థసత్త్వప్రసంగాత్ । నచ స్వయంవ్యక్తిః, అనిష్టత్వాత్ అతో మిథోవ్యం జ్ఞవ్యంగ్యత్వే న్యోన్యాశ్రయ స్స్యాదితిచోద్య మనూద్య (క్షిపతి) (స్వ ప్రకాశాయాఇతి)

సజాతీయ నిరపేక్షతయా స్వయంభాతస్యాపి పరేణవ్యంగ్యత్వం తదభివ్యంజ కంచ నిదర్శయతి (రవీతి) కరతలస్య రవికరవ్యంజకత్వమ సిద్ధమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏతేన నిత్యసిద్ధాయా స్స్వరూపవ్యక్తే ర్న్యస్తాహంకారజన్యాభి వ్యక్తిరిత్యపి సూచ్యతే ॥ పూర్వమహంబుద్ధే స్సుషుప్త్యాదావభావాత్సిద్ధాంతిసమ్మత స్వరూపధర్మోయోగేనా న్యగోచరత్వముక్తం । అత్ర ప్రత్యేయః ప్రత్యేతవ్యాద వ్యతిరేకోహంత్వం,తచ్చాత్మనః కాదాచిత్కమపి సత్యమితి మన్యమానం ప్రత్యాహ (యతఇతి) వ్యాపకాభావే వ్యాప్యస్నేతి వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా సాధ్యస్యాత్ర సాధకసద్భావార్థతయా తద్ధేతూక్తిః నతుతద్బోధకతయా, అహంకారస్య ధర్మతానిషేధో హంత్వధర్మతానిషేధార్థః । జ్ఞాతృత్వాదికంవాభావ ప్రధానం, జ్ఞాతృత్వాదిసహిత మహంత్వమిత్యర్థః । ఏవకారో న్యథాసిద్ధ్యపో

హార్థః । జ్ఞాతృత్వాహంత్వే మిథ్యాభూతే అనాత్మధర్మాణాచ, సుషుప్త్యాదావ భావత్వాత్ సుసుప్త్యత్వాదివదితి ప్రయోగః । స్వరూపాసిద్ధోయం హేతురితి వాదినం ప్రత్యాహ (తతేతి) హీనతా, శాస్త్రప్రసిద్ధా వా "నాహంఖల్వి" త్యాదిభిః సుషుప్తా వహంధీనివృత్తిస్సిద్ధా, ముక్తౌచా "హంకారంబలందర్పమి" త్యాదిభిః । నకేవలం శాస్త్రేణ,ప్రబుద్ధస్య సుషుప్తావస్థాత్ పరామర్శాపరికా రాచ్చ తదానీమహంధీనివృత్తిమాహ (అతఏవేతి) అతాప్ర్యతఇతి సాధ్యపరం।

"యదప్యాహురిత్యా" దినా ప్రపంచితం వస్తుసామర్థ్యం పరమప్రకృ తికమర్థ నైరపేక్ష్యవ్యక్త్యై నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రమాణైస్తదనుగ్రాహకై శ్చ స్థాపనాదిత్యర్థః । అత్ర నిర్విశేషం ప్రాప్యం,నిత్యప్రాప్తేతస్మిన్ప్రాస నాదిసాధ్యా ప్రాప్తిః,నివర్త్యా మిథ్యాభూత జ్ఞానం,తన్నిరాసేచ జ్ఞానాతిరిక్తంనా పేక్ష్యం, నివర్తకం వాక్యజన్య మైక్యజ్ఞానం, తచ్చ స్వోత్పత్తౌస్వఫలేవా నకి మాపేక్షితమితి వస్తుత్రయసామర్థ్యనిష్కర్షః । "నిరస్తేత్యా" దినా స జాతీయ విజాతీయ నివృత్తిః । భేదవికల్పః - త్రైవిధ్యం, తత్ప్రమోవా । నిర్వి శేషేతి స్వగతవ్యుదాసాయ । చిన్మాత్రైకరసశబ్దః ప్రాగ్వత్ ।జ్ఞాతృజ్ఞేయాదయో వివ ర్తాః (భ్రాన్త్యైవివర్తంతే) భ్రమగోచర మిథ్యాభూత వికారవతీభవతీ త్యర్థః । తచ్ఛబ్దేన భ్రాంతిఃపరామృశ్యతే । శుద్ధ ముక్తశ్భావవిద్యా తత్కార్య నివృత్త్యర్థా । (ప్రతిపత్తయే) ప్రాప్తయఇత్యర్థః (సర్వే వేదాంతాః) కారణపరా స్తత్వోచ్చేదకా స్తదైక్య బోధకాశ్చ । తేషా మారభ్యత్వమిహ విచారద్వా రా। ఇతిః ప్రకారే। ఇతి యదప్యాహురి త్యన్వయః । సకారణస్య సంసారస్య సత్య త్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావా న్నతదర్థం శాస్త్రమారంభణీయమిత్యత్ర తస్యమి థ్యాత్వేన ధీబాధ్యత్వాత్ తత్ప్రధానం శాస్త్రమారభ్యమితి పరోపన్యస్త వస్తుసా మర్థ్య మిహస్పష్టీకృతం ।

తస్మాదనుపయుక్తత్వా ద్విరోధాచ్చాత్రకర్మణః ।
తచ్చింతావృత్తతానేతి వాక్యశేషోమనస్కృతః ॥

మహాసిద్ధాంతారంభః.

అథానూదితనానార్థ దోషజాలమహాదధేః ।
సంక్షిప్తప్రతిపత్త్యర్థం తదిత్యాదినిబధ్యతే ॥

ప్రకాశయతితత్కారః పరైరుక్తమనేకధా ।
అనేకగ్రంథసందర్భ సాధితంతదుదీర్యతే ॥

దూష్యకార్త్స్న్యమిదంవక్తి ప్రస్ఫురద్దోషతామపి ।
ఆభాసత్వమతోవస్తు మిదంశబ్దఃప్రయుజ్యతే ॥

కించాసారమిదంసర్వం సతిసారేహికుత్రచిత్ ।
సారాసారావివేక్తవ్యౌ సల్లిఙ్గాదిస్వమైరపి ॥

యదినోద్ధ్రియతేన్యాయైశ్శ్రుతిశల్యమిదమ్మతం ।
ఉపప్లావయేతసన్మార్గ స్తదావాబాహ్యదూషణే ॥

ప్రమాణత్వాప్రమాణత్వే పుణ్యపాపాదితత్ఫలం ।
విధ్యర్థవాదమంత్రార్థ నామధేయాదికల్పనాః ॥

సర్వేషులక్షణేష్వేవ స్వప్రమాణగతైస్స్థితిః ।
వచనవ్యక్తిభేదేన పూర్వసిద్ధాంతపక్షతా ॥

కర్మభ్యఃఫలసంబంధః పారలౌక్యైహలౌకికః ।
సర్వమిత్యాద్యయుక్తం స్యా దర్థశూన్యాసుబుద్ధిషు ॥

తస్మాద్ధర్మార్థిభిఃపూర్వం ప్రమాణైర్లోకసమ్మతైః ।
అర్థస్యసదసద్భావే యత్నఃకార్యఃక్రియాంప్రతి ॥ ఇతి

అత్ర వ్యావహారిక వ్యవస్థయా సమాధిస్తు సాంప్రతవ్యవస్థాపన పాకరిష్యతే। అత్ర తదిదంపరోక్త ముపాయాదిత్రియ మనాదరణీయ్యమితి సార్థ్యం, ఔపనిష దేత్యాదినా తద్దేతూక్తిః । స్వపక్షేచ ప్రాప్త్యాదయస్త్రయ ఇహ పరమపురుష తద్భక్తి తదపరాధా న్యూచ్యంతే। ఔపనిషదశబ్దేన "తంత్వౌపనిషదం పురుషమి" త్యాది వాక్యం స్మరయతా స్వపరపక్షయోః సాధారూపణోక్తిః । పరేషాంతు బ్రహ్మణో వేద్యత్వానభ్యుపగమా త్తదిష్టవిపరీత సగుణత్వాదిశ్రుత్యాచ బాధప్రద ర్శనం। పరమపురుషత్వోక్తి రీశ్వరోత్తీర్ణతా వ్యుదాసాయ। అథాత్రిమూర్తి సామ్యోత్తీర్ణతాది పక్షాపోహః।సమ్యగ్జ్ఞానానుపపత్త్యై భక్తివిరహోద్యుక్తిః। భక్తి హీన సమ్యగ్ హేతుతయా "యస్యదేవేపరాభక్తిః, శుద్ధభావంగతోభక్త్యా" ఇత్యాదిషు ఖ్యాతా। పాపస్య నాసనా - తత్వజ్ఞాననివృత్తి మిథ్యాజ్ఞానాదే స్సజాతీయా రంభస్యో త్పాదనశక్తిః। తస్యా స్తత్వధీనాశకత్వం "పాపంప్రజ్ఞాంనాశయతి క్రియమాణం పునఃపునః" ఇత్యాదిషు ప్రసిద్ధం। బీజాంకురన్యాయ సూచనాయా నాదిశబ్దః। అశేషశబ్దేన మాన తత్ప్రాప్త్యుపాయాది సర్వసంగ్రహః।

పాపస్య భక్త్యానివర్త్యత్వం భక్త్యభావే యథాహార్థం హేతుసాధ్య భావోభక్తి నిరోధద్వారం చాత్ర సూచ్యం ॥ భక్త్యభావాదినో క్తాథార్థాభ్యాం మానతకార్దా సర్వత్ర ప్రమితిసామగ్రీ శైథిల్యేన బహువిదామపి భ్రమాదిసంభవమాహ (అనధిగతేతి) సమ్యగిత్యుపసర్గయర్థం। పదస్వరూపం - ప్రకృత్యాది ప్రత్యయాంత సముదాయాత్మకం। వాక్య స్వరూపంతు తాదృశాం సంఘాతః। తదర్థః - ముఖ్యాముఖ్యరూపః పదార్థో వాక్యార్థశ్చ। తద్యాథాత్మ్యం - దుస్త్యజభేద గర్భత్వం వాక్యార్థస్య యథాహార్థం తాత్పర్యగోచరత్వంచ। భేదభూయస ... విరోధేసతి ప్రబలతయా పరేష్టత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదేః పూర్వం వాక్యస్యోక్తిః। ఆదిశబ్దేన స్వపరాభ్యుపేత గ్రహః। సకలశబ్ద స్సావాంతరభేదకరః పరేష్ట మానాంతపరో వా। వృత్తం - స్వతస్స్వార్థసాధనం, ఉపజీవ్యానువిధానంచ। తచ్ఛబ్దేన ప్రమాణ పరామర్శః। న్యాయః - తర్కః।

సమీచీనత్వం-సాంగపంచకత్వం । మార్గాః-తత్త్వప్రతిపాదక విద్యాస్థానం, యద్వా విరుపజిజ్ఞాసా [illegible] నుగ్రహః । సంబంధసామాన్యేఽపి । కుతస్తహీ మానశూన్యస్య [illegible] నమిత్యత్ర బాహ్యానుతపదిత్య భిప్రాయేణాహ (వికల్పేతి) వికల్పాసహత్వం, వికల్పమాత్ర స్పష్టదోషత్వం । వేద్యత్వావేద్యత్వాది విరుద్ధగోచరత్వా భిప్రాయేణ వివిధశబ్దః । తర్కేషు సారో బాహ్యైరాప్తైః వేదప్రామాణ్యస్య నాఙ్గీకారాత్ । ఇదంతు తద్విశేషైః కల్పితం । స్వమతస్య సంప్రదాయస్థిత మానసిద్ధత్వం బోధాయన టంక ద్రమిడాది సూత్రకార పరిగ్రహం ప్రాచుర్యంచ సూచయతి (న్యాయేతి) [illegible] ఉక్తత్రి జల్పిత [illegible] మిత్యర్థః । ఏతేన [illegible] వాదానధికార స్సూచ్యతే । ఉక్తంహి వేదార్థసంగ్రహే " [illegible] బ్రహ్మవ్యతిరిక్త [illegible] స్వపక్షసాధక ప్రమాణ [illegible] భ్యుపగమా [illegible] ప్రతిపాదితః " ఇతి । [illegible] " అధికారోఽనుపపన్నః [illegible] వాదిన " ఇతి । [illegible] శిక్షణీ [illegible] [[illegible]] [illegible] ప్రతిజ్ఞా । సంక్షి [illegible] ప్రపంచయితుము పక్రమతే ([illegible]) తత్ర [illegible] మానశూన్యత [illegible]) నిర్విశేషే వస్తుని [illegible] స్వవచన విరోధో [illegible] ।

[illegible] సామాన్యోక్తి రయుక్తా । [illegible] కతస్స్వమత్వాత్ [illegible] ఇదం శబ్దః ॥ [illegible] వక్తుం శక్యత్వం [illegible] నిర్విశేష [illegible] వాచ్యమిత్యత్ర ([illegible]) కస్యాప్యత్ర ప్రమాణ [illegible] నిషిద్ధ్యతే । నతు తద్వ్యవహారత్రం । విశేష ప్రమాణమపి సనిర్విశేషవిషయం, తత్తదాశ్రయాదిభి ర్విశేషణైశ్చ వాచ్యత్వాదిభిశ్చ తస్యైవవిష్టత్వాత్ । అస్తిహి క్వచిదాశ్రితైః క్వచిదాశ్రయాదిభిశ్చ భిన్నధీః । గుణాదిరూపేచ విశేషే స్వపరనిర్వాహకత్వంవక్ష్యతి ఇతి నానవస్థా । సంగతిస్సిద్ధే మానస్యైరపేక్ష్యవాదమ నూద్య క్షిపతి (యస్త్వితి)

స్వానుభవసిద్ధః - స్వప్రకాశప్రత్యక్షసిద్ధ ఇత్యర్థః । స్వగోష్ఠీనిష్ఠః - లౌకిక పరీక్షక సన్నిధావుపలంభ ఇత్యర్థః । సమయః - పరిభాషా ప్రాయ ఇతి భావః । సర్వ ప్రా దయా సంవాదా ద్బాధ నాహ త్వాభిప్రాయేణా త్రసాక్షిత్వోక్తిః । ఉక్తం న్యాన క్తి (ఇదమితి) అత్ర ప్రత్యక్షేణ విషయా శ్రయ స్వగత విశేష ప్రదర్శనం । కేనచిదితి తదవాంతరవిశేష ప్రదర్శ నార్థం । విశిష్టవిషయత్వాత్ - విశిష్ట స్వరూపప్రకాశ రూపత్వాత్ । యద్వా - అనుభవ పరామర్శ రూపాణాం జ్ఞానానాం విశిష్ట పూర్వానుభవ గోచరత్వాదిత్యర్థః । తథాచ "అదర్శ మిత్య" పిస్వాపసం । సాం శబ్దః పురుషానుభవా న్వా బ్రూతే । సర్వ దృష్టిపి యాక్షాద్యర్థం క్షిపతి (సవిశేష ఇతి) అనుభూయమాన ఇత్యత్రాపి ప్రకాశమాన ఇతి వా పరామృశ్యమాన ఇతి వా అర్థః । కేనచిత్ - ధీత్వాదినా వ్యతిరేకిణా । యుక్తి శబ్ద ఇహా నుమానార్థః ।

నిర్విశేష ప్రత్యక్ష సిద్ధ జ్యైక్య బాధకా ద్వ్యాప్తి త్ర్యర్థం స్వానుమానేనా భసతోక్తా । నిష్కృష్ట ప్రమాణ ఇత్యంతో నువాదః । తద్దైవ సవిశేషత్వా ద్ధీసూచనాయ వర్తమాననిర్దేశః । యది పక్షస్వరూప మేవ హేతుః తదా దృష్టౌ సాధ్యసందేహః సాధనాకాంక్షా చ నస్యాత్ । నచాస్వ యం స్వధర్మః, నాపీదం స్వపరని ర్వాహ స్థానం । తస్మాద న్యత్వాభిప్రాయేణాతిరేకిత్వోక్తిః । స్వరూపాతిరిక్తం సత్తా ప్రతిభాసమానత్వాదికం వా వ్యభిచారి హేతు రితి భావః । అతఏవ స్వాసాధారణత్వ ముక్తం । తేన స్వరూపాసిద్ధి న్యాయకరణా సిద్ధి విరోధా నైకాంత్యానాం ధర్మిసహాత్వస్య సాధ్యసందేహాహ ధర్మిస్వరూపైక్యస్య చ నిరాసః । సత్తాతిరేకత్వాదేః పక్షే యుక్త్యాసాధనాయ పునగ్రహణం "నిష్కృష్ట హేతు భూతైః" రితి హి తత్ స్థాపనం । నహి ధర్మిస్వరూపాసాధారణం సత్తాదిధర్మమాత్రం వా సవిశేషాద్వ్యావృత్తిం సాధయేదితి భావః । సాధనకాలే హేతు స్తిష్ఠతి సాధ్యకాలేతు స్వయమపి గళతీతి ధర్మవాదవాదినా త్వయా నవక్తుంయుక్తం । అనుభూతిత్వ నివృత్తౌ కథమ నుభూతి స్స్యాదిత్యభి

ప్రాయేణ “ సవిశేషఏవాతిష్ఠత ” ఇత్యుక్తం। అన్యథా స్వరూపాసిద్ధిస్స్యాదిత్యభిప్రాయో నైవకారః। సర్వవిశేషనిషేధకో హేతుః స్వపరనిర్వాహకనీత్యా కనకరజతవత్ స్వాత్మనోపి నివర్తకస్స్యాదిత్యత ఆహ (అతఇతి) స్వస్మిన్నిషిద్ధే సవిశేషవ్యాపకానుభూతిత్వ నివృత్త్యయోగాత్ సాధకాభావేన సాధ్యసిద్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః। క్వచిత్ - హేతుతయా ప్రమితైః తత్సమాన యోగక్షేమైశ్చ। యద్వా తద్ధేతురాహిత్యమేతద్ధేతుమత్త్వేన సాధ్యతే తదాప్రతిజ్ఞా హేత్వో ర్విరోధశ్చ స్యాదితి భావః ।

అన్యే - ప్రమితి సిద్ధ స్వధర్మ వ్యతిరిక్తాః । నక్వచిత్ - నహిస్వానుభవే స్వస్య నిర్విశేషత్వం సిధ్యతి ఏవం తత్పరామర్శే అనుమానాదౌచేత్యర్థః । హేతురూపస్స్వగతవిశేషః స్థాపితః,అథ “దమహమి” త్యుక్త విషయాశ్రయాభ్యామపి వైశిష్ట్యం స్థాపయతి (ధియఇతి) హిః ప్రసిద్ధౌ । ధీత్వం - కస్యచిత్ ప్రకాశాత్మతా । నైవస్వేనేతి విశేషతః స్వప్రకాశతా । “ప్రకాశశ్చకస్మైచిది” తి వక్ష్యతి । పూర్వత్ర త్వ దుక్తో హేతు స్తత్రాన్వయం చేత్యర్థః । నిష్కృష్టా విషయ ధీరేవ బ్రహ్మేతి వదంతం ప్రత్యత్ర జ్ఞాతురిత్యాదిక ముచ్యతే । సహి “స్వసంబంధాదర్థాంతర” ఇత్యాదికమప్యాహ । స్వమతే త్వహమర్థ స్యాత్మనః ప్రసిద్ధ ధీవ్యతిరిక్తతయా విషయాశ్రయావచ్ఛిన్న ప్రకాశత్వాభావేపి శ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వా త్తద్గుణసారత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వ వ్యపదేశస్సూత్రితః । యథోపలంభం వస్తుస్వభావః స్థాప్యః అన్యథా తిప్రసంగాదిత్యభిప్రాయేణో పలబ్ధేరిత్యుక్తం ।వి షయ రహితోప్యుపలంభః కదాచిదస్తి, అతో నతద్భాసన స్వభావతేత్యత ఆహ (స్వభావేతి) అనుభవః - అత్మభావనా। స్వావసరే - తదుపపాదనోచితే అహామర్థాత్మస్థాపన కాలే । నిపుణతరం - ఉపపన్నతరమిత్యర్థః । పరోక్తయుక్త్యైవ సాధనాత్తై రపిసక్షున్నవ్యమి తిభావః । నిర్విశేషత్వ సాధకై ర్విషయాశ్రయాభ్యాంచ సవిశేషత్వ ముక్తం । అథ పరోక్త స్సాధ్యైశ్చ తదాహ (స్వాభ్యుపగతాఇతి)

తేషు మానసిద్ధాంశస్య స్వమతేపి సిద్ధి ద్యోతనార్థం ఏవకారః । తే ధియో నతిరిక్తా ఇత్యత్రాహ (అతఇతి) సమ్మతివిమతిభ్యాం భేదమాహ (వస్త్వితి)

ధీస్వరూపస్యసత్యత్వం బౌద్ధాదేరపిసమ్మతం ।
అతోధీమాత్రసాధ్యత్వే దుస్త్యజాసిద్ధసాధ్యతా ॥

తద్ధర్మసాధనేతుస్యాత్ స్వసిద్ధాంతవిరుద్ధతా ।
స్వసాధ్యానాంమృషాత్వోక్తిః వృషలోద్వాహమంత్రవత్ ॥

విమతి మూల స్వేష్ట సమర్థనేనచ సిద్ధాత్ సాధ్యానా మన్యత్వమాహ (స్వాభిమతేతి) హేతుతయా స్వాభిమతైః - ధీధర్మభేదై రిత్యర్థః । తేన ధీస్వరూపాత్ సాధ్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తై స్సాధకైరపి సవిశేషత్వ సిద్ధిః । తేషాం హేతూనాం సాధ్యానాంచ కల్పితత్వపక్షేపి “స్వాభిమతశబ్దేన, స్వమతోపపాదనాది” త్యనేనచ నిరస్తః । యది క్షణికత్వాదికమివ నిత్యత్వాదికమపి కల్పితం, కుత స్తదా తే క్వచిత్ పక్షపాతః । తాదృశ నిత్యత్వాది సాధనేచ నకథం పర స్సిద్ధసాధ్యతాం బ్రూయాత్ । రజ్జుసర్ప నయా త్తద్విరుద్ధంచ సత్యం స్యాత్, హేతూనాంచ తథాత్వే బాష్పారోపిత ధూమవదసాధకత్వం । యదిబ్రూయాత్ “ఆరోపితధూమాదేరసాధకత్వం నకల్పితత్వా త్కింతు వ్యాప్తిశూన్యత్వాత్ । సత్యాం తుతస్యాం [సాధకత్వం దర్శితమితి తదాస్యాత్] అసత్యస్యాపి సాధకత్వందృష్ట” మితి తదసత్ । వ్యాప్తే రప్యత్ర కల్పితత్వాంగీకారాత్ । తాదృశీచ బాష్ప ధూమే సిద్ధేతి ॥ యథాచ మాధ్యమికోక్త[సాధక]ప్రామాణ్య మిథ్యాత్వేన బాధ్యస్య బ్రహ్మణ స్సత్యత్వం, ఏవం విశేషబాధక ప్రామాణ్యమిథ్యాత్వేపి తత్సత్యత్వం దుస్త్యజం ।

అతస్సత్యమసత్యంవా సాధనందూషణంచవః ।
సత్త్వేసద్వితీయత్వ మసత్యత్వేత్వనర్థతా ॥

పారిశేష్యాద్విశేషసత్యత్వ పక్షమ భ్యుపగమయతి (అతఇతి) వస్తుమాత్ర కల్పితత్వయో ర్దుస్త్యజత్వాది త్యర్థః । ప్రామాణిక విశేషైః - హేతుభి

ప్రామాణ్యస్య స్వవిశేషైః విషయాకారైరుత్పత్తిరియావత్ । అన్యథా తుచ్ఛత్వ ద్యోత సార్థ ఏవకారః ।

సామాన్యతోఽభిధీస్తస్మిన్ విశేషస్యాగ్రహే సతి ।
స్యాదధ్యాసస్తదిష్టౌ తు ద్వయాభావాద్భవేన్న సః ॥

ఏవం స్వానుభవసిద్ధ ప్రసక్తానుప్రసక్తముపసంహృత్య ప్రాగుక్త సర్వ ప్రమాణానాం సవిశేష విషయత్వం వివృణ్వన్ ప్రత్యక్షస్య ప్రబలతయా పరాభిమత శబ్దం తావద్విశిష్ట పరమాహ (శబ్దస్యేతి) తు శబ్దో విశిష్టవిషయ ప్రత్యక్షాద్యుపజీవ్యత్వం పరికల్పిత శాస్త్రప్రాబల్యం వా ద్యోతయతి । వాక్యాత్మనా విశేషబోధనేన ప్రత్యక్షాత్సమధికత్వ ప్రంజనాయ విశేషణేత్యుక్తం । ఏవకారేణ యత్కించిన్నిమిత్తాభావే శబ్దస్య ప్రవృత్తిరేవ నస్యాదితి వ్యజ్యతే ।

సత్యనిత్యత్వవేద్యత్వ వాచ్యత్వాదాతుసాశ్రయే ।
తత్రచ్ఛబ్దప్రవృత్తిస్స్యాత్ స్వాన్యనిర్వాహకత్వతః ॥

అభిధానసామర్థ్యం - కయాచిద్వృత్త్యా బోధనార్హత్వ మిత్యర్థః ॥ విశిష్టార్థత్వా తిరేకే నిదానమాహ (పదేతి) తత్ర పదేపి వాచకాంశ భేదమాహ (ప్రకృతీతి) హిశబ్దః "సుప్తిఙంతం పదం, విభక్త్యంతాః పదమి" త్యాది శాస్త్రాంతర ప్రసిద్ధం హేతుమవధారణం వా వ్యనక్తి । తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరి॰) యద్యపి, స్వార్థే కేచిత్ప్రత్యయా విహితాః, తథాపి ప్రత్యయాంతరేణ సంఖ్యాది వైశిష్ట్యం ప్రాయశ స్తత్రాపి స్యాదితి భావః । ఏవం గోత్వాదిపదేష్వపి ద్రష్టవ్యం । పదస్యైవ - వాక్యస్థస్య తదంశమాత్రస్యేత్యర్థః । "అవర్జనీయమి" త్యనేనాభిహితాన్వయవాదిభిరపి పదాంశయోరన్వితార్థత్వం స్వీకృతమితి సూచ్యతే । వాక్యస్యాపి సర్వవిశిష్టపరత్వం వక్తుం తదుపయుక్తమాహ (పదభేదఇతి) ప్రమాణభూతైకవాక్యస్థ విషయమిదం। విప్రతిపన్నత్వాచ్చ తాత్పర్యభేదాదర్థభేదోస్త్యేవ ॥ ఉక్తార్థాన వాక్యే

ఫలితమాహ (పదసంఘాతేతి) అభిహితాన్వయమతేన సంసర్గోక్తిః । విశేష శబ్దో పూర్వార్థః । మతాంతరేతు సంసర్గవిశిష్టే తాత్పర్యం । యద్యపి "అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమి" తిన్యాయాదేకవ వాక్యార్థః, తథాపి లింగ సంఖ్యా కారకాద్య నేకాంశ గర్భోసౌ, నతుక్వచిదపి నిర్ధారిత నిఖిలాంశం కించి చ్ఛబ్దబోధ్యం । అఖండ వాక్యార్థాది క్లృప్తిస్తు నిరసిష్యతే । నిర్విశేష శబ్దోప్యా ప్తప్రయుక్తశ్చే ద్విశిష్టతయా ప్రమితమ న్యపదార్థం వివక్షితవిశేష రహితం లింగసంఖ్యాది యుక్తమేవ బ్రూతే । నచైకం పదం ప్రమాణం, అధ్యాహారాదినా పదాంతరయోగేతు నగర న్నిర్విశేషం తన్మాత్రాణ్య విశేషాణీతివత్ తాత్పర్యవశేన సంకుచితవృత్తి స్స్యాత్ । భ్రాన్తోక్తిశ్చే న్నప్రమితి హేతుత్వం శబ్దస్య । అతో మమానత్వమ ప్రమాణమేవవా పదద్భిరపి దుర్వారం విశిష్టార్థావబోధనం ॥

అవినాభావతోన్యేన సంబంధేనవిశిష్టధీః ।
శబ్దాత్సాన్యన్నానుమానత్వం తతోస్యేత్యపిసుగ్రహం ।

ప్రత్యక్షవద్విశిష్టార్థే బుద్ధేర్బాధాద్యభావతః ।
మానత్వాదిహచార్వాక జల్పశ్చవితథోద్యమః ।

మనోజన్యతయాత్రాపి ప్రత్యక్షత్వేవివక్షితే ।
ననః కాచిత్క్షతి స్తత్తు నప్రత్యక్షస్యలక్షణం ।

ఏతత్ త్సర్వ మ్మతోక్తం "న నిర్విశేష వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమి" తి ।

అథప్రత్యక్షమన్యద్వా స్వేష్ట మానంవివక్షితం ।
భంగాయాధ్యక్షమఖిలం విశిష్టార్థంసమర్థ్యతే ।

(ప్రత్యక్షస్యేతి) అపరోక్ష బుద్ధేరిత్యర్థః । గ్రహణం హ్యనంతర ముదాహ్రియతే । అవిశిష్ట ప్రత్యక్షసద్భావ కల్పనయా న్యతర ప్రామాణ్యోక్తి

రయుక్తత్యభిప్రాయేణ "నిర్వికల్పక సవికల్పక భేదభిన్నస్యే" త్యుక్తం । ఏవం ప్రాహుశ్చార్వాకాః "అజ్ఞాతార్థ పరిచ్ఛిత్తిః ప్రమాణం, తచ్చ ప్రత్యక్షమేవ, తత్రాపి నిర్వికల్పకమ ప్రమాణం అనవధారణత్వాది" తి ॥ అత్రా నవధారణ శబ్దేన సంశయరూపత్వం అవిశిష్ట విషయత్వంవా వివక్షితంచేద సిద్ధిః, కతిపయవిశేష గ్రహాత్ ।సంశయోత్థాపకత్వంచేత్,సవికల్పకే ప్యస్తి। క్వచిదపి కేనాపిసర్వ విశేష వైశిష్ట్యస్యా యోగినా మగ్రహాత్ । బౌద్ధాస్తు "అవిసంవాది విజ్ఞానం ప్రమాణం । తత్ర కల్పనాపోఢమ భ్రాంతం ప్రత్యక్షం ద్వివిధ మ్మతం । వికల్పో వస్తు నిర్భాసాద సంవాదాదు పప్లవః" ఇత్యాహుః । "తస్యాం యద్రూపమాభాతి బాహ్యమేక మివాన్యతః । వ్యావృత్తమివ నిస్తత్త్వం పరీక్షానంగభావతః" ఇతిచ ॥ తదప్యసత్, నిర్దోష వికల్పానామపి సద్భావాత్ । తద్విషయస్య తద్వదేవై తత్స్సంబంధానుపపత్త్యాది కుతర్కైర్బాధే తుల్యన్యాయతయా యోగాచారమతేన బాహ్యార్థ లోపప్రసంగాత్ । విగీతా ధీ భ్రాంతి ర్వికల్పత్వా దితి త్వయోక్తే ర్థత్వాదితి సామాన్యతో బ్రూయాత్ । తథాచానుభాష్యతే "స్తంభాదిప్రత్యయో మిథ్యా ప్రత్యయత్వా త్తథాహి యః । ప్రత్యయ స్సమ్మృషా దృష్ట స్స్వప్నాది ప్రత్యయోయథా" ఇతి ॥ వైషమ్యంచాత్ర త్వయా దుర్వచం, కించాస్తు తత్ప్రయోగస్య హేత్వాదివికల్పానాం పక్షీకారే బహువిధా సిద్ధి బాధయోః ప్రసంగః । అన్యథాతు హేతోర్విపక్షావృత్తిత్వాది ప్రసంగాత్ । శబ్దాధ్యాసాత్ సవికల్పకం భ్రాంతిరితి చేన్న, తదసిద్ధేః । యథాహుః । "సంజ్ఞాహి స్మర్యమాణాపి ప్రత్యక్షత్వ న్న బాధతే । సంజ్ఞినస్సా తటస్థాహి నరూపాచ్ఛాదనక్షమా" ఇతి।

అతః ప్రత్యక్షం ద్వివిధమపి ప్రమాణం, నతు నిర్విశేషే ॥ అత్ర స్పష్టాంతార్థం వక్ష్యమాణ విశిష్ట ప్రతిసంధాన వ్యక్త్యర్థంచ దురపహ్నవాం స్తావదాహ (సవికల్పకమితి)

ఆదిశబ్దేన గుణాది గ్రహః । "యథామనుష్యశ్శుక్లోవా దణ్డీగచ్ఛతి నిర్భయః" ఇతి । శబ్దవికల్పస్తు "నసోస్తీతి ప్రత్యయో లోకేయశ్శబ్దానుగమాదృతే । అనువిద్ధమివజ్ఞానం సర్వంశబ్దేనగృహ్యతే" ఇతి ॥ వ్యాప్తితయా

శబ్దైరుక్తోప్య అవ్యుత్పన్నానాం వికల్పేషు తదయోగాత్సంకోచ్యః । "విశిష్టవిషయత్వాత్సవిశేష విషయ" మిత్యత్ర సామాన్యోక్తస్య జాత్యాద్యుదాహారణైవవ్యంజనాన్న సాధ్యావిశేషః । "అస్తిహ్యాలోచనాజ్ఞానం ప్రథమం నిర్వికల్పకం । బాలమూకాది విజ్ఞాన సదృశం శుద్ధవస్తుజం" ఇతి పరై రన్యథోక్తం ప్రథమజ్ఞానమపి విశిష్టవిషయం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమితి) అపిస్సముచ్చయార్థః, పరేష్ట విరోధ ద్యోతకో వా । అవధారణ ముపలంభ దార్ఢ్యపరం, ధీత్వా ద్విశిష్ట విషయమిత్యనుమానం చాత్ర సూచ్యం । అవిశిష్ట విషయత్వస్య క్వచిదప్యభావేపి విశిష్ట విషయత్వాభావస్య ఘటాదౌ దృష్టత్వా ద్వ్యతిరేకశ్చ సిద్ధః । విపక్షే బాధస్తు విశిష్ట విషయత్వాభావే సవిషయత్వాదికమపి న స్యాదితి అవిశేషాత్ । నిర్విషయాధీనవృత్తేతి చేత్, సమమేతత్ । ఉపయోగాత్కల్ప్యత ఇతి చేన్న, హేత్వసిద్ధేః । అనుపయుక్తస్యచ కల్పనే కిన్నామ నకల్ప్యం । ప్రతిజ్ఞాతే హేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) స్వగోచర జాత్యాదివిశిష్ట ప్రతిసంధానరూప వికల్పరూప త్వాదిత్యర్థః । సంప్రతిపన్న ప్రత్యభిజ్ఞా హేతుభూతాభిజ్ఞావ దుదాహర్తవ్యం। నను ప్రథమం జాత్యాదిగ్రహణాభావా దసిద్ధో హేతుః,

తతః పరంపునర్వస్తు ధర్మైర్జాత్యాదిభిర్యథా ।
బుద్ధ్యావసీయతేసాపి ప్రత్యక్షత్వేపిసమ్మతా ॥

ఇతి । అన్యథా సవికల్పక సమాఖ్యా విరోధశ్చస్యాత్, తత్రాహ (నిర్వికల్పకన్నామేతి) అయంభావః ।

అస్తిహీతిప్రతిజ్ఞాన నాస్తిహీత్యుత్తరంక్షమం ।
ప్రవృత్తిభిర్విశిష్టార్థే బాలమూకాదిధీరపి ॥

శబ్దోపస్కారమాత్రంతు నాత్రవ్యుత్పత్త్యభావతః ।
వ్యుత్పత్తిశ్చవిశిష్టార్థ బోధాభావేకథంభవేత్ ॥

నచావయవశక్త్యైవ నామధేయవ్యవస్థితిః ।
అతిప్రసంగాద్బాధాచ్చ మహావృక్షాదిసీతితః ॥

అతో నిరీహాదిపద న్యాయాద్దృష్టానువర్తినః ।
నిర్వికల్పనిషిధస్య సంకోచోత్రభవేదితి ॥

తదిహ ద్వైతికల్పితస్య సర్వ విశేషశూన్యస్య ద్వైతాద్వైతి కథితస్య విద్యమాన సర్వ విశేషధీ రహితస్య చ గ్రహణం నిషేధతి (నసర్వేతి) తాదృశగ్రహణం దృష్టం కల్పితం వేతి వికల్పమ్మత్వా పూర్వం దూషయతి (తథేతి) ప్రథమమపి తథాభూతగ్రహణం యోగ్యానుపలంభనిరస్తమి త్యర్థః । అపర న్నిషేధతి (అనుపపత్తేశ్చేతి) ఉపపత్త్యభావాది త్యర్థః । తత్కల్పకస్యాన్యథోపపత్తే రితిభావః । ధీత్వ ప్రయుక్తవ్యాప్తి విరోధేనో పపత్తి విరుద్ధత్వఞ్చాత్ర బోధ్యం । అదర్శనం విప్రతిపన్నః స్వమతే దర్శనఞ్చ ప్రమాణయతి (కేనచిదితి) పృథక్సిద్ధేనా పృథక్సిద్ధేనవేత్యర్థః । గోత్వద్రవ్యత్వ బహిష్ఠత్వాదినా గగనాద గ్రహీతుశ్చ వ్యావృత్తాహి సర్వత్ర సర్వాపి ధీరితి భావః । ఉత్పత్తి విరోధ ముక్త్వా ఉపపత్త్యభావమపి వ్యనక్తి (త్రికోణేతి) అయోగఇహ విశిష్టోల్లేఖిత్వాభావ అధీత్వాదిప్రసంగాత్సిద్ధః । సంస్థాన శబ్దోత్ర తత్తదసాధారణాకారపరః । (కస్యచిదపీతి) నిరవయవస్యాపీత్యర్థః ॥

సజాతీయ విజాతీయవ్యావృత్తస్వస్వభావతః ।
ఇత్థమిత్యేవగృహ్యన్తే శబ్దగనాదయోపిహి ॥

ఏవం సవికల్పక నిర్వికల్పకయో ర్విశిష్ట బాహ్యార్థ విషయతోక్త్యా ప్రత్యక్షస్య జ్ఞానగ్రాహితాం తదాకార వైచిత్ర్యకారణతయా బాహ్యార్థస్యానుమేయత్వంచ వదన్ సౌత్రాన్తికోపి ప్రత్యుక్తః । ద్వయోరపి విశిష్టవిషయత్వే తద్వివేకో దుశ్శక ఇత్యత్ర లక్షణతో వివేక్తుం ఉదాహరణాన్తావదాహ (అతఇతి) విశిష్టగోచరత్వ తదభావాభ్యాం విభాగోక్తే ర్నిరస్తత్వాదిత్యర్థః । కిమిదం ప్ర

ధర్మత్వాదినా పరిభాషా, తథాసతి విపరీతోఽపి స్యాదిత్యత్ర వ్యవహారవ్యవస్థాపకం విషయభేదమాహ (తత్రేతి) ఉక్తవైషమ్యాచ్ఛబ్దవ్యవస్థాం వాక్యద్వయోదాహ (ప్రథమేతి) వికల్పోఽత్ర ప్రతిసన్ధాన గోచరస్య కేనచిదంశేన విశేషణేన వైశిష్ట్యం, తద్యోగాయోగాభ్యామేవ వ్యవస్థాత్ర విపశ్చిత్సమ్మతా। జాతేః సవికల్పకాభావరూపత్వా న్మోహత్వాదిమత వ్యుదాసాయ సంస్థానత్వం తిర్యక్త్యాది సాస్నాదిరూపత్వం చాత్రోక్తం। పరోక్తస్య నిర్వికల్పకశబ్దనిమిత్తతాం నిరస్యతి (నపునరితి) అథస్యాత్; అనువృత్తిరూపజాతి స్తదగ్రహే కథం గృహ్యేత? గృహ్యతాం వా, తథాపి తద్విశిష్టతయా ప్రథమమర్థ్యయుక్తా, విగీతార్థ ర్విశేషణవిశేష్యధీపూర్వికా విశిష్టధీత్వాత్, సంప్రతిపన్నవ దిత్యనుమానాత్। అతో విశేషణవిశేష్యాణామిహ సమ్బన్ధబోధ క్లృప్తవ్యాప్తివిశిష్టధీ స్స్యాదితి తత్రాహ (సంస్థానేతి) జాతిశబ్దస్యానువృత్తి విశిష్టవ్యుత్పన్నతయా జాతిత్వేనానువృత్త్యుల్లేఖినీ। తత్స్వరూపస్తు యోగ్యతయా ధర్మివ త్తత్సమ్బన్ధితయైవ గృహ్యతే తదర్థమిహ సంస్థానరూపత్వోక్తిః। అనువృత్తిప్రకారస్తు వక్ష్యతే॥

(ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాత్) ఆశ్రయగ్రాహకేన్ద్రియవేద్యత్వేన మనస్త్వాభావాచ్చేత్యర్థః। తేన గన్ధాదివ్యుదాసః పిణ్డగ్రహణేఽపి గోత్వాదగ్రహణదర్శన వ్యుదాసశ్చ। (సంస్థానేన వినా) అపృథక్సిద్ధయత్కించిద్ధర్మేణ వినేత్యర్థః। తేన దణ్డాదివ్యావృత్తిః। దూరాద్ద్రవ్యత్వాదిమాత్రేణ సిద్ధశ్చ। విశిష్టధీత్వాదితి హేతౌ వ్యవచ్ఛేద్యస్య అవిశిష్టవిషయ జ్ఞానస్యాసిద్ధౌ వ్యర్థం విశేషణం। అన్యతస్సిద్ధావనుమేయాభావః। అనేనైవ తత్సిద్ధావన్యోన్యాశ్రయః వ్యవచ్ఛేద్యసిద్ధౌ సవిశేషణ హేతూత్థానం। తేనైవచ తత్సిద్ధిరితి। పృథగ్ధీపూర్వకత్వన్తు విశిష్టబుద్ధే ర్భిన్నసామగ్రీ వేద్యత్వోపాధికం। తచ్చ దణ్డాదీనామసన్నిధానవ్యవధానాదేః। సామగ్రీ సద్భావేతు ప్రథమమేవ విశిష్టధీశ్చ స్యాదేవ, తేషాం పంస్థానత్వాభావాత్ పురుషగ్రహణాభావేఽపి తద్గ్రహణం। దణ్డాదీనాం పృథక్సిద్ధత్వేపి దణ్డాదేస్స్వాశ్రయగ్రాహకేణ। ఘ్రాణరసనశ్రోత్రాణాం గుణమాత్ర

గ్రాహిత్వం తదాశ్రయగ్రహణానన్తరత్వాత్ । సర్వమిదం యథాదృష్ట్య పతిష్ఠతే ॥

భిన్నే ఽక్షగ్రాహ్యగంధాదివిశిష్టప్రత్యయోదయే ।
పృథగ్గృహీతినియమో యథాదర్శనమిష్యతే ॥

ఏవం సంబన్ధసామగ్య్రంతర వైద్యత్వేపి॥ నను సంస్కారస్యానుద్బోధే ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేఽపి గోత్వాదేరనువృత్తి వైశిష్ట్యగ్రహణం దుర్లభం, కథం తత్ర సవికల్పకత్వనియమ ఇత్యత్ర సంభవద్విషయతయా ప్రతివక్తి (అతఇతి) సంస్థానవిశేషవిషయవాసనాజనక ప్రథమపిణ్డగ్రహణసామర్థ్యాదిత్యర్థః। ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు—ద్వితీయత్వాది విశిష్టతయా తత్పిణ్డగ్రహణేష్వితియావత్ । "సర్వత్రైవే" త్యనేన సంస్కారపటిమ్నా యత్కించిద్ధర్మానువృత్తిగ్రహణన్నియత మిత్యుచ్యతే,యదాతజ్జాతీయగ్రహణంస్యాత్ , తదాసవికల్పకమేవేత్యుక్తం, తదాసౌనియమ ఇత్యభిప్రాయః ॥

ద్వితీయాదిషుపిణ్డేషు నిర్వికల్పకసంభవాత్ ।
అవధారణమత్రస్యాత్ ప్రాచుర్యాదితి కేచన ॥

ఏతేన ప్రత్యక్షజ్ఞానేషు సంస్కారసహకృతేన్ద్రియజన్యత్వ తద్విరహాభ్యాం సవికల్పక నిర్వికల్పకయోర్భేదో లక్షణతః స్థాపితో భవతి, తేనైవప్రథమపిణ్డేఽపి ప్రబుద్ధసంస్కారాణాం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు నవికల్పకత్వంచ స్యాదేవ॥

ప్రత్యక్షమీశ్వరాదీనాం విశిష్టోద్దేశగోచరం ।
అవసానోద్భవత్వేన నిర్వికల్పకమస్తునః॥
అనువృత్తిగ్రహోత్రసవికల్పకతాస్తువా ।
నథజ్యేతవిశిష్టాద్యవిషయత్వంద్విధాపినః ॥

అనాదావిహసంసారే తస్మిన్నపిచజన్మని ।
భాష్యోక్తంప్రథమత్వాదిత్వపూర్వాదిత్వబుద్ధితః ॥

ఏవం ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య నిర్విశేషవిషయత్వాభావాన్నిగమయతి (అతఇతి) కదాచిదపి—ప్రథమాక్షసన్నిపాతేపీతి యావత్ ।

అథో క్తార్థ బలాదేవ వ్యక్తిభంగప్రసంగతః ।
భేదాభేదమతస్యాపి శాస్త్రారంభాదివాది[బాధి]నః ॥

(అతఏవేతి) నిర్వికల్పకస్య విశిష్టార్థాగ్రాహిత్వాదపేత్యర్థః । ఏవకారః ప్రచ్ఛన్న జైనదూషణస్య ప్రసక్తానుప్రసక్తిం హేతోరన్యథాసిద్ధిం వా వ్యనక్తి । సర్వత్ర—అయుతసిద్ధయోః స్తథైవ పరీక్ష ప్రక్రియయా సజాతీయయోర్వ్యక్తీ యావత్ ।

దృష్టత్వానుపపత్త్యేవాభేదాభేదసముచ్చయః ।
ఇత్యేతదిదమిత్యాదిగ్రంథాభ్యాముపదూష్యతే ॥

ప్రథమపిణ్డగ్రహే పరోక్తా జాతివ్యక్త్యో రభేదేన గృహీతిరసిద్ధా, యుక్త్యైతత్ కల్పితేస్తు భేదగ్రహేణబాధితేతి భావః । ద్వయమపి క్రమాద్వివృణోతి (తథాహీతి) సకలేతరవ్యావృత్తం గృహ్యమాణాకారానధికరణాత్సర్వస్మాద్భిన్నమిత్యర్థః । సకలత్వేన గృహ్యమాణస్యాకారస్సంగృహీతః । తేన తదానీం తదనన్యత్వబుద్ధిరప్యస్తీతి శంకానిరాసార్థ ఏవకారః । యోగతిమాసపత్తిర్వ్యావృత్తిసవ్యావృత్తిధీస్స్యాదిత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిరితి) నిశ్శంకానివృత్తిపరః । స్వతఏవ వ్యావృత్తిబుద్ధౌ సంశయాద్యభావప్రసంగః । గోత్వాదిగోత్వాదివిశిష్టత్వాభావా ద్ధర్మిధర్మిభేదశ్చాత్రసిద్ధః । అస్తు భేదధీః, అభేదోపి యుక్త్యాత్ర సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) పృథక్సిద్ధేష్వివా పృథక్సిద్ధేష్వపీత్యర్థః । యది జాతివ్యక్తిష్వభేదస్స్యాద్వ్యతే, తర్హి దణ్డదణ్డ్యాదిష్వపి సాధ్యస్స్యాదిత్యాశయః । అత్యంతభేదః — ఐక్యప్రతిభటస్వభావః । ప్రతీత్యనువృత్తిర్వ్యక్తిః । ప్రత్యక్షేణైవస్పష్టావగతః । అతో నిబాధో దురపహ్నవశ్చేతి భావః । "తయోరస్యన్తభేద" ఇత్యనేనైవైకో గౌరిత్యేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయోప్యేకోదణ్డీతివ ద్విత్వేస్య ద్విత్వాది నివృత్తివిషయ ఇతి సూచ్యతే । "అనయోరైక్యమి" త్యాదౌ పూర్వోక్తైవైవమేవతాత్పర్యం ॥ నన్వత్యంతభిన్నేషు దణ్డాదిషు సామానాధికరణ్యా మృత్యర్థయా సాపేక్షం దృష్టం, గోత్వాదిషు తద్భావాద భేదోపి సాక్ష్యేత్యత్రాహ (సత్రేతి) అయంభావః, పృథ

క్సిద్ధత్వాపృథక్సిద్ధత్వాభ్యామేవ లాఘవాన్నత్వధీర్యాపేక్షా తదభావే స్యాతాం నత్వత్యంతభిన్నత్వతదభావాభ్యాం, అపృథక్సిద్ధత్వేపి క్వచిన్నత్వధీర్యస్తు నిష్ప్రపంచకశబ్దత్వాదితి॥ విశేషణత్వమంతరేణాప్యుపలబ్ధిసిద్ధ్యై పృథక్సంస్థానసంస్థితత్వోక్తిః। స్వనిష్ఠాః—దేవదత్తాదీన్ప్రత్యపృథక్సిద్ధిరహితా ఇత్యర్థః। కదాచిత్—ఆగంతుకసంబన్ధకాలే! తావతాలం తథాపి క్వచిచ్ఛబ్దో దేశభేదముఖేనాపి పృథక్సిద్ధిం దర్శయితుం శక్యేతి జ్ఞాపనార్థః। వ్యావృత్తివ్యక్త్యై గోత్వాదయ ఇత్యాద్యుక్తం। అతన్నిష్ఠతయా తత్సత్త్వైవ నాస్తీత్యవధారణాభిప్రాయః। అవస్థితాః—యావత్సత్త్వమితి శేషః। నను విశేషణత్వే సమానేపి యద్యపృథక్సిద్ధ్యాదివైషమ్యం తర్హి తత ఏవ తాదాత్మ్యతదభావలక్షణమపి తత్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) అభేదప్రతికూలాకారస్సః, ఐక్యాభావవ్యాప్యోహి విశేషణవిశేష్యభావః। తస్మాదైక్యే కోఽపి న శక్యః, నహ్యవాంతరవిశేషేణ క్వచిదపి సామాన్యవ్యాపకవిరుద్ధం సిద్ధ్యేదితి భావః। ఏవమప్యభేదే కోఽపిస్తాం సంప్రతిపన్నైక్యే వస్తునీవ భేదధీస్తత్ర న స్యాదేవేత్యభిప్రాయేణాహ (తత ఏవేతి) తయోః—పృథక్సిద్ధాపృథక్సిద్ధయోరిత్యర్థః, విశేషణవిశేష్యయోరితి వా। "భేదప్రతిపత్తేశ్చే" త్యత్ర "సమానే" తి విపరీతానుషంగః। నను దణ్డాదిష్వదృష్టస్సహధీనియమో గోత్వాదిషు దృశ్యతే తేనాభేదోఽస్తు న చేదుభయత్ర ధీసాహిత్యనియతిస్తదభావో వా స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) అయం భావః, యథాభిన్నత్వావిశేషేపి క్వచిదేవ తాదాత్మ్యమితి తే స్వభావనియమః తథా తాదృశేష్వపి కేషుచిదేవాపృథక్సిద్ధిః, తేష్వపి న గురుత్వగంధాదీనాం ధీసాహిత్యనియమః, సతు గోత్వాదీనాం, దుస్త్యజస్వభావనిర్ధారితాతిప్రసక్తిర్నోభయసమ్మతభేదవిరుద్ధం సాధయితుం శక్నోతి। న చాపృథక్సిద్ధత్వమైక్యం, వివాదాత్, తదా హి భేద ఏవాభేద ఇత్యపి సంకేత్యేత॥

తస్మాద్భేదైకనియత స్సహధీనియమస్త్వయం।
ఐక్యసిద్ధివిరోధ్యేవ భావే చాతిప్రసంగకృత్॥
ఇష్టసిద్ధ్యన్యభావాదిః ప్రతియోగ్యాదిభిస్సహ।
న చైక్యం యుజ్యతే తత్ర విశేషశ్చాత్ర దుర్వచః॥

కించసంప్రతిప న్నై క్యే పృథక్సిద్ధిపర్యసన్నిధౌ ।
స్యాదసాధారణాభాసో హేతుఃపూర్వశ్చతాదృశః ॥
వ్యక్తివ్యాహతిదుస్థత్వా ద్భిన్నాభిన్నత్వమప్యతః ।
దుస్సాధమభ్యుపేతేపి కేవలవ్యతిరేకిణి ॥
గదాభాగదాభత్వాభ్యాం గజత్వంవినివృత్తిమత్ ।
గదాభాగదాభాత్తత్వం గజస్యతవసాధయేత్ ॥
ధర్మధర్మిస్వరూపైక్యే స్యాన్నాన్యతరధీఃక్వచిత్ ।
సహధీశ్చక్వచిన్నస్యా త్సమ్మతైక్యేయథాంఘులి ॥
అతఃకాపిద్వయోరైక్యం సహైవావగతౌనవా ।
దుస్సాధమథవాభాక్తం రామసుగ్రీవయోరివ ॥
తదిహాభిన్నధీర్భిన్నే భ్రాన్తిజాత్యైక్యబుద్ధివత్ ।
అభిన్నే భేదధీశ్చైవం స్యాచ్చంద్రద్విత్వబుద్ధివత్ ॥
ప్రాతిస్వికమనేకేషు యద్దైక్యంసర్వసమ్మతం ।
నతతఃప్రస్తుతంసిద్ధ్యే త్తదుక్తేస్సిద్ధసాధ్యతా ॥
సామానాధికరణ్యేపి యథార్థంప్రతిపాద్యతే ।
అనేకాన్వితపకార్థో నానైకైకతాంగతః ॥
యచ్చవ్యష్టిసమష్ట్యాదౌ నానాత్వైకత్వదర్శనం ।
నవిగుద్ధాన్వయ స్తత్ర పరిషత్పురుషాదివత్ ॥
భేదాగ్రహాద్వికారిత్వా ద్ధర్మిత్వాద్దేశసామ్యతః ।
పరిమాణైక్యతశ్చైత్యా స్యసారం జైనకల్పితం ॥
బాధాసిద్ధ్యన్యథాసిద్ధి వ్యభిచారాదిసిప్లుతాః ।
హేతవ స్తద్విదామేతే జుగుప్సామాత్రహేతవః ॥

యచ్చాన్యదపి ముహ్యద్భిర్భాషితం భాస్కరాదిభిః ।
తత్తేదథః ప్రసంగేషు తద్భంగశ్చ భవేదితి ॥

ఏవం ధర్మధర్మితాదాత్మ్యస్య దృష్టత్వేకల్ప్యత్వే చ నిరస్తే భేదాభేదవస్తునో౽పి రోధః క్వచిదుపలంభనిరస్త ఇతి పరోక్తం ప్రతారణమాత్రమిత్యుపాలభతే (అత ఇతి) అత్ర ప్రతీతిపరాహతిం వదత ఏవ సా స్యాదితి భావః । నిహ్నోతవ్యానుక్త్యా నిహ్నవప్రకారం వివృణోతి (ప్రతీతిప్రకార ఇతి) నను ప్రథమాక్షసన్నిపాతనిర్వికల్పకదశాయామిదమిత్థమితి ప్రతీతిం పరే నేచ్ఛంతి, తత్కథమిహ సర్వసమ్మతత్వోక్తిః, ఇత్థం, న హ్యత్ర నిష్కృష్టాన్యతరధీసిద్ధం ప్రాతిస్వికమైక్యం భాతీతి పరైస్సాధ్యతే, కింతు ధర్మధర్మిణోః, తథా సతీదమిత్థం భావధీస్తత్ర పరైరపి సమ్మంతవ్యా, యద్వా, సవికల్పకధీప్రకారస్య సర్వసమ్మతత్వోక్త్యా తద్బలేన ప్రథమమపి తద్వాదవిరుద్ధానుల్లేఖస్సాధ్యతే నను, "తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః", అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే, ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ, అపి భాగేన దృష్టత్వాత్" ఇత్యాదివాదినస్సూత్రకృతో౽ప్యత్ర భేదో౽నిష్ట ఇత్యత్ర తదభిప్రాయవ్యక్త్యా స్పష్టార్థమనేకాంతవాదదూషకసూత్రం దర్శయతి (తదతదితి) ప్రమాణాదిప్రసిద్ధవిరుద్ధసంభవదూషణమిత్యర్థః ।

సువ్యక్తార్థేన సూత్రేణ నిక్షిప్తే సూత్రకృన్మతే ।
అవ్యక్తార్థస్తమున్నేతురపసిద్ధాంతమానచ ॥

అథ సాక్షాత్ప్రక్రాంతస్య హేతోరసిద్ధిం సాధయతి (అత ఇతి) సర్వవిశేషరహితగ్రహణాసిద్ధేరిత్యర్థః । ఆదిశబ్దేన లౌకికవైదికాగమగ్రహః । సంభవతి హి తతో౽పి వ్యాప్తిసిద్ధా క్వచిదనుమా, యథా స్వర్గమనోపాయస్య తత్తత్క్రమనయా సమ్యగనుష్ఠితజ్యోతిష్టోమవత్త్వాదితి, ప్రత్యక్షాదినా దృష్టలింగసంబంధం సాధ్యం తద్విశిష్టో ధర్మీ తత్ర క్వం, అతో౽న సాధ్యవిశిష్టపక్షే పక్షేపి యత్స్వపి హేతుః, నను పక్షస్న సాధ్యసాధ్య

దవిశేషణాయుక్తస్య ప్రపఞ్చనతాత్పర్యాత్। "విశేషేనుగమాభావాత్సామాన్యేసిద్ధ సాధనాత్। తద్వతోనుపపన్నత్వాదనుమానకథాకుతః, ఇత్యాదిపద్యవ్యాఖ్యానేపి స్వ వచనప్రవృత్త్యాదభిప్రాయగ్నః। దేశాంతరాదౌ వ్యభిచార [సంభావన] సందేహో ద్రాఘిష్ఠ్యావానుమానికీ ప్రవృత్తిః। యచ్చ చ్ఛాయాతుసంవాద ఇత్యాహుః ప్రత్యక్షే పిస్యాత్। "యచ్చాను మానస్యప్రామాణ్యేసతి కథంచిద్వ్యతిరేకాంగభావ ఇతి" ప్రత్ర థాన్యథాపివిశిష్టవిషయత్వంతేనస్ఫురిపహ్నాపం॥ "వ్యాప్తిగ్రాహకప్రమాణానధికవిష యమనుమానమి" తివదతామపి విశిష్టవిషయతైవానుమానానుమ్యతావధారణాభిప్రా యః। యద్వా, ప్రాగనూదితనిర్విశేషత్వేనుమానానామున్మేనశంకాపి నస్యాదితిద్యో త్యతే। నన్వథానుపపత్త్యాదిమానాన్తరమస్తి తతోప్యనుమానస్యానయత్వ ఇత్యత ఆహ (ప్రమా ణేతి) అయమేవ—సవిశేషవిషయత్వార్థః। ప్రత్యక్షాదిబాధకసద్భావేన "ప్రమాణసం భ్యావివాదపి" త్యుక్త్యా న్యాయోపాధ్యాయమితి వ్యక్తం। తదుక్తసూపమా నాదావప్యతిదేశః, అథానుపపత్తిసంశయానుమానే అనుపలబ్ధేశ్చ [illegible], ప్రతిపత్త్యా స్తు ప్రామాణ్యం। "స్మృతిః ప్రత్యక్షమైతిహ్యమనుమానంచతుష్టయం" ఇతిశ్రుతౌతు స్మృత్యుపాదానంప్రత్యక్షాద్యనువిధాయితయా తదభిన్నాధి[illegible]కం। ఐతిహ్యమిహాగమః। శాస్త్రోపహితంశమనునా "ప్రత్యక్షమనుమానంచశాస్త్రంచ వివిధాగమం। త్రయంసువిదితంకార్యం" ఇతి।

భారతేత్వేధికోక్తిగోచరబలీవర్దన్యాయాదుదాహరణభేదవ్యక్త్యర్థం। న్యా యమాత్రేతూపమానబహిర్భావోక్తిరన్యపరతయాభూషణేననిరూఢా॥ ఏవం "సవి శేష వస్తువిషయత్వాది" తిప్రాగుక్తంహేతుసామర్థ్యం నిర్విశేషప్రమాణ స్యదుర్వచత్వంచ నిగమయతి (నకేనాపీతి) సంగ్రహోక్తావిహాస్మిన్విస్తారే ప్యగత్యాపరః స్వానుభవమేవ పునశ్శరణయేత్, తస్యాపివిశిష్టవిషయత్వేస్థాపితే తత్ప్రయుక్తైరేవనిష్కర్షకహేతుభిస్సవిశేషత్వంప్రాగుక్తమితి కృత్వా సుకరస్య వా విరోధం నిష్కృపలోకితకెనానా (వస్త్వితి) సంతునిర్విశేషవిషయాణ్యేవప్ర మాణాని తానినిర్విశేషత్వయుక్త్యాబాధ్యేరన్నిత్యత్ర తదుత్తరమజానతో జడీకార యం। తదేవ—స్వేష్టహేత్వాదిరూపానేకవిశేషాస్పదమేవేత్యర్థః।

విధానాదితమాదౌ యత్తద్దూషయితుముద్యతః
ఆరోపాదనరోపాద్వా కిన్నహంతీతి తముచ్యతే ॥
నిర్విశేషసమంశాస్త్రం ప్రత్యక్షం తేన బాధ్యతే ।
స నాబాధ్యం తథైకార్థ్యాదిత్యాన్యాక్షేపనోదితే ॥
ప్రత్యక్షోదంతముద్ఘాట్య ప్రాధ్వం ప్రతివివక్షతా ।
[illegible]పస్కంధత్రయస్యాస్య క్రియతే ప్రాతిలోమ్యతః ॥
అతః ప్రథమమాక్షేప్య భేదమనుమతికల్పితాం ।
మానమేయప్రతిక్షిప్తి మనువక్త్యత్రయత్వితి ॥
అనూక్తం ద్వితయం చాత్ర తదపీత్యాదినాస్యతి ।
ఉక్తవక్తవ్యనిర్ధారయోర్హేతుద్వితయశక్తితః ॥

జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ—నతు జాత్యాదిభిరభిన్నస్యావగత సంబంధస్య తత్సామాన్యస్య చేతి యావత్ । జాత్యాదేరేవ—ప్రతియోగ్యప్రతీతావపి స్వరూపతః ప్రత్యేతుం శక్యస్యైవేత్యర్థః । వస్తునః—జాత్యాద్యధికరణస్య । అత్రాశ్రయధర్మ్యంతరగతస్వధర్మాశ్చ ప్రతియోగినః, స్వస్య తు స్వాశ్రయధర్మాంతరాదితి విభాగః స్వీకార్యః ॥ "ప్రతియోగ్యపేక్షయైవ" ఇతి సంక్షిప్తః । దూరోత్సారితం—ధర్మిగ్రహణక్షణ ఏవ భేదరూపస్య యత్కించిద్ధర్మస్య గృహీతతయా మానమేయానుపపత్తిశంకాపి న స్యాదితి భావః । "వస్తునః స్వస్యైవ" ఇత్యుక్తం స్వపరనిర్వాహకత్వం పరోక్తపక్షదృష్టాంతన్యాయాదంగీకారయతి (సంవేదనవదితి) ఉక్తైనైవ పరోక్తదూషణనిరాసశ్చ ఫలిత ఇత్యాహ (అతఏవేతి) అత్ర జాత్యాదిధర్మస్యైవ భేదతయా ధర్మిస్వరూపస్యాస్తాభిర్భేదత్వానభ్యుపగమాత్సంశయాద్యనుపపత్తిచోద్యమపాస్తం । స్వపర నిర్వాహకత్వేనానవస్థా నిరస్తా । విశిష్టగ్రహణస్యైవ భేదగ్రహణత్వాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగ ఏవ నాస్తి । ఏవమాశ్రయ ప్రతియోగిత్వాదిగ్రహేపి । అత్ర గ్రాహకానుపపత్తేః పరిహృతేర్వ్యాయాం ధర్మరూపస్య భేదస్య తద్విశిష్టస్య చ విధావ్యవచ్ఛేద విధానయో

నైక్యం పరిశిష్టం। ధర్మ్యపేక్షయా తు తయోర్భేదస్యాపి తతః। ప్రత్యక్షస్య స్వరూపభేదయోరన్యతరగ్రాహిత్వం క్రమేణోభయగ్రాహిత్వం చ త్యక్తం। యుగపద్గ్రహణమేవ తు ప్రతిష్ఠితమిత్యాహ—(ఏకత్వేనేతి) నను, యద్యపి ధర్మిస్వరూపస్య భేదత్వే తత్తద్గోత్వాదిశబ్దానాం భేదశబ్దస్య చ పర్యాయత్వం స్యాత్। ప్రతియోగ్యనపేక్షత్వ సాపేక్షత్వాదివిరోధోఽపి నపరిహృతః, మైవం।

వ్యావృత్తేషు స్వరూపేషు ఘటగోశబ్దనీతితః ।
స్వరూపశబ్దానుగతిర్నిమిత్తాన్తరతో యథా ॥
నవ్యావృత్త్యనువృత్త్యాది వికల్పాశ్చాత్ర బాధకాః ।
వ్యావృత్తేషు స్వరూపేషు స్వరూపత్వానువృత్తితః ॥
[అస్వరూపత్వమన్యేషామ వి... వ్యక్తిగోత్వవత్ ।]
నిర్దిష్టే హి విశిష్టాఽపి నిష్కృష్టాంగవిశేషతః ।
స్వరూపశబ్దవృత్తేస్స్యాన్నిమిత్తం సర్వవస్తుషు ॥
విభక్తిభేదశ్చైవం స్యాత్సముదాయాంశభావతః ।
శిలాపుత్రవపున్యాయో నచాస్మిన్ముఖ్యసంభవే ॥
ఏవం గోత్వాదిధర్మేషు భేదత్వాభ్యనువృత్తితః ।
ప్రవృత్తో భేదశబ్దస్స్యాదపర్యాయస్సహోక్తిమాన్ ॥
ప్రతియోగ్యనపేక్షత్వప్రసంగోఽప్యత ఏవ న ।
భాషిష్యతే హి భేదస్య లక్షణాంతరపేక్షయా ॥
యద్బుద్ధౌ యత్ర యద్భ్రాన్తిర్న స్యాత్తస్య తతో భిదా ।
అతస్స ప్రతియోగిత్వం భేదోక్తేరితి సేత్స్యతి ॥
భిన్నశబ్దః క్వచిద్భేదవాశ్రయాదివిశేషతః ।
స్వతశ్చ ధర్మభేదశ్చ ఫలాప్తేరౌపచారికః ॥
అభేదేఽపి స్వరూపాది వికల్పానుపపత్తయః ।
భేదే యథా తథైవ స్యుస్సమాధిశ్చ సమోఽత్ర నః ॥

తదిహానవస్థాపత్తినాన స్థితిం సాధయితుంశక్యతే, సర్వలోకప్రసిద్ధ్యా స్వవాగాదిస్వవ్యాఘాతాత్, తథాచ కాకథాశాస్త్రారంభాదౌ। నచతస్యానిర్మూలత్వం అత్రత్యాభాసత్వప్రసంగాత్, సిద్ధస్యచ మూలాభావే స్వరూపహానాదిప్రసక్త్యా స్వవచోభంగాత్। నచతన్మూలస్య దుర్నిరూపత్వం విశేషతోనిరూపణాశక్యత్వేపి పరిచ్ఛేదాదిరిన తాదృశకార్యోత్పదనానుగుణస్వరూపతయా సామాన్యేన తన్నిరూపణాత్, విశేషతశ్చాన్వయవ్యతిరేకనియతస్యైవ నియామకత్వాత్, “నచతస్మా” ఇత్యాదినా స్థాపయిష్యమాణత్వాచ్చ। నచ నిరూపితకారణేఽపి సా నిర్విషయా, సామగ్ర్యాదివిరోధాదేవ। నిర్విశేషత్వసాధకధియోఽపి నిర్విషయత్వే స్వాసిద్ధిః సవిషయత్వే స్వస్య విరోధాత్। నిర్విషయఖ్యాతివాదస్తు ప్రతిక్షేప్స్యతే। వాపిద్విచన్ద్రాదిభేదధీనద్యాదిబోధిమయా, మానమేయానుపపత్తిపరిహారాత్। అనుమానాదిభిర్బాధస్స్వయం కరిష్యతే। సత్సదిత్యనువృత్తేర్హి తద్వ్యావృత్తిఘటాదిస్వజాతిస్మృతిముఖప్రతిపద్యతే। ఏవం స్థితేఽపి ధామార్గ్యాన్నిధ్యా క్రియాపూర్వవాక్యార్థశోనా యత్తత్త్వాచ్చాదిమంభేదబుద్ధ్యపన్నమేవ పరశ్యవణమేదితి కృత్వాత్ర తానిష్టప్రసంగం (అపిచేతి) యద్వా—ప్రత్యక్షస్య భేదగ్రాహిత్వాభావేఽపి “భాసాద్భేదవ్యవహార” ఇతియాత్పరోక్తం తత్ర ప్రత్యక్షస్యాత్మాపి క్రమయౌగపద్యాది వికల్పానుపపత్త్యవతరాత్తన్నివర్తకస్య నైష్ఫల్యస్యదుర్వచత్వాచ్చ శాస్త్ర నివర్త్యత్వాభిమతభేదధీరేవముఖ్యేతేతి మత్వాత్ర తానిష్టప్రసంగం స్తూయన్తే। త్రిభిరిహవాక్యైర్ధీప్రవృత్తివిశేషభంగః ప్రదర్శ్యతే। సన్మాత్రగ్రాహిత్వే భేదగ్రాహిత్వాభావే సతీత్యర్థః। అయమేవ ప్రసంజకాంశో దుష్యశ్చేతివ్యక్త్యై త్రిష్వపి తదనువాదావృత్తిః। జాత్యాదిలక్షణః—జాతిగుణాది స్వరూప ఇత్యర్థః। (కిమితి) అశ్వాద్భేదస్య మహిషత్వస్యచస్ఫురణాదపి తతోనివృత్తిరితిభావః। నివృత్త్యుక్తిః ప్రవృత్తేరప్యుపలక్షణా। “తత్త్రత్ప్రతిపత్తివిషయ సహచారిణ” ఇతిలోకసమ్మతానువాదః। వాచ్యవిశేషాహిప్రష్టవాచకవిశేషం స్మారయన్తి, తేనచ గృహీతసంబంధ స్సఏవవాచ్య

గృహ్యతే, నేయంవ్యవస్థానస్యాదిత్యభిప్రాయేణ "సర్వేశబ్దా" ఇత్యుక్తం। అథపూర్వోక్తాభ్యాం విలక్షణం ప్రతీతిస్వరూపే నిష్టం ప్రసజ్యతఇతి సూచయన్నాహ (కించేతి) సంవేదనయో రేకవిషయత్వేన—సన్మాత్ర [విషయ] గ్రాహిత్వేనేతి భావః। గృహీతగ్రాహిత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాదావప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విశేషాభావాచ్చేతి) యద్యపి సంస్కారజన్యత్వాభావేన స్మృతిత్వన్నాస్తి. తథాపి పూర్వానతిరిక్తవ్యవహారహేతుత్వేన స్మృతివైలక్షణ్యం నస్యాదిత్యుక్తం। స్పష్టంవ్యవహారవైచిత్ర్యం హేత్వంతరస్యాప్యసంభవేన లుప్యేతేతి భావః। "అనధిగతతథాభూతార్థ నిశ్చాయకం ప్రమాణమి" తిమతమనుసరంతం ప్రతిచ ప్రామాణ్యభంగసంరంభోఽయం। విషయతోవిశేషాభావేపిస్వరూపభేదతఇవ కాలభేదతో [వా] వైషమ్యంస్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిసంవేదనమితి) స్వరూప కాలభేదయోహిసద్భావమాత్రం స్మృతావివాకించిత్కరం, విషయభూతే సత్త్వాదౌ పరంజకత్వేతు స్వారసికం మాస్త్యశ్వత్వాదివైశిష్ట్యం దుస్త్యజమిత్యాశయః। ఏవం ప్రతిపత్తిషు స్మృతివైషమ్యాభావః ప్రసంజితః, అథప్రతిపత్తృష్వంధానంధాది వైషమ్యంనస్యాదిత్యాహ (సర్వేషామితి) వేదనానాం—ప్రత్యక్షధీయామిత్యర్థః। ఇంద్రియ విశేషవైకల్యాదనుపలంభాదిత్వం, ఇంద్రియజాతిభేదశ్చ విషయభేదాదేవ, అతస్తదభావే తత్తన్నియతేంద్రియభేదాసిద్ధే రేకైకవైకల్యేపి కాణాన్ధ్యాదంధాద్యభావ స్స్యాది త్యాకూతం। అశేషగ్రహణాత్—ఇంద్రియాంతరాగ్రాహ్యానుపలంభాదిత్యర్థః। ఉక్తసిద్ధ్యర్థంవిషయభేదేన ఇంద్రియవ్యవస్థాం ప్రాగుక్తప్రతీతి విరోధంచవ్యనక్తి (నచేతి) రూపైకార్థసమవేతా, స్నం యోగాదయః। సమవేతశబ్దఇహస్వతో విశేషణత్వపరః। రూపస్య పృథగనుక్తి స్తద్విశిష్టగ్రహణోక్తేః। "స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాది" త్యత్రాపి స్పర్శాదయోగ్రాహ్యాః। "నిరాధారారూపస్పర్శాదయ ఏవ ఇంద్రియగ్రాహ్యా" ఇతివదన్ వైభాషికోప్యత్ర ప్రత్యుక్తః। అదరివ్యగ్రాహిషు కథం విశిష్టవిషయత్వమి త్యత్ర త్వదిష్టంతావన్నాస్త్యాహ (శ్రోత్రేతి) అపివిరోధశంకా ద్యోతక స్సముచ్చయార్థోవా।

నను శ్రోత్రాదస్తద్విషయత్వాభావే శబ్దాదీనామసత్త్వప్రసంగః, తదతిరిక్త విషయత్వాభావనిషేధస్తుకథమిత్యత్రాహ (కింత్వితి) శబ్దత్వగన్ధత్వరసత్వాదీని మతభేదాజ్జాతిరూపాణ్యుపాధిరూపాణివా సర్వైర్దుర్వారపహ్నవాని లక్షణాని యేషాంతే శబ్దరసగంధలక్షణాః, త ఏవ విశేషాః-అనువృత్తసచ్ఛబ్ద నిమిత్తాతిరిక్తా ఇత్యర్థః, అన్యథా శ్రోత్రాదిభేదాసిద్ధిః పూర్వోక్తప్రతీత్యాది విరోధశ్చ దుర్వారఇత్యేవ గ్రాహకాభిప్రాయః। ఏవం సర్వేంద్రియాణాం గ్రాహ్యతయా త్వదుక్తసన్మాత్ర ఏవ గ్రాహకానుపపత్తిరాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) ఇహ—సంప్రతిపన్నేష్వగ్రాహకేషు। అన్యత్తు నిర్విశేషగ్రాహకం నకల్పయితుం శక్యమితి భావః। పరికల్పితప్రత్యక్షప్రవృత్త్యా నైవ తదభిమతబ్రహ్మవిషయస్య శాస్త్రస్యానుత్థాన ప్రసంగమాహ (నిర్విశేషేతి) పూర్వపక్షకారశ్శాస్త్రస్నైరపేక్ష్యార్థః। ఉత్తరస్తు విధేయాంతరబుద్ధ్యపగమానువాదనైరర్థక్యపరః। అప్రాప్తేహి శాస్త్రస్యార్థవత్ సిద్ధాంతవిరోధమాహ (సన్మాత్రేతి) నఖల్వింద్రియవద్యసన్మాత్రాదన్యత్ర బ్రహ్మ తస్యానన్యాధీనసిద్ధిత్వేనాభ్యుపగతస్య ప్రవృత్తిరూపస్యాస్య వ్యర్థగోచరత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః। తాన్ సన్మాత్రాభ్యుపగమేకో దోష ఇత్యత్రాహ (తతఇతి) ఆదిశబ్దేనమిథ్యాత్వాదిసంగ్రహః। త్వదీయవైత్యనేనస్వోక్తనుపినజానాసీతి విరోధస్సూచ్యతే। ప్రత్యక్షస్యభేదగ్రాహిత్వం తదుపన్యస్తాభిః కుతర్కకుహనాభిర్దుర్పహ్నవమిత్యభిప్రాయేణసాధారణ్న్నిగమయతి (అతఇతి) సంస్థానస్య జాతిత్వం జాత్యాదేర్భేదత్వంచప్రసక్తం తత్రాద్యంస్థాపయతి (సంస్థానేతి) నన్వి'' హాకిమర్థంసంస్థానజాతిసాధనం ప్రామాణికతయా। "నయాతినచతత్రాసీదస్తిపశ్చాన్నచాంశవత్। జహాతిపునరాధారమహోవ్యసనసంతతి'' రితి సౌగతోక్తవృత్తివికల్పాద్యనవతారేణ కథంచిదుపకారార్థత్వేగుణాదికమపిచింత్యతే। నైవం,వ్యావృత్తానామేవ నిమిత్తానాం కుతశ్చిత్స్వభావాదేకరూపబుద్ధ్యాది హేతుత్వేసిద్ధేఽస్తిసదిత్యనువృత్త సద్బుద్ధ్యాదేరపి తథైవ నిర్వాహేఘటాదిధర్మతయా లోకసిద్ధసత్తాయాస్సర్వాధార బ్రహ్మరూపత్వం దూరాపాస్తంస్యాత్। [*సత్త్రాశ్రయస్యఘటాదేః।

*కుండలితో గ్రంథ అశుద్ధఇవభాతి।

ఘటత్వాదేరివాన్యైశ్చైవముపలేభిరే ।
మహాసామాన్యమన్యైస్తుద్రవ్యంసదితిచోచ్యతే ॥

సత్తాశ్రయస్య ఘటాదేః స్వసమానత్వం పరేణాపిదుర్వచమిత్యభిసంధాయ సోయముద్యమః ।] తదిహాతిరిక్తజాతేస్సృష్టిః క్లిష్టిశ్చావర్ణనాదన్యథోపపత్త్యాచ దూష్యతే। అయంభావః, యథాజాతివ్యక్తిముండదండిమూర్తేః పాచకాదిష్వనువృత్తబుద్ధ్యాదేరుపాధిరాసితః తథాఽపిస్యాత్। ఉపాధిశ్చాత్రాతిరిక్తమవయవినంజాతిం చవదద్భిరపి గవాద్యసమవాయికారణత్వేన గోత్వాదివ్యంజకతయా స్వీకృతమవయవసంయోగ విశేషాత్మకం సంస్థానం। తస్యైవహ్యన్యతంతుసంయోగజన్యావయవిసద్వృత్తేః ప్రాగపి విద్యమానతయా తదాపిపటధీవ్యవహారోదృశ్యతే। తత్రభ్రాంతిక్లిష్టైర్వ్యరముభయత్ర సంస్థానసారూప్యస్యైవోపలబ్ధేన నిర్వాహఇతి। అతఏవ సంస్థానసమాఖ్యాజాతిరేవోచ్యతే ఇతి నభ్రమితవ్యమిత్యభిప్రాయేణ "తావత్త్వే" త్యవధారితం। జాత్యాశ్రయఘటాదిహేతుతయా తస్యతత్త్వభేదేన తత్స్వమతేః। తస్మాదతిరిక్తక్లిష్టాగౌరవం వ్యనక్తి (అతిరేకత ఇతి) తథాహి జాతిశబ్దోఽపి విషయస్స్యాత్ జాతిగుణక్రియాయదృచ్ఛాశబ్ద వ్యవస్థాచ భజ్యేతేత్యత్రోక్తం (సంస్థానమేవజాతిరితి) ఉభయాభ్యుపేతమేవ జాతిశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః।

అభాషతచసంస్థానజాతిపక్షంపతంజలిః ।
జాతినిత్యత్వపక్షోక్తిరన్యాపహ్యాతినీయతాం ॥

నను "సంస్థానమనువృత్తం వ్యావృత్తంవా, నాద్యః నిత్యత్వప్రసక్తావసాధ్యత్వాపాతాత్, తథాచారంభణనయవిరోధః। నద్వితీయః, అనువృత్తబుద్ధినిర్వాహకత్వాయోగాత్ అన్యథాతిప్రసంగాత్। నచసాదృశ్యంవ్యవస్థాపకం గోగవయాదిషు తదసిద్ధేః। సాదృశ్యంతు విరూపేషుఖండముండాదిషు దుర్వచం। మైవం, సాస్నాదిసాదృశ్యవిశేషస్య నిమిత్తతయాతిప్రసంగాప్రసంగయోరభావాత్। ననుచ" సాదృశ్యవిశేషేప్యావృత్త్యాదివికల్పస్తదవస్థః, సామాన్యత్యాగేచ కిన్నామసాదృశ్యం సమానంసదృశమిత్యాదేః పర్యాయత్వాత్। ఆహు

శ్చ "సామాన్యాన్యేవ భూయాంసి గుణావయవకర్మణాం। భిన్నప్రధానసామాన్యాభి వ్యక్తిస్సాదృశ్యముచ్యతే" ఇతి। తదపి న, జాత్యాద్యుపలక్షకసంస్థానే వ్యావృత్త్యాదివికల్పోపస్థానాత్, అతోయాదృశం సంస్థానంవ్యావృత్తమపి సాజాత్య వ్యవస్థాపకమన్యసే తదృశమేవ తదన్యథాదృష్టినియతప్రతియోగికమ్మిథస్సాదృశ్యం, నతుపరేష్టం సామాన్యం పదార్థాన్తరం వా। సన్నాదిసంస్థానేపి సదృశ్యవ్యవహార స్తదవయవ సంస్థానోపాధికః। ఏవమనుపలభ్యావయవద్రవ్యపర్యన్తంగతౌపరిమాణాదివిశేషాద్వ్యవస్థా॥ నను తథాపి సంస్థానం నతావద్ద్రవ్యస్వరూపం, ప్రత్యక్షస్యవిశిష్టవిషయత్వభంగప్రసంగాత్। సత్కార్యనిత్యాచనిత్యత్వాగన్తుకత్వవిరోధాత్। ద్రవ్యాత్మనశ్చవ్యావృత్త్యనువృత్తివికల్పదోషాత్, గుణాదావనువృత్త్యనిమిత్తత్వాయోగాచ్చ। అతఏవ నావయవసన్నివేశవిశేషః ఆత్మాదిషుతదయోగాచ్చ, అతోతిరిక్తసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సంస్థానమితి) స్వశబ్దోత్రగవాదిశబ్దవాచ్యతయా భీష్టతత్తద్వర్గపరః। తదన్తర్గతసర్వసాధారణత్వేపి తదన్యతోవ్యావృత్తతయా ఽత్రస్వాసాధారణతోక్తిః। రూపం — నిరూపకమిత్యర్థః। తదిహసావయవేషు నిరవయవేషుచానన్తస్థితమితిప్రకాశతయా నిదర్శ్యం తదన్యనిష్ఠాభావప్రతియోగిచ కించిద్దృష్టమిష్టంచ, తదతిరేకేణవివిచ్యబోద్ధవ్యమిత్యాహ (ఇతియథాతి) సావయవేషుహిగవాదిషు సన్నివేశవిశేషాదృష్టావన్నిరవయవేష్వాత్మాదిషు చేతనత్వాదికమేవసంస్థానమిత్యుచ్యతే। అదర్శ్యవ్యాపితత్తల్లక్షణాపేన। తదపితత్తజ్జాత్యుపలక్షణతయా పరసమ్మతం। యది" సావయవేషుసన్నివేశవిశేషో జాతిః తర్హి బ్రహ్మక్షత్రాదిషు మనుష్యత్వాతిరిక్తసన్నివేశవిశేషాదృష్టేరాగమసిద్ధావాన్తరజాతివ్యవస్థా భజ్యేత। సంకేతలింగసంవ్యవహారైస్తత్సిద్ధిరతిప్రసంజికా। బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాంజాతిశబ్దత్వంచ వ్యాకరణాదిస్మృతిసిద్ధం। "బ్రాహ్మోజాతౌ" ఇత్యనేనజాతౌబ్రాహ్మణశబ్దస్సిద్ధేః। అతఏవ "విశిష్టమాతాపితృజన్యత్వరూపోపాధిమాత్రమేవ బ్రాహ్మణ్యాదికమితి" కైశ్చిదుక్తమయుక్తం, "అయోనిజబ్రాహ్మణాదిషుతదయోగాత్। అర్వాచీనేషుజాత్యుపలక్షణమాత్రమేతత్॥ యత్తు బాహ్యైరుక్తం "విరుద్ధజాతీయాభ్యాంప్రజోత్పత్త్యయోగాన్మనుష్యత్వావాన్తరజాతిభేదస్సాంకేతిక" ఇతి। తదసత్, అశ్వ

గదభాదిషు విజాతీయసంయోగాదపి తత్రత్వజోత్పత్తిదృష్టేః। తత్తత్సం
కీర్ణోత్పత్తిరితి చేత్! తథాత్రాపి। అతస్సన్నివేశాతిరిక్తాజాతిర్గ్రాహ్యా। సత్యం, ఏత
దర్థమపి "స్వాసాధారణరూప" మిత్యుక్తం। అగమాదిజనితాఽనాదివ్యవహారసిద్ధ
యాం వ్యవస్థా సన్నివేశ మన్తరేణాపి సాధీయసీ। ఇదమ్తుచిన్త్యం, అధికజాతివా ...
సమానసన్నివేశావా మనాంతర జాత్యాది వ్యంజక వ్యక్తి విశేష నిష్పత్తిః కుత ఇతి,
అచిన్త్య విపాకాదృష్ట విశేషాధీన భూతపరిణతి విశేషాదితి చేత్! ఏవంతర్హి
... నిమిత్తంస్యాత్। ఏత ఏవ "శమోదమ" త్యాదిషుక్రియా ...దా, ...
...దాద్వా, వర్ణాదీ న్వ్యవస్థాపయతామపి తాత్పర్యం। తావన్మాత్రస్యాపి ...
...త్వాత్, తదయంసంగ్రహః ॥

సన్నివేశసమానత్వే ప్యారణేయాదివహ్నిషు।
క్షీరభేదాదికేప్యస్తి శక్తిభేదస్తథాస్తినః॥
ఉపలక్షణతోయత్ర జాతిన్వర్ణంగ్యాత దేవసా ।
యత్రాశ్రయస్వభావాత్తు। తత్రాప్యస్తుసఏవసః॥
నచైవంసర్వధర్మాణా మపిశక్యానిరాకృతిః ।
ఆవిర్భావతిరోభావ ప్రభూతే స్తద్విరోధతః ॥
అగృహీతేహిదూరాద్ధా ధర్మోభాత్యస్తికేధికః ।
ధర్మిగ్రహేపిభేదస్యాప్య గృహీతౌభ్రమోదయః ॥
దర్శనస్పర్శనాభ్యాము ప్యేకార్థగ్రహణంస్ఫుటం ।
రూపస్పర్శౌచధర్మౌచ భిన్నాసిద్ధ్యంత్యతోమిథః ॥
భేదఃస్వరూపంధర్మోవే త్యేవమాదిచజల్పతాం ।
వికల్పోపికథంసిద్ధ్యే ద్ధర్మధర్మిభిదాత్యజః ॥
సంస్థానేష్వేవసామాన్య సాదృశ్యాదిగిరాంపునః ।
అన్యాన్యయపురస్కారా ప్రవృత్తిపరిబధ్యపేక్షతా ॥

ఘటస్యైవఘటాభావా భావ్యోయమితిభాషణే ।
ప్రతియోగీపురస్కార్య స్సర్వేష్ట స్తద్వదత్రనః ॥
సంస్థానేష్వనువృత్తత్వ వ్యాహతిశ్చపురోదితా ।
మిథస్సాదృశ్యరూపత్వే తాత్పర్యాన్నవిరుధ్యతే ॥
సాదృశ్యాదిస్వరూపత్వం యథాదృష్ట్యత్రకేషుచిత్ ।
స్వభావతోభవేద్యద్వ న్మిథస్సంబంధితాదయః ॥
కథ్యతేయైస్తుసాదృశ్యం సంస్థానాదివిలక్షణం ।
గుణత్వంజాతిగుప్త్యాచ ధృత న్నైజాతిగు ప్తివత్ ॥
సమ్మతాదతిరిక్తంవా సాదృశ్యంపరికల్ప్యతాం ।
ఆశ్రయప్రతియోగ్యాది వ్యవస్థాస్వభావతః ॥

క . . కస్థానా స్థానస్వరూపతో నేకానువృత్తిః కాలతః పరిచ్ఛేదాత్, ... కార్యాణాం గుణానామపి। సంయోగాదరపి కతిపయానుస్యూ... ... నిత్యానాంచ తతోనైషమ్య ... రిభిరయుక్తా। అతస్తేషుకల్ప్యమన్య ... సామాన్యం, ... కింగుణత్వాదయు జాతి రుపలక్షణై ... వస్థావ్యా వ్యాప్... ... క్తి స్వభావతఏవవా ।

ఉపలక్షణతోయత్ర జాతివ్యంగ్యతదేవసా।
యత్రాశ్రయస్వభావాత్తే తత్రాప్యస్తుసఏవసా ॥

... ప్రస్తు నోపాధ్యనుక్త్యైవ యత్రక్వచిత్ కార్యపాద గణితాజాతిః, తథాపి ... వ్యావేషు చతుష్టయా వా నుస్యూత్వసత్తాజాతి సకలవ్యా, సత్తాయా స్తదభీష్టపదా ... రేష్వేవచ ... భావత్వప్రామాణిక త్వాద్వ్యవస్థిత సంభవాత్ । ... ప్తుంసత్వా సత్తావా శ్రేష్ఠవేద్యం సర్వాధారభూతంబ్రహ్మ నభావతీ ... ఏవం సంస్థానజాతిపక్షే తిరిక్తజాతిపక్షే, ప్యావృత్యప్రత్యక్షస్య తద్విష...

విషయతయా భేదగ్రాహిత్వం దర్శయితుం ప్రసక్తయోస్సాధితశేషమసద్వ్యపదేశ సూత్రాభిప్రేతయుక్త్యా సాధయతి. (జాతీతి) జాతిశబ్దాదిహ ప్రవర్తనాధారః ప్రాక్ప శ్చాచ్చాదిశబ్దోపాదానాత్। అత్రాపి వ్యక్త్యన్యాభావమాత్రకం కల్పయితుమపి నజా త్యపలాపనైకాన్త్యః, అన్యథా కథమస్య హితగోత్వ వ్యక్త్యన్యత్వప్రసంగమసంభవాత్। పృథ క్త్వమపి న పృథక్కల్ప్యం, గుణాదిష్వపి సంభవతః పృథగ్వ్యవహారస్యాన్యోన్యాభా వస్తైనచరితార్థత్వాత్। అతఏవాత్యన్తాభావోపి నాన్యః, గోత్వస్యైవగౌరవాద్వ్య న్యోన్యాభావతయాఽత్యన్తాభావతయా చ తథన్యత్వభావశబ్దవిషయత్వో పపత్తేః। తదిదమభిన్న ఇతి వ్యవహారోన్యత్రాపి సిద్ధ ఇత్యన్యదా ప్రతిక్షిప్యాయః॥ మాధ్యా త్కాత్మసిద్ధేః, కథం వ్యవహార ఇత్యత్రాహ (పదార్థాన్తరం పదార్థనాదితి) అన్యథా గౌరవమప్యాహ (అర్థాన్తరాపదర్శనాదితి) ఏవం క్వచిత్పృథ క్త్వసంజ్ఞాన్తరం విశేషార్థస్య పదార్థాన్తరం నకల్ప్య మిత్యభిప్రాయే ణాహ (గోత్వాదినాభేదఇతి) గౌరవాత్। "పృథగ్వ్యవహారస్య లక్షణగుణేనాపి హేతునా వ్యాప్తిస్సాధ్యా" ఇతిపక్షేప్యత్ర లక్షణస్యైవ పృథక్త్వకల్పనస్యా। కథంహి పక్షస్య వ్యతిరేకస్య ప్రాప్తి ప్రాగభావాదిష్వవ్యాప్తేః। కథమి తరాత్యన్తాభావస్యైత్యస్త్విత్యసాధ్యప్రయోగః। వ్యత్యస్తపృథగ్వ్యవహారాదసాధ్యా త్త్రికాంలక్షణస్య, అన్యథాయథాసం యుక్త్యంచిచ్ఛిన్నాన్యత్వానుమిత్యాదిప్రసం గాత్। ఇతి ఇదం పృథక్ ఇతి ఇదమన్యదితి వ్యవహారయోః పర్యాయత్వాపత్తేః భేదోనకల్ప్యః, అతః పృథక్త్వమపి గోత్వాదివత్। ద్విత్వపృథక్త్వాదీనామపి మూరారాహాస్తా। ఏవమనిత్యద్రవ్యేషు విశేషోపినకల్ప్యః। ముక్తాత్మాదిషు గుణాదిభి ర్విశేషమ్యరహితేషు మిథోవ్యావృత్తిస్తద్ధేతుకథన్త మన్తరేణ కథంస్యాదితి చేత్! ప్రత్యక్షతోస్తి, శాస్త్రాదినాపి శుకత్వాది ప్రసిద్ధోపాధిభేదస్యాత్। సాతవస్థానస్థితియానాం। యోగిప్రభృతీనామపి ప్రాచీనైరూపాన్తిభిరేవ విచిత్రైః ప్రత్యేకస్థితయా ప్రత్యక్షితే భేదదృష్టిస్స్యాదేవ, అలన్తదన్యకల్పనయా। అస్తి చాస్మన్మతే ప్రత్యక్తనియతః ముక్తావస్థాయామప్యాత్మనాం స్వతన్త్రేచ్ఛాహేతుక

ఇచ్చాది భేద శ్రుతిసిద్ధః। యత్తు "పృథక్త్వైకజాత్యసమత్వా ద్గుణాదావపి సమ త్వాచ్చ పృథక్త్వ న్నైతేషు భేదకమిత్యా" హుః। తదప్యయుక్తం, అన్యత్రాపి తస్యా భేదకత్వప్రసంగాత్, విశేషతోపాధినా సమత్వేన కల్ప్యానామప్య కించిత్ కరత్వప్రసంగాత్। వద న్నిహి విశేషలక్షణమనువృత్తం "జాతిశూ న్యత్వేసత్యేకవృత్తిత్వం" ఇతి॥ అథైనం జాత్యాదిధర్మాణాం భేదత్వేపి స్వరూ పభేదపక్షే ప్రాగుక్తం చోద్యమవతారయతి (ననుచేతి) అత్రభేదవ్యవహార శబ్దేన వస్తులో భేదశబ్దవాచ్యస్యవ్యభిచారోవా భేదత్వేన వ్యవహారో వతి వికల్ప్యమ్మత్వా పూర్వకోటిమిష్టతయాంగీకరోతి (సత్యమితి) తద్వివృణోతి (భేద ఇతి) వస్తుతస్తత్తద్భేదరూపశ్చ జాత్యాదివ్యవహ్రియతఇత్యర్థః। కథమి త్యత్రాహ (గోత్వాదీతి) తతోపికథంతత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదిరితి) అత్రసకలేకరశబ్ద స్తత్తదిరుద్ధాకార విశేషపరః। భేదలక్షణం గోత్వాద పర్యయతి (గోత్వాదావితి) ఇతరైః—సకిలైవిశేషతస్సజాతీయత్వబుద్ధ్యాది నివృత్తేరిత్యర్థః। యదగ్రహాద్యత్ర యదధ్యాస స్సర్వేష్టః యద్గ్రహేచాసౌన స్యాత్ సహి తస్య తస్మాద్భేదః తదేవాభేదనివృత్తిః। తద్ధీనివృత్తింవ్యనక్తి (భేద గ్రహణేసతి) ఏవకారో విరోధవ్యంజకః। హిః ప్రసిద్ధౌ। "నను" భావస్యైవా భావత్వమ నేకస్యైవైకాభావత్వమే కస్యా నేకాభావత్వంచ కథం। ఇత్థ మేవ, యథాదృష్టిసర్వత్రవిరోధాద్యభావాత్। అభావాభావాదౌపరైరపి తథాంగీకారాచ్చ। ఏతేననిర్విశేషేప్య తట్వ్యావృత్తి రూపధర్మ సత్యత్వపక్షేపి తైరేవ భావరూపధర్మాయమాత్రే స్తత్ప్రతిబంద్యావా భావరూపధర్మత్వేపి ద్వితీయకోటౌవతోత్తరత్వమాహ (అయమితి) (ప్రతియోగినిదేశస్య —ప్రతి యోగినానిదేశస్య। తదపేక్షత్వాత్ —ప్రతియోగధీసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః। "తదపే క్ష్యత్వాది" తిపాఠేతు ప్రతియోగినో సదేశస్య భిన్నఇతి వ్యవహారేణాపేక్షణీ యత్వాదితిభావ్యం। ఉక్తం— భేదదూషణనిస్తారోపక్రమే।

భేదసాధకవర్గస్య భేదసిద్ధ్యుపజీవినః।
తత్సాధకత్వాయుక్తిశ్చ దూషణాస్యోక్తభంగతః॥
భేదోస్తీతివిధానంతు భవేత్స్వపరరక్షకం।
నాస్తీతినిషేధస్తు మూలఘ్నస్యాత్మఘాతకః॥

ఏవం శైవస్య మానాన్తరానుపపత్తినిరాకరణే. తదానుమానికబాధ్యం సమాపయితుముపర మవక్తి (యదప్యుక్తమితి) దోషాభావేఽపి సాధనత్వం విపక్షః ప్రయోజకోపాధిర్జ్ఞమనుపాలభ తే (తథేతి) బాధకబాధకాభావస్వరూపమాత్రావిరోధనకథనం, వ్యాప్తివిశేషణమేవ మిథ్యా త్వసాధకః అనుమానవృత్తివిశేష ఏవ తత్త్వసాధక ఇత్యాలోచనాత్ తత్స్వమానేఽబాధక త్వప్రభావాన్న తను కిరిత్యర్థః। కథమత్ర తాత్పర్యం బాధకబాధకస్యా నాలోచిత త్వమిత్యత్రాహ (ప్రమాణేతి) జ్ఞానయోరితరేతరోద్గ్రాహిత్వే విషయవిరోధాయత్తః అత్ర వ్యాపకమానత్వమాత్ర మప్రయోజకం తద్విశేష స్వసిద్ధత్వాభిప్రాయేణా హ (బాధితస్యేతి) వ్యాప్తిశ్శరీరేణ ప్రమాణాన్తరసాధా, నిషేధప్రతియో గిత్వ లక్షణ వ్యాప్త్యాదిర్వికల్పితా. అన్యథా ఉపాధారణాయోగాన్న, వ్యాపకమాన త్వమాత్రమితి నక్షమాణత్వాచ్చ। తదిహాప్రయోజకస్యాసిద్ధత్వం సిద్ధస్యాప్ర యోజకత్వం చ దోషః। ననుచ్ఛబ్దవాచ్య బ్రహ్మణి ఘటాదేః ప్రతీతత్వే తత్రైవ నిషేధాద్వ్యుత్క్రమస్యైవ విధినిషేధయోర్విషయభేదస్యేవ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఘటాదిప్యస్తినాస్తిబుద్ధ్యోరిత్యర్థః॥ ఏవకారోఽబాధకస్య మూలాభావేన నైమిత్తికత్వనిరసనార్థః॥ అయంభావః, ప్రమాణయోః సన్నాప్యబాధ్యబాధకత్వం, దృష్టంతుసన్న ఘటాదేరాధారతయా భాతి తద్రూపత్వాత్। తత్రైవ నిషిద్ధే తస్మి న్నితి ముఖ్యత్వనిష్క్రాన్తత్వయోగాత్, ఘటత్వాదిసామానాధికరణ్య శుక్తిరూప్యవత్ స్వాశ్రయభూతే ఘటాదౌ సద్బుద్ధ్యోక్తే న సిధ్యన్తే, సత్తాచ ఘటాదిధర్మ తయా న తద్దేశత్వే శంకార్హా, సంప్రతిపన్నఘటాదిర్విషయనిషేధదేశకాలౌతు భిన్నావితి॥ బాధరూపస్య సాధ్యస్యాబాధకత్వపరిహారాయ దేశకాలైక్యతో విరోధబాధవ్యాప్తిశ్శిక్షయతి (యస్మిన్నితి) దేశకాలప్రతియోగినియతి జక కాలాపేక్షితయా వ్యవహారత్వాత్। తత్రాదిష్టకాలావచ్ఛేదకః క్రియాదిః స్తత్ దధిష్ఠానస్వరూపంచ గృహ్యతే।

దేశకాలావిహాయాపి వ్యత్యస్తత్వం న కల్ప్యతే।
తదనపేక్షితాధిష్ఠానం ప్రతీత్యోర్బాధకబ్ధభాక్ ॥
దేశకాలాన్తరత్వంచ కల్ప్యతే దేశకాలయోః।

౧౧—౧

అవ్యవస్థితిపరిహారాయ “బలవత” ఇత్యుక్తం। చకారో విరోధబాధాభ్యాం సహనివృత్తేస్సముచ్చయార్థః, బాధితస్యైవేత్యవధారణార్థో వా। పూర్వోక్తేన్యాయ్యవృత్తివిశేషఏవాత్ర నివృత్తిశబ్దేనాప్యుక్తః। పక్షీకృతేవిరోధాదిత్రికస్నాస్తీత్యాహ (దేశాన్తరేతి) అన్యత్రశబ్దా విరోధ్యభావ తత్సద్భావ స్థాపనపరా, స్వదేశాదౌ నివృత్తివచన మగ్నిత్యనుష్ణత్వవత్స్యాత్। తతోఽన్యత్రసాధనేతు సిద్ధసాధ్యతాసాధ్యావిశేషశ్చేత్యభిప్రాయేణ “కథముచ్యత” ఇత్యుక్తం। బాధకహాతావిషయనివృత్తివ్యావృత్తిరితిహిపూర్వపక్షోక్తం। సపక్షేవిరోధాన్వ్యనక్తి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) దేశకాలవిశేషసముదాయస్య ప్రతిపన్నోపాధిత్వాత్తద్వ్యవచ్ఛేదప్రకారేణ పరోక్తహేతో ర్వ్యాప్త్యభావం తతఏవాసాధకత్వం చాహ (ఇతీతి) పూర్వ ఇతిః ప్రకారే, ఉత్తరోహేతౌ। మాత్రచాబాధఫలత్వప్రకాశః। అత్రేదమాకూతం, వ్యావర్తమానత్వన్నామ! కించిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వంవా, కుతశ్చిదన్యత్వంవా, కస్యాశ్చిద్బుద్ధేరవిషయత్వంవా, ప్రతిపన్నోపాధౌనిషేధప్రతియోగిత్వంవా, అన్యద్వాకించిత్। నాద్యః, ఉక్తస్యబాధితత్వస్యోపాధిత్వాత్। అసత్యస్య ఖపుష్పాదేరబాధాదర్శనాన్నసాధ్యవ్యాపకత్వమితిచేత్! న, ఈశ్వరాదిబుద్ధ్యాబాధసిద్ధేః, త్వయాచ కుతశ్చిదసత్యత్వం తస్యాగృహీత్వాచోద్యతే। నచతస్యోపాధేః సాధ్యావిశిష్టత్వం, అపరమార్థశబ్దేన మిథ్యాత్వస్య బాధార్హత్వ సదసదన్యత్వాదేర్వా వివక్షితత్వే తదయోగాత్। పూర్వపక్షోక్తమ్మిథ్యాత్వలక్షణమపి బాధార్హత్వమేవ। బాధితత్వస్యైవ సాధ్యత్వే యోగ్యానుపలబ్ధ్యా కాలాత్యయాపదేశాత్। సర్వదా సర్వేషామబాధితత్వం దుర్జ్ఞానమితిచేత్! బ్రహ్మణికస్సమాశ్వాసః।

అనిర్వాచ్యేషుబాధశ్చ స్వకాలాసత్త్వమావహన్।
జనిత్వంనాభ్యుపగమాద్ధ్వంసోజనిబాధతః॥

పశ్చాదభావః కార్యేషు నసాధ్యస్సిద్ధసాధనాత్ ।
నిత్యేషుతువిరుద్ధత్వా న్న చేద్బ్రహ్మణి కాగతిః ॥
నిత్యానిత్యశ్రుతిప్రాప్తం బ్రహ్మణ్యతత్కల్పనాపదం ।
బ్రహ్మణ్యపితథాత్వోక్తి రవిశేషాత్ప్రసజ్యతే ॥

గ్రాహకాద్యనుపపత్త్యాభేదబాధస్తు ప్రాగేవాపాస్తః। బ్రహ్మణిచానివార్యచ్య నిష్ఠాత్యన్తాభావ ప్రతియోగిత్వే నైకాన్త్యం। యది, తస్మిన్నయం ధర్మోమిథ్యా, తథాసత్యస్యా నిర్వాచ్యధర్మత్వప్రసక్తిః । అన్తతస్స్వనిష్ఠాత్యన్తాభావ ప్రతియోగిత్వంచసిద్ధం। అన్యథాత్మాశ్రయాపాతాత్। అత్మాధారతోక్తిరన్యపరా। న ద్వితీయః, బ్రహ్మణ్య నృతజడాద్య న్యత్వస్య త్వయైవోక్తేః। తన్మిథ్యాత్వేచ సత్యవిశేషవ్యావర్త్యాసిద్ధేస్త త్ప్రతియోగికవ్యావృత్తివిధి విరోధోఽద్వైతమతభంగశ్చజాయతే। అసత్యపరిశేషే నిరధిష్ఠానభ్రమః విరుద్ధోభయైక్య జైనాదిప్రస్థానం। వ్యావర్త్యమానతాదాత్మ్యాచ్చసతోపితథాత్వాపత్తిః। మిథ్యాభూతమేవచ వ్యావర్త్యమానత్వం ఘటాదౌమిథ్యాత్వసాధకమ్మన్యసే, బ్రహ్మణ్యపిస్యాత్తత్। నతృతీయః।సతోప్యసద్బుద్ధేరనివార్యత్వాత్తద్విషయత్వేచ తద్వ్యావృత్తిసాధనాయోగాత్। స్వప్రకాశస్య సర్వబుద్ధ్యవిషయత్వాద్వా భ్రాన్త్యాతద్విషయత్వంస్యాదితిచేత్ ! తద్వత్పక్షీకృతేపిసర్వధీవేద్యత్వభ్రమస్స్యాదితిహేత్వసిద్ధిః। త్రిష్వపికల్పేషుసత్యానుమానదృష్టాన్తతయాత్వయైవోక్తే సర్పాద్యధిష్ఠానరజ్వాదౌ హేతుప్రవృత్తిర్దుర్వారా। కథంచిత్కస్యచిత్సత్యత్వసాధనే న్వయదృష్టాన్తస్య తదన్యాసత్యత్వస్య పరిహారః। వ్యావహారికవ్యవస్థయా దృష్టాన్తత్వేపితథైవతత్రాసత్యత్వ సాధనంబాధ్యతే। పరమార్థసత్యత్వనిషేధేతు తద్దృష్టాన్తేనబ్రహ్మణ్యపివ్యావహారికసత్యత్వం వా, సత్యత్వమాత్రంవా, నిదర్శితంస్యాత్, తథాచనవివక్షితసిద్ధిః। పరమార్థసత్యమితిసాధనేన కథంచిద్దృష్టాన్తస్సిధ్యేత్ ॥ చతురస్తు "దశాన్తర" త్యాదినానిరస్తః॥ పంచమోపి యదిసర్వవృత్తి, స్తదానైకాన్త్యంసిద్ధం, అథన, తదాతస్యైవవ్యావర్త్యమానతయామిథ్యాత్వేన స్వరూపాసిద్ధి రసాధకత్వంస్యాత్। సత్యసిద్ధిస్తుదూషయిష్యతే, సాధ్యేపిసర్వవృత్తిత్వ కతిపయ వృత్తిత్వవికల్పేన బ్రహ్మమిథ్యాత్వాదిస్యాదేవ॥

పక్షత్వే చాస్య సాధ్యాదే స్స్యాద్ఘూతోనురతిక్రమః ।
అన్యథా సదసత్త్వాది వికల్పైర ప్యుపప్లవః ॥

ఏవం బ్రహ్మాన్యత్వాత్కల్పితత్వాద్భేదత్త్వాదిత్యాదీనాం ప్రపంచమిథ్యాత్వసాధకతయాపరోక్తానాం సర్వేషామనుమానాదీనాం బాధోపాధివ్యభిచారవ్యాఘాతాదయో దోషా యథాయథం ద్రష్టవ్యాః। "యః ప్రత్యయస్స నిరాలంబనః యథా స్వప్నాదిప్రత్యయః విమతంచతథేతి" యోగాచారోక్తౌ తు "వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివది" తి సూత్రమేవ ఉత్తరం భవిష్యతి। సర్వధియాంచ స్వేతరాలంబన శూన్యత్వంచేత స్స్వేష్టం సత్త్వే సదంతరాసత్త్వంచ న సిద్ధ్యేత్। మాధ్యమికస్తు కార్యాణాం పూర్వాపరకాలయోరభావేన మధ్యేప్యసత్త్వం సాధయన్ వ్యావర్తమానత్వానుమానదూషణన్యాయేన బాధాదిభిర్నిరాకార్యః। తదుక్తంచ "సర్వథానుపపత్తేశ్చ" ఇతి ప్రతిక్షేప్స్యతి। యత్తు, విగీతమిథ్యాదృశ్యత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యవదితి బ్రూషే, తత్ర వేద్యత్వమాత్రమేవహి హేతుస్స్యాత్, దృష్టిగోచరత్వాదేరభాగాసిద్ధేః। తతశ్చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి స్థాపయిష్యమాణపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ హేతువృత్తిర్ద్రష్టవ్యా, అతఏవ ఆత్మానదృశ్యః ఆత్మత్వాత్ యన్నైవంతన్నైవం యథాఘటఇత్యపి న వాచ్యం, ఆత్మాదేః దృష్టిసన్నిధానేన స్వవాగ్విరోధాత్। "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా, తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోక" ఇత్యాదిభిర్బాధాచ్చ। "గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం" ఇత్యాదినిషేధస్తు తత్తద్వాక్యశేషైః "న చక్షుషా గృహ్యతే" ఇత్యాదపి శేషనిషేధకవాక్యాన్తరైశ్చ సంకోచ్యః। అన్యథా కథమద్వైతం, కథం వా ద్రష్టృదృశ్యసంబంధానుపపత్తిః। కించ విశదావ్యక్తసాధిష్ఠానస్య యథాదృష్టి తదేక ధీవిషయత్వం స్వకార్యం, అన్యథా నిరధిష్ఠానభ్రమాపాతాత్। బ్రహ్మణోధీవిషయత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్! అబ్రహ్మణోపి తత్ఫలత్వమేవ బ్రూమః। బ్రహ్మణస్తు దృగ్విషయత్వమాత్రమితి చేన్న, తస్యాప్యనిష్పద్యమానత్వాత్॥ ఘటాదివదనిత్య స్వప్రకాశస్య ప్రకాశ

రూపంఫలం నసాధ్యమితి చేత్ । కథం తర్హి బ్రహ్మబుద్ధేరధ్యాసనివర్తకత్వం। స్వరూ పత ఇతి చేత్ । తద్వద్ఘటాదిష్వపి తదతిరిక్తవ్యక్త్యభివ్యక్తిరూపఫలక్లృప్తిర్న స్యాత్ । ప్రాకట్యభంగవ్యాయాచ్చ, అతస్సాధారణ విషయత్వమాత్రేణ హేతోః స్థితమ నైకాన్త్యం। అపిచ,

దృశ్యత్వాద్యదిమిథ్యాత్వం భాసమానత్వతోఽనకిం ।
తత్రదోషాంస్త్వదుక్తాంశ్చతుల్యయుక్త్యాతుల్యసాగతః ।
అసిద్ధ్యుపాధివ్యాఘాత బాధాదిరుభయోస్సమః ।
అనైకాన్త్యస్థలస్త్వస్య నాస్తీత్యతిశయోభవేత్ ।
అసత్త్వాత్సత్యనిష్పత్తి ప్రతిపత్తీచదర్శయన్ ।
అసత్యాదప్యధిష్ఠానాదధ్యాసంకిన్నమన్యసే ।
విపక్షే బాధకాదత్ర వైషమ్యమపిదుర్వచం ।

దృగ్దృశ్యయోర్హి యోగాచారోక్తవద్వ్యక్తానహేతుదృష్టాన్తోఽర్థవేత్ ॥ సాధ్యంచతత్రమిథ్యాత్వం సత్యం, నవా। ఆద్యేపి ధీస్వరూప, మన్యద్వా। పూర్వే త త్ప్రకాశనిత్యతయా జగదధ్యాసఏవ నస్యాత్ । స్యాచ్చేత్ ! సర్వత్రసర్వదా సర్వా ధ్యాసస్స్యాత్ । అన్యథా బాధేపి బాధితానువృత్తిశ్చత్వన్మతే ప్రాగపనిరస్తా। అన్త్యేత్వ సద్వితీయతాపత్తిః। కథం చాసత్యస్యసత్యోఽర్థధర్మః, ఖపుష్పే గోమయపరిమళశైత్యాద ర్శనానుపలబ్ధేః। ద్వితీయేతు, ప్రపంచ సత్యతాపత్తిః। సత్యరజతాదబ్రహ్మణ శ్చ సర్వత్రసర్వదాధ్యాసస్స్యాత్, మిథ్యాత్వే మిథ్యాభూతే తత్సత్యత్వవత నచేయన్నిత్యసమూ, యుక్తాంగహాన్యాది స్వవ్యాఘాతస్యచాభావాత్ । నచ సత్యత్వం సత్యమసత్యంవేత్యాదిప్రతిబన్ది, తస్యాసత్యత్వానభ్యుపగమాత్ । తత్స త్యత్వేచ ఘటాదిసత్యత్వావిరోధాత్ । మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వేతు వైపరీత్యదృష్టేః। అతఏవ నేదంస్వపరనిర్వాహస్థానం। సత్యన్తుతథాస్యాత్ । ఉదాహృతేస్వప్ర కాశాదిసమానయోగక్షేమత్వాత్ । అనవస్థాపితద్వన్నివర్త్యా। అన్యథా కథంబ్రహ్మ

ణోపి సత్యత్వం। స్యాతశ్చేత్, సమమేతత్। సత్యాసత్యవివేకాభావేచ సామాన్యతో విశేషతశ్చ మాధ్యమికేతర సర్వరాద్ధాన్తవ్యవస్థోచ్ఛేదః।

మహీమివచమర్యాదా మనధిష్ఠాయశాశ్వతీం।
పదన్యాసోనచోరాణాం ప్రచ్ఛన్నప్రకటాత్మనాం॥
మర్యాదాస్థాపనార్థం యావమానతర్కాః సముత్థితాః।
సిద్ధ్యేరన్యవదన్యోన్యం గుప్తౌతౌస్వాన్యసాధకౌ॥
పరమద్వ్యాదయాబ్రూమః పరవ్యాహతిమిత్యసత్।
స్వవ్యాఘాతాదిభంగానాం పరానంగీకృతేరితి॥

అథసత్త్వేపరమార్థ్యసాధనే సాధ్యస్య సిద్ధతయా హేతౌవంశో దూష్యఇత్యభిప్రాయం స్తర్కపురస్సరమనువదతి (యత్త్వితి) తదేతన్మాధ్యమికం ప్రతిదూషణం; దృష్టాన్తాద్యసిద్ధేః। అస్మాత్ప్రతీతత్వపరిభాషయా వ్యావహారికస్యైవ ప్రాతీతికస్యవా సతః పక్షీకారేసిద్ధసాధ్యతా। ప్రాతీతికసతోపిస్వదేశాదౌసిద్ధత్వాత్। తథాతుప్రతిజ్ఞావిరోధః। పరమార్థసతః పక్షీకారే సత్పరమార్థఏవేతివా, సదేవ పరమార్థఇతివా, వివక్షితం। పూర్వత్రసిద్ధసాధ్యతా, ధర్మిణ్యన్యపదయోరేకార్థ్యం, చేత్యభిప్రాయేణాహ (తదితి) ఉత్తరపక్షస్యోత్తరమాహ (అతఇతి) అయంభావః, సాధ్యస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదతాత్పర్యే దన్యమిథ్యాత్వం నోక్తంస్యాత్। అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేఽనువర్తమానత్వాదితిహేతురపక్షస్థో, వ్యధాసివిరుద్ధశ్చ। ఉభయసాధనేత్వం తత ఉభయదోషాపత్తిః। సత్స్వేతరపరమార్థశూన్యమితివివక్షాయాం రజ్జ్వాది దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః, తదనారోపితపారమార్థ్యసిద్ధేః। "అయమనునిగమనగ్రంథ" ఇతికశ్చిత్। తదాసచ్ఛబ్దవాచ్యాంశవద్ఘటాదవాచ్యాంశోపి వస్త్వితత్యాశయః। అనువర్తమానా సద్భూతిరేవపరమార్థఇతి ప్రాగుక్తమప్యేతేన నిరస్తం వేదితవ్యం।

సత్సదిత్యనువృత్త్యాచ సతస్సత్యత్వసాధనే।
అస్తీత్యాద్యనువృత్త్యాపి తత్సత్యత్వంనకింభవేత్।

ఘటోనాస్తీతి బోధేపి తన్నాస్తిత్వాస్తితాస్తి చేత్ ।
ఘటోస్తీతి విధానేపి కిన్న నాస్తిత్వ[మ]నాస్తితా ॥
ఘటాదిసత్త్వాసత్త్వాచ్చే ద్ఘటాదేస్సత్యతా న కిం ।
సత్త్వాదిష్టానువృత్తి స్స్యాద్యదిసా వ్యావహారికీ ॥
కించానుమానసిద్ధత్వం శాస్త్రసిద్ధ్యైనిరస్యతా ।
ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధత్వం శాస్త్రేణైవ నిరస్యతే ॥

"నైవాసతీ" త్యుక్తమపి భేదసాధకనిస్తారం పూర్వవన్నిరస్యతి (అనుభూతీతి) అనుభూతేరపి సద్రూపతయా తత్ర సదనుభూత్యో ర్భేదాదాయోగాత్త ద్వ్యావృత్త్యా ఘటాదివ్యంజనాయ విశేషశబ్దః। యదా, నుభూతి రనుభూత్యన్తరవిషయా క్రియతే, తదాపి ఘటతత్సత్వన్యాయాద్విషయవిషయిణోస్సతో భేదసిద్ధః। "పరేష్టానువర్తమానత్వసిద్ధివ్యంజనార్థో వా విశేషశబ్దః" ఇతి కేచిత్। తుచ్ఛత్వపరిహారాయ పరోక్తం స్వతస్సిద్ధత్వం, తథాత్వ గ్రాహకాభావే బాధ్యాశ్రయేణ సహ తుచ్ఛత్వం స్యాదితి పక్షమనువక్తి (యత్త్వితి) తుశబ్దోత్ర యుక్తాయుక్తాంశవిశేషవ్యావృత్త్యర్థః। స్వయంప్రకాశత్వోక్త్యాఽన్యనిరపేక్షప్రకాశత్వస్యాశ్రయతః కాలతశ్చాత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదో వా, అన్యాధీనప్రకాశత్వాత్యన్తాభావో వా, భిప్రేత ఇతి వికల్ప్యమత్వా ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతామాహ (తదితి) జ్ఞాతుః— స్వాశ్రయస్యేత్యర్థః। ద్వితీయం దూషయతి (నత్వితి) తుశబ్దోవధారణపరః స్వానభ్యుపగతాంశవివేకో వా। సర్వేషాం సర్వదేత్యనూదితస్య నియమద్వయస్య బాధం గ్రన్థద్వయేనాహ (పరానుభవస్యేతి) ఆదిశబ్దేన ప్రేక్షణభక్షణవుశకాదిసంగ్రహః। అతీతోదాహృతిరాగామ్యుపలక్షణార్థా। స్వవచనవిరోధం సూచయన్నియమాభావన్నిగమయతి (అత ఇతి). "అనుభూతిశ్చేది" త్యనేనాశ్రయకాలరూపవిశేషణద్వయరహితస్వరూపానువాదః। నను వ్యతిరేకిబలాద్వేద్యత్వమవచ్ఛేదకవృత్తిమాత్రస్య, న తు సాక్షాదనుభూతేరి త్యత్ర హేతుదూషణాయ తదనుగ్రాహక

తత్కాలం దూషయితుమనువక్తి (అనుభూతేరితి) వ్యాప్తిరూపాఙ్గవైకల్యమాహ (స్వగతేతి) అనుభూతిశబ్దార్థో హి లౌకికతో వసేయః। అతో న ఘటాదిజ్ఞానేష్వనుభూతిత్వం త్యక్తుం శక్యం। తత్ర చ వేద్యత్వమనుభూతిత్వంచ సహ దృష్టం, వృత్తిపక్షేపి తదుపహిత సంవిత్స్వరూప గ్రహణం సిద్ధం। అతోత్ర తర్కస్యానుమానస్య చ వ్యాప్తి [...] గ్రహః। అవేద్యత్వసాధనం చ కాలాత్యయాపదిష్టం, ధర్మిసాధ్య [...] త్వాదిపదైస్సైరర్థక్య ప్రసంగ హతించ। ధార్ష్ట్యాద్దృష్టాపహ్నవే లౌకిక వైదిక సర్వ వ్యవహారభంగమాహ (పరేతి) అయం భావః, గామానయేత్యాదౌ, పుత్రస్తేజాత ఇత్యాదౌ వా, వక్ష్యమాణ భాష్య ప్రకారేణ చేష్టా సహచరితాం బాది శబ్దప్రయోగే వా, వ్యుత్పద్యమానానాం పరబుద్ధ్యనుమాన సాపేక్షత్వం సిద్ధం, తదథా [...] పాదు వ్యుత్పన్నతయా నమిథో భాషణం, నచ దృష్టాదృష్ట సర్వవిద్యాస్థాన ప్రవృత్తిస్స్యాదితి॥ అస్య స్వార్థ ప్రస్తుత్యా విశేషతశ్చోదాహరతి (ఆచార్యస్యేతి) తదనుమానాభావే సిద్ధం ప్రసంజయతి (సా చేతి) ఏవం వాది ప్రతివాది [...] శిష్యాద్యనుమానం ద్రష్టవ్యం। నను వేద్యత్వ ప్రయుక్తమేవానమభూతిత్వం ఘటాదౌ దృష్టం, ఇహాపి తదనభ్యుపగమే తత్ప్రసంగో దుర్వార ఇత్యత్రాహ (నచేతి) వేద్యత్వస్యానమభూతిత్వ వ్యాప్యమిత్యర్థః॥ అనమభూతిత్వ ప్రసంగం పరిహర్తుం తత్ప్రతియోగి స్వరూపం లక్షణతశ్శిక్షయతి (అనుభూతిత్వమితి) అహమర్థాత్మత్వస్య పరేణానభ్యుపగమాద హమిదమర్థాభ్యాము పహితానుభూతిర త్రావేద్యత్వేన సాధ్యతే। తస్యాశ్చ కస్యచిత్ప్రకాశరూపత్వమనుభూతిత్వం, స్వగోచర జ్ఞానమనపేక్ష్య స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానత్వం చ తల్లక్షణం। వర్తమానదశా — విషయగ్రహణకాలః। తదుక్తిః పూర్వోత్తర దశయోర్వేద్యత్వ దృష్ట్యా స్వసత్తయా వేద్య వ్యవధారణవ్యుదాసార్థా। వర్తమాన దశాయామప్యహమర్థాంతరేణ వేద్యత్వదర్శనాత్ స్వాశ్రయం ప్రతీతి విశేషితం। తేనైవ స్వప్రకాశాత్మవ్యావృత్తిః। స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానేష్వ ఆత్మధర్మాన్తరేభ్యో వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయేత్యుక్తం। పరస్యాప్యత్ర కాల్పనిక ఆశ్రయాశ్రయిభావ స్సిద్ధః। స్వసత్తయైవానుభూతిః కల్పిత స్వాశ్రయాయ ప్రకాశతే। ఉక్తం లక్షణం స్వయం

ప్రకాశవాదిభి ర్నాఙ్గీక్రియతే, అతస్తైరపి స్ఫురత్వ మనుభూతే ర్లక్షణాన్తరమాహ (స్వసత్తయేతి) కస్యచిదర్థస్య సాక్షాద్వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః। తేనేన్ద్రియాదివ్యవచ్ఛేదః। అత్రహ్యవధారణన్నైరపేక్ష్యపరం

సాపేక్షం హేతుభిస్సిద్ధం కారణంసహకారిభిః।
ఏవంసర్వత్రసాపేక్షే తదన్యైరనపేక్షతా॥

వర్తమానదశాయాం స్వాశ్రయంప్రతీత్యు భయమిహాపియోజ్యం। సిద్ధాన్తిత్వేహ్యర్థస్యాత్మనో జ్ఞానరూపత్వే విషయాశ్రయోపధానాభావాత్తదవ్యాప్తిః। ఉభయసాధారణం లక్షణమనుక్త్వా ప్రకృతోపయుక్తం లక్షణమిహోక్తం। అనయో ర్లక్షణయోరత్ర నిరర్థకం వచనమితి శఙ్కాయాం తయోర్వేద్యత్వేన సహ దృష్ట్యా తదాశ్రయే మనుభూతిత్వాభావస్య ప్రసంజయితుమశకత్వమాశఙ్క్యాహ (తే చేతి) స్వానుభవసిద్ధావితి హేతుగర్భం ద్వివచనాన్తం సప్తమీత్యేష్వ నుభవో విశేష్యోధ్యాహార్యః॥ యది వేద్యత్వేప్యనుభూతిత్వంస్యాదన్యత్రాపికిన్నస్యా దిత్యత్రాహ (ఘటాదేరితి) తుః స్వభావవైచిత్ర్యపరః, శఙ్కావ్యుదాసార్థో వా। అననుభూతిత్వం కస్యచిత్ప్రకాశమానత్వాభావః అనుభూతిశబ్దానభిలప్యత్వంవా। ఏతత్స్వభావ విరహాదుక్త లక్షణద్వయాసంభవః। ఘటాదిష్వన్యప్రయుక్త ,నమభూతిత్వే వేద్యత్వస్య తద్వ్యాప్యత్వాభావంవ్యనక్తి (నానుభావ్యత్వాదితి) తర్కస్యవ్యాప్త్యభావస్థాపితః, ప్రతితర్కప్రతిహతిమప్యాహ (తద్ధతి) ఘటాదౌసర్వత్రా నుభావ్యత్వాభావాత్క్వ త్రవ్యాప్తిధీరిత్యత్రాహ (గగనకుసుమాదేరితి) తుచ్ఛేకథంవ్యాప్తిగ్రహ ఇతిచేత్। తదేతత్ "నాసత్త్వఖ్యాతిబాధనే" ఇతివదన్తో యాయమేవప్రష్టవ్యాః। నిషేధసాధనేనచ పక్షత్వమప్యసతామిచ్ఛతాం వ్యవహారే భట్టనయఇతి వదద్భియుక్తైరుపజీవ్యాశ్చైవమాహుః, "యస్మిన్న నిత్యతానాస్తి కార్యతాపి నవిద్యతే। తస్మిన్వ్యధాఖపుష్పాదావితి శక్యంహిభాషితుం" ఇతి॥

అసత్యశుక్తిరజతందృష్టాన్తత్వేనకల్పయన్।
ఖపుష్పస్యతథాభావం కిన్నాఙ్గీకురుతే మహానితి॥

౧౨—౧

అయోగ్యపదసంయోగాత్కైశ్చిద్దోషాన్తరైరపి।
అధ్యాసశ్చఖపుష్పాదేర్మర్త్యజశ్చక్రియాప్యవత్ ॥
ప్రత్యక్షేణప్రమిత్యా వానాసత్ఖ్యాయతేకిన్తతః।
ఘటాదేశ్చక్రియాప్యస్యాప్యేవం తత్ప్రతిపాదనాత్ ॥
ఏవం వేద్యస్య వేద్యత్వం పరోక్తం పరవర్తినః।
అవేద్యత్వమధీత్వేన న వ్యాప్తం భవతోచ్యతే ॥
సర్వథైవాప్రతీతం చేదసదిత్యభిసన్న్యసే।
కథం త్వయాప్రతీతం తత్ యత్త్వమేవం ప్రభాషిణః ॥
శూన్యం తుచ్ఛమసచ్చేతి సదేవాస్మాభిరుచ్యతే।
ఖరశృంగన్నరగోత్వమిత్యాదస్త్వాదృశత్వతః ॥
యత్రయన్నమితిమ్మానైస్తత్ర తాసదితిస్థితే।
అవేద్యమసదిత్యేషా వ్యాప్తిర్నస్తత్రసిద్ధ్యతి ॥
ప్రతీతకార్యచ్ఛ్రుతకర్యస్య ప్రాబల్యమిహాదుర్వచం।
యుక్తో విపరివర్తస్తు ప్రత్యక్షాద్యనుసారతః ॥
త్వదుక్తస్య ప్రసంగస్య సిద్ధ్యన్నపి విపర్యయః।
అసాధకం త్వదిష్టస్య వ్యాప్తిభంగసమర్థనాత్ ॥
ప్రాతిస్వికస్వభావాచ్చ సామాన్యం యది బాధ్యతే।
సర్వస్యైవం ఘటత్వాద్యైః వేద్యత్వన్న కింభవేత్ ॥
ఘటాదేరపి వేద్యత్వే కిన్న స్యాదఘటాదితా।
సమమేవ సమాధానం తత్ర దోషప్రసంజనే ॥

ఏవం వేద్యత్వం కించిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిధర్మత్వాదిత్యత్ర బహుధా వికల్ప్య స్వవాగ్విరోధాది ద్రష్టవ్యం। అథకస్తు ఖపుష్పాదిభిరర్థాన్తరత్వమర్థాన్తరేణ సిద్ధసాధనం వా। యది, ఖపుష్పాదీనాం వేద్యత్వాభావో న స్యాత్, తదా ప్రపంచస్య సత్త్వాపత్త్యాం ఖ్యాత్యనుపపత్తిం కథం వక్ష్యసి। అపరోక్షధీవిషయత్వాభావాదితి చేన్న, దోషవిశేషై

స్తత్త్వం భవస్యోక్తత్వాత్। తేషు వేద్యత్వాత్యన్తాభావాధికరణత్వమ్మిథ్యాభూతం, సత్యన్తు సాధ్యత ఇతి చెన్న, తాదృశస్య బ్రహ్మణ్యపి త్వయా వక్తుమయుక్తత్వాత్। కించిచ్ఛబ్దార్థోఽనుభూతిరేవ న ఘటాదిరితి నియన్తుంచ నశక్యం। సులభశ్చ నియామకో ఘటత్వాదిర ధీత్వాహేతుః, వేద్యత్వస్య ఘటత్వాదినైవానుభూతిత్వేన, స్వప్రకాశత్వేనవా, విరోధగంధాభావాదితి॥ నను, వేద్యత్వే స్వగోచరజ్ఞాన నిరపేక్ష వ్యవహారానుగుణ్యరూపం స్వయంప్రకాశత్వం కథంస్యాత్। ఇత్థం, వర్తమానావర్తమానదశాభేదేన ద్వయోర్వ్యవస్థాపనాత్। స్వప్రకాశలక్షణే వ్యవహారానుగుణ్యం నివేశయతా త్వయాపి వ్యవహారార్హత్వబుద్ధ్యా, వ్యవజిహీర్షయా స్మృత్యా వ్యవహారజన్యధియశ్చ గోచరత్వమేష్టవ్యం। తథా సతి బాధకాభావిరోధస్య। ఏవం వేద్యత్వే నాశిత్వాదిప్రసంగో వ్యాప్త్యభావాదిభిర్నిర్ధూతః। అన్యప్రతితర్కస్యోపాధిబలాద్బలత్వం శంకతే (గగనేతి) అసత్త్వభావత్వయోర్విరోధాద్భావవిశేషరూపానుభూతిత్వాభావప్రయుక్త ఇత్యర్థః। యద్వాస్య, ననుభూతిత్వస్యాసత్త్వమవ్యాపకం, ఘటాదావవృత్తేః। తతశ్చ నతస్యోపాధిః, [illegible] ననుభూతిత్వస్యాసత్త్వం వ్యాపకం తావతా చ తస్య తదుపాధిత్వం కిఞ్చిత్సమ్మతం [illegible] ప్రయుక్తమననుభూతిత్వమిత్యుచ్యతే। యద్వా, [illegible] ఇహ [illegible] సవ్యాసే [illegible] [అతిని [illegible]] అతో దోషవిశేష [illegible] మననుభూతిత్వ [illegible] ॥ గగనకుసుమాదిరననుభూతిత్వ [illegible] సంభావ్యత్వనిబంధన మననుభూతిత్వ [illegible] (ఏవమితి) [illegible] బ్రహ్మ [illegible] అజ్ఞానావిరోధిత్వ [illegible] వః। అజ్ఞానస్యహి [illegible] నివర్తకం। ఉక్తస్యోపాధేః [illegible] నిస్తారం శంకతే (అనుభూతేరితి)

“యత్రోభయోస్సమో దోష” ఇతిన్యాయేనాత్రాపి ప్రతివక్తి (అననుభావ్యత్వేపీతి) అవేద్య ఖపుష్పాది వ్యావృత్తం జ్ఞానస్యాజ్ఞానవిరోధిత్వం వేద్యత్వం సాధయేదితి భావః। నన్వస్య ఘటాదిసపక్షసద్భావే పక్షమాత్రస్థస్య కథం హేతుత్వం, కథంవా, ఖపుష్పాది సపక్షసద్భావే తాదృశస్య ధీత్వస్యేతి పశ్య॥ కిమత్రప్రతితర్కస్యానుగ్రాహ్యం! కింవా త్వదుక్తస్య! శ్రుత్యాదికమితి చేత్, తుల్యం। యద్యప్యత్ర ప్రకృతానురోధాదసత్త్వమపి ప్రసజ్యత ఇతి ప్రతివక్తవ్యం, తథాపి శిష్యాణామూహశక్త్యర్థం తర్కవైభవాత్ప్రకారాన్తరేణ ప్రత్యుక్తం। ప్రసంజనీయమసత్త్వమత్ర ద్వితీయేనాపిశబ్దేనవా సముచ్చీయతే। అతఏవ “ఖపుష్పాదేరజ్ఞానావిరోధిత్వంచాసత్త్వప్రయుక్తమి” త్యుక్తం। అసత్త్వస్యచాననుభూతిత్వాద్యప్రయోజకత్వం స్వసద్భావే తత్సద్భావ నియమాద్వా, స్వాభావే తదభావనియమాద్వా। ఆద్యే ధూమాలోకనయాద్వేద్యత్వమపి తత్ప్రసంజకమస్తు, తద్వ్యాప్యత్వాత్। ద్వితీయే ఘటాదేః కథమధీత్వాది, తథాచ తద్వదనుభూతావప్యసత్త్వాభావేప్యవేద్యత్వే శ్రుత్యాదికమితి చేత్! తుల్యంధీత్వాది ప్రసంగస్సుస్థః।

ఖపుష్పాదిగతాధీత్వాద్యసత్త్వనియతం యది।
స్యాదన్యత్రాప్యధీత్వాది మాత్రంశ్యామత్వమాత్రవత్॥

తదిహ దురుక్తమితి ప్రక్రాన్తం దుస్తరోపలబ్ధిబలాన్నిగమయన్ ద్రఢయతి (అతఇతి)

యావజ్జీవమహమ్మానీ మాతావన్ధ్యామమేతివత్।
ఏతైరవేద్యతోక్తిస్స్యాదితిహాస్యత్వభాజనం॥

అవేద్యత్వం జ్ఞానస్యనిరస్తం।, అథప్రాగుపన్యస్తం బాధోక్త్యాద్యవద్యం మోచయితుమనువక్తి (యత్త్వితి) అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధేన దుస్సాధమిత్యభిప్రయన్ప్రత్యాహ (తదంధస్యేతి) కార్యంధనేతి నిదర్శితం వివృణోతి (ప్రాగభావస్యేతి) గ్రాహ్యకాల మాత్రే గ్రాహకాభావాద్గ్రాహ్యాసత్త్వన్నస్యాదితి భావః। స్వతో, న్యతో, వా ధియః ప్రాగభావగ్రహణమితి ప్రాగుక్తవికల్పే

స్వతఇతి పక్షస్తావదాహ (అనుభూత్యేతి) ఏవకారో విరోధశంకా నిరాసార్థః। సత్య సతీవేతి వికల్పే సతీతి పక్షస్యైవాంగీకారాత్తత్ర పూర్వోక్తం విరోధం శంకతే (కథమితి) అవిద్యమాన స్వభావబోధనే బుద్ధే భ్రాన్తిత్వం స్యాదితిభావః। స్వాభావస్యహి స్వకాలస్య త్రిత్వే విరోధః, తథాగ్రహణేనచ భ్రాన్తిత్వం స్యాత్, ఇహతూభయమపినాస్తీత్యభిప్రాయేణప్రత్యాహ (నహీతి) సమకాలత్వ నియమోహిం సంయోగాది సంబంధే, అత్ర నతథేతి జ్ఞాపయితుం విషయీకారోక్తిః, తదేవస్థాపయతి (అతీతేతి) యథాగ్రాహకవిశేషేప్రత్యక్షే "సత్సంప్రయోగ" ఇత్యాదినాగ్రాహ్య సమకాలత్వముచ్యతే, తథాగ్రాహ్య విశేషధీప్రాగభావే గ్రాహకసమకాలత్వమస్తీతి సోపాలంభం శంకతే (అథేతి) కిమయన్నియమస్త్వ దన్యైరివ త్వయాపి క్వచిదప్యదృష్ట ఏవోచ్యతే, ఉతదృష్టః ఇతి, వికల్ప్యమత్వాదిమాక్షిపతి (కిమితి) దృష్టం—ప్రమితమిత్యర్థః। అదర్శనేతదుక్తిర్యుక్తానస్యాత్, యథాదృష్టార్థవాదిత్వంచ నస్యాదితి భావః। దృష్టాత్వాభ్యుపగమేదోషమాహ (హన్తేతి) అనేన హర్షానుకంపాంవా ద్యోతయతి, ధీప్రాగభావన్నిరస్యతా తత్రైవప్రమాణముపన్యస్తమితి పరస్యజడీకారశ్చాయం। స్వాన్యప్రాగభావ సమకాలత్వనయాత్స్వ ప్రాగభావ సమకాలత్వ దృష్టిభ్రాన్తిరేవ, అతస్తే యథార్థదర్శిత్వమపి నస్యాదిత్యత్రాహ (తత్ప్రాగభావమితి) అనాదిబ్రహ్మస్వరూపమేవాగామినీముక్తిరిత్యుత్పాద్యం స్వమేవైవం వక్తుమర్హసీతికింశబ్దాభిప్రాయః। నన్వవిద్యమానగ్రహణసవర్ణం సర్వత్రసర్వదాగ్రహ్యేత, ప్రత్యక్షేపి భిన్నకాలంగ్రాహ్యమితి వదద్భిస్సన్నాత్రాన్తికశ్చ కిముపరాధమిత్యత్రాహ (ఇంద్రియేతి) అస్మదాదీతివిశేషణేతాత్పర్యం, యోగిజ్ఞానస్యానన్తరోక్తిః। క్వచిల్లింగభూతేంద్రియజన్యజ్ఞాన వ్యవచ్ఛేదాయ ప్రత్యక్షోక్తిః। దీపాదీనామపి స్థితిక్షణేక్షసంప్రయోగాన్న శ్యత్క్షణేజాయమానాధీ సద్భిషయేతిసమకాలత్వం సిద్ధం। నశ్యత్క్షణసంబంధస్తు ధియంజనయతీత్యత్ర నప్రమాణం, తత్సాద్భావేప్యగత్యాతావన్మాత్రేకాలభేదః, తేనచ భిన్నకాలస్యాపి గ్రాహ్యత్వం వపతామస్మాకమభిమతసిద్ధిః। యద్వా, వర్తమానస్యేంద్రియ సంయోగస్యా తీతానాగతాద

నిష్ఠత్వాయోగాత్కా- రణభూతస్య సంయోగస్య స్వసమకాలవృత్తిగ్రాహకత్వం తత్కార్యప్రత్యక్షజ్ఞానలక్షణయోక్తం, అతోఽత్రనాతిప్రసంగః। నచభ్రాన్తి తుల్యత్వం, యదావిషయస్తదాతయైవ[ఠ]వగ్రహణాత్। నన్వనుమానాగమజన్యజ్ఞాన యోరపి క్వచిత్స్వసమకాలవృత్తివిషయత్వం దృష్టం, యథానిత్యవిషయేషు, రసాద్రూపానుమానాదిషుచ; తస్మాన్నోక్తనియమః, జ్ఞానత్వాదికమేవప్రయోజకంస్యాదిత్యత్రాహ (నసర్వేషామితి) అయంభావః, నిత్యప్రభృతిషు జ్ఞానస్యసమకాలత్వన్న ధీత్వాదిప్రయుక్తం వ్యభిచారాత్। అస్మదాదీంద్రియజన్యప్రత్యక్షస్యతు నియతోఽయంస్వభావఇతి। (జ్ఞానానామితి) భ్రాన్తిప్రమిత్యోః ప్రత్యక్షపరోక్షయోశ్చ సామాన్యేనోపాదానం। చకారాత్ప్రత్యక్షాణాంచ। జ్ఞాతత్వాదిత్రికస్యాప్రయోజకత్వం వ్యభిచారేణవ్యనక్తి (స్మరణేతి) భ్రాన్తిరపిస్మరణేనోపలక్ష్యతే। అబాధితస్మృతేః ప్రమాణత్వమిచ్ఛతాంపక్షేపి ప్రమాణత్వాప్రయోజకత్వోక్తిరేవోత్తరం। స్మరణశబ్దో యథార్థాయథార్థ సాధారణః। ఆదిశబ్దేనముక్తాది ప్రత్యక్షసంగ్రహః। గ్రహణదర్శనాత్ — గ్రహణస్య ప్రమితిత్వాదిత్యర్థః। నను ప్రమేయవ్యాప్యంహిప్రమాణం, అన్యథాక్వచిదర్థశూన్యత్వేప్య విరోధాత్; తస్మాత్ప్రమితేః కథం స్వవిషయభిన్నకాలత్వం; తత్రాహ (అతఇతి) సమకాలత్వనియమంహిత్వా యథాదర్శనం వ్యవస్థాపనాదితియావత్। ఏవకారశ్చోద్యనిరాసస్యైవపరిహారగమ్యత్వార్థః। అయంభావః, యదిమానమేయయోరవినాభావస్సమకాలత్వేన, తదాతీతాదివిషయప్రమితీనాం ప్రమాత్వన్నస్యాత్, వ్యాప్తిశ్చ కార్యకారణాదిభిః, కార్యకారణాద్యనుమానే భిన్నకాలతయాపిదృష్టేతి, తథాపి భిన్నకాలత్వేతత్రతత్రదృష్టం, తథానుభూతిప్రాగభావ ప్రమాణస్యాపిస్యాత్, అన్యథా కథంబుద్ధేరర్థసంబంధః, నచదీపోఽతీతంప్రకాశయతీతి॥ అత్రాతఏవేత్యభిప్రేతంవివృణోతి (నహీతి) ప్రమాణస్యార్థసంబంధో నహిస్వకాలవర్తినావినాభావ ఇత్యన్వయః। కిన్త్వర్థస్యత్రవినానభవతీతివా వివక్షితమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) తథావిధాకారస్తద్దేశత్వాది సంబంధిత్వప్రకారః। మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా— అనారోపితత్వం। భ్రాన్తిశంకోద్ధారక్రమసూచనాయ వ్యతిరేకోక్తిః। అత్రప్ర

సంగాత్పరోక్త మథాన్తరమపి నిరస్యతి (అతఇతి) భిన్నకాలత్వస్యాపివిష యత్వస్థాపనాదిత్యర్థః। "నష్టేపీతి" వర్తమానత్వ సంగ్రహః। "నష్టవి షయ స్మృతిన్యాయాద్వర్తమానవిషయ స్మృతావపి బాహ్యావిషయత్వం త్యాజ్య మితిమన్యతే, అత్రైవముత్తరం, స్మృతేర్బాహ్య విషయత్వాభావె నిర్విష యత్వంవా, స్వమాత్రవిషయత్వంవా, కల్పితస్యాకారవిషయత్వంవా, అర్థ వస్త్వన్తరవిషయత్వంవా, స్యాత్। నాద్యః, అయుక్తత్వాదనిష్టత్వాచ్చ। నద్వితీ యః, అతఎవ యోగాచారవిజయప్రసంగాత్। స్వరూపప్రకాశాతిరిక్తస్మృత్యసి ద్ధిప్రసంగాచ్చ। నతృతీయః, తుల్యన్యాయతయా। నాపిచతుర్థః, తాదృగ్వస్త్వ న్తరె మానాభావాత్। "అనుభూతి విషయస్వరూపా న్తఃకరణవృత్తిరెవ స్మృతే విషయ ఇతిచెన్న, స్మృతిరూపాయా, స్తదతిరిక్తాయావా, నిష్ప్రమాణకతయా దత్తోత్తరత్వాదితి। ఎతేన స్మృత్యుదాహరణెన ప్రత్యక్షేతరమానెషు సర్వేష్వపి బాహ్యతుల్యా న్తఃకరణవికృతిరెవ బాహ్యవద్భవతీతి పక్షోపినిరస్తః।

బాహ్యత్వేనప్రతీతం చెద్యద్బాహ్యంక్వాపికల్ప్యతె।
అవిశేషేణ సర్వత్ర తథాక్లృప్తిః ప్రసజ్యతె ॥

యది, తత్రస్వతః స్వ ప్రాగభావగ్రహణంసాధయతా ప్రత్యక్షవిశేషెవర్త మానగ్రాహిత్వ నియమో నాన్యత్రేతి విభక్తం తత్రకెనప్రమాణెన జనితాధీ స్స్వభా వగ్రాహిణీతి వికల్పగర్భాంప్రత్యుక్తిం శంకతె (అథేతి) తత్రసంప్రతిపన్నాంశా భిప్రాయెణాహ (నతావదితి) నప్రత్యక్షావసెయః—ప్రత్యక్షస్వరూపయాస్వ ప్రతియోగిన్యా ధియా దుర్గ్రహ ఇత్యర్థః। పరోక్షగ్రాహ్యత్వమపినిరస్యతి (నచెతి) లింగాద్యభావం పృథగ్వ్యనక్తి (నహీతి) అనుమానార్థాపత్త్యో రదూరవిప్రకర్షాద్వ్య వహితతోక్తిః। స్పష్టస్యాప్య త్రోపమానస్యా త్యన్తా సంభవాదనుక్తిః। ఫలితంస్వాభిమత షష్ఠప్రమాణ బాధ్యత్వమాహ (అతఇతి) ప్రమాణాభావాత్—ప్రమాణపంచక నివృత్తేరిత్యర్థః। తథాచ

శాబరం * “అభావోఽపి ప్రమాణాభావో నాస్తీత్యస్యార్థస్యేతి” కారికాచ “* ప్రమాణపంచకం యత్రవస్తురూపే నివర్తతే। వస్తుసత్తావబోధార్థం తత్రాభావప్రమాణతా” ఇతి॥ పరోక్తామనుపపన్నోక్తిం దూషయితుమాహ *[దురపహ్నవమితి] (యద్యేవమితి) ప్రాగస్మదుపక్షిప్తయైవేత్యేవం కారాభిప్రాయః। గ్రహణాసంభవాత్సం విత్రాప్యగభావస్యాభావంవదతో నిషేధ్యవత్వస్య వ్యాఘాతస్యేతి త్యభిప్రాయేణానూక్తమేవవివృణోతి (స్వతఇతి) చేదిత్యేతత్ కేషుచిత్కోశేషు నదృశ్యతే, తదా “యది” త్యాదికం అవరుద్ధ ఇత్యన్తమేకం వాక్యం। యదాత్వయాస్వత్వే స్సిద్ధబలంత్యుక్తం, తదాహమపిస్వతస్సాన్న భావగ్రహణమస్య త్వదుపక్షిప్తం ప్రతియోగివిషయ ప్రామాణ్యాభావమేవ సంవిదభ్యా ప్రమాణయామీత్యాహ (యోగ్యేతి) ప్రతిబంధిమాత్రశంకావ్యుదాసాయ. సమర్థితసద్భిః। ప్రత్యక్షసామగ్రీప్రవిష్టైవ షష్ఠప్రమాణేన జ్ఞానస్యాభావం సాయన్తః ప్రాజ్ఞోఽసీత్యుపహాసార్థ ఇహభవచ్ఛబ్దః।

---

* మీమాంసాదర్శనే—౧—౧—౫—ఔత్పత్తికసూత్రేఉక్తం।

* ఇయంచ కారికా “అభావోఽపి ప్రమాణాభావో నాస్తీత్యస్యార్థస్య” తి భాష్యం, తదయుక్తం, నహి ప్రమాణాభావః ప్రమాణలక్షణం సంభవతి విపరీతత్వాత్, అత ఆహ (ప్రమాణేతి) పూర్వోక్త సదుపలంభక ప్రమాణపంచకాభిప్రాయోఽయం ప్రమాణశబ్దః। తదభావశ్చప్రమేయస్యాయుక్తమేవలక్షణం। తేనైవశంవస్తుసత్తావబోధార్థం యత్రప్రమాణపంచకం తద్వ్య ఘటాదౌ వస్తురూపే సత్త్యామేవప్రసక్తం నజాయతే తత్ర ఘటాద్యభావస్య ప్రామాణ్యమితి। నన్వప్రమీయమాణస్య కథమభావస్య ప్రామాణ్యమితి, నహ్యప్రమీయమాణస్య ప్రమేయతా సంభవతి, తత్రోత్తరం భాష్యకారేణోక్తం “నాస్తీత్యస్యార్థస్యాసన్నికృష్టస్యేతి” తద్వ్యాచష్టే—(వస్త్వితి) ఇతి న్యాయరత్నాకరవ్యాఖ్యాతా॥

* ఖణ్డితస్సర్వకోశేషూపలభ్యతే। శ్రీభాష్యేపరంనదృశ్యతే॥

తత్వటీకా.

స్వజ్ఞానాభావదృష్ట్యాహి జ్ఞానినస్త్వం ప్రపద్యసే ।
అజ్ఞాతం పృచ్ఛమానశ్చ నజానామీతి భాషసే ॥

పరధీజననార్థం చ త్వయా వాక్యం ప్రయుజ్యతే ।
శృణోషి చ స్వధీసిద్ధ్యై కథన్నిత్యాం బ్రవీషి తాం ॥

ప్రత్యక్షాద్యైస్సుషుప్త్యాదౌ నహి ధీః క్వాపి గమ్యతే ।
గ్రాహ్యగ్రాహకధీస ... ...॥

పూర్వోత్తరసుషుప్త్యాది గ్రాహిణీ చ స్వయం మతిః ।
స్వాభావమపి గృహ్ణాతి తత్తన్మానసముద్భవం ॥

అతోయథోచితైర్మానైస్స్వస్యాన్యేషాం చ సవిదః ।
విషయాదివిశిష్టాయాః ప్రాగభావః ప్రసాధ్యతే ॥

[జ్ఞానద్రవ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తిభిస్థాప్యతే పి తు ।
తత్తత్ప్రసృతిభేదానాముత్పత్త్యాదీతి భాష్యతే ॥]

తత్ర యద్యపి నిత్యత్వం జ్ఞానద్రవ్యస్య వక్ష్యతే ।
తథాపి ప్రస్తుతాకారే ప్రాగభావాదిభాషణం ॥

మృద్ఘటాదినయాద్బుద్ధేః స్థిరాగన్తుకవర్ష్మణః ।
నిత్యానిత్యత్వవాదానాం యథాభాగం ప్రమాణతా ॥

పరస్తు సవికారత్వం శ్రుతం జ్ఞానస్య నేచ్ఛతి ।
అస్థత్వాక్షసమానత్వమతస్తైర్నాత్ర దుర్వచం ॥

ఉక్తసంవిదనిత్యత్వగ్రాహకానుగ్రహక్షమం ।
ప్రసంగత్రితయం వక్తుమథ కించేతి భాష్యతే ॥

కిం సర్వలోకవిదిత సవిషయమేవ జ్ఞానం నిత్యమితి త్వయా సాధ్యతే, ఉత నిర్విషయమన్యదితి, వికల్పమ్మత్వా ప్రథమే బాధకా ఉచ్యన్తే। "అత్రార్థాపత్తిరేకా, అస్యా అనుగ్రాహకం ద్వయం, ఇతి కేచిత్॥ ప్రత్యక్షం జ్ఞానం—అస్త

* మాతృకాసు త్రుటితమేవ దృశ్యతే। తైర్గ్రహణన్న కుతోఽభవేత్; ఇత్యర్థకం స్థాతవ్యమితి భాతి।

దాదీంద్రియజన్యధీరిత్యర్థః। యోగిప్రత్యక్షం హి త్రైకాలిక విషయమితి। స్వత ష్టావత్రథీవిషయా। సాధయత్—వ్యవహారాను గుణీకుర్వత్। సర్వదా—యావ త్స్వ విషయకాలం। పూర్వోత్తర కాల [జ్ఞాన] సత్తా—ప్రాగభావధ్వంసకా లావచ్ఛిన్నసత్తా। నప్రతీయతే—న వ్యవహారానుగుణీ భవతీత్యర్థః। తేనజ్ఞానని త్యత్వస్యకోవిరోధ ఇత్యత్రాహ (తదితి) కాలపరిచ్ఛిన్నతయా—స్వవిషయా వచ్ఛిన్న కాల మధ్య ల్పతరకాలవృత్తితయేత్యర్థః। ఘటాదేరూ*వత్సత్త్వం ప్రకా శమానత్వం ప్రసంజితం, నకేవలంతావన్మాత్రం, నిత్యత్వమపి ప్రసక్తమిత్యాహ (ఘటాదీతి) అస్మదాదిప్రత్యక్ష మతీతానాగతాలంబనం యావత్స్వకాలంస్వవిష యసత్తాం స్థాపయతీతిభావః। ప్రత్యక్షజ్ఞానమిత్యాది స్యాదిత్యన్తమే కతక విషయంవా। ఏవంవేద్యప్రకాశవ్యవస్థయా తదనిత్యత్వాచ్చ విరోధఉక్తః, విత్తిప్ర కాశవ్యవస్థయాప్యాహ (నిత్యమితి) స్వతస్సిద్ధమితి హేతుగర్భం, బుద్ధేరనిత్య త్వం బుద్ధ్యన్తరంచానిచ్ఛతా త్వయాన్యతో ధీనిత్యత్వస్య వక్తుమయుక్తత్వాదిత్యర్థః। ఏవకారస్తుం శయాద్యసంభవ ప్రసంజనార్థః।

> విత్త్యన్తరేణ[విత్తిత్వే నైవ]తుధియోనిత్యత్వంయదిసాధ్యతే।
> అభావప్రతియోగిత్వ మపితద్వత్ప్రసాధ్యతాం॥
> విషయీకృత్యనర్హత్వా త్ప్రాగభావాదినిర్వదన్।
> అన్యోన్యాభావమ ప్యేవం త్యక్త్వావిష ధ్యైకమిచ్ఛతు॥

ప్రత్యక్షధియోనిత్యత్వం పురస్కృత్యోపలంభవిరోధో విషయనిత్యత్వం చప్రసంజితం, పరోక్షధియామపినిత్యత్వే తత్ప్రసంజయతి (ఏవమితి) ప్రత్య క్షోక్త ప్రకార సామ్యాదిత్యర్థః। (సంవిదఖతి) నన్వ, నుమానాదిధియాంనస్వకా లవర్తి ప్రకాశననియమః। సత్యం, అయన్నివహవిభాగః। యత్రాపాంవర్తమాన ప్రకాశకత్వం తత్రసంవిదవచ్ఛిన్న కాలవర్తిత్వగ్రహాద్వి షయనిత్యత్వ ప్రస క్తిస్స్యాదేవ। అనాదిప్రకాశనేపి ధీనిత్యత్వే తదవచ్ఛిన్న కాలప్రతియోగికస్య విషయాతీతత్వాదరసిద్ధిః। యత్రలింగస్య ప్రత్యక్షత్వం తత్రతన్నిత్యత్వం పూర్వోక్త

ప్రకారేణప్రాప్తం, తథాచతద్వ్యాపకస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తిరితి॥ నను, స్వయ న్నిత్యాపి ఘటాదిసంవిత్ కదాచిదేవఘటాదీనుల్లిఖతు। మైవం,

అర్థోల్లేఖస్వభావాచే న్నిత్యాస్తస్యవిసర్జనే ।
న్నిస్స్వభావాప్రసజ్యేత తథావాపరిణామినీ ॥
అథనిర్విషయత్వం తత్స్వభావస్తాదృశీకథం ।
అర్థబోధస్వరూపాస్యా దవస్థాద్వయవర్జనాత్ ॥

కాలానవచ్ఛిన్న శబ్దేన కాలాదిసర్వానుగతనిత్యశబ్దనిమిత్తోక్తిః। అతోనపు నరుక్తిఃయద్వా; త్వన్మతేపి దేహినాం కాలావచ్ఛిన్నతయా భాతానామపి శ్రుత్యాదేశ్య స్తద్విపరీతత్వం సిద్ధం, తద్వత్సంవిదితద్విషయేషుచాపాతప్రతీతవిపరీతన్నిత్యత్వ మని త్యత్వంచస్యాదిత్యత్రాహ (సంవిదితి) సంవిదనురూపత్వం తత్ప్రకాశితప్రకారే ణావసానం। అయమ్నిర్వాహభావః; సంవిదేవహినీలపీతాద్యవస్థాయాంశరణం, స్వతః ప్రమాణాధత్వన్యథా, తవతుబాధక జ్ఞానస్యాప్యుక్తరీత్యాస్వరూపతో విషయత శ్చ నిత్యత్వప్రసక్త్యా, ధ్యాపానుదయప్రసంగః; తతశ్చబాధ సంభవాద్యథా ప్రకాశం విషయనిత్యత్వంసిద్ధ్యేదితి॥ భవతుసవిషయస్యాన్తః కరణవృత్తివిశేషస్యతద వచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చోత్పత్త్యాద్యుపలబ్ధిః। విషయాశ్రయ శూన్యాతుసంవిన్నిత్యా స్యాదితి పూర్వోక్త వికల్పయోః కోట్యన్తరంన్నిరస్యతి (ననిర్విషయేతి) ఎత్రేన నిరాశ్రయత్వ మప్యుపలక్ష్యతే। యద్వా, విషిణోతీతివిషయః, విశేషేణ సంబధ్నాతీత్యర్థః। తేనసంవిదవచ్ఛేదకం వేద్యంవేదితాచసంగృహ్యతే। కిమత్ర ఘటాదివిషయ సంవిదోన్యాకాచిన్నిర్విషయేత్యుచ్యతే, ఉతవస్తువృత్త్యైవైవేతి ఏకల్పే ద్వయోరప్య యోగమభిప్రేత్యాహ (కాచిదితి) తథైవదృష్టేస్తదభావే తదసిద్ధిరిత్యుక్త ముభయత్రబాధకమాహ (అనుపలబ్ధేరితి) యోగ్యత్వే సతీతి విశేషణీయం। పరాభ్యుపగతివిరోధముప్యాహ (విషయేతి) ప్రసిద్ధాయాస్సంవిదో నిర్విషయత్వంవా తాదృశసంవిదన్తరంవా యుక్తిశాస్త్రాభ్యాంసాధయామ ఇత్య త్రానిష్టమాహ (సంవిదఇతి) విషయప్రకాశతాస్వభావశబ్దేనప్రాగుక్తానుమానం

సూచ్యతే। అయంభావః, విషయప్రకాశత్వం సంవిత్స్వరూపం, ధర్మోవా। ఆద్యే తన్నివృత్తిర్నవదతః కథం ధర్మిసాధ్యయోస్సిద్ధిః। తత్రద్వితీయేతస్యస్వ ప్రకాశత్వ సమకాలతయైవ దృష్టేస్తదభావేతదసిదిరితి। స్వతః, పరతోవాప్రకాశమానంతుచ్ఛమన్యాసె। సంవిదితూభయాసంభవాత్తుచ్ఛాద్వ్యావృత్తి కాలతో భేద్యే। వధారణాభిప్రాయః। యద్వా, సత్వకోటిదూరనిరస్తా, అనిర్వచనీయకోటిరప్యలభ్యేతిభావః। అనుభూతిత్వాత్తత్సిద్ధిరితిచేత్। అనుభూతిత్వన్నామ విషయప్రకాశత్వంచేత్, తద్దూషితమేవ। స్వప్రకాశంచేత్; సాధ్యావిశేషఇతి॥

> స్వావచ్ఛేదకనిర్ముక్త సంవిన్నిత్యత్వమిచ్ఛతా।
> సంయోగచ్ఛేదనాదౌచ కిన్న తాదృక్త్వమిష్యతే॥
> ఘటాకాశాదిసీతిశ్చ త్వయాసంవిదిదుర్భణా।
> తత్తత్సంయోగవిశ్లేష తుల్యాగన్తృగుణోజ్ఝనాత్॥

అనుపలబ్ధేరి త్యుక్తస్యా వస్థాన్తరేష్వసిద్ధిశంకాంపరిహరతి (నచస్వాపేతి) ఆదిశబ్దేనసమాధ్యవస్థాసంగ్రహః। కేవల్యాంహంకార విగమాన్నిరాశ్రయేత్యర్థః। అత్రదత్తోత్తరత్వమభిప్రేత్యాహ (యోగ్యేతి) నను స్వాపాదిదశావర్తనీజాగరవర్తినీవా యోగ్యానుపలబ్ధిరిహోపలక్ష్యతే। నాద్యః, తదానీమిదానీంవాతదిత్యసత్, అధ్యస్తాశ్రయయోగాదేర ద్యాప్యనుపపాదనాత్। తత్కాలోపలంభస్యానుపలంభనాత్। న ద్వితీయః, కాలాన్తరసంవిదః కాలాన్తరేప్రత్యక్షయోగ్యత్వాయోగాత్। తత్తదధీన వ్యతిరిక్త హేతుసాకల్యంహి యోగ్యత్వం। అతో యోగ్యానుపలబ్ధి పరాకృతత్వాదితి హేతురసిద్ధః, తత్రాహ (తాస్వితి) అయంభావః, స్వాపాదిషు సంవిదాసీదిత్య ద్యతనోపలబ్ధిస్తావద్యోగ్యానుపలబ్ధ్యానిరస్తా, తదానీన్తనసంవిద స్తదాతనోపలబ్ధిశ్చవ్యాపకానుపలబ్ధ్యాబాధితేతి। స్మృతిర్న్యస్య స్మరణముపలంభవ్యాపకం, తదాభావాత్తదభావఇత్యభిప్రాయేణాహ (నచ తదితి) స్మృతేరనుభవవ్యాపకత్వాభావాత్తదభావస్య తదభావలింగత్వన్నాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) విశిష్టరూపేణవ్యాప్తింస్థాపయతి (ఉచ్యతఇతి) నిఖిల

శబ్దః ప్రాచుర్యాభిప్రాయః, అన్యథాజాతమాత్రస్య స్తన్యాభిలాషాయోగాత్। తిరస్కృత్య తిరోహానాశః ప్రతిబంధో, వా। "ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి" త్యాదిషుప్రసిద్ధమాహ (దేహవిగమాదీతి) ప్రభూతంసుఖమప్యాదిశబ్దేన సంగృహీతం। జాతిస్మరణాదీనాం తాదృశప్రబల ప్రతిబంధక సద్భావేపిస్మృతిరదృష్టాతిశయాద్భవతి, తదభావాదన్యేషు దేహవిగమాదేః ప్రబలత్వం, దుర్బలవ్యాక్షేపాదె విరోధిత్వనియమో నస్యాదితిభావః। నహ్యన్యదేహవిగమాదిభిరన్యథాసిద్ధిరి త్యవధారణాభిప్రాయః। నాత్రసాధకస్య స్మరణస్యాభావమాత్రం, కిన్తుసాక్ష్యన్నిషేధబుద్ధ్యా బాధ ఎవేత్యాహ (నకేవలమితి) నను, సుషుప్తికాలస్యపవచ్ఛిన్నసర్వవిషయజ్ఞానంచ తదానీమ నుభూతం కథమిదానీంపరామృశ్యతే। ఇత్థం, సుషుప్తికాలస్యానవదనుమానాదిసిద్ధః, తదానీంయదికించిన్మయానుభూతం తదప్య మయా స్మర్యత నచస్మర్యత ఇత్యస్మరణనియమాదన తదానీమనుభవాభావసిద్ధిరితి॥ సుఖమహమస్వాప్సమిత్య తీతకాలావచ్ఛిన్నం స్వాపంపరోప్యదాహరతి, అత్రాస్మర్యమాణస్యా న్యథాసిద్ధిమనూద్యనిరస్యతి (నచేతి) సుషుప్తాబాహ్యేన్ద్రియాస్సంతోపి నోపలభ్యన్తే, తచ్ఛరీరస్థోహంకారోపిలీయతే, అజ్ఞానం సుఖరూపమాత్మాచ సాక్షీ ప్రత్యక్షేణగృహ్యత ఇతి పరాభిమత ప్రకారేణాయమనుభవః। యదివిషయాశ్రయవిరహేణ స్మృత్య సంభవః, తదానుభవస్వరూపమపి తద్విరహే నస్యాత్, సర్వత్రతస్య త్రయేవ తస్యాపి దృష్టేరిత్యభిప్రాయేణాశక్యతోక్తిః। నను, సుషుప్త్యాశ్రయాభావాద్వృత్త్య సిద్ధేస్తస్యాస్మరణం, సాక్షిస్ఫురణన్తు న సంస్కారజనకం, అతోస్మరణమేవస్యాత్। నైవం, త్వదభిమతపరామర్శస్యాప్యసిద్ధిప్రసంగాత్। ఇత్యభిప్రాయేణ "నశక్యతేవక్తుమి" త్యుక్తం। అతిప్రసంగసూచకం హేతుమాహ (అథార్థాన్తరేతి) అత్రాహంకారశబ్దేన త్రిగుణకార్యవివక్షాయామప్రళయాత్తస్యా వస్థానమప్సి। అహమర్థభూతప్రత్యగాత్మవివక్షాయాం ప్రళయేపిస్థాయినస్తస్య కథంసుషుప్త్యవిచ్ఛేద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తాస్వపీతి) సుషుప్త్యావనుభావాభావవదతః ప్రాక్తనస్వవచనవిరోధస్స్యాదితిచోదయతి (నన్వితి) పూర్వోక్తతాత్పర్యంనజానాసీతిప్రతివక్తి (సత్యమితి) విరోధవ్యుదా

సాధ్యవివక్షితం విశేషణంవ్యనక్తి (సఇతి) తుశబ్దోనుభవాత్మానుభవవ్యవచ్ఛేదార్థః। ఆత్మానుభవః—స్వయంప్రకాశస్యాహమర్థస్య। స్వధర్మప్రమాణతుణా వైఫల్యమాహ (కిమితి) విశేషణసాఫల్యార్థం క్వచిత్సత్త్వవికారాభ్యుపగమేపసిద్ధాన్తమభిప్రేత్యాహ (నహీతి) యత్సత్త్వవికారవత్తదుత్పన్నమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ త్వయా దుర్వచా, ఘటాదేస్సత్త్వవికారరాహిత్యే సాధ్యాద్యాత్మనస్తతయా న వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం, కేవలాన్వయిత్వపక్షేన్తత్వ విపక్షాయాం హేతోరస్యాభీష్టం వ్యావృత్తిసాధనత్వంభజ్యేత, వ్యర్థంచభావత్వవిశేషణం, ప్రాగభావస్యాపిత్వన్మతే పరమార్థవికారరహితత్వాత్। హేతురయం సాధ్యాన్తరేపిదుష్ట ఇతిపక్షమనువక్తి (యదపీతి) ఇహాపిహేతోరసిద్ధవిపక్షవృత్తిశ్చసమేత్యభి ప్రాయేణాహ (తదపీతి) అత్రయతఃకుతశ్చిద్వా, విజాతీయాద్వా, సజాతీయాద్వా, భేదోనిషిధ్యత ఇతి వికల్పే త్రిష్వపి ప్రాగభావే వ్యభిచారస్స్పష్టః, ప్రథమద్వితీయయోః ప్రామాణికమతేన విపక్షవృత్తిత్వమాహ (అజస్యేతి) "నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్, పిణ్డః పృథగ్వా" ఇతి శ్రుతిరిహానుసంధేయం। యద్వా, బోద్ధ్రో త్రిప్రపఞ్చ్యతే, తన ఖల్వస్య సాక్షికేవాత్మా, సచానుత్పన్నో దేహాదివిలక్షణశ్చేత్యేవం యాపిశ్రుత్యాపిసాధితఇతి। పరమతేనవిపక్షవృత్తిత్వమాహ (అనాదిత్వేనేతి) ఆత్మాహ్యావిద్యాన్యతిరిక్తః, తస్యాపనాత్మనస్సత్త్వాదయోన సాధ్యతఇతిభావః। (ప్రాగ్వత్సాధ్యవిశేషణంశంకతే (సఇతి) విభాగఇహాభేదః। తద్వివ మిథ్యాత్వవిశేషణేనైయ ధర్మ్యవ్యాప్తిభంగాదికంచవ్యనక్తి (జన్మేతి) ననుబద్ధః — వ్యాప్యవ్యాపకత్వే దోషవోతపస్థాపకమనిష్టాపరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) హిః ప్రసంగస్యదుస్తత్వప్రసిద్ధ్యర్థః। ఏవకారస్స్వపర ప్రపఞ్చిత చార్వాకాదిమతోత్తానంవ్యనక్తి।

కించధీస్థైర్యపుష్ట్యాదేర్భిన్నాభిన్నాపి వాధవేత్ ।
భేదస్సాబాధితోహేతు రభేదత్తుచ్ఛతాదయః ॥

తృతీయమపికల్పన్నిరస్యతి (అబాధితేతి) నను, దృశ్యభేదేపిదర్శనైక్యంవృష్టమిష్టంచ, "భేదభేదాది"త్యాదిచాత్రసాధకముక్తంచ, ఏకేనచ్ఛేదన

వ్యాపారేణానేకేషు ఛిన్నత్వదర్శనాత్। మైవం, దృశ్యభేదసమర్థన న్యాయేనాబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధతయా దర్శనభేదోఽపి సిధ్యత్యేవేతి తాత్పర్యాత్, దృష్టాన్తోక్తేశ్చ। "ఘటాద్యవచ్ఛిన్నాకాశైక్యదృష్టాన్తవదినాం విరుద్ధదృష్టాన్త సంభవఖ్యాపనపరత్వాదితి" కేచిత్। న్యాయసుదర్శనోక్తస్తు బ్రూమః, "దృశ్యభేదః దృశికర్మత్వాకారేణ భేదః, యదిసర్వత్రైకైవదృశిః, తర్హి దృష్టాదృష్టవిభాగో న స్యాత్। సన్తిహిసర్వజ్ఞేతరదృశీనాం ప్రతినియతాహి దృశ్యభేదాః। ఏవం ఛేద్యభేదోఽపి ఛిదికర్మత్వాకారేణ భేదః, ఏకేనచ్ఛేదనేన యచ్ఛిన్నం తస్య పూర్వచ్ఛిన్నాద్భిన్నత్వేన తద్విషయచ్ఛేదనవతః పూర్వచ్ఛేదనాద్భిన్నం, తద్వదత్రాపి నిదర్శనం గ్రాహ్యం। ప్రయోగశ్చ, విగీతాదృశిః తద్దృశిగోచరానాలంబి దృశేరన్యా, తద్గోచరానాలంబిత్వాత్ ఘటవత్। వ్యతిరేకతో వా, యథా సైన దృశిరితి।

అథవానుమితిమార్గభాక్ప్రత్యక్షైవ సిద్ధ్యతి।
దృష్టాదృష్టతయా సిద్ధైర్విషయైర్భిన్నతా ధియాం॥

అథ స్వగతభేదనిరాసాయ పూర్వోక్తం కేవలవ్యతిరేకిణం కేవలాన్వయినం చ యదపీత్యాదినానూద్య తదపీత్యాదినా దూషయతి (దృశిస్వరూపాపాయాదితి) హేతుపదం। నిత్యత్వాదిధర్మపరిత్యాగాదపసిద్ధాన్తో బాధశ్చ స్యాదిత్యభిప్రాయేణ "స్వాభ్యుపగతేః ప్రమాణసిద్ధేః" ఇత్యుక్తం। అత్ర వ్యతిరేకిణోఽసాధారణానైకాన్తికత్వం అన్వయినస్సాధారణానైకాన్తికత్వంచ విభజనీయం। నిత్యత్వాదిధర్మాణాంచ పరైరనభ్యుపగమే నవస్తుతా స్యాత్। పరిహారార్థంచ క్వచిన్నిర్ధర్మకత్వగ్రాహ్య పరస్మిత్యత్వాదేరేవ తథాత్వస్వీకరణం।

మూలచ్ఛేదోఽర్ఘశ్చేన్యత్ర సోఢా చేదనవస్థితిః।
సధర్మకత్వే సర్వేషాం భాతత్వాద్ధీస్తథా న కిం॥
నిర్ధర్మకత్వధర్మైశ్చ నిత్యత్వాదేర్విశేషణం।
అనుభూతేస్సధర్మత్వమయత్నాదేవ సేత్స్యతి॥

అతో నిత్యత్వాద్వా, వన్యత్ర వా, క్వచిదాశ్రయవిశేషసద్భావేపి ధర్మ్యానాశ్రయతయా సపక్షే దృశ్యత్వాదితి హేతురవర్తమానోఽసాధారణాదనైకాన్తికః। అత్ర హేతుసాధ్యధర్మ్య సదసద్భావయోస్స్వవచనవిరోధబాధాదికమపి ద్రష్టవ్యం। "బాధితస్యాపి వ్యాప్తిభఙ్గాదనైకాన్తికోక్తిరితి" కేచిత్। దృశ్యత్వాదిత్యత్ర కిన్ను నిత్యత్వాదయో ధర్మాః పక్షీకృతాః, ఉతన, ఆద్యే స్వాభ్యుపగమాదివిరోధః ద్వితీయే విపక్షేషు తేషు వృత్తిరితి॥ ననుసంవిత్స్వరూపమేవనిత్యత్వాదిశబ్దైరభిలప్యతే। అతో వ్యతిరేకిణి సపక్షో న్వయిని విపక్షశ్చ నాస్తీత్యాహ (నచేతి) అత్ర విరోధగర్భం హేతుమాహ (స్వరూపేతి) ధర్మిస్వరూపాద్ధర్మాన్తరస్వరూపాచ్చ భేదాదిత్యర్థః।

స్వరూపే సమ్మతే యత్ర వివాదీ ప్రతివర్తతే।
స్వరూపాదధికో ధర్మస్తత్ర సర్వత్ర సుస్థిరః॥

"వస్తుమాత్రాభ్యుపగమే సత్యపి విధాభేదవివాదదర్శనాది" తి ప్రాగుక్తమిహ ప్రతిసన్ధేయం। హేతువ్యాప్తిసిద్ధ్యై ధర్మిస్వరూపస్థానదాహ (స్వసత్తయేతి) దీపాదివత్స్వజన్యజ్ఞానమనపేక్ష్యైవ ప్రకాశ ఇత్యర్థః। అతిప్రసఙ్గనిరాసాయ స్వాశ్రయగ్రహణం। నను ప్రాకట్యం పూర్వపక్షిణా నిరస్తం, నవాస్మాభిః క్వచిత్ప్రతిసమాహితం, తదిహ గ్రన్థద్వయోక్తో విషయే, విషయిణి చ, కః ప్రకాశశబ్దార్థ ఇత్యత్రాహ (ప్రకాశ ఇతి) అప్రకాశమానస్య కస్యాపి సత్త్వేన సిద్ధేరిత్యభిప్రాయేణ విశేషశబ్దః। వ్యవహారానుగుణమిహ వ్యవజిహీర్షాతిరిక్తో వ్యవహారహేతువిశేషః। ఉత్పన్నే హి జ్ఞానే విషయస్య విషయిణశ్చ జ్ఞానానుత్పత్తిరూపమపి వ్యవహారానర్హత్వం నివర్తతే। "అనేనైవ గ్రన్థేన పరోక్తం ప్రాకట్యమఙ్గీకృతమితి", కేచిత్। ప్రమేయాన్తరవిరోధాభావాత్। జ్ఞానస్య తదనుమేయత్వానఙ్గీకారస్తు విశేషః। కాలవ్యతిరిక్తానుగతసంవిదనిత్యత్వమాహ (నవేతి) అశేషనిత్యానుగతం కాలానవచ్ఛిన్నత్వం। ప్రాగుక్తమేకం బ్రహ్మేతి సాధయతా పరేణ నహి ముఖ్యత్వాన్యత్వాదికం సాధ్యతే, అపి త్వాత్మత్వాదివ్యావర్తకం కిఞ్చిత్; తచ్చ మతభేదేన గుణపదార్థో వా, అతిరిక్తపదార్థో వా, గుణైకత్వం నాయనధీవిశేషోప

స్థాప్యతదితరసముచ్చయరాహిత్యంవా, అన్యద్వాకిమపి స్వరూపాతిరిక్తస్యానాత్మేశం
కానిరాసకమేష్టవ్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకత్వమితి) ఏకసంఖ్యావచ్ఛేద:—
ఏకసంఖ్యారూపో వ్యావర్తకధర్మఇత్యర్థః, ఏకమితి సఖ్యాయా ద్వాదిభ్యో
వ్యావృత్తిర్వా। ప్రకారజ్ఞానత్వాది ధర్మాన్తర ప్రదర్శనార్థ ఇతిశబ్దః। ఇతిస్వ
రూప భేదాదిత్యన్వయః। భావాద్వైతపక్షేణాతద్వ్యావృ త్తిరూపధర్మత్వమాశం
క్యాహ (తేషామితి) (తథాభూతైరపీతి) అభావరూపైరపీత్యర్థః। ఏతేన
తేషాంనిర్ధర్మకత్వంసూచ్యతే। తతశ్చవ్యతిరేకిణస్స్వవృత్తి శూన్యసపక్షవత్త్వావస్థై
కాన్త్యం। "చైతన్యధర్మభూతైరి" త్యన్వయినోనైకాన్త్యార్థం। సర్వధర్మశూ
న్యపక్షేదోషమాహ (సంవిదీతి) యథాశౌక్ల్యాదౌస్వరూపేకార్ష్ణ్యాదిసంశయానా
హానతయాతతోభేదస్తథా సంవిది దుర్వచమిత్యభి ప్రాయవాంస్తుశబ్దః। కిమపినో
క్తంభవేత్—ప్రతివాద్యనభిమతం పదాన్తరైరనుక్తంచ కించిన్నోక్తంస్యాత్।
తతశ్చసిద్ధసాధనత్వ పౌనరుక్త్యాది ప్రసంగఇతిభావః। తిష్ఠన్తు నిత్యత్వస్వయంప్రకాశ
త్వాదయః, స్వరూపప్రకాశమాత్రేణాపి సధర్మకత్వసిద్ధింవక్తుమాహ (అపిచే
తి) స్వతః, పరతోవే, తివిచారంత్యక్త్వా సిద్ధిమాత్రంవికల్పయతి (సంవిదితి)
సిధ్యతి—ప్రకాశతఇత్యర్థః। పూర్వోక్తే దమనుమానద్వయం బాధిత విషయమిత్య
భిప్రాయేణాహ (సిధ్యతిచేదితి) సధర్మతా—సిద్ధిరూపేణ ధర్మేణ తత్సాధక
ప్రమాణోపనీతైః ప్రత్యక్షత్వ పరోక్షత్వాదిభిరి తిశేషః। ఘటోఘటత్వాన్నిర్ధ
ర్మాదృశ్యత్వాత్, తచ్చతత్రన ఇత్యాది వదిమౌహేతూవాస్యావితిచ సూచ్యతే।
ఉత్తరత్ర వ్యతిరేకిణ ఆశ్రయాసిద్ధిమ, న్వయినస్సాధ్యప్రతియోగినిరూపణా సిద్ధించా
భిప్రేత్యాహ (నచేదితి) స్వతోన్యతోవాభానాభావాద్ధి ఖసూనాదేస్తుచ్ఛతాం
బ్రవీషీతి నిదర్శయతి (గగనేతి) అత్రగమనంగచ్ఛతివా, నవా, వచనంవక్తి
వా, నవా, ఇత్యాదివజ్జాత్యుత్తరత్వమ్మన్యానేన సధర్మకత్వం, తుచ్ఛత్వం, చపరి
జిహీర్షతాపరేణోక్తం శంకతే (సిద్ధిరితి) ఏవకారసిద్ధేః కింసిద్ధ్యన్తరేణేతి
ద్యోతనార్థః। తథాపిసవిశేషత్వం దుస్త్యజమిత్యభిప్రాయేణపృచ్ఛతి (కస్యేతి)
సాశ్రయత్వం సవిషయత్వంచ ధర్మిగ్రాహకసిద్ధం నాస్తీతివక్తుం నశక్యమితిభావః।

ఉభయపరిత్యాగేన ప్రత్యుక్తిం శంకతే (యదీతి) తత్రస్వరూపస్యాపిత్యాగం ప్రసంజయతి (నేతి) ఉక్తన్నిదర్శనేనస్థాపయతి (సిద్ధిర్హీతి) యథావృత్త్యత్తి సిద్ధిశబ్దార్థస్సంగ్రాహ్యః। అన్యథాతిప్రసంగాదిత్యాశయః। ప్రత్యగాత్మనః ప్రత్యగాత్మానంప్రతిసిద్ధిరియం। పరోక్షమనువక్తి (ఆత్మనఇతి) ఆవృత్త్యాషష్ఠీ చతుర్థీవాత్రయోజ్యా। షష్ఠ్యా ఏవవాసామాన్యముఖేన సంబంధద్వయపరత్వం। పరపక్షే బ్రహ్మణోబోద్ధృత్వాభావాత్సంవిన్మాత్రస్యతస్యప్రకాశఫలిత్వాఽభావేనస్వస్మైభాసమానత్వాభావాచ్చ "ఆత్మన" ఇత్యుక్తిరయుక్తేత్యాక్షిపతి (కఇతి) అయంశబ్దేనసిద్ధి ప్రతిబంధితయా ప్రత్యగ్రూపత్వంనూచ్యతే। ఈదృశాత్మలక్షణ మహమర్థస్యైవ, నతుత్వదిష్టస్యచిన్మాత్రస్యేతిభావః। అజ్ఞాతాభిప్రాయః పృచ్ఛ ప్రభాన్యాపూర్వపక్షోక్త ముద్గృహ్ణాతి (నన్వితి) ఏవకారోభేదమిథ్యాత్వాభిమానాదా శ్రయాశ్రయిభావ వ్యుదాసార్థః। సంవిదాత్మత్వం నిరాచికీర్షుస్తదుక్తిమాత్రమభ్యుపగచ్ఛతి (సత్యమితి) తత్రత్వతిపాద్యత్వథాంగీకారోపినేత్యాహ (దురుక్తమితి) తువచనదోషమాత్రవ్యుదాసార్థః। "కస్యకంప్రతీతి, ప్రాక్సూచితేనవిరోధేన దురుక్తతాం వివృణోతి (తథాహీతి) నిర్విశేషస్యైకస్యైవ నిర్వికల్పకేప్యసిద్ధేస్తత్రాపివిశిష్టానేక స్ఫురణ వ్యంజనాయ జాతిశబ్దః। తత్సంబంధినీ—విషయాశ్రయవతీత్యర్థః। అహమర్థ స్వరూప సంవిద్వ్యవచ్ఛేదార్థం "నేత్యు" క్తం। స్వస్యస్వాశ్రయత్వవిరోధవ్యక్త్యైస్వయంశబ్దః। నన్వాత్మనస్స్వయంప్రకాశత్వ మిచ్ఛతాంసర్వేషా మాత్మవిషయ[సంవిత్త్వ]యో ర్నవిరోధః। సిద్ధిరూపతయేత్యత్రచ ఉత్పత్తిరూపత్వవివక్షాయామనునన్వయః। జ్ఞప్తిరూపత్వే వివక్షితేపి తస్యాః కిల విషయాశ్రయసంబంధనియమే ప్రమాణం। వృత్తిజ్ఞానస్యతన్నియమసద్భావేపి తతోన్యస్యాంసంవిది త్వదుక్తాత్మస్వరూపవన్నా భూత్తద్యోగః। ఆత్మధీయోరైక్యే ప్రతిక్షేప్యే విషయగ్రహణం నవ్యర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదితి) అయంభావః, ఆస్తాన్తావదిహప్రసిద్ధస్యాహంశబ్దార్థస్య ప్రసిద్ధజ్ఞానాదన్యస్యైవస్వధర్మవత్స్వస్వాపేక్షయా ప్రకాశత్వరూపం సంవిత్త్వం స్వయంజ్యోతిష్ట్వాదిశ్రుత్యనుసారాత్స్వీకృతమితినవిరోధః। త్వయాతుప్రసిద్ధాయాస్సంవిదః ప్రతీతివిరుద్ధమాత్మత్వం సాధ్యతే।

పరాగర్థప్రమేయేషు యాఫలత్వేనసమ్మతా ।*
సంవిత్సైవహినస్సిద్ధా వేదాన్తోక్తిప్రమాణతః ॥

ఇతినిష్కర్షాత్ । అతఏవాస్మన్మతేధర్మధర్మిజ్ఞాన భేదవత్త్వాన్మతేవృత్తి జ్ఞానస్వరూపసంవిద్భేదకల్పితిశ్చాయుక్తా । లోకవజ్జ్ఞానసంవిదాదిశబ్దాః పర్యాయాఃపఠ్యన్తే । ఉపలంభశ్చతథైవ । అతస్సాంఖ్యస్యపృథక్త్వాగ్రహోనాదరణీయః । విషయవత్త్వస్సంవిద ఆత్మధర్మత్వంచ సర్వలోకప్రత్యక్షసిద్ధం । సంవిదః స్వయం ప్రకాశత్వంచ సాధయతా త్వయాపి విషయాశ్రయసంబంధి స్వభావతయా హేతురుక్త ఇతి । కర్త్రుపాదానంచ కర్త్రైక్యవ్యాహతేర్దృష్టాన్తార్థం, తన్నష్టేనప్రతిబంద్ధ్యర్థం, సంబంధిశబ్దత్వ వ్యక్త్యైవ, సవిషయత్వాదేవ నిర్విషయాదాత్మస్వరూపాద్వివేకార్థంచ । ధర్మధర్మిభావసిద్ధ్యాసంవిదాత్మనోరైక్యందుర్ఘటమిత్యుక్తం, తదేనధర్మాన్తరైరపి వ్యనక్తి (తథాహీతి)[నిత్యధర్మవ్యవచ్ఛేదాయ కార్యమితి ।] (సంవిదనాఖ్యస్యేతి,) నహ్యసౌసమాఖ్యా పారిభాషికీతిచ భావః । (సుఖదుఃఖాదిరితి) స్వమతేసుఖాదేర్జ్ఞానవిషయతయా ప్రకాశరూపావస్థాయా అస్థిరత్వే సుఖాదిదృష్టాన్తః । పరమతేచాన్తఃకరణధర్మాస్సుఖాదయః । ఉక్తయోస్స్థిరత్వాస్థిరతయోః ప్రథమస్య వైనాశికేతరసర్వసమ్మతత్వమాహ (కర్తుః స్థైర్యమితి) తావత్ — ఆత్మత్వాద్ । "స ఏవాయమ్" ఇతిదృష్టాన్తార్థం । పూర్వమిత్యనేన సుషుప్తేఃపూర్వమిత్యపి భావ్యం । వక్ష్యతిచ "స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః" ఇతి । "మయానుభూతే" ఇతితు సంవిత్సన్తతేరాధారత్వేనస్వాత్మానువృత్తిప్రత్యక్షోక్తిః । ద్వితీయస్య చ గురపహ్నపత్వముదాహరణై వివృణోతి (అహమితి) జానామీత్యనేన సంవిదుత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రదర్శనం । పూర్వమేతజ్జ్ఞానరహితోఽహం ఇదానీమేతజ్జ్ఞాతవానితి తాత్పర్యం । సోఽయమితిబాహ్యార్థవత్సోఽహమిత్యాన్తరార్థేఽపి ప్రత్యభిజ్ఞాయామిహ జ్ఞానరూపాతీతాకారవిశేష ప్రత్యక్షవిశేషవిషయఏవేత్యాహ (అహమజ్ఞాసిషమితి) సాక్షాదవప్రధ్వంసప్రత్యక్షమాహ (జ్ఞాతురితి) జ్ఞానస్యపూర్వకాలేసంప్రతిపత్త్యర్థఏవకారః ।

* కుణ్డలితస్థః ప్రతీకో మూలేనదృశ్యతే ॥

ఆత్మా కర్తా చ భోక్తా చ స్థిరశ్చ స్థాపయిష్యతే ।
సుఖాదివదనిత్యాత దన్యాధీస్సకథం భవేత్ ॥

ఇతి। కర్తృస్థైర్యే ప్రత్యభిజ్ఞాప్రమాణీకృతా; సంవిదస్తు దైక్యంచదు ర్ఘటమితిస్థాపితం, అథసంవిదాత్మత్వే నశ్వరత్వానశ్వరత్వ వికల్పేన పూర్వత్ర సంగతానామివ ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధమాహ (ఏవమితి) యద్వా, అర్థాన్తరవ త్ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనస్థైర్యముక్తం, అథతదాధారతయానూచ్యతే, ధీసన్తతేరా త్మతాయాం బోద్ధ బోద్ధరిచ భ్రాన్తిరూపాపి ప్రత్యభిజ్ఞా స్మృతిమాత్రంచ నస్యాదితి వక్ష్యామః। అతఏవజ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞాదివద న్యథాసిద్ధివచనమిహా నర్థకమిత్య భిప్రాయేణాహ (దృష్టమితి) అత్ర ప్రతీత్యధ్యాహార్యం। పూర్వేద్యుర్దృ ష్టమిదమ పరేద్యుర దర్శనమితివాన్వయః। వ్యాఘాత ప్రసంగేనసహ ప్రసం గాన్తరసముచ్చయార్థశ్చకారః। అథవా, మయా పూర్వేద్యుర్దృష్టమి తిస్వ ప్రత్యభిజ్ఞార్థమేవ పృథగ్వాక్యం। నఘటత ఇత్యుక్తం, తదేవ "అనుస్మృ తేశ్చ" తిసూత్రతాత్పర్యేణస్థాపయతి (అన్యేనేతి) మాభూదనిత్యస్యఘటా దిప్రకాశస్య నిత్యాత్మతాదాత్మ్యం, నిర్గతనిఖిలావచ్ఛేదాతుసంవిదాత్మాస్యాది త్యత్ర ప్రమాణాభావాదేవ ప్రాగేవ దత్తోత్తరత్వేప్యా సన్నతరోక్తప్రసంగేనాపిదో షసామ్యం వివక్షురాహ (కించేతి), ప్రతిసంధానమిహ ' ప్రత్యభిజ్ఞామాత్రం, పూర్వాపరజ్ఞానానామేకాశ్రయధీ, వా। అసంభవం విప్రృణోతి (ప్రతిసంధా నమితి) కాలద్వయవృత్తేః ప్రకాశస్య ప్రతిసంధాతృత్వం యుక్తమిత్యత్రాహ (నానుభూతిమాత్రమితి) జ్ఞాతృత్వాభావే ప్రకాశస్యాపి కాలద్వయవృత్తిర్ని ష్ఫలేతిభావః। జ్ఞాతుస్థిరత్వసాధకం ప్రతిసంధానస్వరూపనూహ (అహమితి) ఏవకార ఆశ్రయభేదశంకానిరాసార్థః। అవిద్యావైభవాద్భ్రాన్త్యా ప్రతిసంధా తృత్వంస్యాదిత్యత్రాహ (భవతఇతి) భ్రాన్తిరపిజ్ఞాతురేవస్యాత్, యదిక శ్చిదహమర్థంత్యక్త్వానుభూతేరేవా నుభవితృత్వమిచ్ఛేత్తత్రాప్యాహ (అనుభూతి రితి) నహికేనచిత్ స్వీకృతమిత్యే తావతాసర్వలోక ప్రత్యక్షవిరుద్ధం సిద్ధ్యే దిత్యాకూతం। ఏవం ప్రసిద్ధసంవిదోవిషయాశ్రయశూన్యత్వం తాదృశసంవిదన్తరంవా

నస్వీకృత్య తత్రనిత్యే నిర్విశేషజ్ఞాతృత్వకల్పనన్నిరస్తం, తత్కల్పనాధిష్ఠానంచ నిరస్తమిత్యాహ (సంవిదితి) నను త్వన్మతేఽహమర్థ ఆత్మా, స నిత్యస్స్వప్రకాశః, తద్ధర్మభూతాధీరపి తథా, తతో నిత్యధీద్వయాంగీకారగౌరవంస్యాత్, అస్మదుక్తేరపి లాఘవమిత్యత ఆహ (ఉభయోరితి) అయంభావః, క్లిప్తౌహి గౌరవందోషః, నతూపలంభే, అన్యథా మాధ్యమికమతేత్యన్తలాఘవంస్యాత్, సంవిద ఉపలబ్ధత్వాదేవహి త్వయాపి తన్మతనిరాసః అత్రచ స్థిరస్యజ్ఞాతురహమర్థస్యాత్మత్వముపలంభాది సిద్ధందుస్త్యజం, తద్ధర్మభూతాయాధియశ్చ నిత్యత్వంనక్లిప్తం, శ్రుత్యాదిసిద్ధన్తు నత్యక్తం, నచాత్రోపలంభవిరోధః, స్వరూపతో, వస్థాభేదై, శ్చనిత్యత్వానిత్యత్వవ్యవస్థాపనాత్। తదిహానహానుధర్మభూతాం సంవిదమాత్మతయానిష్కృష్యాహమర్థత్యాగ ఉపలబ్ధివిరుద్ధ ఇతి॥ అస్త్వేవం, అస్మన్మతేపి శుద్ధాయామేవానుభూతౌ తత్త్వతో భ్రాన్త్యాచ నిర్విషయత్వ సవిషయత్వాదివిరోధశాన్తిః, ఉపలబ్ధమపి నభస్థలమలినాదివద్యుక్తివిరుద్ధం త్యాజ్యమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) మాత్రచా విషయాశ్రయవర్గస్యా, వధారణేన స్వగతవిశేషాణాంచ వ్యుదాసః। నిష్కర్షకహేత్వాభాసాః—దృశిత్వదృశ్యత్వాదయః। "నిరాకృతా" ఇత్యత్రసామాన్యతో విశేషతశ్చేతి భావ్యం। అత్రపరేణ విషయేషు ఘటత్వాదిరహితంసన్మాత్రం, విషయిణిచ కర్తృకర్మక్రియాత్వరహితం ప్రకాశమాత్రమాత్మేతి యత్ ప్రలపితం తత్ప్రత్యుక్తం, అథతు జ్ఞాతరిప్రత్యగర్థేఽహంత్వాదికంత్యక్త్వా తత్రత్యంప్రకాశమాత్రమాత్మేతిప్రత్యవతిష్ఠతే (ననుచేతి) అస్మత్ప్రత్యయే—అస్మదర్థస్వరూపస్ఫురణే। అనిదమంశః—ప్రత్యగ్రూపఇత్యర్థః। తత్రస్వయంప్రకాశత్వం హేతుమాహ (ప్రకాశైకరసఇతి) తత్రాపిధీత్వంహేతురుచ్యతే చిత్పదార్థ ఇతి। స ఆత్మా—ప్రత్యక్త్వాదాత్మేత్యర్థః। ఏవంప్రకాశాంశస్యాప్యాత్మత్వే పరమసాధ్యక్రమాద్వ్యతిరేకిత్రయంప్రయుక్తం। జ్ఞాతురనాత్మత్వే తథాన్వయిత్రయమాహ (తస్మిన్నితి) చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాద్ధీబలనిర్భాసితత్వం, తదేవ యుష్మదర్థలక్షణోపేతత్వం, తతఏవ యుష్మదర్థః—ప్రత్యక్త్వరహితఇత్యర్థః, తతస్సోనాత్మేతివా, వాక్యశేషః।

అహన్త్వయా ప్రత్యక్త్వన్న శంకనీయమిత్యవధారణాభిప్రాయః। ఏవంవా, అహంజానామిత్యత్ర తాస్త్రత్యయౌ — ఉత్తమపురుషాహాత్మజ్ఞాతృ విషయాయాం ధాతూపాత్తాయాంజ్ఞప్తావిత్యర్థః। శేషం ప్రాగ్వత్। ఉభయమపినిరస్యతి (నైతదితి) అహమర్థస్యైవప్రత్యక్త్వమాత్మత్వంచ, తద్ధర్మతయాసిద్ధ్యతః ప్రకాశస్యతు పరస్మాఏవభాసమానత్వాన్నోభయమితి॥ విపరీతప్రకాశ[ర]వ్యవచ్ఛేదార్థ ఏవంశబ్దః। వైపరీత్యంవివృణోతి (జానామీతి) అహమర్థస్వరూపప్రకాశశ్చేన్నాత్మేత్యుచ్యతే, సతర్హితద్ధర్మః, ధాతూపాత్తశ్చేత్, ఇచ్ఛాద్వేషాదిధాత్వన్తరార్థవదాత్మస్వరూపాదన్యః ప్రసిద్ధః। ఏవకారోదత్తోత్తరత్వద్యోతకః। ఉపలబ్ధిపరాహతమితివ్యక్తం, అత్రధీత్వాత్స్వప్రకాశత్వసాధనం సిద్ధసాధ్యం। ఆత్మాశ్రయనియమాదివిశేషస్తుప్రాగేవోక్తః, సాధనంబాధితం, స్వప్రకాశతయాప్రత్యుక్తంచ। తత ఆత్మత్వంకింపునః! అహమర్థచిత్పదార్థాన్యత్వం, సామాన్యతశ్చేన సిద్ధమితివక్ష్యతే। విశేషతశ్చేదప్రయోజకం; చిదన్తరేచిద్విశేషాన్యత్వాత్, అతోజడత్వపారాక్త్వాచాసిద్ధిః, సాధ్యరూపత్రయంబాధితం। సంవిదఆత్మత్వంచ ప్రత్యక్త్వజ్ఞాతృత్వప్రకాశత్వాదినా వికల్ప్య యథాయథంబాధాపసిద్ధాన్త సిద్ధసాధనత్వాదినివార్యాని, ఏవమహమర్థస్యానాత్మత్వేపి వికల్ప్యానుపపత్తిరితిభావః। ఆత్మనోఽహమర్థాదన్యత్వేఽహమర్థాదన్యస్యాత్మత్వేచ సాధ్యేనిష్ప్రాన్తరాణివివక్షురాహ (కించేతి) అహమర్థః — అహంశబ్దవాచ్యః, అహన్త్వవిశిష్టోవా। ప్రతీపమంచన్ ప్రత్యక్, తస్యభావః ప్రత్యక్త్వం। స్వతోన్యతోవాస్వస్మైభాసమానత్వమిత్యర్థః। యోసావహమితివ్యవహ్రియతే తస్యసామాన్యతస్స్వపరాత్మసాధారణతయాపరస్మైభాసమానేప్యహంశబ్దానువృత్తిః। యోసావహమితివ్యవహ్రియతే సఏవహిస్వస్మైభాతి, తదన్యస్తు బోధోపి స్వయంప్రభోపి పరస్మాఏవభాయాదితిపరాగేవ, అతోహమర్థపరాక్త్వం తదన్యస్మిన్ప్రత్యక్త్వంచాసిద్ధం। యత్రతు తేస్తః తత్రైవతాభ్యాంతత్సాధ్యంసిద్ధ్యేదితి త్వదిష్టవిరుద్ధమాపన్నమితిభావః॥ రక్తారక్తాదివదహన్త్వపరాక్త్వయోర్విరోధంధీభేదనవ్యనక్తి (అహంబుద్ధ్యేతి) పరాగర్థాత్ — పర

స్తాఏవభాసమానాదిత్యర్థః। ఆత్మభేదమతేతు ప్రత్యగర్థాన్తరాదపి ప్రాతిస్వికా
హంబుద్ధ్యా భేదసిద్ధిః। బద్ధముక్తావస్థయోరాత్మనోర హంశబ్దేనా మ్నానాదాగమ
బాధకాచ్చాత్రసిద్ధ ఇతిభావః। ముముక్షుప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్త్యా స్వేష్టసిద్ధింపర
ష్టబాధంచాహ (నిరస్తేతి) విశేషణత్రయేణ తత్తచ్ఛాస్త్రార్థస్మరణం, దుఃఖని
వృత్తిః, ఆనన్దావాప్తి, రకర్మవశ్యావస్థాచ, స్వార్థా స్స్వక్రియస్తే। ముక్తౌతు
స్వనాశే విదుష స్తదుద్దేశ ప్రవృత్త్యయోగాన్మోక్షశాస్త్రస్యాధికారి విరహేణా
ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమర్థ ఇతి) అన్యథాపిప్రవృత్త్యు
పపత్తిమాశంక్యాహ (మయీతి) ఖాదేరివస్వాన్యస్యస్థితిహేతోః స్వనాశార్థ
ప్రవృత్తిహేతునః స్యాత్, స్వవధఃకథం! ఇత్థం, సహిధర్మబుద్ధ్యాచేత్, అనశ్వ
రాహమర్థభోగార్థః, అవివేకినాస్తు సంసారమోచకానామియదహ మర్థస్యై
వా సహ్యాదుఃఖనివృత్తిమాత్రార్థః, నచేహతథా, అహమ ఆత్మత్వానభ్యుపగమాత్।
ఆత్మానమధికృత్యైవ మోక్షోపదేశాది ప్రవృత్తేః। యత్తు, "ప్రాగుక్తంకర్తృ
దేహాదేర్భోక్తు రాత్మనో న్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమి" తి। తదయుక్తం,
దేహస్యక్రియావత్త్వేపి "స్వధీపూర్వంప్రవృత్తిలక్షణమి" తికర్తృత్వాయో
గాత్। తదపేక్షయా "శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీ" తిస్థాపనాత్। ఇహత్వహంకార
స్యకర్తృత్వే సంసారోపి తస్యైవస్యాత్। భోక్తృత్వంచాత్మనస్త్వమేవప్రతి
క్షిపసీత్యా త్మనోబంధమోక్షౌ న స్యాతాం। తథాచవ్యర్థాముక్తిశాస్త్రారంభః॥
ముక్తావహమర్థనాశే ధీస్థితిమన్వారుహ్యోక్తం, సైవనస్యాదిత్యాహ (స్వసంబం
ధీతి) నసుధర్మో ధీ శ్చేత్తస్సైకాన్తత్వం, ఎకాయుష్కత్వం, వా, అతః పరమతే
జాతివత్, ఘటాదిసంయోగరూప ధర్మనాశే ఖాదివచ్చ, స్వాశ్రయాహమ
ర్థనాశేపిస్థేదిత్యత్రాహ (ఛేత్తురితి) ఆస్తామన్యత్, సకర్మకస్యధాత్వర్థస్య
కర్మ కర్తృవిరహే కథంసత్తేతిభావః। ఛేత్తురిత్యాదిప్రదర్శనార్థం, ఆదిశబ్దె
నహి సకర్మకక్రియాన్తరేవ్యాప్తిః ప్రదర్శ్యతే, నహ్యత్రధర్మ్యభావేధర్మస
త్తాయాం కంచిత్ప్రమాణం, జ్ఞాతురభావేచ కస్మైస్వాత్మానమ న్యద్వా ప్రకాశయేత్।
తదిహోక్త ప్రమాణతర్కై స్సిద్ధం నిగమనేనద్రఢయతి (అతోహమితి) ఎత

ద్ధమిథః సుగుణశ్రుతిస్మృతిమాత్రస్యార్థస్య సంవాదయతి (విజ్ఞాతారమిత్యాదినా శ్లోకద్వయేన) జ్ఞాతాత్మైవేత్యవధారణేన ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం సూచ్యతే। అయోగవ్యవచ్ఛేదో హ్యత్ర స్వరసః। అన్యప్రకరణత్వశంకానిరాసార్థము, తత్స్వరూపానుబంధిత్వేన ముక్తావప్యనువృత్తి సంభవార్థం, చ ''నాత్మే'' త్యాదికముపాత్తం। అపినుస్మృతోక్తాతిక్రమే పసిద్ధాంతం సూచయతి। అహమర్థస్యాత్మత్వం నిగమితం, జ్ఞప్తేరనాత్మత్వంతు నిగమ్యతే (అత ఇతి) ప్రత్యక్షాగమయుక్తిబలాదిత్యర్థః। జ్ఞప్తిర్నాత్మా పరస్యైవ భాతత్వాత్, అనహంత్వాత్, ఘటాదివదితి ప్రయోగాః, ప్రసంగాశ్చ ద్రష్టవ్యాః। యద్యపి స్వమతే తదర్థస్యైవ యుష్మదర్థత్వమాత్మవ్యక్తిభేదాత్స్యాత్। పరమతే చాహంకారభేదాదహమర్థ ఏవ త్వమర్థోఽపి, తథాపి ఘటాదివత్త్వత్వ త్యక్త్వా సామాన్యాభావలక్షణం యుష్మదర్థత్వమిహ వ్యాహతమిత్యభిప్రాయేణ స్వవచనవిరోధమాహ (అహంప్రత్యయ ఇత్యాదినా వాక్యత్రయేణ) ''అస్యాప్రయోజకత్వం ప్రత్యేతుం ప్రత్యేతవ్యాతిరేకేణ ప్రత్యక్త్వం చ'' నైయాయికాదయః ప్రాహుః। బాధితత్వం చాత్ర దర్శితం।

కించ యుష్మత్త్వమస్త్యత్ర మయ్యనాత్మాదిగోచరం।
పరోఽబభాషేఽభగ్నం తన్నానతస్స్వమతాదపి ॥
ప్రతియోగివిశేషాద్ధి యుష్మదస్మత్పదార్థతా ।
చేతనస్యైవ విఖ్యాతా న జన్యజ్ఞప్తిమాత్రయోః ॥
ఉన్మాదాదివయుద్యుక్తా యుష్మద్యుక్తిరచేతనే ।
క్వచిత్తత్తదధిష్ఠాతృపుంవిశేషవివక్షయా ॥
ప్రహ్వాభావలక్షణత్వంచ యుష్మదర్థేఽపి మేనిరే ।
నాతోఽవిషయనిర్దేశేఽప్యస్మదర్థవిశేషవాన్ ॥

అథాహమర్థపరాక్త్వసాధకతయోక్తస్యాన్యత ఏవ భాతత్వస్యాసిద్ధిరప్యస్తీతి సాధయతి (న చేతి) న హి వేద్యత్వమాత్రాదనాత్మత్వం సువచం, విత్తావపి ప్రసంగాత్। ధర్మభూతజ్ఞానే దృష్టవ్యాప్తికం హేతుమాహ (స్వయమితి)

స్వధర్మవత్వ్స యమపి ప్రకాశరూపత్వాది త్యర్థః। యద్వా, స్వయంజ్యోతి ష్ట్వేన శ్రుతత్వాదితి. యావత్। జ్ఞానత్వే సిద్ధ ఉనన్యాధీనస్వప్రకాశత్వ స్నియ తమిత్యాహ (చైతిస్యేతి) అత్ర ధూమవత్త్వమేవన్యా గ్నిమత్త్వమితి వత్సంబంధ దార్ఢ్యాదుపచారః। అనన్యాధీనస్య ప్రకాశత్వే స్వయంప్రకాశత్వ హేతు స్సాధ్యావిశిష్టఇతి శంకాయాం స్వయంప్రకాశత్వశబ్దేన జ్ఞానత్వం వివక్షితమిత్యుచ్యతే। జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వయో ర్వ్యాప్తిం వ్యనక్తి (యఇతి) ధర్మభూతజ్ఞానవదితి దృష్టాన్తోభిప్రేతః। అత్రదీపాద్యుదాహరణం లోకబుద్ధ్యను సారేణ సంభావనామాత్రస్థాపనార్థం। స్వయంప్రకాశత్వాత్—స్వతస్సిద్ధప్రకా శధర్మత్వాత్। అత్రవిశేష్యమేవహేతుః। యద్వా, హేత్వంశంపక్షస్యవిశేషణం విష్ణో రితి (చేతస్యేతి) నస్యే, వం జ్ఞాతృత్వాదితి హేతురుక్తస్స్యాత్, తథా సత్యసాధారణానైకాన్త్యం। మైవం, వ్యతిరేకిణోనభిసంహితత్వాత్। అన్వ యీత్యేవంభావ్యః, ఆత్మా స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశః, స్వప్రకాశ త్వాత్యన్తసజాతీయ నిరపేక్షవస్తుధర్మత్వాదితి। అత్రవ్యాప్తిదృష్టాన్తావాహ (యఇ తి) దీపోపి ఘటవత్స్వభాతమోన్యత్వేసతి ప్రభానుగ్రాహ్యచక్షుర్గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రభాధీనప్రకాశస్స్యాదిత్యత్రాహ (నహీతి) ఘటవద్దీపస్య యద్యభాస్వరరూ పత్వంస్యాత్, తర్హి భాస్వరద్రవ్యసంబంధాధీనప్రకాశ స్స్యాత్, నతిద స్తి, అతోనోక్తశంకేతిభావః। నను ప్రభాశ్రయస్యాపి మణ్యాదేః ప్రభాధీనప్ర కాశత్వవద్దీపాదరప్యస్త్విత్యభిప్రాయేణ కథంప్రకాశతఇత్యాకాంక్షాందర్శ యతి (కిన్తుహీనాతి) ఘటాద మణ్యాదిపార్థివాంశస్యచ స్వయమభాస్వ రతయా ప్రభాసాపేక్షప్రకాశత్వం, ఉద్భూతా నభిభూత భాస్వరరూపస్యతుస్వ భావాత్తన్నిరపేక్ష్యం యుక్తమిత్యాహ (దీపఇతి) నను, భాస్వరత్వంప్ర భానైరపేక్ష్యే నప్రయోజకం, కిన్తుప్రభాత్వమేవ। మైవం, వ్యభిచారాదర్శ నెప్య త్రవ్యాప్తిసంకోచే తిప్రసంగాత్। ప్రభాత్వాభావేపి తమసిప్రభానైరపే క్ష్యదృష్టేశ్చ। జ్యోతిష్ట్వాభావేపి తత్రతద్వ్యాప్తిర స్త్వితిచేత్। సత్యం, నహివయంజ్యోతి ష్ట్వంవ్యాపకంబ్రూమః। ప్రభాత్వమప్యేవమితిచేత్, తర్హిలింగంభవతు, నతు

స్వనివృత్త్యా ప్రభా నైరపేక్ష్యన్ని వర్తతే। నచదీపాదేః 'ప్రభాధీనప్రకాశత్వం దృష్టం, యేన ప్రభా తమో న్యతరనిష్టతయా వ్యాప్తిస్సంకోచ్యేత। తహిః స్వప్రభావద్దీపోపిఘటాదీన్ స్వయమేవ ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానితి) అసంబద్ధం కధం ప్రకాశయేత్, యథాదర్శనం వ్యవస్థాయాం ధర్మద్వారాసంబంధః ప్రకాశనం చేతి భావః। నస్వాత్మనస్తద్ధర్మస్య చ సత్తావాన్తరజాత్యా సజాతీయత్వే కధం ధర్మధర్మిత్వం, నచ దీపప్రభానిదర్శనం, విశరణపూర్వదీపావయవరూపాయాః ప్రభాయా ఉత్తరదీపధర్మత్వ ప్రసఙ్గాభావాత్। అవయవవిశరణాభావే చదీపాదేరాశుతరవినాశిత్వన్న సిధ్యేత్। రజఃపటలాదిన్యాయేన మూలమధ్యాగ్రవైషమ్యం చ విశీర్ణావయవత్వలింగమిత్యత్రాహ (ఏతదితి) "యథా" త్యత్రోత్తర "త్రైవమి" తి ప్రతినిర్దేశః। అవాన్తరవైషమ్యేపి తేజస్త్వేనసజాతీయత్వం స్థితమిత్యభిప్రాయేణ "ఏకమే" వేత్యుక్తం। నను ప్రభాప్రభావతోర్ధర్మధర్మిభావో భ్రాన్తః, యది ప్రభాయా దీపగుణత్వం, తహిః ద్రవ్యత్వం సాజాత్యం చ నస్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ద్రవ్యత్వే కధం గుణత్వమిత్యత్రాహ (శౌక్ల్యాదివదితి) అద్రవ్యత్వలక్షణం గుణత్వమ్మాభాత్, ఆశ్రితస్వభావత్వం తదస్తీతి భావః। తద్ద్రవ్యత్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (స్వేతి) ద్రవ్యాణాం దణ్డాదీనాం, కేశనఖాదీనాం, చ సంయోగత ఆశ్రితానాన్తావత్ స్వాశ్రయరహిత ప్రదేశేపి వృత్తిర్దృష్టా। ప్రభాయా స్త్వయుతసిద్ధాయా అపి ధర్మిదేశాతివృత్తిర్దృశ్యతే, అద్రవ్యాణాన్తు నతథా, తదత్ర యుతసిద్ధ్యా దణ్డాదిభ్యో, ధర్మిదేశాతివృత్త్యా శౌక్ల్యాదిభ్యశ్చ విశేష ఇతి భావః। తథాప్యుష్ణవత్తేజో ధర్మస్య ద్రవ్యత్వ తేజస్త్వే నస్యాతామిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వాదితి) తిమిరనిరాసకస్వభావాదిత్యర్థః। ప్రకాశోపాధికస్వరూపత్వాదితి చ హేతుః। భ్రాన్తిశంకావ్యుదాసార్థమవధారణం వివృణోతి (నాధారాన్తరమితి) నహి ప్రభాయా మణ్యాదేరివోపాధికీభాస్వరత్వాదిరితి భావః। దీపధర్మస్య గుణాన్తరస్యైవ ప్రకాశత్వన్న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వమితి) ప్రకాశత్వమిహ తమోనిరాసద్వారా మనుష్యాది చక్షుస్సహకారిత్వం; నచైతల్లింగం, దృశ్యమానస్తు స్వభావవిశేషః ప్రదశ్యతే, ఉక్తం చ పంచపాదికా వివరణకృతా, "జ్ఞానప్రకాశ్యత్వాద జ్ఞానవిరోధినో న్యధా

వాలోకప్రకాశ్యత్వమి" తి॥ తమోవిరోధిత్వసిద్ధ్యోఽద్రవ్యనియతో గుణవ్యపదేశః కథమి హాస్యాదిత్యత్రాహ (అస్యాఇతి) చోదితనిమిత్త వ్యాప్తి త్యర్థ స్తుశబ్దః। అయంభావః, గుణశబ్దోహి దాసాదిష్వపి ప్రయుజ్యతే, కర్మణిక్రియాన్తర శేషభూతే, సంధివిగ్రహాదిష్వపి, వివక్షాన్తరేణ। తద్వదిహాపి ద్రవ్యత్వావిరుద్ధనిమిత్త వివక్షయా గుణోక్తిరవిరుద్ధేతి॥ విశరణపక్షంప్రతిక్షిపతి (నచేతి) తథానుపలంభాదితిభావః। కల్పనే నిబాధలోకదృష్ట్యా నిష్టప్రసంగమాహ (మణీతి) దీపాదివత్త్వ తిక్షణవినాశప్రసంగాదిత్యర్థః। స్థిరత్వేన సర్వలోకవిదితానాం పుష్కలకారణక్రమాద్యనుపలంభేపి క్షణికత్వక్లుప్తావ తిప్రసంగఇతిభావః। మణ్యాదౌ ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధఉక్తః, దీపేత్వ భిజ్ఞాపి నస్యాదిత్యాహ (దీపఇతి) అపిః పూర్వత్ర పరత్రచ ప్రత్యక్షవిరోధసామ్యద్యోతకః। అవయవిశబ్దః పరమతేన, స్వమతేతు సంఘాతవిశేషపరః। కదాచిదపి—పూర్వోత్తరకాలయోరిన మధ్యేపీత్యర్థః। యోగస్య సత్యాంసామగ్ర్యాం కథమ ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (నహీతి) సంహతస్వభావత్వే విశరణస్య విశేషకారణమ భిఘాతాదికం దృష్టం, తదన్యక్లుప్తిశ్చ గుర్వీ। విశరణస్య స్వభావత్వేతు పిణ్డీభావాదిహేతు రదృష్టః కల్ప్యః। "అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనమి" త్యాదిభిరూర్ధ్వగమనశీలతయా ప్రసిద్ధానామేవావిశేషేణ విష్వగ్విశరణాదిక్లుప్తిశ్చ గురుతరేతిభావః। తహిదీపస్యక్షణికత్వే ప్రమాణన్నస్యాదిత్యతఆహ (అతఇతి) పక్షాన్తరస్యగౌరవహతత్వాదిత్యర్థః। పద్మకేసరాది విశిష్ట వర్త్యాదిసృష్టి ప్రకారసామ్యాభిప్రాయేణ "సప్రభాకావవే" త్యుక్తం। ప్రతిక్షణముత్పన్నాశ్చేద్యు గపదనేకదీపోపలంభస్స్యా దిత్యత్రాహ (వినశ్యన్తీతి) అత్రాపి ప్రతిక్షణమితియోజ్యం। ప్రతిక్షణోత్పత్తౌహేతుమాహ (పుష్కలేతి) ఉత్తరోత్తరక్షణేష్వపి దీపసామగ్రీసంపత్తేరిత్యర్థః। విగీతస్స ముదాయో దీపజనకః, విశిష్ట వహ్ని వర్త్యాదిసముదాయత్వాత్, ఆద్యవదితిప్రయోగః। ప్రతిక్షణవినాశే లింగమాహ (తద్వినాశేవినాశాదితి) నాత్రసాధ్యావిశేషః। అయంహ్యత్ర ప్రయోగః, ఆద్యాదిస్నేహవతిధ్వంసః తజ్జన్య

దీప ధ్వంసశిరస్కః విశిష్టస్నేహవర్తిధ్వంసత్వాత్ అన్తిమవదితి। ఏవం దీప భేదానభ్యుపగమే స్నేహనాశసంధుక్షణాదిభిః పరిమాణభేదోపి దుశ్శకనివా రః। ధారావాహికధీభేదశ్చ ధ్వంసశ్చ త్ర దీపతత్ర్పభయోర వభివ్యక్తా వస్థాదిశేషః, సత్కార్యద్రవ్యస్య నిత్యానువృత్తేః। పాచావస్థాన్తిమదీప సామగ్రీనాశపూర్వికాదృష్టా, అలోభిఘాతాదివ్యతిరిక్త వినాశహేతుకల్పనా వివ నాత్రగౌరవం। తత్సమీకారంపరిహరతి (ప్రభాయాఇతి) ఆదిశబ్దేన బహులత్వా దికం, దూరేప్రకాశాదిమత్త్వంచ గృహ్యతే *ఉపలభ్యానాదరే తిప్రసంగమథాధాదృ ష్టి సంకుచితప్రభోత్పత్తిః। ఏతదపి చోద్యమాదిశబ్దసంగృహీత "ముపలబ్ధివ్యవస్థాప్య మి" త్యనేనైవప్రత్యుక్తం। అథవా, "స్వయంప్రకాశత్వాది" త్యాదిభాష్యస్య ప్రయాస బహులా నుమానపరత్వాదపి పరం శ్రుత్యర్థోపక్షేప పరత్వం। దృష్టాన్తా దిభి లోకదృష్ట్యా తత్సంభావనా ప్రదర్శనంచ। తథాచప్రదీపికానుమితిపరత్వా దపి శ్రుత్యనుగ్రాహకపరత్వం యుక్తమితి। నాప్యుక్తిరత్రానుమానవచ్ఛ్రుతిరపి, తథాచోదాహ్రియతే "కిన్తుతథాహీ" తి। అతఃపూర్వోపక్షిప్తం శ్రౌతమేవా ర్థం లోకదృష్టిప్రదర్శిత సంభావనయోపసంహరతి (ఏవమితి) ననుసంవి దాత్మనోభేదః పూర్వముక్తః, తత్కథమిహాత్మనశ్చ ద్రూపత్వోక్తిరిత్యత్రాహ (చిద్రూపత్వేతి) న స్వధర్మతాదాత్మ్యమిహోచ్యతే, కింతు తత్సజాతీయత్వ మితి। చిచ్ఛబ్దస్యాత్మని స్వప్రకాశత్వ నిబంధనత్వమా, త్మనోజ్ఞానత్వం, జ్ఞాతృత్వం చ, జడత్వనిగుణవాదనిరాసాయ శ్రుతిభిరాహ (తథేతి) శబ్దప్రమాణబోధ యథాశబ్దం వ్యవస్థాప్య ఇత్యభిప్రాయేణ శ్రుతిశబ్దః, తతశ్చ విమతన్న జ్ఞానాశ్రి యః జ్ఞానత్వాత్, ధర్మభూతజ్ఞానవది త్యత్ర వ్యాప్తిసిద్ధౌ తద్గ్రాహకశ్రుత్యా దిబాధః, అన్యథాత్వ నుమితేరుత్థానం। ప్రజ్ఞానఘనః—శాస్త్రసిద్ధేన సుఖత్వప్ర కర్షేణస్వరూపజ్ఞానస్యప్రకృష్టత్వం। అతః ప్రకృష్టసుఖాత్మకజ్ఞానైకరూప ఇత్యర్థః। సామాన్యోక్తమానోపనీతవిశేష విభ్రమాదపేక్షితసంభావనే నపేక్షితవి ధివైఖల్యాచ్చ।

---

* అత్రకశ్చనగ్రంథోగళిత ఇవభాతి।

అత్ర సైంధవదృష్టాన్త స్సర్వాంశే ష్వైకరస్యతః।
జడాంశరహితత్వంతు బోధ్యమాత్మని నిష్కలే॥
అస్తు వా సైంధవన్యాయాత్ గుణవత్త్వోక్తిరాత్మనః।
వాక్యాన్తరేణ లభ్యేత జ్ఞానత్వమపి తాదృశః॥

దేహాదివిశిష్టావస్థాయామపి తద్విలక్షణత్వవ్యక్త్యై విజ్ఞానఘన వాక్యోపాదానం, వివిధ జ్ఞాన వైశిష్ట్యార్థం వా। స్వయంప్రకాశత్వస్ఫోటాయాహ (అత్రేతి) నహి పురుషశబ్దో ऽత్రాన్తఃకరణ దేహాది పరః। నచ జ్యోతిశ్శబ్దో భూతతృతీయ విషయ ఇతి భావః। ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్య నిత్యత్వంచ వదంతీం శ్రుతిమాహ (నవిజ్ఞాతురితి) జ్ఞాతురనాత్మత్వశంకావ్యుదాసాయాహ (అథయ ఇతి) ఆత్మన ఏవ విజ్ఞానత్వ స్వయంప్రకాశత్వే సహోక్త ఇత్యాహ (కతమ ఇతి) శంకాస్పదేషు క ఇత్యర్థః। "ప్రాణేష్వి" తి సప్తమీ నిర్ధారణార్థా। తయాచిద్వ్యతిరిక్త ప్రాణశబ్దగోచరసముదాయాద్వి జ్ఞానమయత్వేన కథంచిత్పృథక్కృత్య తస్యాత్మత్వముచ్యతే। అథవా, "ప్రాణేషు హృది" త్యుభయమపి స్థానవిశేషవ్యక్త్యర్థం, "అంతర్జ్యోతిస్స్వప్రకాశః, ఆత్మజ్యోతిరి, త్యపి హి శ్రూయతే। జ్ఞాతృత్వైకరూప్యత్వ జ్ఞానత్వాదరాత్మని సహోక్తిం దర్శయతి (ఏష హీతి) జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మనోపి ముముక్షువేద్యత్వం సూచయతి (విజ్ఞాతారమితి) ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వసిద్ధ్యై జ్ఞాతృత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరాం శ్రుతిమాహ (నానాత్యేవేతి) వినాశశ్రుతేః, సంజ్ఞానిషేధాద్యుక్తేః, శ్చాన్య విషయత్వం స్థాపయితుమాహ (నపశ్య ఇతి) "సర్వంహ పశ్యః పశ్యతి" తిహి తత్రైవోక్తం, "సఉత్తమః పురుష" ఇత్యత్ర వాక్యశేషాన్ముక్తస్య జక్షణాదిబుద్ధిపూర్వవ్యాపారవత్త్వసిద్ధేః ముక్తస్య సంస్కారజన్యధీ నిషేధాత్ స్వతస్సిద్ధ సాక్షాత్కారవత్త్వం వ్యంజయతి (నోపజనమితి) సంస్కారోపహ్యాపాధికత్వాత్త దావీం నివర్తతే। తత ఏవ నస్మృతిః, స్వర్గ నరకాది గతస్తు ప్రతికూలమనుకూలంచ ప్రాగ్భుక్తం స్మరేత్, నతథా ముక్త ఇతి భావః। తథాపి ద్రష్టురవస్థావం, కారణాదిమాత్రనివృత్తిం, చ శ్రుత్యైవస్థాప

యతి (ఏవమితి) షోడశకలాః—భూతేంద్రియాణి। ఔపాధిక సముదాయైకదేశత్వాత్ కలాత్వోక్తిః। పురుషే—అత్ర పరమాత్మని, తత్ప్రాప్తిదశాయామింద్రియాదయోగేన జీవమనుబధ్నన్తీత్యర్థః। దేహాదేరీశ్వరాచ్చ వ్యావృత్తస్య జీవస్య జ్ఞాతృత్వే శ్రుతిమాహ (తస్మాద్వా ఇతి) యథాశ్రుతి సూత్రకృతా నిర్ణీతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం శ్లోకతః సంక్షిప్తమిహ ప్రపంచితమిత్య పునరుక్తిః, స్వపద వర్ణనంచ భాష్యకృత్త్వం పఠంతి। ఏవం శ్రుత్యాదిభిర్జ్ఞాతురనాత్మత్వన్నిరస్తమితి నిగమయతి (అతఇతి) అన్యాధీన ప్రకాశత్వస్యాభావాదిత్యర్థః।

ఆత్మనో హన్త్వకర్తృత్వే జ్ఞాతృత్వాదివిధూననే।
వైఫల్యం సర్వశాస్త్రాణాం వ్యంజయత్యేవ కాంతతః॥

నను "ప్రజ్ఞానఘన ఏవ" ఇత్యవధారణాదన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన ప్రకాశమాత్రత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నేతి) అయంభావః, యథా "రసఘన ఏవ" ఇత్యత్ర రూపాదేరనిషేధః, తథాత్రాపి మానసిద్ధస్య జ్ఞాతృత్వాదేః। అతో జడత్వగంధాభావ ఏవాత్రావధారణసాధ్య ఇతి, జ్ఞాతృత్వనిషేధే తదపేక్షం ప్రకాశత్వమపి న స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకాశత్వాదితి) వ్యవహారానుగుణ్య ప్రయోజకత్వాదిత్యర్థః। ఉక్తమర్థం పరంపరయా వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకే నిదర్శయతి (దీపాదేః) నహి పురుషమనపేక్ష్య దీపస్యార్థప్రకాశకత్వమితి భావః। సంవిద ఆత్మధర్మత్వం వదన్నాత్మత్వేన తస్యా ఆత్మత్వం నిషిద్ధమిత్యభిప్రాయేణాహ (తస్యా ఇతి) తస్యా అపి స్వాశ్రయాత్మైక్యే నిరూపకసమ్మతిమాహ (సంవిదితి) వ్యుత్పత్తే [స్తథా] న్యథా ప్రయోగతోన్యథా వ్యవస్థా స్యాదిత్యత్రాహ (నహీతి) నచాత్ర దారాదిశబ్దేష్వివ శబ్దభిన్నమపి బాధ్యం, బాధకాభావస్యోక్తత్వాత్। ఆత్మస్వరూపవిషయస్య జ్ఞానశబ్దస్య యుజ్యమానత్వే కథం సంబంధిశబ్దత్వమితి చేన్న। ధర్మభూతజ్ఞానే సంబంధశబ్దస్య సాధకత్వాత్। స్వప్రకాశత్వేన నిమిత్తేన ధర్మధర్మిణోః శబ్దానుష్ఠితిః। తవతు దృశ్యమాన విషయాశ్రయ సంబంధాపహ్నవాత్ సంబంధశబ్దోపదేశవైఫల్యమేవ। నను "యథా గచ్ఛతీతి

వ్యుత్పత్తావపి గోశబ్దో జాతివిశేషార్థకః, తద్వదత్రాపి భ్రాన్తిసిద్ధకమఠకత్వవిశి ష్టవ్యుత్పత్తావపి తద్రహిత స్వరూపే శక్తిరితి చేన్న। గత్రైర వ్యాప్త్యతివ్యాప్తిభ్యాం గోశబ్దే గోత్వం నిమిత్తీకృతం, ఇహ తు న తథా। యద్యప్య, వ్యాప్తిరాత్మని త్వయోక్తా। తథాపి, జ్ఞాతాऽమా త్మానమ న్యమ, వస్థాద్వయంచ, సత్యను నాదతుఽస్తి దృష్టాతి క్రమనిమిత్తం నాస్తీతి నిర్విశేషయ నిరాశ్రయ సంవిత్సాధనంచా ద్వ్యాప్త్యాశాపాదక మాత్రమితి భావః॥ అథ సర్వవిదాత్మత్వానుమానం దూషయితుమనువక్తి (యచ్చేతి) ఎవకారో విరోధం పరమతే లాఘవాభావంచ వ్యనక్తి। ఉక్తహేతౌ వికల్పముపక్షి పతి (తత్రేతి) నిరాచికీర్షితకోటిచతుష్కమభిసంధాయ పృచ్ఛతి (అజడ త్వమితి) స్వప్రకాశే స్వసద్భావస్య ప్రయోజకత్వమితి శంకతే (స్వసత్తేతి) అత్ర స్వసత్తామాత్ర ప్రయుక్త ప్రకాశత్వస్యాసిద్ధత్వాత్స్వ సత్తయా స్వప్రకాశ సామగ్ర్యైకజనకత్వం వాచ్యం, తస్యాఽఽత్మన్యపి వృత్తే స్సపక్షవృత్త్యభావాచ్చ విరుద్ధ హేత్వాభాసత్వమభిప్రేత్యాహ (తథేతి) "స్వమతే జ్ఞాతురాత్మతయా తస్మిన్ సపక్షే హేత్వప్రవృత్తేః అసాధారణానైకాన్తికత్వమిహోచ్యత ఇతి" కేచి త్। నచాఽనుభూతే స్వసత్తాభిన్నధర్మః, సత్తాశబ్దేన స్వరూపవివక్షాయామపి తత్ప్రయుక్త ప్రకాశధర్మానభ్యుపగమాత్। హేతోస్స్వరూపాసిద్ధిం తదభ్యుగమే సిద్ధాన్తవిరోధంచాభిప్రేత్యాహ (సంవిదితి) ఉత్తర కోటిష్వపి దూషణద్వయమిదం ద్రష్టవ్యం। యావత్సత్త్వం ప్రకాశమానత్వం హేతురిత్యాశం క్యాహ (అవ్యభిచరితేతి) యద్యప్య, స్మన్మతే సుఖాదిజ్ఞాన విశేషత్వాత్స్వ ప్రకాశత్వం, అన్యమతేపిచ, కాశ్యపాదిమతే తేషామస్మదాదిమానస ప్రత్యక్ష విషయ త్వం విషయోత్పత్తి సాపేక్షతయా తదనవరభవి, తథాపి, త్వన్మతే అధ్యాస్యాన్త కరణధర్మాణాం తేషు సుఖాదిషు విపక్షేషు హేతువృత్తిస్సిద్ధా। తద్వ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణేపి న నిస్తారః।

ప్రకాశావ్యభిచారో హి సుఖాదావపి తే సమః।

భ్రాన్తిసిద్ధత్వసిద్ధ్యర్థాన్నతేమాత్మత్వమిచ్ఛసి॥

అజ్ఞాతత్వదశాస్తీతి ఘటాదిషు యది భ్రమః ।
సంవిద్యపి తథాస్త్యేవ తజ్జాడ్యం హి పరేవిమః ॥
అజ్ఞాతమపి తేవత్తే సాక్షిణాజ్ఞాయతే తథా ।
అతోఽజ్ఞాతవదజ్ఞాతం జ్ఞాతమిత్యభిమన్యసే ॥

అద్వైతేన పరమతే ఘటాద స్సుఖాదితుల్యత్వం భాషితమేవ। నను, సుఖాదిషు పురుషభేదేన యావత్సత్త్వం ప్రకాశమానత్వాభావాన్న తత్రాతిచార ఇతి చేన్న। సంవిదోఽపి తథాత్వాత్। ఏకైవ సంవిత్సర్వేషాం ప్రకాశత ఇతి చేత్, ఏవమేవ సుఖం సర్వేషామితి కిన్న స్యాత్। భేదకబలాదితి చేత్, సమమేతత్॥ అజడత్వాన్నామ స్వస్మిన్ ప్రకాశమానత్వమితి కోట్యన్తర ప్రస్తుత దోషాతిక్రమశంకామనువక్తి (యదీతి) తత్రాపి స్వరూపాసిద్ధిమాహ (జ్ఞానమితి) వాకారశ్చార్థః, కిం, తేషాం? తద్వ్యనక్తి (తదపీతి) తదభావశంకాము పాలంభేన పరిహరతి (అహమితి) దృఢ బలాత్ అసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి)

పరేనైవ ఘటాద్యర్థాః పరస్మా ఏవ భాసతే ।
స్వాన్యాభ్యాం పురుషస్స్వస్మై పరస్మై పరధర్మతః ॥
ధీస్స్వాన్యాభ్యాం స్వాశ్రయాయ తదన్యస్మై తు తద్ధియా ।
పరస్మా ఏవ భాతత్వాత్పరాచీ సా ఘటాదివత్ ॥

ఉక్తస్య కోటిత్రయస్య సంవిద్యసిద్ధ్యాది దుష్టత్వాద హమర్థాసంభవాచ్చ తత్ప్రత్యక్త్వం దుస్త్యజమిత్యాహ (తస్మాదితి) కోట్యన్తర నిరాసాత్స్వయం ప్రకాశత్వమవశిష్యతే। తచ్చ స్వగోచర జ్ఞాన నిరపేక్ష ప్రకాశత్వం, తస్యజ్ఞాతృఘటితత్వాత్ప్రత్యక్త్వం స్యాదిత్యపి సూచ్యతే।

అనిష్టేష్టాంతురాత్తత్వే తత్స్తోహే తుర సాకథమ్ ।
ఇష్టేతు కథమాత్మత్వం తద్ధర్మస్య ప్రసాధ్యతే ॥

కించ, అన్యనిరపేక్షత్వ మాత్రం వా, జ్ఞానమాత్ర నిరపేక్షత్వం, వా హేతు శ్చేత్, తయోః సంవిద్య సిద్ధిమాహ (జ్ఞానస్యేతి) యద్వా, జ్ఞాతృపరిత్యాగ జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం నసిధ్యేదితి స్వరూపాసిద్ధి సూచనమిదం। ప్రకాశ తా—వ్యవహారా నుగుణ్యా పాదకతా। తత్సంబంధాభావె ప్రకాశమానత్వ మపి తస్యా నసిధ్యేది త్యభిప్రాయేణాహ (తత్కృతమితి) ప్రకటత్వం—స్వయమపి స్వవ్యవహారా నుగుణ్య పాదకత్వమితి యావత్। పరోక్తినిరసనం, స్వోక్త స్థాప నం, చ నిగమయతి (అతఇతి) అధ వక్ష్యమాణ చ్ఛాయాపత్తి సంసర్గాద్యం జన స్వపక్షాణాం సాధారణం జ్ఞాతృ త్వాధ్యాసం దూషయితుమనువక్తి (అథేతి) సవిషయే వృత్తిజ్ఞానె జ్ఞాత్రపేక్షేత్యభిప్రాయేణ "నిర్విషయే" త్యుక్తం। అవి ద్యాయా మేవ జ్ఞాతురప్యధ్యాసస్స్యాత్, కిమ నుభూత్యేత్యత్రాహ '(నిరధిష్ఠానేతి) అవిద్యాపిహ్య సత్వాత్వాద ధిష్ఠానసాపేక్షేతిభావః। నిర్విశేషాయాంజ్ఞాతృత్వాధ్యా స, స్తస్య త్వయా ధిష్ఠానాపేక్షాచ, దుర్వచేత్యభిప్రాయేణాహ (తదయుక్తమితి) మిథ్యాదోషాద ధ్యాసంవదతామ్మి ధ్యాధిష్ఠానాదపి స్యాదితిభావః। పరోక్తనిష్టం ప్రసంజయతి (తథేతి) యద్యపి, రజతత్వమారోప్యం। తథాపి, తద్విశిష్ట వాచినారజతశబ్దెనా ధిష్ఠానవాచిన ఇదంశబ్దస్య సామాధికరణ్యం దృశ్యతె ఇదంర జతమితి, తద్వదిహాప్య ధిష్ఠానాధ్యస్తయోః సామానాధికణ్యేన ప్రకాశఃప్రస క్త్యేతేత్యర్థః। తత్ప్రకారందర్శయతి (అనుభూతిరహమితీతి) భ్రాంతావపి శుక్తిరెవ రజతమితి సామానాదికరణ్యం న దృష్టమిత్యత్రాహ (పురఇతి) అయంభావః, శుక్తిరజతాదిభ్రమె ప్రకాశమానెన సామాన్యాకారేణ తస్సిద్ధం, శుక్తిత్వాద్యాకారస్తు నప్రకాశతే, ఇహతుప్రకాశమానా నుభూత్వేరిక్తా కారాన భ్యుపగమాద నుభూతిత్వరూప శుక్తిత్వసామ్యే ధ్యాసానుపపత్తెరి దంత్వ భాస్వర త్వాదిసమత్వే తెనైవ రూపేణ సామానాధికరణ్య ప్రకాశో దుస్త్యజఇతి॥ ఇష్ట ప్రసంగో యమిత్యత్ర విపర్యాయం దర్శయతి (అత్రేతి) తుః, భ్రమాన్తరవిష యాద్విశే ద్యోతకః, శంకానివృత్త్యర్థో వా। పృథక్—ఆరోప్యాత్, అహంత్వ విశిష్ట వైయధికరణ్యే నేత్యర్థః। నహ్యత్రాధిష్ఠానప్రకాశోద్య ష్టఇ' భావః। అత

ప్రమాతృతయా; విశేషణతయా భానం వివృణోతి (తథాహీతి) ఉక్తంవిశిష్ట ప్రతీతివిరోధం ప్రసిద్ధోదాహరణేన విదర్శయతి (దేవదత్తేతి) నహిస్వాధ్యస్త దేవదత్త విశేషణతయా భాతీతి భావః। దేహత్వాదివద్దృశ్యత్వాదికమపి భ్రాన్త్యైవ ప్రతిపన్నత్వాదధ్యస్తం, తతశ్చమిథ్యేతి ప్రాగుక్తమనువక్తి (యదపీతి) అయంహేతురతిప్రసంజక ఇతి దర్శయితుమాహ (తదితి) తత్రవిశ్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య వైషమ్యంశంకతే (సకలేతి) పరోక్తహేతోస్స్వస్మిన్నపి ప్రవృత్తేర విశేషమాహ (హన్తేతి) హర్షాద్యర్థకోఽయం హన్తశబ్దః। కర్తృత్వాదే ర్నిర్వికారత్వాదిభిర్విరోధం దృశ్యత్వాదనాత్మధర్మత్వమాత్మనో కర్తృత్వాది హేతుకల్పనాగౌరవంచ దూషయితుమనువదతి (యదపీతి) కర్తృత్వాదీత్యాది శబ్దేన వికారిత్వభోక్తృత్వయోః, జడత్వాదీత్యాదిశబ్దేన పరిచ్ఛిన్నత్వాదేశ్చ, సంగ్రహః। అత్ర విరోధచోద్యమేవ విరోధహతమిత్యభిప్రాయేణాహ (నైతదితి) ఆత్మన్యకర్తృత్వాదిసాధకానా, మన్తఃకరణే కర్తృత్వాదిసాధకానాంచ, ప్రమాణవిరోధమభిసంధాయాహ (దేహస్యేతి) నన్వ, చేతనత్వహేతుర్జ్ఞాతృత్వనిషేధ సాధ్యావిశిష్టః। నైవం, క్షేత్రజ్ఞగతమాత్రత్వేన స్వప్రసిద్ధత్వ తాత్పర్యాత్। దృశ్యత్వమిహ స్వగోచరబుద్ధ్యైవ ప్రకాశ్యత్వం। యద్వా, ద్రష్టురన్యతయా తదుపకరణత్వేన దృశివిషయత్వం। ఆదిశబ్దేన పరిణామిత్వాదినా త్వసంగ్రహః। నను ప్రాకృతత్వేపి యథాక్వచిదేవేంద్రియత్వం తదాశ్రయత్వాదిక తద్వికారాదిశక్త్యా, ధ్యాసశక్త్యా వా, తథా క్వచిదేవ జ్ఞాతృత్వంస్యాత్। యత్తు, "చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చజ్ఞాతృత్వస్య" ఇతి। ఏతదపి తద్విపక్షీతం నసాధనమేతత్, అన్తఃకరణస్యైవాస్మాభిశ్చేతనత్వాంగీకారాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్త మితి) అయంభావః, "పృథివ్యాపస్తేజోవాయురితి తత్త్వాని, తేభ్యశ్చైతన్యం, కిణ్వాదిభ్యో మదశక్తివది"తి బృహస్పత్యుక్తం ప్రతివదతా త్వయాపి [illegible] స్వభా వైదేహాదవ్యతిరిక్తత్వ ప్రత్యక్షభోక్తృత్వాదిరహితో నిష్కృష్ట [illegible]హం కారా[illegible] [illegible]హంత్వం స్వీకృతమితి। కర్తృత్వాదిస్వీకారే జడత్వప్రసంగ స్తు[illegible] శిథిలమూలః। దేహేఽహంప్రత్యయస్య భ్రాన్తిత్వస్తత్రా [illegible], నచ

జడత్వాదికమహంధీయుక్తం, ఉపహితే బ్రహ్మణి తద్విషయత్వేపి త్వయైవ జడత్వాది స్వీకారాత్। అత్మనివా హంత్వాదికం ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం నిబాధం। చేతనాసాధరణ స్వభావతోవ్యక్తత్వాచ్చ తతఃకరణాతిరిక్తాత్మస్వభావతయా ప్రమాణ సిద్ధత్వ ప్రకాశనాకాత్। అత్రశక్తివిశేషచోద్యం పరిహరతి (అతఇతి) యద్యాత్మత్వమంతః కరణస్య విరోధాత్త్యజ్యతే, తథైవ దేహేంద్రియత్వాదికమపి త్యాజ్యం, అన్యథా దేహస్యైవైతద్దుస్త్యజమితి భావః। అవిక్రియాత్మకత్వహేతో రాత్మనిసాక్షాదన్వయ వివక్షాయామసిద్ధిమప్యాహ (నచేతి) వ్యవహితసంబంధంవ్యంజయితుమాహ (జ్ఞాతృత్వమితి) అపృథక్సిద్ధ విశేషణాభిప్రాయేణాత్ర గుణశబ్దః। నన్వాగంతుకజ్ఞాన గుణాశ్రయత్వే సాక్షాద్వికారిత్వంస్యాదిత్యత ఆహ (జ్ఞానమితి) చ, శంకానివృత్త్యర్థః। "ధర్మినాశాద్వా, రోధిగుణాగమాద్వా, గుణస్యనాశం" పరే వదంతి। అత్రతు నోభయమిత్యభిప్రాయేణ "నిత్యస్య స్వాభావిక ధర్మత్వేన" ఇత్యుక్తం। ద్వయోరపి నిత్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేప్యాప్రకాశయి స్థాయిత్వాది పక్షాణాముపసిద్ధాంతత్వం దర్శయితుం శ్రుతిస్వారస్యప్రదర్శకం సూత్రద్వయమాహ (నిత్యమిత్యాదినావాక్యద్వయేన) ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానత్వం వదద్భిర్వాక్యైః తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వమర్థాన్నిషిద్ధంస్యాదిత్యత ఆహ (అస్యేతి) నను, మణిః పార్థివః, ప్రభా తైజసీ, అతో మణిప్రభయోః వస్తుతోత్యంతప్రకారేణ సంబంధః। "మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసంగాదితి" ప్రత్యుక్తమపి చింత్యం, అతికఠినస్య పార్థివాంశస్యవిశరణానభ్యుపగమాత్। మణిగతస్య తేజోంశస్య నాశప్రసక్తేరిష్టత్వాచ్చ। తస్మా ద్విషమోదృష్టాంతః। మైవం, మణిర్హీరనః పంచభూతమయః పిండః, తత్ర పిండస్థస్య తేజోంశస్యసప్రభాకత్వే ప్రస్వారేణచ ప్రతిక్షణమనుపలబ్ధి సంఘాతశైథిల్యాక్ష్యాపత్తి గౌరవప్రసంగ తాత్పర్యాచ్చ। నన్వ, పయువివానపరిత్యాగినాం ప్రభాప్రభావద్రూపస్య, జ్ఞానతదాధారరూపస్య చ, మిథోత్యంతభిన్నస్య ద్రవ్యద్వయస్య కథమపృథక్సిద్ధిః। ద్రవ్యాద్రవ్యయో రపివాకథం, యథాదర్శనం స్వభావనియమాదితి చేత్! తుల్యం। ... ద్రవ్యద్వయే ప్యపి చిదచిద్ద్రవ్యాణామపృథక్సిద్ధత్వం ... యద్వా, త్మానాంజ్ఞానపార్శ్వరస్యప

స్వాభావికమనశ్వరంచ, తదాహ సర్వే సర్వదా సర్వజ్ఞా ఇత్యత్రాహ (స్వయ మితి) స్వభావత ఇత్యర్థః॥ ఏవంసతి ముక్తావపి ధీసంకోచః ప్రళయమోక్ష యోరివేదానీమపి ధీతారతమ్య విరహః స్యాదిత్యత్రాహ (అతఇతి) తదివ్యక్త్యనో పపాదన ప్రకారాదిత్యర్థః॥ ముక్తౌకర్మాభావాదస్య కర్మతారతమ్యాచ్ఛాశం కాద్వయనిరాసః। నను ధియస్స్వాభావికత్వే కర్మణైవ తస్యాస్తారతమ్యే చకిమ ర్థాన్ద్రియసృష్టిః, అతోపయానసురోద్యావిద్యాత్మకారతమ్య ధీతారతమ్యాధ్యాసః ఇన్ద్రియాదిసృష్టిశ్చేత్యత్రాహ (తదితి) తరతమభావేన వర్తమానమిత్యర్థః॥ వ్యవస్థితం—సద్వారకతయైవ స్వతంత్రేచ్ఛాసిద్ధ మితియావత్। జ్ఞానస్యోత్పత్తి నాశప్రాక్సమర్థతా, అత్రతు తన్నిత్యత్వోక్తిః కథమిత్యత్రాహ (తదితి) శ్రుతిప్రసిద్ధం కర్మతారతమ్యం చేత్యర్థః॥ ప్రసరశబ్దఇహ సంకోచ మభిప్రైతి। తథాపి జానాతీత్యాదిః పురుషకర్తృకఏవ, అత స్సవికారత్వం దుస్త్యజం, జ్ఞాని త్యత్వశ్రుత్యాప్యద్యతన సంకుచితప్రసరఏవ నిత్యస్స్యాత్, తారతమ్యంచ కేశలోమ కపాలాదివైచిత్ర్యవత్ స్వభావాత్ స్యాదితి చోద్యత్రయే "జ్ఞానప్రసర" ఇత్యాది వాక్యత్రయం ప్రత్యుక్తిః॥ అత్ర దేహవికారవ ద్వ్యవహిత వికారోనానిష్టః, శ్రుతి శ్చ జ్ఞానస్వరూపమాత్రనిత్యత్వమేవ వక్తి, అతస్తారతమ్యస్య న స్వాభావికత్వం, ధీతారమ్యస్యకర్మతారతమ్య హేతుకత్వంచ "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞే" త్యాదిశాస్త్ర సిద్ధం। తదనాదరేలోకాయతోత్థాన ప్రసంగఇతిభావః। ఆత్మాస్వరూపతస్తావ న్నమృ దాదివద్విక్రియతే, ధర్మతోపి దోషరూపోవికారఔపాధిక ఇత్యభిప్రా యేణ "అవిక్రియస్వరూపఏవే, త్యుక్తం। తథాపినిర్వికారశ్రుత్యావ్యవహిత వికారస్యాపి నిషేధప్రాప్తేర్జ్ఞాతృత్వమాచిత్యాదంతఃకరణస్యే త్యత్రాహ (ఏవం రూపేతి) రూపశబ్దోత్రనిరూపకధర్మపరః। యస్యజ్ఞానవత్త్వంప్రమితం తస్యైవ హి తద్వారకవికారః, అతోనిర్వికారశ్రుతిరత్రసంకోచ్యేతిభావః। యద్వా, త్వదు క్తయుక్త్యైవాంతఃకరణస్య ఘటవదవాత్మత్వాత్ జ్ఞాతృత్వమపినస్యాదితి। అథ జలాదిషు మణిప్రభావేధన్యాయేన, చాన్ద్రాదిచ్ఛాయాపత్తిన్యాయేనవా జ్ఞాతృ త్వాధ్యాసంశంకతే (జడేతి) తత్రసంవిదహంకారయోమర్ధ్య కిమాయ

ఛాయామాపన్నేతి వికల్పాసహత్వమభిప్రేత్యాహ (కేయమితి) ప్రకృతిపురుషయోరనయో రితరేతర స్వభావాధ్యాసోఽపి సాంఖ్యైరుక్తః, తదనుసారోఽత్రపరస్య సంభవతీతిమత్వా "తచ్ఛాయాపత్త్యే" త్యత్ర వివక్షాభేదబుద్ధ్యా వికల్పయతి (కిమితి) కిమహంకారే సంవిదశ్ఛాయాపత్తిః, ఉత స్వాధిష్ఠానభూతాయాంసంవిది తదధ్యాసితస్యైవాహంకారస్యేత్యర్థః। ఆద్యం పరసమ్మతప్రకారేణ దూషయతి (నతావదితి) ద్వితీయే యుక్తివిరోధమాహ (నాపీతి) ఉక్తరీత్యా ప్రకృతిపరిణామిత్వాదినేత్యర్థః। యద్యపి, అజడస్యజ్ఞాతృత్వమవ్యాపకం। తథాపి, జడస్యాజ్ఞత్వం వ్యాపకమి త్యభిప్రాయేణ తస్య జ్ఞాతృత్వాయోగ ఉక్తః। అత్ర "వికల్పకోట్యో ర్వ్యుత్క్రమేణోత్తరం దత్తమి" తి కేచిత్। తదాతు వహ్నిదీప్తయో ర్దర్పణస్థాపనీయత్వం। తత్ర కిమిహ తద్ధర్మాధ్యాసమాత్రం తచ్ఛాయాపత్తిః, ఉత తత్ప్రతిబింబాపత్తిరితి, వికల్పే ప్రథమస్య దత్తోత్తరత్వమ్మత్వా ద్వితీయేఽపి తేనైవ దూషితే దూషణాన్తరమప్యస్తీత్యాహ (ద్వయోరితి) అపిశబ్ద ఏకైకాచాక్షుషత్వేఽపి ప్రతిబింబసంభవాదత్రకైముత్యార్థః। వ్యాప్తింవ్యనక్తి (నహీతి) "అచాక్షుషాణామి" త్యధిష్ఠానానామ్, రోప్యాణాంచ, తంత్రోక్తిః।

"అయఃపిణ్డో యథావహ్ని ర్భిన్న స్తిష్ఠత్య భిన్నవత్। తథా విశ్వమిదం దేవోఽవ్యావృత్య పరితిష్ఠతి॥" ఇత్యాదివాక్యానుసారిపక్షాన్తరం శంకతే (అథేతి) కిమత్ర రమాక్షిప్త పాధిర్వాన్తరవత్ సంసర్గస్వభావోత్పత్త్యా తదుపాలబ్ధిః, ఉత మంజిష్ఠాదివత్ తదారోపాదితి వికల్పమ్మత్వా ద్విధాప్యసంభవమభిప్రేత్యాహ (నైతదితి) తత్ర సంవిదో, హంకారస్యవా, రమాస్థానీయత్వమితి వికల్పే పూర్వన్నిరస్యతి (సంవిదీతి) ఆరోపితజ్ఞాతృత్వే న్యోన్యాశ్రయసూచనాయ "వాస్తవ" శబ్దః। పరమపి ప్రాగుక్తయుక్త్యైవ నిరస్తమిత్యాహ (అహంకారస్యేతి) తు శబ్దో,త్ర చూర్ణహారిద్రాదిన్యాయతోఽపి జ్ఞాతృత్వాభ్యుపగమే స్వేష్టవిరోధం ద్యోతయతి। అత్రా "చేతనస్యే" తి ప్రకృతి పరిణామత్వాది పరం। అసంభవసామ్యేఽపి సంవిద్య

జడత్వవైషమ్యం, తత్సమ్పృక్తాహంకారే తద్విశిష్టభ్రమశ్చ త్యేకృతాపి, అహఙ్కారసమ్పృక్తాయామ్తుసంవిదితావద జ్ఞత్వజడత్వాదిభ్రమఏవ స్యాదిత్యభిప్రాయేణ "సుత రామి" త్యుక్తం। పక్షద్వయోక్తదోషాతిక్రమాయ "జలాధారేష్వివాంశుమాని" త్యాద్యనుగృహీతం ప్రాగుక్త వ్యంజకస్వభావ మనువక్తి। (యదపీతి) నహీయుక్తివిరుద్ధం దృష్టాన్తమాత్రేణ సిధ్యదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదితి) అయుక్తింవివృణోతి (ఆత్మనఇతి) స్వయంజ్యోతిషః—నిత్యస్వయంప్రకాశే స్వరూపే వ్యంజకాన్తర నిరపేక్ష స్యేత్యర్థః। సంవిత్తేరివ సాక్షాద్వ్యంజకత్వం న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ జడరూపత్వోక్తిః। ఉక్త వైశిష్ట్యార్థ మేతత్ప్రకరణోక్తానాం పరమాచార్య సంప్రదాయ సిద్ధత్వేనాథ౯మాహ (తదుక్తమితి) శ్లోకవివృతిమాహ (స్వయమితి) నహ్యవిద్యాతద్వికారేషు కించిత్స్వయాపి స్వప్రకాశతయాస్వీకృతమితిభావః। అచిచ్ఛబ్దశ్చ, దాయత్త [ప్రకాశత్వే] స్వరూపత్వే హేతుపరః। నిత్యే నకారణాపేక్షేతి దర్శయితుమ నుదితత్వాదికథనం। "తదాయత్తప్రకాశ" ఇత్యనేన సూచితంవిరోధం వ్యంజయితుమాహ (కిఞ్చేతి) "స్వభావ విరోధాత్ పూర్వోక్తాద్వ్యంజకత్వాయోగాచ్చే" త్యేకే। తాత్పర్యాంతర మపిబ్రూమః, యథా కార్యస్య స్వకారణకారణత్వే స్వప్రాగభావకాలవృత్తిత్వప్రసంగాద్విరోధః, తథాత్రాపీతి। నహ్యహంకార స్స్వయమవ్యక్తో వ్యంజ్యాత్, సవిన్నిరపేక్షసత్తాకత్వేన స్వరూపసత్యత్వప్రసంగాత్। అతఏవ న స్వయం వ్యక్తః, తస్మాత్సం విదధీనసిద్ధివ్యక్తిః, తదిద "మశేషాథ౯సిద్ధిహేతుభూతమి" త్యనేన సూచితం। సంవిచ్చ నావ్యక్తావ్యంజయేత్, అజడత్వప్రసంగాత్। తదసౌ స్వవ్యక్తి సాపేక్షాహంకారాయత్త స్వవ్యక్తిరి త్యన్యోన్యాశ్రయఇతి। ఏతదప్యాత్మసిద్ధౌ శ్లోకాన్తరేణస్పష్టయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యమిహ స్వాభావవిరోధశబ్దోక్తం। మిథోవ్యంగ్యత్వసంభవే ప్రాగుక్తం దృష్టాన్తం దూషయతి (నచేతి) పక్షవద్దృష్టాన్తేపి వ్యంజకత్వాసంభవ మాహ (తత్రాపీతి) నను స్ఫుటతరప్రకాశః కరతలాయత్తః ప్రాగ్దశి౯తః, తత్రాహ (కరేతి) బాహుళ్యద్వారావ్య

ఙ్గకత్వే కారణానాం సర్వేషాం వ్యంజకత్వప్రసక్తిమాత్రంచాసూచ్యతే। నచా హంకారస్సంవిత్స్రోతఃప్రతిఘాతీ, నచ సాంబాహులీకరణాపోహః, యత ఇహ కరాది దృష్టాన్తస్స్యాదితిచ భావః। వ్యక్తిస్స్వరూపసన్నిధాయకా మిథోవ్య ఙ్గకత్వం వాచ్యం, సైవాత్ర దుర్వచేతి వివక్షురాహ (కించేతి) “అస్య”త్య నేన స్వయంప్రకాశతయా స్థాపితత్వం సూచ్యతే। తత్ర హేతుస్సంవిద్రూపత్వం, వక్ష్యమాణకోటీనాం యథాయోగమ్మానవిరోధ మభ్యుపగమవిరోధంచ వ్యఞ్జయి తు “మాత్మన” ఇత్యుక్తం। కింరూపా—న కించిద్రూపేత్యర్థః। వికల్పకోటీ హృది నిధాయ క్రమాద్దూషయతి (నతావదితి)—ఉత్పత్తిరేవాభివ్యక్తిరితి సాంఖ్యై రుచ్యతే। పరస్యచానిర్వచనీయోత్పత్తిర్బుద్ధితఏవసిద్ధ్యతి, స్వమతేచ ప్రత్యక్షధీ హేతుభూతవిషయోత్పాదక ముత్పాదనద్వారా వ్యఞ్జకత్వమేవోపచర్యత ఇతి।

ఉత్పత్తికోటిరిహాశంక్య నిరస్తా। స్వతస్సిద్ధతయా—అనాదితయేత్యర్థః। అనన్యో త్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్—సౌగతవదుత్పాద్యత్వస్యానంగీకారాదితియావత్। తదిష్టం కోట్యన్తరవన్నిషేధతి (నాపీతి) తత్ప్రకాశనం—ఆత్మగోచరప్రకాశజననం, ఇదంచ జ్ఞాపకత్వేన, కారణత్వేనవా భావ్యం। (అననుభావ్యత్వాత్) స్థాపితం హ్యేతత్త్వయైవేతిభావః। కోట్యన్తరేప్యుక్తదోషానతివృత్తిమాహ (తతఏవేతి) చో, త్ర భిన్నక్రమః। అస్మిన్పక్షే దత్తోత్తరత్వమప్యుత్తరం వ్యఞ్జయితుంవికల్పయ తి (సహీద్విధేతి) అత్రపూర్వః కల్పో దృష్టోపకారరూప కారణానుగ్రహ ముపలక్షయతి, ఉత్తరస్త్వదృష్టముఖేన, కర్తృసంస్కారద్వారకః। తన్తు కారణ సంభావ్యానుగ్రహాన్తరం శంకతే (యథేతి) గ్రాహ్యా ఇహాశయః, సంయుక్తసమవాయేన జాతిగ్రహణే వ్యక్తిసంయోగోపేక్షిత ఇత్యేతావతా

వ్యక్తినిదర్శనం। దర్పణాదీనాన్తు నయనరశ్మిప్రతిస్రోతః ప్రవర్తమాన ద్వారా, వ్యక్తిదర్పణాదీనాంతువ్యఞ్జకత్వమేవ నాస్తీతివక్ష్యతీతి। కల్పశబ్ద ఇహాక పాయ శబ్దోక్తం కృత్స్నమభిప్రైతి। అనయోరాద్యస్యాత్మసిద్ధావనుపయోగము క్తమిత్యాహ (యథోక్తమితి) అభూమిత్వాత్—అవిషయత్వాదిత్యర్థః

ద్వితీయోక్తు శబ్దేన ప్రత్యక్షే జనయితవ్యే శమాదిరనుగ్రాహకఇతి నిష్ప్రమాణకారణ కల్పనాసిద్ధి దూషణస్య దుష్టత్వాత్తదుక్తిరిహానాదృతా। "అహమర్థ స్యబోధ్యత్వాత్ న సతైనైవబోధ్యతే" ఇత్యుత్తరార్ధేన దూషణం। "అహమర్థస్యే" తి కాకాక్షివత్, అహంకారాతిరిక్తస్యబోద్ధుర నభ్యుపగమాత్ స్వచస్వరూపేణ స్వకల్పకవిరోధిత్వే కల్పకనిబహాణార్థం కతర వ్యవిధయోనిరర్థకాస్యురితిభావః। అనుభూతిస్వభావాత్త, దనుగ్రహ ప్రకారస్వభావాచ్చా, హంకారస్య వ్యఞ్జకత్వన్నిరస్తం, అథానుభూతే రనుభావ్యత్వా న్వారోహిప్య హంకారస్వభావాత్తస్య కరణానుగ్రాహక త్వం గుర్వచమితివక్తుమాహ (కిఞ్చేతి) అత్రతకోట్యన్తరాణాం దూషితత్వాత్పర బుద్ధ్యనుసారేణ సంభావితమనూద్య దూషయతి (సహీత్యాదిభిస్త్రిభిః) ప్రతిబంధఇహ, వివక్షితకార్యోపయుక్త స్వనివృత్తిపదార్థః। తతశ్చ తథాభూతం ద్రవ్యమితి పరైరేవాఙ్గీకృతం॥ అత్ర నిరసనీయస్య సంవిద్గతత్వం, తత్తిరోధాయకత్వ, మహంకారాపనోద్యత్వఞ్చ, దూష్యతయోపక్షిపన్నుద్భట దోషం చరమం దూషయతి (నతావదితి) ౯ గతశబ్దోత్రమణౌమాలిన్యవదాధేయత యా [దాచ్ఛాదకతయా] ప్రాప్తంవక్తి। కిఞ్చిదపి—రజస్తమః కలుషాదికమిత్య ర్థః। పరమతప్రసిద్ధ్యాశంకతే (అస్తీతి) తత్రస్వమతవిరోధం, ప్రమాణవి రోధఞ్చ, భిప్రేత్యాహ (నేతి) ప్రథమంవివృణోతి (అజ్ఞానస్యేతి) ద్వితీ యంవివృణోతి (జ్ఞానమితి) అజ్ఞానస్యాహంకారేణనివృత్తౌ కింపశ్చాన్నిష్ఫలేన జ్ఞానేన, తదర్థ ప్రవృత్త్యాచే, తిభావః। భావరూపేచాజ్ఞానె సమమిదందూ షణం। అథసంవిదాత్మగతమిత్యుక్తం దూషయతి (నచేతి) సంవిదాశ్రయోయ స్యతత్ సంవిదాశ్రయం, ఆశ్రయశబ్దఇహవిషయతయా, ధారతయా, చ సంబం ధిత్వమాహ, "జ్ఞానస్యే" త్యాదినాతదుభయనిషేధ హేతుద్వయోక్తిః, విషయేప్యాశ్రయశబ్ద "శ్చేతసోయేవ్యాప్యాశ్రయః, ఆశ్రయశ్చేతసోగ్ర స్యేతి, ప్రయుజ్యతే। శుక్తికార్యజ్ఞానంహియదాశ్రితం, యద్విషయఞ్చ,

తదాశ్రితేన తద్విషయేణచ బాధకజ్ఞానేనాపాద్యతే। ఇహచాజ్ఞానాశ్రయత్వే తద్విషయత్వేచ జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వే ప్రసజ్యేయాతామితిభావః। ఉక్తస్యాసంభవస్య వ్యాపకాభావ ఫలితత్వమాహ (జ్ఞాత్రితి) స్వరూపతో, ధర్మతో,పి తిరోధయత్వా సంభవాయ జ్ఞానమాత్రతోవ్యక్తిః। సాక్షితోవ్యక్తిశ్చ స్వస్యపరస్యవా తిరోధానే స్వపర సాక్షిత్వన్నస్యాదితి సూచనార్థా। అత్ర అజ్ఞానాధారత్వాంశస్యాసంభవం నిదర్శనేన నిర్ధారయతి (యద్యేతి) యద్యపి, జ్ఞానాత్యంతాభావరూపమజ్ఞానం ఘటాదౌజ్ఞాతృమాత్రేచాస్తి, తథాపి తస్య తత్స్వరూపానుబంధితయా నివర్త్యత్వాభావాదిహాపరేష్టాజ్ఞానాధారత్వా సంభవ ఉచ్యతే॥ భ్రాంత్యా తత్సంభవాభ్యుపగమేఽనిర్మోక్ష ప్రసంగమాహ (సంవిదఇతి) జ్ఞానవిషయత్వేతు జడత్వాది ప్రసంగస్త్వయైవోక్త ఇతిభావః। అజ్ఞానస్య స్వవిరోధినానివర్త్యత్వే కింసంవిదోవేద్యత్వేనే త్యత్రాహ (జ్ఞానమితి) స్వవిషయే - స్వవిషయస్య చ్ఛాదక ఏవేత్యర్థః। తన్నిదర్శనేన వ్యనక్తి (యద్యేతి) మిథ్యాభూతం రజ్జుసర్పాదికం స్వవిషయఏవహి పూర్వభావన్నివర్తయతీత్యవ్యాహతం। ఏవం విషయతయా,ఽశ్రయతయా, చాజ్ఞానసంబంధిత్వే ముక్త్య సంభవన్నిగమయతి (అతఇతి) అత్రపరేష్ట భావరూప ధర్మసిద్ధౌహి తద్ధర్మతయో క్తానాం సంభవాసంభవౌచిన్త్యౌ, స్వాపినాస్తీత్యాహ (అస్యచేతి) తిష్ఠతుమదిష్టం భావరూపమజ్ఞానం జ్ఞాన ప్రాగభావరూపాజ్ఞాననిరాసేనా హంకారస్యజ్ఞాన సాధనమనుగృహ్ణాత్వితి త్యత్ర "జ్ఞానమేవహ్య జ్ఞానస్యనివర్తకమి" త్యనేన దత్తోత్తరత్వేపి దూషణాన్తరందర్శయితుమాహ (జ్ఞానేతి) ప్రాగభావస్య ప్రతియోగినా సమానకాలత్వమేవహివిరుద్ధం, ప్రతియోగినంప్రతితు నియతపూర్వతయా హేతుత్వేతిభావః। అహంకారస్యవ్యంజకత్వా యుక్తింవికల్పకోట్యన్తరా సంభవ వ్యక్త్యై నిగమయతి (అతఇతి) వ్యఙ్గ్య(వ్యంగ్యవ్యక్త్యాది స్వభావ సమీక్షయా దర్శితానాం దోషాణాందుస్తరత్వాదిత్యర్థః। కేనాపి- ఉత్పాదనద్వారాజ్ఞాపకతయా తత్కారణతయాతదను గ్రాహకతయావేత్యర్థః। ,,స్వాశ్రయతయాభివ్యంజన మభివ్యంజకానాం స్వభావ'' ఇతి యత్త్వాగుక్తం తత్ పారిమాణ్యంస్వత ఇతి వదదోష్యఽబాహ్యభోక్తర్దోషతిత్యర్థప్రాయోణదూషయతి (నచేతి) స్వభావకల్పస్తిరియం వ్యభిచారాదయుక్త

త్యాహ (దీపాదిష్వితి) ఆదిశబ్ద ఇంద్రియలింగాగమసంస్కారాణాం తదనుగ్రాహకాణాంచ సంగ్రహార్థః। సంశయాదిషువ్యభిచారేపి యథార్థధియాంప్రమాత్వంస్వభావః ప్రాచుర్యాద్గృహ్యతే తథాపిస్యాదితి శంకానిరాసాయ బహువచనం। స్వభావనిష్కర్షకాత్వాత్ర విపరీత ఇత్యాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతిశబ్ద ఇహవ్యవహారయోగ్యతాపాదనపరః। స్వాభావ్యం—స్వభావఏవ। అయంభావః,

ముక్తనిత్యేశ్వరధియాం ప్రమాత్వేతహ్యనుపాధికం।
క్షేత్రజ్ఞధీపరిచ్ఛేద భ్రమత్వాదిచదోషజం ॥
భ్రాన్తావపియథార్థత్వ మధిష్ఠానాదిషుస్థితం ।
అనుప్రవిష్టబాధ్యైర ప్యవశాదిదమీరితం॥
అనుపప్లవభూతార్థః స్వభావస్యవిపర్యయైః ।
నబాధోయత్నవత్త్వేపి బుద్ధేస్తత్పక్షపాతతః ॥ ఇతి ॥

ఉక్తస్యార్థస్య జైమిన్యాది సమ్మతత్వేన మీమాంసానిష్ఠైః దుస్త్యజత్వం సూచయతి (తచ్చేతి)

*... ... ...
*... ... ...
మానత్వామానత్వే స్వతఇతి సాంఖ్యాః కణాశనాః
పరతః । పూర్వంపరతో బౌద్ధాః పరన్తు మీమాంసకా
ద్వయంకేచిత్ ॥ సౌగతాశ్చాపి చార్వాకాస్సాంఖ్య
కాణాదవర్త్మగాః । ప్రామాణ్యజ్ఞప్తిర ప్యేవం
బహుధావాదివాదిభిః ॥

అతోదృష్టాన్తైకదేశే వ్యంజకత్వమేవ మృగ్యం కుతస్స్వనిష్ఠతయా వ్యంజనమిత్యభిప్రాయేణాహ (నచేతి) కుతస్తర్హి స్వైర్జ్ఞప్తేషు వ్యంజకతోక్తిరిత్యత్రాహ

*—అత్రగ్రన్థోగలితః

(అపీత్వితి) దృష్టావభాసకరణ భూతదృష్టిప్రసర హేతుతామాత్రేణ వ్యంజకత్వోపచార ఇతిభావః । అగృహీతగ్రహణోపాయస్య దీప [తదీయ]దోషత్వం వ్యనక్తి (తద్దోషేతి)

ప్రతిబింబకల్పతాదీనా మాభిముఖ్యస్థితేరతః ।
యథార్హం వాసనానాంచ దోషతైవంవ్యవస్థితా ॥
సవ్యాసవ్యవిపర్యాస ప్రభృతేరపిసంభవః ॥

ఏతంతహి-

దోషదర్పణాదేరపి ధీహేతన్వాన్యథాస్యుః ।
ధీహేతవ్వోయథాదోషా * శ్చవదాగ్రిగామిత్యసత్ ॥
అన్వయవ్యతిరేకాద్య్ హేతుస్సఇతినిశ్చయాత్ ।
తత్వధీరోధసంకోచె దోషాస్స్యుర్బాహ్ని హేతవః ।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దోషాదిర్హివివిచ్యతే॥ ఇత్యాశయః ।

తతఏవ దర్పణాదరపి వ్యంజకత్వం స్యాదిత్యతాహ (అభివ్యంజకఇతి) (ఆలోకాదిరేవేతి) ఆలోకాదిసహితం ప్రతిఫలితం చాక్షుషతైజఇత్యర్థః। శుక్తిరజ్వాదివ దధిష్ఠానమాత్రేణ వ్యంజకత్వన్నశక్యమి త్యవధారణాభిప్రాయః । అస్త్వవిద్యాదోషార్థస్య దోషాన్తరకంద [ర] స్యాహంకారస్యా దర్పవద్దోష హేతుత్వమితి శంకాన్నిరస్యతి (నచేహేతి) స్వరూపప్రకాశె తత్ప్రకాశాన్తర కరణెవా వికృత్యాపాదాన మిహ దుర్వచనమితిభావః । దృష్టాన్తాన్తరె ప్యన్యథాసిద్ధి మాహ (వ్యక్తేరితి) తుశబ్దో ధోషాపాదకా ద్వైషమ్యార్థః । ఆకారః - తదా శ్రిత స్వభావవశతియావత్ । "తదాశ్రయతయాప్రతీతి" రిత్యానెన యాథార్థ్యం

---

*—అత్రగ్రంథోగలితః

వ్యజ్యతే । నను యథాదీపాదయః స్వధర్మాన్ ప్రకాశయన్తి తథావ్యక్తిరపి జాతిమిత్యత్రాహ (నత్వితి) వ్యక్తిజాత్యోరత్రైకసామగ్రీవేద్యత్వమేవ, ఇన్ద్రియసమ్బన్ధస్తు వ్యక్తిద్వారే [ణైవే] త్యేతావతాపి నసావ్యంజికా ; వ్యక్తిశబ్దోత్ర న వ్యంజకత్వార్థ ఇత్యాశయః । అహంకారస్య స్వాశ్రయతయా సంవిద్వ్యంజకత్వానుపపత్తి ముపసంహరతి (అతఇతి) ఉపలంభయుక్త్యాగమై ర్విరోధద్యోతనాయా న్తఃకరణస్యాతత్త్వోక్తిః । సాంఖ్యమ్ప్రష్టావాదినో మర్తభేదం జాతిముఖాదేరివ ధర్మత్వ ప్రతిఫలనరూపహేతుద్వయంచాభిప్రేత్య "వస్తుతో వేషతో వా" ఇత్యుక్తం । "జ్ఞాతృత్వంతథోపలబ్ధి" రితిచ తత్ఫలితవ్యంజనం । జ్ఞాతురహమర్థస్యాత్మత్వం జ్ఞానమాత్రస్యా నాత్మత్వంచ నిగమయతి (తస్మాదితి) నను సుషుప్త్యాదావహం బుద్ధివిరహే ప్యాత్మస్వరూపసత్త్వంవాద్యంతరైరుక్తం । ఏవమాత్మతయా స్తదుక్తాయాం జ్ఞప్తావపిస్యాదిత్యత్ర "అహమర్థో నచేదాత్మా" ఇత్యాదినా తత్రోత్తరస్యోక్తత్వమాహ (అహంభావేతి) (జ్ఞప్తేరపీతి) స్వప్రకాశత్వేసత్యపీతిభావః, నను సుషుప్త్యవస్థాయామహమర్థప్రకాశే జాగరస్వప్నయోరివ తథా వ్యవహారార్హత్వం స్యాత్ , నచ తదస్తీత్యతో నతదా తత్ప్రకాశః తత్రాహ (తమోగుణాభిభవాదితి) స్వకర్మోపాత్త త్రిగుణద్రవ్యస్థేన తమోగుణేన సవికల్పాదిరూప మనోవృత్తినిరోధా దిత్యర్థః । తత్ఫలితమాహ (పరాగర్థానుభవాభావాదితి) పరాగర్థాః పరస్మాఏవ భాసమానాః, తేచాత్మధర్మాః, దేహేంద్రియ విషయాశ్చ, తేషామాన్తర బాహ్యవర్గాణామననుభవాత్ । తదావృత్త్యా తత్తద్విశిష్టతయాచ స్ఫురణాభావోపి "వివిక్త" త్యాదినానూద్యతే । ఏతేన "నాయమహ" మిత్యాది వదన్త్యా శ్రుతేరభిప్రాయోవివృతః । స్వప్నజాగరయోర్నానాకారవిశిష్టదృష్ట్యా తదవిరోధార్థం "అప్రబోధాది" త్యుక్తం । వివిక్త స్ఫుటావభాసవిరహే నిర్విశేషభానం స్వీకృతం స్యాదిత్యతోక్తం "అహమిత్యేకాకారేణే" తి । సుఖిత్వ దుఃఖిత్వాదిభి ర్దేవత్వమనుష్యత్వాదిభిశ్చ విశేషణై ర్విశిష్టస్ఫురణవిరహేపి అనుకూల

ప్రత్యక్షస్వరూపత్వేన భానాద్విశిష్టస్ఫురణసిద్ధిరితి భావః । ఔపనిషదమానుమానికం వా స్వప్రకాశత్వమాత్మన ఇచ్ఛద్భిస్సర్వైః సుషుప్త్యాదిషు అవభాసనాత్ స్వాత్మస్ఫురణమంగీకృతం । అత్రాహంభావశబ్దేన అహమర్థఃప్రకాశశ్చాభిప్రేతా । నన్వేవ మవిశదస్ఫురణస్తదానీ మిదానీం వా నోపలభ్యత ఇత్యత్ర ప్రతిబంద్యోత్తరమాహ (భవదభిమతాయా ఇతి) త్వదభిమతాయాం ప్రమాణానుమతిర్నాస్తీతి చ భావః । ఏవమవిశిష్టార్థవిషయ నిర్వికల్పకవాదినామపి ప్రతిబందిర్వక్తవ్యా । (తత్రైవ) అస్పష్టతయేత్యర్థః । పరోక్తపి స్వాపస్యాభావం మానాభావంచ వ్యనక్తి (నహీతి) నను జ్ఞప్తిరహమిత్యనువాదోనయుక్తః పరమతే తథాత్వాభావాత్, "అహంభావవియుక్తే" త్యేతద్వాక్యస్థ దవిరోధాచ్చ ॥ మైవం, ప్రత్యగాత్మనః ప్రకాశాభ్యుపగమే హన్త్వేన స్ఫురణం దుస్త్యజమితి సూచనే తాత్పర్యాత్ । "అవతిష్ఠతే" ఇతి వర్తమానోక్తి స్తత్సామీప్యాత్ । నను పరామర్శః ప్రమాణాన్తరేణ నసేత్స్యతీత్యత్ర విరుద్ధపరామర్శబలాత్తదసంభవం, "స్వావసరే నిపుణతరమి" తి ప్రాగుపక్షిప్తే స్వపక్షే మానంచ దర్శయతి (ఏవమితి) హిః ప్రసిద్ధిం పరైరప్యుదాహృతత్వంచ ద్యోతయతి । ప్రకాశకస్వరూపస్య ప్రదీపస్య [యథా] తథైవ స్వప్రకాశత్వం శ్రుత్యభీష్టమి త్యభిప్రాయేణ "సుఖమహమి" త్యుక్తం । తదేవ వివృణోతి (అనేనేతి) నాత్రవిషయానుభవసుఖం ధర్మభూత ధీప్రసరత్వంచ వివక్షితం, సుషుప్తివ్యాఘాతాత్, "పుంస్త్వాదివది" తి సూత్రవిరోధాత్, పూర్వాపర భాష్యయోః ప్రతిక్షిప్తత్వాచ్చ । అత స్స్వస్యైవానుకూలతయా స్వస్యైవ ప్రకాశమానత్వే తాత్పర్యం । యద్ధి యస్యానుకూలతయా భాతి స తేన సుఖీతి వ్యవహ్రియతే, యస్య యేన యద్భాతి స తేన తస్య జ్ఞాతేతి చ । సుషుప్తావహమర్థస్యాహంబుద్ధేర్వా వినాశమిచ్ఛతాం చోద్యమనూద్యక్షిపతి (న చేతి) మందమగచ్ఛం, "తత్ర తేన్యవసర్గసుఖం" ఇత్యాదివత్ క్రియావిశేషణస్య తాత్కాలికత్వే స్వారస్యం ప్రత్యక్షస్వ [స్సుఖ] రూపానాదిసాక్షిప్రకాశే పరసమ్మతిం చాభిప్రియన్తైతుమాహ (అతద్రూపత్వాదితి) తదానీం సుఖమస్వాప్సం ఇదానీం దుఃఖ్యామీత్యపి క్వచి త్పరామృశ్యత ఇతి భావః । నను సుఖమహ మస్వాప్సమి త్యంశత్రయ

స్వాపాంశస్య తదానీ మనుభవే సుషుప్తివిరోధాత్ "ప్రాతర్జాగరణాభావాది" తి న్యాయేన స్మర్తవ్యస్య స్మరణాభావా త్ప్రబోధాభావప్రాప్త్యా తథా వ్యవహార ఇత్యాస్థేయం, తద్వా దంశాంతరయోఽపి గతిస్స్యాత్ । మైవం,

అయుక్తిరస్య తత్రైవ స్వారస్యదమనం క్షమం ।
భవేద విషయోవ్యాప్తి రన్యథా తిప్రసంగకృత్ ॥

అస్యత్రాప్యయుక్తిస్సమా, అహమర్థస్య తత్ప్రకాశస్యవా సుషుప్తౌ నాశాదిత్యత్రాద్యమనూద్య క్షిపతి (నచేతి) అహమర్థస్య హ్యాత్మత్వం స్థాపితం, అతోఽస్య న ధ్వంస ఇతి వ్యంజనార్థ ఇహాత్మశబ్దః । ప్రాచ్య జాగరస్థాత్తీయ కరణత్రయ ప్రవృత్తిపరామర్శ ద్విధిమ్నా పరిహరతి (యతఇతి) శుక్తిరూప్యవ దధ్యస్తస్యా హమర్థస్య ప్రకాశధ్వంసతోఽపి స్వరూపధ్వంసం శంకతే (ఏతావన్తమితి) స్వేష్టవిరుద్ధంవదసీ త్యుపాలంభాభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి (తతఃకిమితి) అజ్ఞాతోపాలంభః పునశ్శంకతే (నకించిదితి) అహమర్థప్రకాశస్యాపి నిషేధా త్తత్స్వరూప నిషేధోఽపి ఫలితఇతిభావః । ఉక్తనిషేధార్థో నకారార్థః ప్రతీయతఇతి కృత్వా స్వాభిప్రేతం వివృణోతి (నాహమితి) అహం నావేదిషమిత్యత్ర వేదనాభావాధికరణ భూతస్యాత్మ నిషేధస్త్వావదశక్యః, తత్ప్రకాశనిషేధశ్చ స్వయంజ్యోతిష్ట్వ శ్రుతివిరుద్ధః, బాహ్యవిషయేఽపి న స్వరూపన్నిషేధ్యం, సుషుప్తౌ విశ్వప్రళయస్యా సంభవా దసమ్మతేశ్చ, అత స్సన్న్యప్రకాశ నిషేధ ఏవ వివక్షితఇత్య భిప్రాయేణ "వేద్యవిషయోహీ" త్యుక్తం । పరేష్టార్థ నిష్టమాహ (నకించిదితి నిషేధస్యేతి) త్వత్పక్షేఽనుభూతేః ప్రకాశనిషేధఏవ స్వరూపనిషేధోఽపి స్యాదితిభావః । వేదననిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే స్వీకృతే ధీవ్యతిరిక్తవేదన నిషేధవివక్షయా స్వదిష్టం స్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తీతి) అహమర్థస్వరూపనిషేధః పరామర్శబలవిరుద్ధః, అతఏవ తద్భాన నిషేధస్త్వత్పక్షే ప్యయుక్తః, ఇదమర్థవ దహమర్థస్యాపి ప్రకాశాధీన స్వరూపత్వాత్ ; సర్వత్రాపి చాధయనిషేధోక్తి ర్హేస్యేతి భావః ।

అథానం వ్యవహార్యస్య సుషుప్తా వహామ్యకథం ।
ఇతిచోద్యం సమంవిత్తౌ శ్రుతిశ్చాత్తోత్తరప్రదా ॥
అహంభానస్య సంస్కార మనుత్పాదయతోపినః ।
త్వదిష్టధీభానవయాత్ స్యాత్పరామర్శహేతుతా ॥
సుషుప్తౌ భానసంగేతు ధీరేవతవలుప్యతే ।
ఉపలబ్ధి పరాహత్యా నస్వరూపవిపర్యయః ॥

ఏవ శబ్దో వైపరీత్యం వివృణోతి । జానామీత్యహ మర్థస్వరూప ప్రకా శశ్చ దాత్మేత్యుచ్యతే, సతహిజ్ఞ తద్ధర్మః । ధాతూపాత్తశ్చేత్ , ఇచ్ఛా ద్యపాది ధాత్వంతరార్థవ దాత్మస్వరూపా దన్యఃప్రసిద్ధః । ఏవకారో దత్తోరత్వ ద్యోతకః । "దేవానామేవ" త్యనేన సర్వజ్ఞాహి త్వదుక్తి ప్రతిపత్త్యహం ఇత్యుపాలభతే, అప్రతివాదినామితివా తాత్పర్యం । నను, "వినాశమేవాపీతో భవతీ" తి శ్రుత్యై వోచ్యతే వినాశః । నైవం, ప్రకరణాభిప్రేత పురుషార్థవిర హేణా సత్కల్పత్వే తాత్పర్యాత్ । అన్యథా "నాహంఖల్వయమి" త్యాది పూర్వవాక్య విరోధాత్ ।

"సఏవత్త్వి" తి నూంత్రేచ సుషుప్త ప్రతిబుద్ధయోః ।
స్వయమేవచ తాదాత్మ్యం సూత్రకృత్థాపయిష్యతి ॥
తతశ్చ స్వప్రకాశత్వ జడత్వ విమతావపి ॥
సుషుప్తావహమర్థస్య ధ్వంసో నాస్తీతి సుస్థితం ॥

పునరపి తదానీ మహమర్థవేదనస్యాపి విశేషతోనిషేధ త్తత్స్వరూపనిషేధమపి శంకతే (నూమపీతి) అహమర్థనిషేధం వదతా స్వవాక్యేన స్వపరామర్శేన చాభీ ష్టవిరోధమాహ,(స్వానుభవేతి) ఉభాభ్యా మహమర్థనిషేధస్యా శక్యత్వం వ్యనక్తి (అహమితి) హిశబ్దోత్రా "నుభవ వచనే" ఇతి శబ్దస్య సప్తమీత్వేనోత్తరత్రా

న్యాయే హ్యనపేక్షితస్స్యాత్ । స్వరూపప్రకాశ నిషేధముఖేన స్వరూపస్యాపి నిషేధమన్తరేణ కాగతిరితి పృచ్ఛతి (మామితి) సోపాలంభం ప్రతివక్తి (సాధ్వితి) అసమీచీనత్వాగేన ప్రశ్నేవతారా త్సానుకంపంవా । (తదుచ్యతే) తస్మాదుత్తర ముచ్యత ఇత్యర్థః । యద్వా, కిమితి పృష్టనిషేధ్య ముచ్యతఇత్యర్థః । స్వరూప తత్ప్రకాశయో ర్నిషేధో నశక్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అహమర్థస్యేతి) “సవిశేషణౌహి విధినిషేధౌ విశేషణముపసంక్రామతస్సతి విశేష్యేబాధే” ఇతి న్యాయా “దయమహమస్మీ” తి శ్రుతౌ అయం శబ్దాభిప్రేత విశేషమాహ (అపిత్వితి) వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా—తదభిమానఇత్యర్థః । జ్ఞేయత్వేనేతి వో పస్కార్యం । ఆదిశబ్ద ఆన్తరం జడపణ్డితత్వా ద్యపి సంగృహ్ణాతి । నను “నోఏవమిమానిభూతానీ” త్యత్ర యథా బాహ్యార్థానాం స్వరూపవేదన నిషేధపర ఇదంశబ్దోపి స్వరూప మాత్ర పర స్తథా “అయమహమి” త్యత్రాపి స్యాదితి శంకాన్నిరస్యతి (అహమ్మామితి) అయంభావః; అహమర్థస్వరూప తత్ప్రకాశ నిషేధయో రశక్యత్వం హ్యుక్తం, అతః ప్రకారభూత వర్ణాశ్రమాది వైశిష్ట్య మిహనిషేధ్యం । తథాచ శ్రుత్యంతరే [తద్వైశిష్ట్యమపి నిషిధ్యతే । “తద్యథాప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేద నాంతరం ఏవమేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేదనాంతరమి” తీతి ॥] సుషుప్తౌ తత్తద్వైశిష్ట్యేపి తద్వేదన వైధుర్య ప్రతిసంధానస్య శ్రుతేశ్చానుగుణం విషయ వివేకం వివృణోతి (జాగరితేత్యాదినా గ్రంథద్వయేన) నిషేధవచనతాత్పర్య వ్యంజక మనుభవప్రకారం నిర్ధారయతి (అత్రేతి) వ్యవహారస్య వైవక్షికత్వా దీదృశోక్త్యభావే ప్యనుభవో దుర్నిషేధ ఇత్యవధారణాభిప్రాయః । సుషుప్తౌ జ్ఞాతురవినష్టత్వం పరోక్తప్రక్రియయా ప్యభ్యుపగమయతి (కించేతి) అస్త్వజ్ఞాన సాక్షిత్వం, తత్తు తత్ప్రకాశాత్మత్వ మేవేత్యత్రాహ (సాక్షిత్వమితి) నను కిమత్ర జ్ఞాతృత్వేన, సాక్షాత్కార రూపమేవ సాక్షిత్వమస్త్విత్యత్రాహ (నహీతి) ఉకమర్థం లౌకిక వైదిక సర్వశబ్దార్థనిర్ణయ నిదానభూతేనా నన్యథా సిద్ధేన వ్యవహారేణ స్థాపయతి (జ్ఞాతైవేతి) సాక్షిశబ్దస్యాస్తు జ్ఞాన

విశేషశక్తిః, తదాశ్రయేతు లక్షణేత్యత్రాహ (సజ్ఞానమాత్రమితి) అయంభావః, నహి సర్వత్ర విశిష్టగోచరం విశేషణమాత్రే శక్తిస్స్వయాపి స్వీక్రియతే, తథాచ విశిష్టవాచిషు సత్యాదిపదేషు జహదజహల్లక్షణోక్తిరపి నిరుధ్యేతేతి। అన్యథా శబ్దానుశాసనవిరోధమప్యాహ (స్వరతీతి) అస్తు సుషుప్తౌ సాక్షిప్రకాశః, తతో వ్యవహారప్రకాశః కథమిత్యత్రాహ (నచాయమితి) వ్యవహారవ్యాకరణాభ్యాం జ్ఞాతృత్వేన ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః। అజ్ఞానసాక్షిణ స్తత్ర స్వప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్ "జానామీ" తి ప్రతీయమానత్వోక్తిః। జ్ఞాతుః స్వాంగ్రహణంహి జానామీత్యేవ, తత్రా "స్వద్యుతిమ" ఇత్యనుశిష్ట మిత్యభిప్రాయేణ "అస్వదర్శనఏవే" త్యుక్తం। ఉక్తానభ్యుపగమే స్పష్టం స్వస్యైభాసమానత్వమపి నస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మన ఇతి) అత్ర వ్యాప్తిపూర్వకం సాధ్యవచనేపి ప్రసంగ తాత్పర్యా దుత్తరత్రానుమానోక్తే రపునరుక్తిః। పూర్వ ఇతి హేతౌ, ఉత్తరస్తుప్రకారే। సుషుప్తిముక్త్యో ర్వ్యాన్వేతీతి పూర్వపక్షోక్త సూచితావశిష్టం యత్త్వితాద్యదినా సూచ్యదూషయతి (తద పేశలమితి) అసుందరమయుక్తమిత్యర్థః। అయుక్తం వివృణోతి (తథాసతీతి) "ప్రతిజ్ఞాతస్యాద" త్యేత్ పరోక్షైవ సిద్ధవత్కరణం జ్ఞాతవ్య శేషాభావ ప్రసంగాద్ధేతుం "ఆత్మభూత ధీసత్త్వతి వినాశో మోక్ష" ఇతి వదన్తస్సన్తి కేచిత్సౌగతాః, తన్మతే త్వదుక్తదోష స్తవా ప్యాగత ఇతి సూచయితుం "ప్రకారాన్తరేణ" త్యుక్తం। నన్వవిద్యాదేహాదిధర్మోప్యా త్మన ఉపాధిరివ, అత స్తన్నివృత్తౌ కథమాత్మనాశ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) త్వదుక్త విపరీతంహి సిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ "ప్రత్యుతే" త్యాది వాక్యత్రయం। ఏవకారేణ ప్రాగేవ స్థాపితత్వం ద్యోత్యతే। పూర్వం జ్ఞాతురే వాత్మత్వే పరమసాధ్య సంగ్రహణోక్త్వాం యుక్తిం తస్య ముక్తిదశానువృత్తి రూపావాన్తర సాధ్యేపి హేతుతయా విస్తృణీతే (అపిచేతి) స్వమత పరమత భేదేన "పరమార్థతో, భ్రాన్త్యా" వేత్యుక్తం। ఉత్తరత్ర తద్గతస్య దుఃఖకారణస్య, భ్రమకారణస్య, వా నివృత్తి రిత్యుచ్యతే, నతు దుఃఖభ్రమాశ్రయ స్వరూపస్యేతి భావః

అత్ర "య" ఇత్యాదినా "ప్రవర్తేత" ఇత్యన్తేన ప్రాగుక్తమేవ వివృతమి త్యపునరుక్తిః । అథాదౌ మోక్షస్థాయి పక్షనిరాసశ్చ సిద్ధః । ఉక్తయుక్తేః పరమసాధ్య పర్యన్తతాం వ్యనక్తి (అతఇతి) అవాన్తరసాధ్యేపి ప్రాక్ప్రసంగసూచితమనుమాన మప్యర్థబోధనాయ, న్వయవ్యతిరేకిణ ఏవా నుమానత్వమితి వదతస్సంతోషాయచ, వ్యాప్తిద్వయోపేతం ప్రయుజ్యేత (నచేతి) నాత్ర సాధ్యావిశేషః । అహమితి వ్యవహారవిషయతయా ప్రకాశస్య సాధ్యత్వాత్ । నాపి, హేత్వసిద్ధిః, అభానస్య పరస్యైవ భానస్యవా త్వయా నభ్యుపగమాత్, అకస్మైచిద్భాసమానత్వస్య దుర్వచత్వాచ్చ । నాపి, పక్షస్య దృష్టాన్తా విశేషః । ఏకస్మిన్నేవ సమ్మతవిమతదశాభేదేన తద్విభాగాత్ । తథాచ లోకేపిదృష్టతయా పరీక్షకై రనుమన్తవ్యత్వాచ్చ । విపక్షే దణ్డస్తు [బాధస్తు] ప్రత్య [క్షా]క్త్వా భావప్రసంగః [ఇతి] ప్రాగుక్త ఇహ ప్రతిసంధేయః । అత్ర పంచావయవ వాక్యప్రయోగా త్ప్రాక్ప్రతీ స్త్రీమాంసకై రుక్త స్త్ర్యవయవ నిర్బంధ ఉపేక్షితః । క్వచిత్ర్యవయవంచ ప్రయుజ్యేత । అతః ప్రతియోగి ధీ సిద్ధ్యై యథాకామం త్రయోవా పంచవా ప్రయోక్తవ్యాః । "పంచావయవయుక్తస్య వాక్యస్య గుణదోషవిత్" ఇతి భారతోక్తిస్తు సంభావితవిషయతయా నాన్యనిషేధాగ్రేసరీతి భావః । విశేషవిరోధప్రసంగ మనూద్య నిషేధతి (నచేతి) సంసారిత్వం—కర్మకృత దేహాదిసన్తతిమత్త్వం । ఆదిశబ్దేన పునరావృత్త్యాది గ్రహణం । ముక్త్యవస్థావిషయైః "సర్వం హపశ్యః పశ్యతి, అహమన్న" త్యాదిభి ర్విహత్యా తర్కస్య మూలశైథిల్య మాహ (మోక్షవిరోధాదితి) అన్యథా ప్రసంజనీయమే వోత్తరం ప్రయుక్తంస్యాత్ । అజ్ఞత్వాద రుపాధిత్వ శంకా ప్యనేన నిరస్తా । ప్రసంగస్య సోపాధిత్వమభిప్రేత్యాహ (అజ్ఞత్వేతి) అయంభావః, కర్మోపాధిక మజ్ఞానాదికం సర్వకర్మ క్షయే నస్యాత్ ।

పక్షాత్సాధ్య ముపాధిర్హి స్వనివృత్త్యా నివర్తయేత్ ।
స్వసహచర్యా దధ్యస్తాం వ్యాప్యతామపి సాధనాత్ ॥

తదిహతర్కే వ్యాప్తి స్తావద్దుస్సాధా, సాహచర్యమాత్రం త్వప్రయోజక మతిప్రసంజకంచ । త్వత్పక్షే హ్యనుభూతిమాత్ర స్యాత్మనః ప్రకాశమానత్వే బద్ధదశాయామివ సర్వే దోషాస్స్యుః, నచ తే తదాసన్తి, అతో ముక్తౌ ప్రకాశమానత్వ భంగాత్ స్వరూపోచ్ఛేదప్రసంగ ఇతి ॥ అజ్ఞాత్వాద రుపాధిత్వ వ్యక్త్య వికల్పవ్యాజేన స్వోక్తం వివృణోతి (అజ్ఞానమితి) స్వరూపాజ్ఞానం—కర్మణా తిరోధానాత్స్వరూప గోచరజ్ఞాన ప్రసరాభావః । అన్యథాజ్ఞానం, విపరీతజ్ఞానం, చ రజస్తమః కార్యతయా గీతం । తయోరజ్ఞానశబ్దార్థతయా వికల్పస్తు సమ్యగ్జ్ఞానాన్యతరా, తద్విరుద్ధతయా వా । ఉదాహరణన్తు స్వనిష్ఠాత్మ భ్రమాద్యేవ । అత్ర భ్రమాది త్రిష్వపి కల్పే ష్వహంప్రత్యయస్య ప్రయోజకత్వన్నే త్యాహ (అహమితి) ఇతి హేతోః । అయంభావః, నతావ దహంప్రత్యయ ఏవా జ్ఞానాదిస్వరూపం, తస్య ధీరూపత్వాత్ । నతద్ధేతుః, కర్మవిరహేత దయోగాత్ । నచ తేషాంవ్యాప్యః, యతస్తేన [య] తత్ప్రసంగస్స్యాదితి ॥ ఏవ మజ్ఞానప్రసంగాభావే తత్ఫలప్రసంగో దూరాపాస్త ఇత్యాహ (కుతఇతి) ఆత్మతత్వ జ్ఞానం హ్యజ్ఞత్వాది నివర్తకతయా శాస్త్రప్రసిద్ధం, అతోఽత్ర ప్రసంజక ప్రసంజనీయయో ర్వ్యాఘాత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అప్యత్రేతి) తత్వవిదాత్మా పరోక్ష్యేఽహమర్థ ప్రకాశం వదన్త్యజ్ఞత్వా తస్యాజ్ఞత్వాద్య నాపాదకత్వమాహ (బ్రహ్మేత్యాది) దర్శనాదిత్యుక్తం వివృణోతి (శ్రూయతఇతి) బ్రహ్మాపరోక్ష్యం అవిద్యానాశస్య కారకో, జ్ఞాపకశ్చ, హేతుః । ఆదిశబ్దేన ప్రహ్లాద భరతాది గ్రహః । తద్దైత త్పశ్య — జగత్కారణం బ్రహ్మస్వాన్తరాత్మత్వేన పశ్యన్నిత్యర్థః । అతఏవ త్రిహమర్థ సామానాధికరణ్యం స్వవిశేష్యస్య సర్వాత్మత్వ ప్రకాశకం । తదిదం "శాస్త్రదృష్ట్యాతూ పదేశో వామదేవాదివది" తి సూత్రే వ్యక్తీభవిష్యతి । అథర్వ శిరసోప్యేవమేవ నిర్వాహో వేదార్థసంగ్రహే సాధితః । ఆదిశబ్దేన "స ఏవాహ మవస్థితః, అహన్త్వంచ తథాస్యాచ" ఇత్యుపబృంహణాని గృహ్యన్తే । స్వత స్సర్వజ్ఞతయా స్వయమజ్ఞానప్రసంగ రహితస్య స్వాశ్రితాజ్ఞానాది నిరాసకతయా స్వయ

మేవ గీతస్య పరబ్రహ్మణస్స్రష్టృ స్యహంశబ్ద ప్రయోగాచ్చ జ్ఞాత్వా ద్వ్యాపాద కత్వన్నిరస్యతి (సదతేతి) సచ్ఛబ్ద ప్రత్యయమాత్ర భాజః— సచ్ఛబ్దమాత్రజన్య ధీవిషయస్యేత్యర్థః । అహంకారసృష్టేః ప్రాగేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ “బహు స్యామి” తి సంకల్పయతీతిభావః । శాఖాన్తరేపి ప్రసిద్ధిమాహ (ఈక్షతేతి) (హన్తాహమితి) అత్రాహంశబ్దః కంఠోక్తః, “బహుస్యాం ప్రజాయేయ, సృజేయ” ఇత్యాది షూత్తమ పురుషాక్షిప్తః । “పూర్వమేవాహ మిహాస” మిత్యాదయశ్చ గ్రాహ్యాః । స్మృతావ ప్యహన్త్వేన వ్యవహారమాహ (తథేతి) క్షరాన్తర్యామితస్యా హంకారస్య క్షరాక్షరాన్యత్వం, అచేతనస్య చిదచిదన్తరాత్మత్వం ఉత్పత్తినాశ భాజ స్తద్రాహిత్యం, మహదాదిజన్యస్య సర్వకారణత్వం, స్వాశ్రితబంధకస్య తన్మోచకత్వం, అచిద్వికారస్య స్వసంకల్పేన సర్వత్ర బీజాధాన కర్తృత్వం, త్రైకాలిక సర్వవస్తు వేదితృత్వాదికంచ, విరుద్ధమి త్యభిప్రాయేణ తత్తద్వాక్యోపాదానం, నచైతే ష్వహంశబ్దేన చిన్మాత్రలక్షణేతి వాచ్యం । ముఖ్యసంభవేతదయోగాత్ । అద్వైతే “హమజ్ఞానజన్తమః, అహన్త్వా సర్వపాపేభ్య” ఇత్యాది సంగ్రహః । ఉపాత్తకృత్స్నవచన బాధేచ్ఛయా గీతాయామే వోక్తమితి శంకతే (యదీతి) అత్ర కథంశబ్దస్య ప్రతిషేధపరత్వా యోగాత్ ప్రశ్నప్రకారేణ ప్రతివక్తి (ఉచ్యత ఇతి) పృష్టస్య సాక్షాదుత్తరం దిత్సు స్తదర్థం స్వపక్షే భూయసాం బలీయస్త్వం ప్రత్యక్షానుగుణ్యంచ, ప్రథమమాహ (స్వరూపేతి) రూఢివిశేషానుసారేణ గీతాభిప్రేతమాహ (అవ్యక్తేతి) నహ్యహంకార శబ్దోహం శబ్దపర్యాయ ఇతి భావః । నన్వహం శబ్ద ఏవాహంకార శబ్దావయవతయా ప్రత్యభిజ్ఞాతః, నచోభయత్ర శక్తిభేదక్లుప్తిర్న్యాయ్యేత్యత్ర యౌగికమప్యాహ (సత్త్వేతి) అహంభావో త్రాహ మిత్యభిమానః । నను, భూమవిద్యాయాం “అథాతోహంకారాదేశ” ఇత్యహంబుద్ధికరణమేవా హంకార ఇత్యుచ్యతే । తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా అత్రాపి స ఏవార్థః కిన్నస్యాదిత్యత్ర “అనాత్మనీ” త్యభిప్రేతయా వ్యుత్పత్త్యా వైషమ్యమాహ (అస్యత్వితి) అనహమర్థస్యా హమర్థభ్రమహేతుత్వ మిహ వివక్షితం, భూమవిద్యాయాన్తు భూమవిశిష్టస్య యథార్థమ హంగ్రహోపాసన మితి భావః,

నన్వ "హంకారం బలం దర్పమి" త్యాదిభి స్త్యాజ్యతయోక్తస్య కథ మ్మోక్షార్థవిద్యా యా "మథాత ఆదేశ" ఇతివ గుణాదియతయోపదేశ ఇత్యతాహ (అయమితి) అనాత్మని దేహే హంభావ ఇతి నిర్దిష్ట ఇత్యర్థః। అన్యథా గర్వాపరనామే త్యనన్వయాత్। యద్వా, కార్యే గర్వే కారణభూతా హంకారోపచారః। ఏవకారో హంగ్రహోపాస్తి వ్యవచ్ఛేదార్థః। "ఉత్కృష్టే" త్యాదినా హేయత్వ నిదానోక్తిః। నన్వ "విద్యాహమ్మతి" రితిపక్షే, తత్కథ మహంగ్రహోపాస్తి ర్యథా కార్యవిధీయత ఇత్యతో విద్యావిద్యాత్మికే౽హమ్మతీ విభజ న్నిగమయతి (తస్మాదితి) సాక్షాచ్ఛబ్ద ఉపహితరూప వ్యావచ్ఛేదార్థః। అవిద్యానిష్కర్షం పురాణోక్త్యా సంవాదయతి (యథోక్తమితి) ఏతచ్చా నన్యాధీనత్వాది ప్రమాణోపలక్షణం। ఏవ మవిద్యాదిరూపతయా ప్రసిద్ధాం దేహోహంబుద్ధిమపి పరేష్ట భంజికామాహ (యదీతి) స్వేష్టేపి తామేవ ప్రమాణయ న్ప్రపక్రాన్త ముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఆత్మనో హన్త్వ జ్ఞాతృత్వాది సాధకవర్గస్య సంకలితబోధార్థ మాత్మసిద్ధో నిగమితం దర్శయతి (తదుక్తమితి) "అవిద్యాయోగత" ఇత్యేత త్పరేష్టే౽నుపపత్తిం స్వేష్టే నోపపత్తిం తన్త్రత, ఆవృత్త్యావా వక్తి। ఆత్మనో విషయగ్రాహిధియో న్యత్వే స్వప్రకాశత్వాదేశ్చ తత్ప్రకారణారంభె సంగృహీత మాహ (తథాచేతి) అత్ర సాధనశబ్దస్యోత్పాదన పరత్వే౽నిత్యతోక్త్యా పునరుక్తిస్స్యాత్ తద్వ్యుదాసాయ "స్వప్రకాశ" ఇత్యుక్తం। వ్యాపిశబ్దేన విభుత్వ వివక్షాయా "ముత్క్రాన్త్య" దితి సూత్రవిరోధాదర్థాన్తర మాహ (అతిసూక్ష్మతయేతి) ఏత త్పదాద్వయార్థ స్తత్రత్య విస్తరవ్యక్తః।

ఏవం ప్రత్యక్ష వైఘట్య న్నాస్తీత్యుక్తం న్యషిధ్యత।
తతశ్చాస్త్రిబలీయస్త్వం "యది" త్యన్వాహ బాధితుం॥

(కోయమిత్యాది) యదుక్తం దూషరూపమస్మాఽం, తత్ర కోయందోష ఇతి పృష్టే విశేషతః ప్రతివక్తవ్య మిత్యర్థః। నహి కశ్చిద్దోషోస్తీతి సామాన్యోక్త్యా న్యథాసిద్ధిస్సువచా, త్వన్మతేపి ప్రసంగాత్। విశేషత శ్చాత్ర దోషోదువర్చః।

నాచాదిరవ్యాపిత్వాత్, తావతైవాన్యత్ర శంకాయా మవిషయత్వ వృత్తేశ్చేతి భావః । ప్రాగివ దోషవిశేష ఉక్త ఇతి శంకతే (అనాదీతి) దోషత్వ మన్యానవగాద మిత్యాహ (భేదేతి) యది ద్విచంద్రాదిభ్రమాదౌ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టమిత్యుచ్యేత, తదాభిన్నే ష్వభిన్నత్వబుద్ధౌ నభేదవాసనాపి దోషత్వేనదృష్టా, తత్రచైక్యధీరపి దుర్బలా నబాధికాస్యాత్ । అన్యత్రాపి దృష్టమన్యత్రాపీతి శ్రుతివ్యర్థా మనుపలబ్ధ్యా కల్ప్యమితి శంకతే (అనేనేతి) కల్పకాభావమభిప్రేత్యాహ (నేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిత్యనేనాన్వయః । భేదవాసనాయాశ్చాస్య దోషత్వం నిర్ణేతవ్యం ద్వైతశ్రుతివిరోధాత్ దౌర్బల్యం, సిద్ధేచ ప్రత్యక్షస్యాప్యస్య తాదృశ దోషమూలత్వే యూపాదిత్యైక్యన్యాయాపాతి క్రమేణ శాస్త్రస్య నిర్ణేతుపరత్వమితి మిథస్సంశ్రయాత్ కృత్స్నప్రత్యక్ష దౌర్బల్యం దుర్వారమితిభావః । వ్యాప్త్యైక్య ప్రత్యక్షేహి

ప్రవృత్తిర్వ్యాప్తిపూర్వేష్వపి ప్రత్యక్షముపజీవతః ।
కృత్స్నప్రత్యక్షవైరస్తుకథం శాస్త్రానుమానయోః ॥

అస్తుతే బాహ్యతుల్యత్వ - .. దో - .. హేతుత్వమపి జ్వాలాభేదానుమానాద్వైషమ్యమాహ (కించేతి) నహి జ్వాలాభేద ధీ స్త్వైక్యధీజనక దోషజన్యేతిభావః । * దీపసాదృశ్యం తద్వ్యతిరిక్తా సామ్యంచాధిక సమానాపి తాదోషేతి దీపైక్యధీహి దోషత్వేన నిర్ణీతం । అతస్తత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః । నచ తత్ర భేదానుమానం స్వోపజీవ్యప్రత్యక్ష వ్యాప్తివిరోధీతి భావః ।

నాన్యపర్యాయమానత్వ స్నచవాచ్యం తదేవతత్ ।
యూపాదిత్యేతివాక్యాదౌ బోధాదేవ సమానతా ॥
అతో నన్యపరస్యాపి బుద్ధిర్నిగమవ ద్భవేత్ ।
త్రియన్త్రస్యప్రమాణత్వం దోషబాధేచ దుస్త్యజం ॥

* అత్ర గ్రంథో గళితః.

యథా నిర్దోషత్వసామ్యేపి పూర్వాపరాపచ్ఛేదయోః పరో బలీయాన్, తథా నిర్దోషత్వసామ్యేపి పరత్వాదాగమః ప్రమాణమితి శంకతే (అథేతి) తత్ర ... సర్వ పూర్వత్ర ప్రసక్త్యభావేన పౌర్వాపర్య మకించిత్కర మిత్యభిప్రాయః ... (తన్నేతి) తదేవోదాహరణేన వ్యనక్తి (రజ్జ్వితి) తద్వదుత్తరస్య దోష ... త్వ మజ్ఞాతమిత్యాహ, (శాస్త్రేష్వితి) అన్యథా మనసాది కారణోచ్ఛే ... కార్యాసిద్ధిం సూచయతి (శ్రవణేతి) నిఖిలశబ్దః ప్రమాతృ ప్రమేయ ప్రమాణ శాస్త్ర స్వరూప పదవాక్య తదర్థవికల్పాది సంగ్రహార్థః। అథ పరోక్త ప్రక్రియయైవ ప్రమాణాభ్యాస మభ్యుపగమ్య పరమతస్య నిమూలత్వం ప్రస్తౌతి (అపిచేతి) ఇదంశాస్త్రం—అబోధకాత్, ప్రత్యక్షాదేశ్చ, వ్యావృత్తమి త్యాశయః। అసంభావ్యమానదోషం—ప్రమాణాభాసపదార్థ ద్విలక్షణమితి యావత్। బాహ్యాగమ వైషమ్యమ ప్యత్ర ద్రష్టవ్యమితి భావః।

కల్పితంహి ప్రమాణత్వం వేదే బాహ్యాగమేష్విచ।
అవ్యవస్థా తతో బాధ స్తాటస్థ్యా చ్చోదితసంవిదః॥

కేనచి నకేనాపి ప్రమాణేనేత్యర్థః। తత్ర పరోక్త శుద్ధ సంవిత్స్వరూపం, తదన్యద్వా మానమితివికల్ప మభిప్రేత్యాద్యం నిరస్యతి (నతావదితి) నహితస్యాః కతి పయ వైరాగ్యం త్వయానుశిష్ట మిత్యభిప్రాయేణాహ (తస్యాఇతి) ఏతాదృశి తస్యాస్సహసా విరక్తి జాతేత్యత్రాహ (శాస్త్రేతి) అవచ్ఛేదకం దుర్లభమితి భావః। (నాన్యాన్యపీతి) స్వరూపాతిరిక్త జ్ఞానస్య భ్రాన్తిరూపత్వా న్నార్థస్య స్థాపకం, అన్యథాతిప్రసంగ ఇతి భావః। అత్ర ప్రత్యక్షస్య తన్మూలానుమానాదేశ్చ నిరాసః। బహువచనన్త్విహ తత్త ద్వాదిమతానుసారేణ। ఏవం సాధకాభావా దభిమతం శాస్త్రప్రాబల్య న్నసిధ్యతీ త్యాహ (అతఇతి)

జ్వాలాభేదానుమానేతు ధర్మిలింగాది బుద్ధయః।
నదోషమాన బాధ్యాశ్చ నాత్మన స్తన్నిదర్శనం॥

స్వపక్ష స్థాపకాదేవ స్వవ్యాఘాతాది దోషతః ।
నిర్మూల మఖిలం శాస్త్రమిత్యుక్తం భవతీత్యహ ॥
అథసౌగత సర్వస్వే సంవృత్యాఖ్యే ప్రిలంభనే ।
పరశ్శబ్దాన్తరన్న్యస్య సమాధిత్సతి "నన్వి" తి ॥

అతో వ్యవహారసంబధాదిమాత్ర మతిప్రసంజక మిత్యభిప్రాయేణ ప్రతి క్షిపతి (కోయమితి) బహుధావికల్పితేషు త్వదిష్టాసుగుణో నకశ్చిత్కల్ప ఇత్యాశయః । పరేష్టం కోట్యన్తరం శంకతే (అపాతేతి) ఏతతోన్ప్వక్త్యాది విరుద్ధమితి సూచయతి (కిన్తేనేతి) లింగవిభ్రమం బాహ్యాగమ న్యాయ ముద్ఘాటయతి (ప్ర మాణతయేతి) ప్రమాణ కార్యాభావాత్ — స్వపక్ష సత్యత్వాద రలాభాదితి భావః । శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షం బాధితోన్వదయా త్తస్య బాధకాన్తరా నుదయాచ్చ ప్రత్యక్ష ద్భలీయస్త్వం, శాస్త్రస్య స్వార్థసాధకత్వంచ, శంకతే (అథేతి) బాధకా న్తరా నుదయమ న్యారుహ్య ప్రతివక్తి (తదితి) అప్రామాణ్యజప్తౌ బాధకవ త్కారణదోషస్యాపిపృథగేవ హేతుత్వం ప్రసిద్ధమి త్యభిప్రాయేణాహ (అబాధితస్యాపీతి) "దుష్టకారణబోధేతు సిద్ధాపి విషయాన్తరే । అథాతత్తుల్యా ర్థతాం ప్రాప్యబాధో గోదోహనాదివత్ ॥" ఇతిచాహుః ॥ అనుత్పన్న బాధక జ్ఞానస్యా నవగత కారణదోషస్య కస్యచి త్స్వజ్ఞానే కథ మ్మిథ్యాత్వ సిద్ధిరిత్య త్రాహ (ఏతదుక్తమితి) సంభావనయా కల్పితేనాపి పరసమ్మన్తవ్యేన నితర్యనేన బోధయతి (యత్నేతి) బాధానుదయార్థం "సకలేతరే" త్యాదికముపాత్తం "అవి శిష్టంజాయత" ఇతిచ । అవిదితదోషస్య కథం ప్రామాణ్యసిద్ధి రిత్యత్రాహ (దోష ఇతి) అప్రామాణ్యస్వరూపస్య దోషస్వరూపం హేతుః, తద్బోధస్యచ తద్బోధ ఇతి విభాగోభిప్రేతః । ఏవం భ్రామ్యతోదోష ధీబాధయో రభావేపి తద్బుద్ధి భ్రమత్వాదికం పరీక్షకస్థాప్యం పక్షేయోజయతి (తథేతి)

త్వదుక్తదోషసద్భావా దప్రామాణ్య సముద్భవః ।
తజ్జ్ఞప్తే రప్రమాణత్వా జ్జ్ఞప్తిర ప్యత్రసిద్ధ్యతి ॥

ఐన్ద్రియ బోధావబోధమభిప్రేత్య "బాధక జ్ఞానరహితమపీ" త్యుక్తం। తద్వ్యాప్తిప్రసంగపరాన్ ప్రయోగానాహ (భవన్తీతి) సగుణబ్రహ్మ మిథ్యాత్వస్య పరసమ్మతే స్తద్వ్యవచ్ఛేదాయ "వివాదాధ్యసితమి" తి। యద్య ప్యత్ర పక్షవ్యాప్త్యా జ్ఞానవిషయత్వే మిథ్యాత్వం స్యాది త్యేక ఏవ ప్రయోగ స్సాధీయాన్, తథాపి ప్రథమతృతీయా సవిశేషణ ప్రయోగౌ ప్రసంగహేతో స్సాధకత్వ వ్యక్త్యర్థౌ। యద్వా, యథా ప్రపంచస్య మిథ్యాత్వం జ్ఞానవిషయత్వమాత్రేణ, తద్విశేషవిషయత్వేన వా, త్వయా సాధ్యతే, తథైవ బ్రహ్మణోపి సాధయిత్వా మాధ్యమిక యూథమధ్యమధ్యాస్వ, తతశ్చ స్వత్వప్రయోగా నిమాన్యత్వా త్తాశ్రయా సిద్ధివిశేషణ వైయర్థ్య వ్యాప్తిభంగాది దోషాన్నోదజీఘట ఇతి భావః। అథవా, త్వత్ప్రయోగాధ్యస్య తుర్యబాధస్య ప్రయోగా స్త్వయా దుర్వారా స్స్యురిత్యాశయః॥ ఏతావతా తూష్ణీంభావే ప్రాప్తేపి ప్రత్యక్షా చ్ఛాస్త్రప్రాబల్యమసత్యా త్సత్యసిద్ధిం నిదర్శనై స్సాధయిషితం ప్రత్యాహ (నచేతి) దృష్టాన్తం సూచయతి (స్వప్నజ్ఞానస్యేతి) అనేన దోషరూప సత్య హేతుజన్యత్వమపి సూచ్యతే। తర్హి తత్కథ మ్మిథ్యాజ్ఞాన మిత్యత్రాహ (తత్రేతి) జ్ఞానే మిథ్యాత్వోక్తి ర్లాక్షణికీతి భావః। అతోపి సంధ్యాధికరణే స్వప్నప్రపంచ సత్యత్వే స్థాపయిష్యమాణేపి పరమతా న్వారోహేణా న్యథాఖ్యాతిపక్షేణ విషయ బాధోక్తిః। నను స్వప్నభుక్తివ త్కార్యమిథ్యాత్వే సిద్ధే జ్ఞానక్రియాపి మిథ్యైవ స్యాత్, నేత్యాహ (తేషామితి) అన్తతో యథాదర్శనం సర్వత్ర వ్యవస్థేత్యాశయః। అత్ర విషయ విషయిణో ర్బాధాబాధా వివృణోతి (నహీతి) సర్వత్ర...

జ్ఞానస్యలింగా[గ]భావేపి విషయో [ధో] త్ర[న]బోధకృత్।
అతీతాగామివిషయై ర్జ్ఞానై రప్యనుమోదయాత్॥

ఏవం స్వప్నాదిభిరేవా సత్యై ర్లింగై రసత్యా త్సత్యోత్పత్తిరపి దృష్టా, కిముత జ్ఞప్తిరితి మన్యమానస్యా న్యదప్యుదాహరణ మన్యథయతి (మాయేతి) మాయామయం—ఆశ్చర్యభూతం మిథ్యార్థ గోచరమితి యావత్।

నసత్యః కస్యచి ద్ధేతు ర్నతరాం జ్ఞప్తికారణం।
నతమాం సత్య ధీహేతు రిత్యుత్పత్తి రుదాహృతా॥
పరప్రిలాప్పై రీదృగ్భి ర్మాఃభూద్బాల ప్రితారణం।
ఇత్యభిన్న సమాధాన బహుధాహ్వతి ఖణ్డనం॥
సత్య హేతూద్భవస్సత్యో ధీహేతు స్తత్ర తత్రినః।
హేతురిత్యపిచ జ్ఞప్త్యై బహుభ్రాన్తి నివారణం॥

యద్యపి ధీమాత్రస్య కార్యవిశేష హేతుత్వేతి ప్రసంగః, తథాపి విశేషస్తై రుపలక్షణైవాః మిథ్యావిషయై రవచ్ఛేదతు యథాహః మసత్యా త్సత్యోత్పత్తి జ్ఞప్తి దుస్త్యజే; * అథాప ... ... సామగ్రి శక్తిసిద్ధ స్స్వభావవిశేషై రేవ భయవిస్మయాది ప్రతినియత వ్యవహార కార్యసిద్దేః స్వప్రకాశవాదే వాదాన్తరేచ విషయ విషయిణో ర్యుగపదే కప్రకాశ స్సిద్ధ్యః * ప్రత్య ... ... రేషు న విషయాయత్తః, ఈశ్వరాదేనాం బుద్ధిషు వ్యవహారానుగుణ్య మనుపాధికం, జ్ఞేత్రి ణాన్తు తత్తద్విషయ విశేషోల్లేఖ స్తత్ త్కామోః పనీత హేతుభేదాయత్తః ప్రాగేవ స్థాపితః

అతో నాసత్య ధీస్సత్యా తవాసత్యా దసత్యధీః।
సత్యా దసత్య ధీర్వేతిత్వ సత్యాత్సత్య ధీర్నచ॥ ఇతి॥
వ్యావహారికసత్యస్య త్వసత్యా త్సిద్ధిరిత్యసత్।
బుద్ధీనా మయథార్థత్వే వ్యావహారికసత్యతా॥
అసత్యా త్సత్యబుద్ధిశ్చ యథాదృష్టి యథేష్యతే।
తథైవ బ్రహ్మణోపిస్యా త్సత్యత్వం వ్యావహారికం॥

అత్ర సంస్కార మన్త్రౌషధాది విశేషైస్సత్యా ... ... స్స్వప్నాది ధియస్సిద్ధాః, తాభిశ్చ సత్యాభిరేవ తత్త త్సత్యసిద్ధి దర్శితా॥ "దష్టబుద్ధిరి"

---

* పరోక్ష - ఇతి * ప్రత్యక్షేషు - ఇతిచ స్థాతవ్యమితి భాతి

త్యతాఽపి మరణహేతుభూతేతి యోజ్యం, శంకావిషోదాహరణన్తు నిర్విష సర్ప దష్టాదౌ ఛిన్నకంటకవేధాదౌ చ భావ్యం। జలాది ముఖాదిప్రతిభాస హేతురి త్యస్య ప్రాగుక్తత్వా దిహానోక్తిః॥ పూర్వం బాధకాభావా ద్బుద్ధీనాం సత్యత్వం సాధితం, హేత్వన్తరతోఽపి తదాహ (ఏషామితి) వ్యావహారిక వాదినాపి బుద్ధీనాం కారణా [నామ] న్వయ వ్యతిరేకాభ్యా ముత్పత్తిమత్త్వం, కార్యాణాం తద న్వయ వ్యతిరేకార్థ క్రియా కారిత్వంచ దుర పహ్నవం, నచేద ముభయం రజ్జుసర్పాదౌ దృష్టమితి భావః। గత్యభావా త్స్వమతం ప్రస్మృత్య బుద్ధీనాం సత్యాలంబనత్వం వ్యాపకమ్మన్వానం తన్నివృత్త్యా తన్నివృత్తిం చోద యతి (హస్త్యాదీనామితి) ఆశామోదక భక్షణన్యాయేనవా విషయమిథ్యాత్వా ద్విషయిమిథ్యాత్వం సాధయత ఏవ ... ... ధియాం సత్యాలమ్బనత్వ నియమః ప్రమాణ తర్క విరుద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రత్యాహ (నైతదితి) తద్వ్యనక్తి (బుద్ధీ నామితి) మాత్రచా విషయసత్యత్వ మనియతమితి వ్యజ్యతే। అథార్థాభావే కథ మాలంబనత్వమి త్యతాఽఽహ (అర్థస్యేతి) ఏవకారో విద్యమానస్యైవా లంబనత్వ మితి వ్యవచ్ఛేదార్థః। ఖపుష్పస్యైవా లంబనత్వ మసతః కథమిత్యతాఽఽహ (ప్రతి భాసమానతేతి) అవధారణేన దురపహ్నవత్వం ద్యోత్యతే। ... ... ఏవాలంబన మర్థసత్యత్వంచ నభాసమానత్వే ... ... త్యక్తేన్ద్రియస్య ... బంధ ... కారణ ... భావః। (దోషవశాదితి) వధ ... తర్హి కారణవిశేష నైశ ... దిత్యతాఽఽహ (పత్త్రివీతి) "ప" ఇత్యర్థపరామర్శః। ... ... మిథ్యావిషయిణోఽపి మిథ్యాత్వశంకా న్నిరస్యతి (అబాధితేతి) ఏవం సత్యసిద్ధిహేతుత యోక్తానాం ధియా మసత్యత్వ మపాస్తం, అథా సత్యా త్సత్యసి ద్ధ్యుదాహరణాని నిరస్యన్తే, తత్ర రేఖా నిదర్శనే బహ్వీవర్ణకల్పకోటి హార్ద్యాది నిధాయ రేఖాయా వర్ణమాత్ర త్వపక్షే నిష్టమాహ (రేఖయేతి) రేఖాయామేవ కార్యోపయుక్త కల్పితరూపస్య సత్య ... ... కల్పితస్య హేతుత్వన్నిత్యాహ (నైవమితి) అసత్యావర్ణాత్మతా వర్ణ ధీ హేతుత్వేన దుస్సాధత్యాహ (వర్ణాత్మతాయా ఇతి) దోషవశా

* సర్వకోశేషు తత్ర తత్ర త్రుటిత ఏవో పలభ్యతే।

త్తస్యాః ప్రతీత్వవ దుపాయత్వమపి కిన్నస్యా దిత్యత్రాహ (అసత ఇతి) రేఖా యాంహి వర్ణాత్మతా నాస్తి, * కరేచ గ్రహం, అత స్సంప్రతిపన్న తుచ్ఛవద స్యాపి హేతుత్వమయుక్తం । కించ నిరుపాఖ్య శబ్దేన ప్రమాణశూన్యత్వం వివక్షితం, తేనా సత్వే హేతూక్తిః । కించ సత్త్వాదేవ ప్రఖ్యా విషయత్వాసంభవా దుపాఖ్యా విషయత్వమపి నస్యాత్, తత స్తతోఽపాయతోక్తి ర్నకర్త్రమేత । ఏతేన నియత పూర్వభావిత్వ రూపహేతులక్షణాభావోఽపి దర్శితః, “పూర్వసంబన్ధ నియమే హేతుత్వే తుల్యఏవనౌ । హేతుతత్వ బహిర్భూత సత్త్వాసత్త్వ కథావృథా ॥” ఇతి ఖణ్డనోక్తిస్తు ఖపుష్పస్యాపి హేతుత్వ ప్రసంగాన్నిరస్తా, ఖ్యాతి తదభావాది వైషమ్యం చాత్ర దుర్వచమితి భావః ॥ నదృష్టం—నప్రత్యక్షం । అనుపపన్నంచ- కల్పయితుమ ప్యశక్య మిత్యర్థః । రేఖాయాం వర్ణధీ ర్మిథ్యావిషయత్వా న్మిథ్యా ర్థా, సాహేతురితి కోట్యన్తర మనువక్తి (అథేతి) తత్ర దత్త్వోత్తరత్వమాహ (ఏవన్తర్హీతి) ఏతేన వర్ణధీవిశిష్ట రేఖాపక్షోఽపి నిరస్తః । అధికమపి దూషణ మాహ (ఉపాయేతి) ననురేఖాయాం వర్ణధీరుపాయః, పాఠ్యవర్ణ ధీస్సాధ్యా. కథమనయో రైక్యం, తత్రాహ (ఉభయోరితి) అయంభావః, అభ్యస్త లిపిదర్శ నోద్బుద్ధ సంస్కారజనిత వర్ణస్మృతి పూర్వికాహి రేఖాయాం గర్ణధీః, తథాచ న సాధ్య మవశిష్యతఇతి ॥ అథ రేఖావర్ణాత్మతయోస్సత్యా న్యతయో స్సంభేదా త్సత్య వర్ణ ధీసిద్ధిరితి కోట్యన్తరస్య దత్త్వోత్తరత్వేపి దార్ఢ్యా యాతిప్రసంగమాహ (రేఖాయాఇతి) సంకేత సహకృత రేఖా హేతుత్వపక్షమనువక్తి (అథేతి) చక్షు గ్రాహ్యత్వాది కథనం రేఖావర్ణయో రైక్య భ్రమనిరాసార్థం, విశేషశబ్ద స్త్వతి ప్రసంగ నివారకః । అత్రాపి దత్త్వోత్తరత్వమాహ (హన్తేతి) ఏతేన సంకేతమాత్ర పక్షోఽపినిరస్తః । రేఖాయామేవ సంకేతనిరపేక్షోదాహరణం దూషయతి (రేఖా గవయాదీతి) “సాదృశ్యంచేతి” చకారేణ రేఖాసత్యత్వం పూర్వోక్తమితి వ్యజ్య తే । ఏవకారో జాతిరూపం, పదార్థాన్తరరూపం, వాదృష్టం సాదృశ్యం దుర

* అత్ర గ్రంథో గళితః.

పన్నమితి ద్యోతయతి ॥ అస్థానం దృష్ట్వైవ గత్యా వైయాకరణోక్త పురస్కా రేణం ప్రత్యాహ (నచేతి) ఏకరూపస్య-కత్వ ఖత్వాదిభి రుదాత్తాదిక్రమేణచో ఽభిత స్యేత్యర్థః । శబ్దస్య —స్ఫోటాఖ్యస్య । నాదవిశేషేణ— స్వరవ్యంజనరూప వర్ణభేదనేతి యావత్ । అపి రన్వారోహద్యోతకః । అత్ర వ్యంగ్య వ్యంజకతయో క్తయో ర్నాదస్ఫోటయో స్తదర్థసంబన్ధస్య, తద్గ్రహణస్య, చాసత్యత్వం దువర్ణ నం । నాపథమూర్ణాంకత్వాదీనాం శబ్దైర్భ్యాసశ్చ నాస్తి । తదభావేపి తాదృశ నానాభివ్యక్తత్వమైన తత్తద్వ్యంజక సిద్ధేరి త్యభిప్రాయేణ ప్రతివక్తి (నానేతి) వృత్తి కారోపజ్ఞస్యపద[మత]మాహ (శబ్దస్యేతి) అపి దూషణ సముచ్చయార్థః । అత్ర శాబరం “ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః, గకా రౌకార విసర్జనీయా ఇతి భగవానుపవర్షః ” ఇతి। వృత్తికారస్య బోధాయనస్యైవ హ్యుపవర్ష ఇతి స్యాన్నామ । తదిహ పాఠం జలాది పోక్తం ప్రామాణిక మితి నభ్రమితవ్యం, తేషాం బాహ్య ప్రతిక్షేపార్థం వైభ వోక్తైరపి స్యాత్ , యుక్తివిరోధాచ్చ ॥ స్ఫోటవాదస్యా నపేక్షత్వ మాహ (గకా రాదేరితి) అయంభావః, కిమత్ర వర్ణాతిరిక్త మేకరూపం వాచకం దృష్టత్వా ద్గృహ్యతే, బోధకా న్యథా సుపపత్త్యావా, శబ్ద శ్శబ్ద ఇత్యనువృత్తి వ్యవహార సిద్ధ్యర్థంవా, శాస్త్రాద్వా । నాద్యః, వర్ణానామేవ శ్రోత్రేణ గృహ్యమాణ త్వాత్ । అతిరిక్తమపి శ్రోత్రేణైవ గృహ్యతఇతి భాష్ట్రాణ్య దళీకవాదః । శబ్దాదర్థం ప్రతీమ ఇత్యేకవచనోక్తిస్తు వర్ణసముదాయేపి స్యాత్ । నద్వితీయః, యాదృశాం వర్ణానాం ప్రతి నియత స్ఫోటవ్యంజకత్వ మిష్యతే తాదృగ్భిరేవ తైర్నియతార్థ ప్రసిద్ధేః కిమ న్తర్గడునా స్ఫోటేన । క్రమ యౌగపద్య వికల్పా నుపపత్తిశ్చ స్ఫోటే పి స్యాత్ । నతృతీయః, శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వో పాధినా వర్ణ వర్ణాత్మకేషు సర్వేషు శబ్దవ్యవహారో పపత్తేః । నచతుర్థః, “స్ఫోటస్త్వం వర్ణసంశ్రయ” ఇత్యత్ర స్ఫుటీకరణశక్త్యా తాత్పర్యాదితి ॥ ఏవం ఛాయా... శ్యైనా నుమానేపి నత్వ దిష్ట సిద్ధిరి త్యభిప్రాయేణ నిగమయతి (అతఇతి) అథ ఖపుష్పవ న్నిత్యాప్రతీతత్వ లక్షణ మసత్యత్వం శాస్త్రేనాస్తి, అత స్సత్య ధీ హేతుత్వం స్యాదితి శంకతే (నన్వితి) కాదాచిత్క ధీవిషయతయా తుచ్ఛ ధీవ్యావృత్తిం వ్యనక్తి (ప్రాగితి)

అసత్యస్య కథం సద్బుద్ధి బోధ్యత్వం, తత్సత్యత్వే వా కథం సదద్వైత మిత్యతాఽహ (ఉత్పన్నేతి) పూర్వకాలం సద్బుద్ధ్యా సత్యత్వం, పశ్చాద్బాధకా దసత్యత్వం చేత్యవిరోధ ఇతిభావః । తర్హ్యసత్యస్య కథం ధీహేతుత్వ మిత్యతోఽత్రావస్థాయా మిష్టప్రసంగత్వం తావదాహ (నతదితి) పూర్వావస్థాయాన్తు ప్రసంజకా సిద్ధిమాహ (యదతి) అత్రాస్త్వి వేత్యుక్తౌ స్వమతవిరోధమాహ (నైవమితి) అయంభావః,

యదిపూర్వం సతః పశ్చా దసత్త్వ మభిసంహితం ।
అసత్యత్వ మిహోక్తంస్యా న్న మిథ్యాత్వాది సంభవః ॥
పూర్వధీ మాత్రిత స్సత్త్వ మసత్త్వం బాధకంహి చేత్ ।
బాధా త్పశ్చా దివ ప్రాగప్య సత్త్వా త్కార్యకృ న్న తత్ ॥
కస్యచి ద్బాధితం వస్తు యథా న్యేషా మబాధితం ।
సత్త్వాసత్త్వ విరోధోఽపి తదా తేసంపతేదితి ॥

లింగవిభ్రమాదిన్యాయే నోపపాదయతి (అస్తీతి) బుద్ధే ర్మిథ్యాత్వ మిహ స్వమతే విషయతః, పరమతే స్వరూపతోఽపి । ఇష్టాపన్యాసోయ మిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (కిన్తత ఇతి) అనిష్టమేవ ప్రసంజిత మిత్యాహ (ఇద మితి) తదేష్ట ప్రక్రియయా వివృణోతి (మిథ్యేతి) లోకదృష్ట్యాపి స్థాపయతి (యథేతి) సన్నాత్రస్య బాధా దర్శన మన్వారుహ్య ప్రాగుక్తం, అథ [తదపి] నేత్యాహ (పశ్చాత్తనేతి) అసిద్ధిమ్మాన్యమిత్యుక్త్యా వ్యనక్తి (శూన్యమితి) నన్విదం భ్రాన్తిమూలం [బుధ్యాన్యమ] నిత్య నిర్దోషా నన్యపర వేదోక్తస్య కథం బాధక మితి శంకతే (తత్త్వేతి) త్వదుక్త యుక్త్యైవ వేదాన్తోఽపి నకస్యచి త్సాధకో బాధకోవా స్యాదితి ప్రతిబంద్యభిప్రాయేణాహ (ఏతదపీతి)

భ్రాన్తిమూలే నవాక్యేన ధీ సత్యత్వం యదీష్యతే ।
తస్మిథ్యాత్వాదికం తద్వ దిష్యతా మితిచాశయః ॥

ఏవకారస్తు వక్తవ్య నైరపేక్ష్యార్థః । అస్యేప్యాహుః “ వేదోనృతో బుద్ధ కృతాగమో నృతః ప్రామాణ్య మేతస్యచ తస్యచానృతం । బోద్ధానృతో బుద్ధిఫలే తథా నృతే యూయంచ బౌద్ధాశ్చ సమానసంపదః ॥ ” ఇతి ॥ త్వదుక్త్యా న కేవలం శాస్త్య సమీకారః, తస్యా ధిక్యమేవ ఫలతీత్యాహ (ప్రాక్చేత్యేతి) సర్వస్నాస్తీ త్యేతదపి న సువచమితిచేత్, తదా ధీవ్యతిరిక్తన్నాస్తీ త్యేతదపి నాతివక్తుంశక్యం । అత్రా నవస్థయాపి పరమతమాత్రస్య బాధకప్రయోజకత్వ వద ... ... మేవో ... ... మూల్యే త్యపాత్తేన చుళికమాత్రేణ దోగ్ధ ... ... ర్థితం దర్శిత ఇత్యభిప్రాయేణ విరమతి (ఇత్యలమితి) స్వవచన విరోధాదిభి రప్రతిష్ఠితత్వం, ఉపజీవ్య విరోధా త్కుతర్కత్వం ।

విశిష్ట విషయైరిత్థం ప్రత్యక్షాద్యై ర్విరుద్ధతా ।
తద్విరోధచ శాస్త్రస్య, దార్బల్య మపిదర్శితం ॥
అథాగమానాం ప్రత్యేక మైదంపర్య సమీక్షయా ।
ప్రత్యక్షా ద్యవిరుద్ధార్థే ప్రామాణ్యం ప్రవివక్షతి ॥
సాధకం బాధకంవాపి యత్రనాస్తి ప్రమాన్తరం ।
తస్మిన్నేవహి తాత్పర్యం శాస్త్రస్యేతి ప్రచక్షతే ॥
అర్థవైశిష్ట్యమధికం శబ్దమాత్రేపి దర్శితం ।
విశేష వచ్చారంభస్తు తద్వల్లక్ష్యే వాక్యతర్కతః ॥

యదివా దూష్యం కారణ శోధకవాక్యయోః పరోక్తం [దూషణం] నిర్వి శేషపరత్వం తదనువ కి (యదుక్తమితి) అత్ర వస్తుమాత్రేణ ద్దైన సగుణ వాక్యానాం

* అత్ర సర్వకోశేషు గ్రన్థో గళిత ఏవోపలభ్యతే.

వృత్తివిధివ దన్యపరత్వం వ్యజ్యతే। ఉపాత్తవాక్యస్య పరేష్ట విరుద్ధత్వ ద్యోతకః పరశబ్దః*। ఏవం శబ్ద ఈదృశ సర్వప్రకరణ సంగ్రహార్థః ॥ అత్ర ప్రత్యక్షాదయః, పక్షధర్మాదయః, శ్రుతిలింగాదయశ్చ, విరోధ మభిప్రేత్యాహ (తదయుక్తమితి) సద్విద్యాయాం పరోక్త స్తాత్పర్యలింగైరేవ తదిష్టార్థంగం వ్యనక్తి (ఏకేతి) ఏకస్య కారణస్యవిజ్ఞానేన తత్కార్యస్య సర్వస్య జ్ఞానంసిధ్యతీతి ప్రతిజ్ఞా, సాచ “ఉతతామాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతమి” త్యాదినా బోధ్యతే। ఆదేశ శబ్దశ్చాత్ర నక్రియావచనః, మృదాది దృష్టాన్తైరేవ, “సోమ్య స ఆదేశ” ఇత్యాదరేనచ కరణపరత్వ వ్యక్తేః। నాప్యుపదేశ్యపరః, తదనుక్తావపి ... ... తతి ద్ధస్తదుక్తి నైష్ఫల్యాత్। అజ్ఞాపూర్వస్య దిశేరుపదేశవాచిత్వా భావాచ్చ, ఆదేశోపదేశయోః పృథగామ్నానాత్। ముఖ్యే సంభవ త్యుపచారా యోగాత్। ... ... వ్యః, “అప్రాక్ష్య” ఇత్యనేనార్థత ఉపాదానస్యైవ నిమిత్తత్వోపయుక్త ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థతయా ప్రేరణ ... ... ఉపదేశ్యత్వం సర్వప్రష్టవ్య సాధారణం। అపవర్గార్థో పదేశ్యత్వం చోపాస్యాదావ ప్యస్తి। నచాత్ర త మితి విశేషణా దసాధారణ్య మితి వాచ్యం, ... గాత్। అపేక్షిత సాధారణ్యవిధి రనపేక్షిత సాధారణ్యవిధి దౌర్బల్యాచ్చ। తస్మాత్ “ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి” త్యాది ప్రసిద్ధ విశ్వప్రశాసితృత్వ విషయో త్రాదేశశబ్దః॥

నన్వా దేశశబ్దే తావన్న కర్తరి “పచాద్య” చ్ప్రత్యయ శ్శంక్యః, “ఇగుపధే” తి కస్యాపవాదత్వాత్। నచాత్ర కప్రత్యయః, క్ఙితి చేతి గుణనిషేధాత్। నాపి ఘఞ్, “అకర్తరి కారకేసంజ్ఞాయామి” తి నియమాత్। నచ సర్వశాసితుః శాస్త్రికమర్తృత్వము, పదేశ కమర్తృత్వంనా యుక్తమితి। మైవం, వివక్షాతః కారకప్రవృత్త్యా కర్తురేవ కరణత్వ వివక్షయా ఘఞో వృత్త్యుపపత్తేః। “అకర్తరీ” తినియమస్తు కరణత్వాది వివక్షా విరహే కర్తర్యసాధుత్వార్థః। అర్థతోపిహి ప్రత్యయ [మాత్ర] నియమనం పరం। అత “స్తమాదేశమి” త్యాదౌ సర్వశాసితృత్వాధిష్ఠాతృత్వ గుణవిశిష్టంకిం శ్రుతవానసీతి ప్రశ్నార్థః। “యేనాశ్రుతమి”

* అత్ర సర్వకోశేషు గ్రంథో గళిత ఏవోపలభ్యతే.

త్యాదౌ “యథా సోమ్యైకేనే” తి దృష్టాన్తవాక్యేషుచ, జ్ఞాతేనేతి విశేషణీయం, తత్సత్తామాత్రేణ తత్కార్యాణాం జ్ఞాతత్వాయోగాత్ । తో*,... ... సర్వం విదితం । అతఏవ “విజ్ఞాతేనే” త్యుక్తం। తథాచ ముండకోపనిషది “కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి” బృహదారణ్యకేచ “ఆత్మని ఖల్వరే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీ” తిచ । అత్ర ఘట కుడ్యాదినా విజ్ఞాతేన తదన్యస్య జ్ఞాతత్వ మయుక్తమి త్యభిప్రాయేణ “కథన్నుభగవస్సఆదేశ” ఇతి ప్రోక్తం । తత్రోత్తరం “యథా సోమ్య” త్యాది । బహు దృష్టాన్తోక్తి స్సంశయ ప్రతిక్షేపార్థా । మృదాదికారణాత్మకం [హి] సర్వ మ్మృణ్మయం । తత్తన్మృత్పిణ్డ దృష్టాన్తే ప్యసత్కార్యవాదన చోద్య స్సరస్యతి “వాచే” తి । అత్ర వాచా లంబనమితి వ్యాఖ్యానం శ్రుత్యక్షర విప్లవస్స్యాత్ । కార్యమి ... ... తోక్య ... ... క్తంచా ప్రసిద్ధం నోదాహరణీయం। త్వదిష్టేహి రజ్జుసర్పాది దృష్టాన్తయితవ్యం । “విజ్ఞాతంస్యాది” త్యత్రచ సత్యజ్ఞానేన మిథ్యాభూతస్య జ్ఞాతత్వోక్తి విరుద్ధా, [అ] జ్ఞాతం భవతీతి కిన్తదావాచ్యం, సతి గత్యన్తరే మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీ త్యధ్యాహారశ్చ నయుక్తః । “మృత్తికే” త్యాది ప్రతికరణంచ నిరర్థకం । మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణసిద్ధమితి ప్రతి [త్యత్ర] జ్ఞా ... ... ప్రతిపాత్వేతి సార్థకం ... ... తదిహ ఘటేనోదకమాహరేత్యాది వాక్పూర్వక ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప ప్రయోజనాత్మన హేతునా ఆరంబణం వికారో నామధేయ మిత్యుభయ మ్మృదాది ద్రవ్యమేవ । ఆరంబణం, ఆలంబనం స్పర్శః । “కృత్య ల్యుటో బహుళమి” తి కర్మణి ల్యుట్ । రలయోరభేదః పక్షద్వయేపి సమానః । భకారస్థానే బకారస్తు న క్వాప్యస్తి । వర్ణవైషమ్యా వాదరేణా రంభణీయత్వ వివక్షాయామ ప్యస్మత్పక్షే న దోషః ।

అసత్యం తవసిద్ధాన్తే ఘటాదిచ మృదాదిచ ।

లోకదృష్ట్యోభయం సత్యం విభజ్యో దాహృతిః కథం ?,

---

* అత్ర సర్వకోశేషు గ్రంథో గళిత ఏవోపలభ్యతే.

యది వర్గద్వయస్యాస్య మృషాత్వం సాధయిష్యతే ।
యథేతి సిద్ధవత్కార స్సామ్యతోక్తిశ్చ భజ్యతే ॥
* కిం చాత్ర కార్యసత్యత్వం సజాతీయ ... ।
అపిచైవం ... ... ॥

... ...

‘‘ఏవం సోమ్య స ఆదేశ’’ ఇత్యుపదేశ్యత్వాభ్యుపగమాత్, ‘‘భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వి’’తి పూర్వవిదితస్య శుశ్రూషితత్వాత్, పశ్చాదుపదేశాత్, ‘‘ఆచార్యవాన్పురుషో వేద’’ ఇతి నిగమనాచ్చ శబ్దగోచరత్వం జ్ఞానగోచరత్వంచ స్పష్టముక్తం । తదాపి త్వదిష్టవిరుద్ధ ముపలక్షితం ... ... క్షున్యాయేన బుద్ధీనాం శబ్దానాం బ్రహ్మణి కుణ్ఠీభావ ఇతితు డింభ ప్రలంభనం, ప్రలపనం వా ॥ సత్కార్యవాదాది సంభవేపి విచిత్ర కార్యాణాం యథాదృష్టవిచిత్ర కారణాపేక్షణాదేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం కథమితి చాత్ర ప్రశ్నాభిప్రాయః । తతోత్తరం ‘‘సదేవే’’త్యాది ॥ తత్ర ‘‘అగ్రఆసీది’’తి కాల ... ... విశేషణ ద్వయంచ సిద్ధం । ... ... విశిష్టం తద్దృశ్యతే । అగ్రశబ్దస్య నిరర్థకత్వంచ ॥ అవాచ్యస్య కథముపదేశ్యత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) గుణవిశిష్టోక్తిః కల్పితాకార విషయేతి శంకా వ్యుదాసాయాహ (పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి) అనేన సచ్ఛబ్దస్య శాఖాన్తరోక్త శబ్దైరైకార్థ్యం సూచయతా సత్తామాత్రపరత్వంచ నిరస్తం । నిరూప్యమాణదశాపరత్వంచాయుక్తం, వక్ష్యమాణాపేక్షయా కారణ నిర్దేశార్థత్వాత్ । ‘‘నహి తదానీమి’’ త్యాది శ్రుత్యన్తర నిర్దేశ సామరస్యాచ్చ ప్రళయకాలపరత్వం యుక్తం । ‘‘కిన్తదాసీ’’త్యత్ర ‘‘ఋషయో వావ తదగ్ర ఆసీ’’ది ... ... అత్ర నిర్దిశ్యతే । అత

* అత్ర సర్వకోశేషు గ్రన్థో గళిత ఏవోపలభ్యతే.

* అత్ర గ్రన్థో గళిత ఇవ భాతి.

స్తత్కాలే త్రివిధ భేద నిషేధపరత్వ మిహ న వాచ్యం, సృష్టికాలేపి వస్తుత స్తచ్ఛూన్యత్వాత్, ప్రళయకాలేపి వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాకృతాభ్యాగమకృత విప్రణాశ పరిహారాయ సూక్ష్మచిజ్జీవాది భేదస్య త్వయాపి స్వీకృతత్వాచ్చ। అతో నాగ్రశబ్ద వైయర్థ్యం, విరోధో వా। దుస్త్యజ స్వగత విశేషోపి తదానీం సత్త్వైకత్వ ద్వితీయత్వే స్వయైవాదృతః। తదిహ ప్రళయకాలావచ్ఛిన్న సత్తావిశిష్టం చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ సదిత్యుక్తం। తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దవ ద్విశేష్యవిషయత్వేపి స్వరూపవికారాది నిషేధ శ్రుత్యన్తరోపబృంహణ ప్రసిద్ధి సామరస్యాచ్చ ప్రకృతిపురుష కాలాద్యపేక్షిత విశేషణసిద్ధిః। తదభావే నిర్వికారస్య స్వతః కారణత్వమేవనస్సిద్ధ్యేత్! తతశ్చ శాఖాన్తరనయేన కారణవాక్యాన్తరాణామపి నిర్విశేష పరతయా బ్రహ్మకారణవాద స్త్యక్తస్స్యాత్। అధ్యాసోపి హ్యవిద్యాపేక్షిత స్త్వయోక్తః। "సదేవ" త్యస్యా సత్త్వనిషేధపరత్వంచ దృష్టాన్తానుగుణం। "తద్ధైక ఆహురసదేవేదమి" త్యాదినా మతాన్తరోపన్యాస నిరాసాభ్యాంచ తద్వ్యక్తం। అత్ర "ఏకమేవాద్వితీయమి"తి నత్వదుక్త్యంశోక్తిః, సిద్ధాసుస్మరణమాత్రార్థత్వాత్। తచ్ఛబ్దోత్ర పక్షాన్తరోపక్రమార్థః। తదిదమితివా, న్వయః। అత్రచ కార్యం ద్రవ్యం ప్రాగసదితి వైశేషికాద్యుక్తి నిరాసే ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యం స్యాత్। శూన్యవాద నిరాసపరత్వే త్వగ్రశబ్దస్య వైయర్థ్యం। క్షణభంగ నిరాసస్తు ద్రవ్యానువృత్తి సాధనేనైవ సేత్స్యతి ॥

అతుచ్ఛత్వే స్థిరత్వేతు ప్రతిజ్ఞా నైవ సేత్స్యతి।
కార్యకారణయో ర్ద్యావ దనన్యత్వం నసాధ్యతే ॥

"కుతస్త్వి" త్యాది ప్రమాణ తర్కాభావపరం। కథ మిత్యాది తదుభయ విరోధపరం। విద్యమానస్య హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తి స్సత్త్వదవసాపత్తి ఉత్పత్తిరితి ప్రమాణసిద్ధః। తథాచ ద్రవ్యస్య పూర్వమసత్త్వే తస్య సత్తా వాచ్యఘటత్వాద్యవస్థా ఉత్పత్తిరితి స్యాత్, తద్వైత ప్రమాణై స్తదను గ్రాహకై [ర]హంకారై] శ్చ నిర్ధూతమితి భావః ॥ అథ యథో

క్తం నిగమ్యతే "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమి" తి । ఇదమగ్ర ఏక మద్వితీయం స దేవాసీదిత్యేకమేవేదం వాక్యం, సంభవత్యైక్యే తద్భేదాయోగాత్ । యత్తు భిన్నవాక్యవత్ క్వచిత్క్వచి ద్భాష్యతే, తదపి తాత్పర్య వ్యక్త్యర్థం । అన్యథా వాక్యత్రయవ ద్వాక్యద్వయవచ్చ వ్యపదేశో వ్యాహన్యేత । తదిహ "సదాసీది" త్యవస్థాద్వయ సాధారణాకారోక్తిః । "ఏకమి" తితు ప్రతిజ్ఞాఘటనార్థ మవిభక్త నామరూపావస్థోచ్యతే । అవధారణ మిహ జగదన్తర్భూతస్య వియదాదే ర్వైశేషికా ద్యభిమత నిత్యత్వశంకానిరాసార్థం ॥ అత్రాభిప్రేతమాహ (జగదుపాదానత్వమితి) "తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీది" త్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాత్ "బహుస్యామి" త్యుత్తరవాక్యాదిభ్యశ్చా యమేవార్థ ఇతి భావః । ఉదాహృతానాం మృదాద్యుపాదానానాం కులాలాది ప్రేర్యత్వదర్శనాచ్చాపి తథాన్యస్మిన్ కర్తరి చాదేశ శబ్దార్థత్వేన జ్ఞాతే తత్కార్య విశ్వవిజ్ఞానం నస్యాత్, తత్సిద్ధ్యర్థ మద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తర న్నిరస్యతే, తదిదమాహ (జగన్నిమిత్తత్వ మితి) "తత్తేజో సృజత, తదాత్మానం స్వయమకురుతే" త్యాదిభి రేతద్దృష్టం । "తదైక్షతే" త్యాది సిద్ధమాహ (సర్వజ్ఞతేతి) "యస్సర్వజ్ఞ" ఇతి కారణ వాక్యాన్తరే చైతన్యోక్తం । "స్యామీ" తి సంకల్పయతో నిమిత్తత్వానుగుణ మేతదుభయానుగుణమాహ (సర్వశక్తియోగ ఇతి) సర్వోపాదానత్వ సర్వ నిమిత్తత్వ శక్త్యైకాశ్రయ మిత్యర్థః । అత్ర "సృజతే" త్యాది ఫలితం అన్యత్ర "బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్, కర్తారమీశం" ఇత్యాదిభిః కంఠోక్త మాహ (సత్యసంకల్పత్వమితి) "హన్తాహమిమా" ఇత్యాదౌ చిదచిదన్తరాత్మత్వం వ్యక్తం, విశేషతో ప్యనుప్రవేశనిబంధనం సామానాధికరణ్య మితి "తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవది" త్యాదిభి స్సిద్ధం । అత్ర "సిష్మోనభూత్వా బహవో మయాత్తా" ఇతివ "దనేన జీవనే"తి వివక్షితం వ్యనక్తి (సర్వాన్తరాత్మత్వమితి) సర్వాధారతా సదాయతనత్వోక్తి సిద్ధా । సర్వ నియమనన్తు ఆత్మత్వోక్తి లబ్ధం । అత్ర ధేయత్వ విధేయత్వాది నియమై ర్జగతశ్శరీరత్వం ... శరీరవాచినాం శరీరిపర్యన్తత్వ ప్రతిజ్ఞా ఘటనాయ ప్రకాశితం । ఆది శబ్దశ్చ ఖణ్డాన్తరోక్తానాం చ కారణత్వాద్యు

ద్వ్యపశ్యముక్త్వా న్విశేషాన్సంగృహ్ణాతి । "ఐతదాత్మ్యమి" త్యేద రర్థమాహ (కృత్స్న స్యేతి) "తత్సత్యమి" త్యత) సర్వకారణస్య సతో బ్రహ్మణ, "ఇదం సర్వమి" త్యుక్తస్య జగతో, వా సత్యత్వ మిహ నవిధేయం, కృతకరత్వాత్ । అతో "మృత్తికేత్యేవ సత్యమి" తివ త్కార్యస్య జగతస్స్వనిష్ఠత్వాది భ్రమనివారణాయ తదాత్మకత్వం ప్రామాణికమి త్యుచ్యతే । "స ఆత్మే" త్యేతద ప్యస్యైవార్థస్య తాత్పర్య భూమ్నా నిర్దేశ వైషమ్యేణ దృఢీకరణం "సత ఆత్మా అన్తర్యా మ్యమృత" ఇతి వత్ । "అత్రాపి సర్వాన్తరాత్మత్వేన ప్రస్తుత శ్రోతర్యపి విశేషత ఉక్తిరియ మితి" కేచిత్ ॥ అత ఏవ "తత్త్వమసీ" త్య ప్యనుసంధాత ర్యుపసంహార మాత్రం, జీవస్య పరేణ స్వరూపైక్యం, బాధవా, విపక్షే పూర్వోక్త సర్వాకారవిశిష్ట పరామర్శి తచ్ఛబ్దో విరోధీస్యాది త్యభిప్రాయేణాహ (ఏవంభూత బ్రహ్మాత్మక ఇతి) అతో ద్విత్యో పాదేయచిన్తా పశ్చా ద్భవిష్యతి, "శ్వేతకేతుంప్రతీ" త్యనేన స్వేష్ట సాధకార్థవాద లింగసూచనం । ఆత్మాద్వైతపక్షే ప్రబుద్ధస్య గురో ర్భ్రాన్తిసిద్ధ శిష్యంప్ర త్యుపదేశానుపపత్తిం సూచయతి (ఉపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాదితి)

యత్త్వష్టవిధతాత్పర్య లింగన త్త్వ మిహోదితం ।
తత్త్వ [స్తత్ప్ర] స్మిన్నపి ప్రపవేతి ప్రాహ ప్రకరణోక్తితః ॥

అత్ర హ్యుపక్రమప్రభృ తి "తత్త్వమసీ" త్యుపసంహారపర్యన్తం నిరుపాధికం ప్రశాసనాదికం దర్శితం । తచ్చ మానాన్తరా గోచరత్వా దపూర్వం । అభ్య స్తంచ బహుశః । ఫలంచ "తస్యతావది" త్యాదినా జీవస్య పరప్రాప్త్యనురూపం

అఖ్యా ... ... "తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాది" తీ ... ...

చార్థవాదసిద్ధిః । అసత్కార్యవాదనిరాసేన వివర్తవాద విరుద్ధ దృష్టాన్తై స్త్రివృత్కరణ ప్రదర్శనాదిభి శ్చోపపత్తి స్థాపితా । "తత్తేజోఽసృజత ... ... సోపబృంహణై శ్శ్రుత్యన్తరసంగతై రధ్యాసశంకా త్రిపరిశమితా ।

---

* అత్ర సర్వకోశేషు గ్రంథోగలిత ఏవోపలభ్యతే.

తథాచ త్వత్పక్షే ప్రతి పరిణామా దితివదర్థ
వివర్తా దధ్యాసా దితిచ నవద న్న్యాసోక్తిరిహ ।
తద న్యాభావాన్న స్ఫురతితద నన్యత్వ ఫణితి
ర్న మాయామాత్రోక్త్యా ప్యనృతగతి రాశ్చర్యపరయా ॥

అత్ర కింప్రతిజ్ఞావాక్యం, కానిచ తదుపపాదకాని, కథం తేషా మేవం
త్పర్య మిత్యత్రాహ (ప్రపంచిత ఇతి) నను బుద్ధిశబ్దాన్తరాదికం రజ్జుసర్పాది ష్వ
'ృసా, దధ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరసంయోగాచ్చ, దృష్టం। మృత్పిణ్డ ఘటాదిష్వపి
-ఖాభా ... ... భావె కథం ద్వైవిధ్యోప పాదన మిత్యత్రాహ (అత్రాపీతి)
నిపుణతరం—పరోక్తప్రతీతి బలానుసారేణ। అహి కుండలవదాస్తె ... త ...
ధిత ఇత్యాదివ చ్చకారస్య సత్యత్వె

ఏతావత్పర్యన్తమెవా యంగ్రంథ ఉపలభ్యతె.